

อภิธรรมมุตตวิภาวินีฎีกา

ม. ๖๙
ส. ๖๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

คณณารมภกถา

- (ก) วิสุทฺธกรรฺณาณานิ พุทฺธํ สมฺพุทฺธบุชิตํ
ธมฺมํ สทฺธมฺมสมฺภูตํ นตฺวา สํฆํ นิรฺงคณํ.
- (ข) สารีปุตฺตํ มหาเถรํ ปริยตฺติวิสารทํ
วณฺหิตฺตฺวา ลีรสา ธีรํ ครุํ คารวภาชนํ.
- (ค) วณฺณยิสฺสํ สฺมาเสน อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ
อาภิธมฺมิกภิกฺขุณฺโณ ปรี ปิตฺติวทฺตฺตฺนํ.
- (ฆ) โปราณฺเหหิ อนฺเภาปิ กตฺตา ยา ปน วณฺณนา
น ตาหิ สกฺกา สพุพฺพตฺถ อตฺถโถ วิณฺญาตเว อิตฺ.
- (ง) ตสฺมา ลีนปทาเนตฺถ สาทิปฺปายมหาปยํ
วิภาเวเนโต สฺมาเสน รจยิสฺสามิ วณฺณนฺนติ.

คณณารมภกถาวณฺณนา

[๑] ปรมวิจิตฺตฺนยสมฺนฺนาคตํ สกสมฺยสมฺยนฺตรคหฺนวิคฺคาหณสมตฺถํ
สุวิมลวิปฺลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนํ ปกรณมิตฺถมารภนฺโดยมาจฺริโย ปจฺมํ ตาว
รตฺนตฺตยปฺปณฺนามาภิเชยฺยกรณปฺปการปกรณาภิธานปฺปโยชนานิ ทสฺสเสตฺถ
“สมฺมาสมฺพุทฺธนฺ”ตฺยาทิมาท.

เอตฺถ ทิ “สมฺมาสมฺพุทฺธํ ๕เปยฺ อภิวาทิยา”ติ อิมินา รตฺนตฺตยป-
ปณฺนามो วุตฺโต, “อภิธมฺมตฺถสงฺคหฺน”ติ เอเตน อภิเชยฺยกรณปฺปการ-
ปกรณาภิธานานิ อภิธมฺมตฺถานํ อิตฺ สงฺคเหตุพฺพภาวทสฺสเนน เตสฺ

ม. ๗๐
ส. ๖๒

อิมิณา สมุทฺติเตน ปฏิปาเทตพพภาวทีปนโต เอกตถสงคฺยหกถนาการ-
ทีปนโต อตถานุคตสมณญาปริทีปนโต จ. ปโยชนํ ปน สงฺคหปแทน
สามตถียโต ทสฺสิตเมว อภิธมฺมตถานํ เอกตถสงคฺเห สติ ตทฺทุกฺคห-
ปริปฺจุจฺฉาทิวเสน เตสํ สรฺูปาวโพธสฺส ตมฺมุฏิกาย จ ทิฏฺฐธมฺมิก-
สมฺปราชิกตถลิตฺทิตฺยา อนายาเสน สํลิตฺทมนโต.

ตตถ รตนตฺตยปฺปณามปฺปโยชนํ ตาว พหุธา ปปณฺเจนฺติ อัจจริยา,
วิเสสโต ปน อนฺนตรายนิวารณํ ปจฺจาสีสนฺติ. ตถา ทิ วุตฺตํ สงฺคหกาเรหิ
“ตสฺसानุภาเวน หตฺนตราโย”ติ.^๑ รตนตฺตยปฺปณาโม ทิ อตฺถโต ปณาม-
กิริยาภินิปฺภาทิกกา กุสฺลเจตนา, สา จ วนฺทเนยฺยวนฺทกานํ เขตฺตชฺฌาสน-
สมฺปทาหิ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภูตา ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส กมฺมสฺส
อนฺุผลปฺปทานวเสน ตฺนฺนิพฺพตฺติตฺตวิปากสนฺตติยา อนฺนตรายกรานิ อฺุปปีฬก-
อฺุปฺจุเจทกกมฺมานิ ปฏิพาหิตฺวา ตฺนฺนิทานานํ ยถาธิปฺเปตลิตฺทิตฺทิวินฺุชกานํ
โรคาทอนฺนตรายานมฺปวตฺตี สาเรตี. ตสฺมา ปกรณารมฺเภา รตนตฺตยป-
ปณามกรณํ ยถารทฺธปกรณสฺส อนฺนตราเยน ปริสมฺปาปนตฺถลฺเจว
โสตฺถนฺุจ วนฺทนาปฺุพฺพกฺมาย ปฏิปตฺตติยา อนฺนตราเยน อฺุคฺคหณ-
ธฺารณาทิสํลิตฺทมนตฺถลฺเจ. อภิเชยฺยภณํ ปน วิทิตฺทาภิเชยฺยสฺเสว คนฺถสฺส
ส. ๖๓ วิญฺญูหิ อฺุคฺคหณาทิวเสน ปฏิปชฺชิตพพภาวโต. กรณปฺุการปฺุโยชน-
สนฺทสฺสนานิ จ โสตฺถชนสมฺมุสฺสาหชนนตฺถ. อภิธานภณํ ปน โวหารสฺซชฺตถนฺุติ
ม. ๗๑ อยเมตฺถ สมฺุทฺทายตฺถ. อຍံ ปน อวยวตฺถ :- สสทฺธมฺมคณฺุตฺตมံ อตฺถลံ
สมฺมาสมฺุพฺพุธํ อภิวาทิย อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ ภาลิสฺสนฺติ สมฺพนฺุโ.

ตตถ สมฺมา สามณฺุจ สพฺพธมฺเม อภิสมฺุพฺพุธฺติ สมฺมาสมฺุพฺพุธฺ,
ภควา. โส ทิ สงฺขตาสงฺขตภោ สกฺลมฺปิ ธมฺมชาตํ ยถาวาสฺสรส-
ลกฺษณปฏิเวธวเสน สมฺมา สຍံ วิจิตฺปจิตฺปารมิตาสมฺุภูเตน สยมฺุภฺภาณน
สามํ พุชฺฉิ อณฺุณาสิ. ยถาห “สຍံ อภิณฺุณาย กมฺุทฺทิตฺเสยฺยนฺุ”ติ.^๒ อถ วา
พฺุชฺฉาตฺถสฺส ชาครณวิกสนฺตฺถลฺสุปิ ปวตฺตนโต สมฺมา สามณฺุจ ปฏิพฺุทฺโ

^๑ วิ.ญ. ๑/๒.

^๒ วิ.ม.หา. ๔/๑๑/๑๑, ม.ม. ๑๒/๒๘๕/๒๔๖, ม.ม. ๑๓/๓๔๑/๓๒๓,
ช.ธ. ๒๕/๓๕๓/๗๘, อภิ.ก. ๓๗/๔๐๕/๒๔๕.

อนณณปฏีโพธิโต หุตวา สยเมว สวาสนสมโหมหนิททาย อจจนต์ วิคโต,
 ทินกรกริณสมาคเมน ปรมรฺจิริสิโรภคคปุตติยา วิกสิติมิว ปทุมํ อคฺค-
 มคฺคณณสมาคเมน อปริमितคฺคณณาลงกตสพฺพณณตณณณปุตติยา
 สมมา สยเมว วิกสิตโต วิกาสมนุปุตโตตยตฺโถ. ยถาวุตตวจนตถโยเคปิ
สมมาสมพฺพทตสทตส ภควติ สมณณาวเสน ปวตตตตตา “อตุลน”ติ
 อิมินา วิเสเสติ. ตฺลทาย สมฺมิโต ตฺลโดย, โสเยว ตฺลโดย, ยการโลปวเสน.
 อถ วา สมฺमितตฺถเอ อการปจฺจยวเสน ตฺลทาย สมฺมิโต ตฺลโดย, น ตฺลโดย, อตุลโดย,
 สีสาทิหิ คฺคณณหิ เกณจฺจิ อสทิสฺโส. นตฺถิ เอตสฺส วา ตฺลโดย สทิสฺโสติ อตุลโดย
 สทเวเก โลเก อคฺคปฺคคฺคณณาวโต. ยถาห “ยวตทา ภิกฺขเว สตตทา อปทา วา ส. ๖๔
 ทฺวิปทา วา จตฺตปทา วา ๗เปยฺย ตถาคโต เตสํ อคฺคณณกฺขายตี”ติอาทิ.^๑

เอตตวตทา จ เหตุผลสตตฺตูปการสมปทาวเสน ตีหากาเรหิ ภควโต
 โถมณา กตทา โหติ. ตตฺถ เหตุสมปทา นาม มหากรฺรณาสมาโยโค
 โพธิสมฺมารสมฺภรณณจ. **ผลสมปทา** ปน ญาณปหานอานุภาวรูปกาย- ม. ๓๒
 สมปทาวเสน จตฺตพฺพิธา. ตตฺถ สพฺพณณตณณณปทฺฐจฺจณํ มคฺคณณณ,
 ตมฺมุลกานิ จ ทสพลาทิกณณณานิ ญาณสมปทา. สวาสนสกลสงฺกิลเสณ-
 มจจนตมณฺุปาทมฺมตปาทานํ ปหานสมปทา. ยถิจฺฉินฺนิปฺพาทเน
 อาธิปจฺจํ อานุภาวสมปทา. สกลโลกนยนาภิสกฺกฏตา ปน ลกฺขณ-
 นุพฺพณณชนปฺปฏิมณฺุชิตา อตตภาวสมปตฺติ **รูปกายสมปทา** นาม.
สตตฺตูปกาโร ปน อาสยปโยควเสน ทฺวิโร. ตตฺถ เทวตตตทาที่สุ
 วิโรติสตฺเตสฺสปี นิจฺจํ หิตชฺฌมาสยตา, อปริปากคตินุทฺริยานํ อินฺุทฺริย-
 ปริปากกาลาคมนณจ **อาสโย** นาม. ตทณณสตตฺตานํ ปน ลากสฺกการาทิ-
 นีรเปกฺขจิตตฺตสฺส ยานตตตยมฺุเขน สพฺพทฺุขนินฺุชยานิกตมฺมเทสนา ปโยโค
 นาม.

ตตฺถ ปุริมา เทว ผลสมปทา “สมมาสมพฺพทตส”ติ อิมินา ทสฺสิตา,
 อิตฺรา ปน เทว, ตถา สตตฺตูปการสมปทา จ “อตุลน”ติ เอเตน,

^๑ อจ.จตฺตูก. ๒๑/๓๔/๓๙, อจ.ปณฺจก. ๒๒/๓๒/๓๐, ชุ.อิตฺติ. ๒๕/๙๐/๓๐๘.

ตทูปายภูตา ปน เหตุสมุปทา ทวีหิปี สามตถียโต ทสฺสิตา ตถาวิชเหตุ-
 พยติเรเคน ตทุภยสมุปตตীনมสมุภวโต อเหตุกตเต จ สพฺพตถ ตาส์
 สมุภวปฺปสงฺคโต.

ตเทวํ ติวิธาวตถาสงฺคหิตโถมณาปฺพุพฺพคมํ พุทฺธรตนํ วนฺทิตฺวา
 ส. ๖๕ อิทานิ เสสรตนานมฺปิ ปณามมารภนฺโต อาห “สสฺสทฺธมฺมคณฺตุตฺตมนฺ”ติ.
 คณฺเฐฏานมฺปิ หิ ธมฺมสํฆานํ อภิเวทตพฺพภาโว สห โยเคน วิญญายติ
 ยถา “สฺปฺตตทวารอ อากตฺตติ ปฺตตทวารสฺสาปิ อากมฺนนฺ”ติ.

ตตถ อตฺตทานํ ธาเรนฺเต จตฺตสุ อปาเยสุ วมฺภทฺททุกฺเชสุ จ อปตฺตมานเ
 กตฺวา ธาเรตฺตติ ธมฺโม, จตฺตมคฺคผลนินฺพุพานวเสน นววิธอ, ปรียตฺตติยา สห
 ทสฺสวิธอ วา ธมฺโม. ธาเรนฺตจ ปนตฺตสฺส อปายาทินินฺพุพฺพตตกกิเลสฺวิทฺธสฺนํ,
 ม. ๗๓ ตํ อริยมคฺคสฺส กิเลสฺสมุจฺเจทกภวโต, นินฺพุพานสฺส จ อารมฺมณภวณ
 ตสฺส ตทตถสฺสทฺธิเหตุตฺตาย นินฺพุปรียายโต ลพฺภติ, ผลสฺส ปน กิเลสานํ
 ปฏฺธิปฺปสฺสสมุภนวเสน มคฺคคานุกฺลปฺปวตฺตติโต ปรียตฺตติยา จ ตทตฺตคฺมเหตุตฺตาย
 อุกฺกนินฺมฺปิ ปรียายโตติ ทฏฺฐพฺพํ. สตํ สฺปฺปรีसानํ อริยปฺุคฺคลานํ, สนฺโต
 วา สํวิชฺชมาโน น ติตฺตถิปริกฺกปฺปิโต อตฺตวา วีย ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโน,
 สนฺโต วา ปสฺตโถ สุวากฺขาตตาทิกฺุณโยคโต น พาทริกธมฺโม วีย
 เอกนฺตนิทฺธิโต ธมฺโมติ สทฺธธมฺโม. คโณ จ โส อฏฺฐจฺจนํ อริยปฺุคฺคลานํ
 สมุภวโต อุตฺตโม จ สฺปฺปฏฺธิปฺนฺนตาทิกฺุณวิเสสโยคโต, คณฺวานํ คณฺเฐ
 วา เทวมนุสฺสทาสฺมฺเหสุ อุตฺตโม ยถาวุตฺตคฺุณวเสนาติ คณฺตุตฺตโม, สห
 สทฺธธมฺเมน คณฺตุตฺตเมน จาติ สสฺสทฺธมฺมคณฺตุตฺตโม, ตํ สสฺสทฺธมฺมคณฺตุตฺตมํ.

ส. ๖๖ อภิเวทิตฺยาติ วิเสสโต วนฺทิตฺวา, ภยลาภกฺุลาจาราทิวिरهن สกฺกจฺจํ
 อาทเรน ภาวจิมฺโนทฺวาเรหิ วนฺทิตฺวาตฺตยตฺถโธ. ภาสฺสิสฺสนฺติ กเถสฺสทามิ.
 นินฺพุพฺพตติตฺตปรมตฺถภวณ อภิวิสิฏฺฐา ธมฺมา เอตฺถาติอาทินา อภิธมฺโม,
 ธมฺมสงฺคณฺเฐทาสฺตตฺตปฺปกรณํ อภิธมฺมปิฏกํ, ตตถ วุตฺตวา อตฺถวา
 อภิธมฺมตฺถา, เต สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ.

จตุปรมตถธมมวณณา

[๒] เอวํ ดาว ยถาธิเปตตปโยชนนิมิตตํ รตนตตยปุปนามาทิกํ
 วิชาเย อิทานิ เยสํ อภิมมตถานํ สงคทณวเสน อิทํ ปกรณํ ปฏฐปียติ,
 เต ดาว สงเขปโต อุกทิสนโต อาห “ตตถ วุตตา”ตยาทิ. ตตถ ตสฺมี
 อภิมมเม สพพธา กุสลาทิวเสน ขนฺธาธิวเสน จ วุตตา อภิมมตถา
 ปรมตถโต สมฺมุติ จเปตวา นิพพตติตตปรมตถวเสน จิตตํ วิญญานกฺขนฺธ,
 เจตสิกํ เวทนาทิกฺขนฺธตตยํ, รูปํ ภูตฺปาทายเกทภินฺโน รูปกฺขนฺธ, นิพฺพานํ ม. ๗๔
 มคคผลานมารมมณฺญโต อสงฺขตธมฺไมติ เอวํ จตฺธา จตฺฐากาเรหิ จิตาติ
 โยชนา. ตตถ ปรโม อุตฺตโม อวิปรีโต อตฺถ, ปรมสฺส วา อุตฺตมสฺส
 ฌานสฺส อตฺถ โคจโรติ ปรมตฺถ.

จินฺเตตฺติ จิตตํ, อารมฺมณํ วิชาณาตฺติ อตฺถ. ยถาห “วิสย-
 วิชาณนลกฺขณํ จิตฺตฺน”ติ.^๑ สติปิ หิ นิสฺสยสมนฺนตราทิปจฺเจเย น วิชา
 อารมฺมณฺเนน จิตฺตมฺปฺปชฺชตฺติ ตสฺส ตํลกฺขณตา วุตตา. เอเตน
 นีรารมฺมณวาทิมตํ ปฏิกฺขิตตํ โหติ. จินฺเตนฺติ วา เอเตน กรณฺญเตน
 สมฺปยุตฺตธมฺมาติ จิตตํ. อถ วา จินฺตฺนมตฺตํ จิตตํ. ยถาปจฺจยํ หิ
 ปวตฺตติตตตฺตเมว ยทิทํ สภาวธมฺโม นาม. เอวญจ กตฺวา สพฺเพสมฺปิ
 ปรมตถธมฺมานํ ภาวสาธนเมว นิปฺปரியายโต ลพฺภติ, กตฺตุกรณวเสน ส. ๖๗
 ปน นิพฺพจฺนํ ปரியายกถาติ^๒ ทญฺจพฺพํ. สกสภกิกฺจฺเจสุ หิ ธมฺมานํ
 อตฺตปฺปธานตาสมาโรปนฺเนน กตฺตุภาโว,^๓ ตทฺนุกฺลภาเวน สหชาตธมฺม-
 สมฺมุเห กตฺตุภาวสมาโรปนฺเนน ปฏฺฐิปาเทตพฺพธมฺมสฺส กรณตฺตยจ
 ปரியายโตว ลพฺภติ, ตถานิทสฺสนํ ปน ธมฺมสภาววินิมุตฺตสฺส กตฺตาทิโน
 อภาวปริทีปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํ. วิจิตฺตกรณาทิโตปิ จิตฺตสทฺทตฺถํ ปปญฺเจนฺติ.
 อयํ ปเนตถ สงคโห :-

^๑ อภ.อญ. ๑/๑๖๑.

^๒ ก. ปரியายกถนฺนติ.

^๓ ม. กตฺตุภาโว จ.

“วิจิตตกรรมา จิตต์ อดุดโน จิตตตาย วา
 จิต্ত์ กम्मกิลเสหิ จิตต์ ตายติ วา ตถา
 จิโนติ อตตสนุตานัน วิจิตตารมมณนติ จา”ติ.^๑

เจตสิ ภวํ ตทายตตวตฺติตตายาติ เจตสิกํ. น หิ ตํ จิตฺเตน วินา
 อารมมณคฺคทณสมตฺถํ อสฺติ จิตฺเต สพฺเพนสพฺพํ อนุปฺปชฺชนโต, จิตฺตํ
 ม. ๗๕ ปน เกนจิ เจตสิเกน วินาปิ อารมมณ ปวตฺตตีติ ตํ เจตสิกเมว
 จิตฺตตายตตวตฺติกํ นาม. เตนาห ภควา “มโนปฺพุพฺพจมา ฐมมา”ติ,^๒ เอเตน
 สุขาทีนํ อเจตณตตนิจฺจตตาทโย วิปฺปฏิปตฺติโยปิ ปฏิกฺขิตฺตา โหนฺติ. เจตสิ
 นิยฺยตฺตํ วา เจตสิกํ.

รูปฺปตีติ รูปํ, สีสฺตฺตฺตททวิโรธิปจฺจเยหิ วิการมาปชฺชติ, อาปาทียตีติ
 วา อตฺถโ. เตนาห ภควา “สีเตนปิ รูปฺปตี, อฺนุณฺหนปิ รูปฺปตี”ตฺยาที,^๓
 รูปฺปนญฺเจตฺถ สีสฺตาทิวิโรธิปจฺจยสมวาเย วิสทิสฺสูปฺปตฺติเยว. ยที เอวํ
 อรูปฺปฐมมานมฺปิ รูปฺโวหาโร อาปชฺชตีติ. นापชฺชติ สีสฺตาทิคฺคทณ-
 ส. ๖๘ สามตฺถียโต วิภูตฺตรสฺเสว รูปฺปนสฺสาธิปฺเปตตฺตา. อิตฺรธา หิ “รูปฺปตี”ติ
 อวิเสสวจเนเนว ปริยตฺตฺนติ ก็ สีสฺตาทิคฺคทณฺน, ตํ ปน สีสฺตาทินา มฺญฺจสฺส
 รูปฺปนํ วิภูตฺตรํ, ตสฺมา ตเทเวตฺถธาธิปฺเปตฺนติ ญาปนตฺถํ, สีสฺตาทิคฺคทณฺ
 กตํ. ยที เอวํ กถํ พุรหฺมโลเก รูปฺโวหาโร, น หิ ตตฺถ อฺปชฺชตกา
 สีสฺตาทโย อตฺถีติ. กิณฺจาปิ อฺปชฺชตกา นตฺถิ, อนฺนคฺคาหกา ปน อตฺถิ,
 ตสฺมา ตวฺเสเนตฺถ รูปฺปนํ สมภวตีติ. อถ วา ตํสภวานตฺิวตฺตนโต ตตฺถ
 รูปฺโวหาโรติ อลฺมตฺติปฺปญฺเจน.

ภวาทวํ วินนโต สํสิพฺพนโต วานสงฺฆาตาย ตณฺหาเย นิกฺขนฺตํ,
 นิพฺพาทิ วา เอเตน ราคคฺคิอาทีโกติ นิพฺพานํ.

^๑ อภ.อญ. ๑/๑๑๐ ปฎฺฐเจ ปสฺสิตพฺพํ.

^๒ ชุ.ธ. ๒๕/๑-๒/๑๕.

^๓ สํ.ข. ๑๗/๗๙/๗๑.

๑. ปฐมปริเฉท

จิตตสงคหวิภาค

ภุมิเภทจิตตวณฺณนา

[๓] อิทานิ ยสฺมา วิภาควนฺตานิ ฌมฺมานํ สภาววิภาวนํ วิภาเคน
วินา น โหติ, ตสฺมา ยถาอุทฺทิจฺจ
ทสฺเสตุํ จิตฺตํ ตาว ภุมิชาติสมปโยคาทิวเสน วิภชิตฺวา นิทฺทิสิตุมารภนฺโต ม. ๗๖
อาห “ตตฺถ จิตฺตํ ตาวา”ตฺยาทิจ. ตาวสทฺโท ปจฺมนฺติ เอตฺสสตฺถ.
ยถาอุทฺทิจฺจ
จตฺตารโ วิธา ปการา อสฺสาติ จตฺตพฺพิธํ. ยสฺมา ปเนเต จตฺตภุมิกาทิ^๑
ฌมฺมา อณฺุพฺพพณฺีตา, ตสฺมา ทันนฺุภกฺกจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
นิทฺทเทโส กโต. ตตฺถ กามเตตฺติ กามโ, กามตฺตฺนฺหา, สฺวา เอตฺถ อวจฺรติ
อารมฺมณฺกรณฺวเสนนาติ กามาวจฺรํ. กามียเตตฺติ วา กามโ, เอกาทสฺวิโ
กามภโว, ตสฺมี เยภฺยฺเยน อวจฺรเตตฺติ กามาวจฺรํ. เยภฺยฺเยน จรณฺสฺส ทิ
อติปฺเปตฺตฺตฺตา รุปรารุปรเวสฺสุ ปวตฺตฺตฺสฺสาปิ อิมฺสฺส กามาวจฺรภาโว อฺุปฺนโน ส. ๖๙
โหติ, กามภโวเยว วา กามโ เอตฺถ อวจฺรเตตฺติ กามาวจฺโร, ตตฺถ
ปวตฺตฺตฺมปิ จิตฺตํ นิสฺส
กโรนฺติ”ตฺยาทิสฺส
กโรนฺติ”ตฺยาทิสฺส

“กามโวจฺรเตตฺเตยฺยตฺถ กามเวจฺรเตตฺติ วา
จฺานฺุปจฺารโต วาปิ ตํ กามาวจฺรํ ภเว”ติ.

รุปรารุปรเวสฺส
สงฺฆาตโลกโต อุตฺตรติ อนาสวภาเวนาติ โลกุตฺตรํ, มคฺคจิตฺตํ. ผลจิตฺตํ
ปน ตโต อุตฺตติณฺณนฺติ โลกุตฺตรํ. อฺุภยฺมปิ วา สทฺ นิพฺพานน
โลกโต อุตฺตรํ อธิกํ ยถาวุตฺตคฺคฺควเสนนาติ โลกุตฺตรํ.

^๑ ม. จตฺตภุมิกา.

อกุสลจิตฺตวณฺณนา

[๔] อิมํสฺส ปน จตฺตสฺส จิตฺเตสฺส กามาวจรจิตฺตสฺส กุสลากุสลวิปาก-
 กิริยาเกเทน จตฺตพฺพิธภาเวปิ ปาปาเหตุกฺวชฺชานํ เอกฺกนสฺสภูจฺจยา เอกนวุติยา วา
 ม. ๗๗ จิตฺตานํ โสภนนาเมว โวหารกรณตฺถํ “ปาปาเหตุกมุตฺตานิ ‘โสภนानी’ติ
 วุจฺจเร”ติ เอวํ วุชฺชมานนยสฺส อนุรูปโต ปาปาเหตุเกเยว ปจฺมํ ทสฺสเนโต,
 เตสฺส จ ภเวสฺส คหิตปฏิสฺนชฺชิกสฺส สตฺตสฺส อาทิตฺโต วิถิจิตฺตวเสน โลกสทฺคต-
 จิตฺตบุปฺปาทานเมว สมฺภวโต เตเยว ปจฺมํ ทสฺสเสตฺวา ตทนนฺตรํ ทฺวิเหตุก-
 ภาวสามณฺณเณ โทมนสฺสสทฺคเต, ตทนนฺตรํ เอกเหตุเก จ ทสฺสเสตฺว
 “โสมนสฺสสทฺคตฺน”ตฺยาทินา โลกมฺมูลํ ตาว เวทนาทิกฺกุจฺสงฺขารเกเทน
 อฏฺฐธา วิภชฺชิตฺวา ทสฺสเสติ.

ส. ๗๐ ตตฺถ สุนฺทโร มโน, ตํ วา เอตฺสฺส อตฺถีติ สุมโน, จิตฺตํ ตํสมํจฺจิ-
 ปุคฺคโล วา, ตสฺส ภาโว ตสฺมี อภิธานพฺพุตฺถินํ ปวตฺติเหตุตฺยาตฺติ
 โสมนสฺสํ, มานสิกฺกุชฺชเวทนาเยตํ อธิวณฺํ, เตน สทฺคตํ เอกบุปฺปาทาทิวเสน
 สํสฺสจฺจํ, เตน สทฺ เอกบุปฺปาทาทิกาวํ คตฺนติ วา โสมนสฺสสทฺคตํ. มิจฺจนา
 ปสฺสตีติ ทิกฺกุจฺ. สามณฺณวจนสฺสปี हि อตฺถบุปฺปรณาทินา วิเสสฺวิสยตา
 โหตีติ อธิ มิจฺจนาทสฺสนเมว “ทิกฺกุจฺ”ติ วุจฺจติ. ทิกฺกุจฺเยว ทิกฺกุจฺคตํ
 “สงฺขารคตํ ภามคตฺน”ตฺยาทิสฺส วิย คตฺสทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติตฺตา.
 ทฺวาสภฺภูจฺจยา วา ทิกฺกุจฺสฺส คตํ อนุโตคตํ, ทิกฺกุจฺจยา วา คมนมตฺตํ น
 เอตฺถ คนฺตพฺโพ อตฺตาทิกโก โทจฺจิ อตฺถีติ ทิกฺกุจฺคตํ, “อิทฺเมว สจฺจํ
 โมฆมณฺณ”ติ ปวตฺโต อตฺตตฺตนิยาทิกอนิเวโส, เตน สมํ เอกบุปฺปาทาทิกิ
 ปกาเรทฺธิ ยุตฺตนฺติ ทิกฺกุจฺคตสมฺปยุตฺตํ. สงฺขโรติ จิตฺตํ ติกฺกุชฺชภาว-
 สงฺชาตมณฺฑนวิเสเสน สชฺเชติ, สงฺขารียติ วา ตํ เอเตน ยถาวุตฺตนิเยน
 สชฺชียตีติ สงฺขารโร, ตตฺถ ตตฺถ กิจฺเจ สํสีทฺมานสฺส จิตฺตสฺส อนุพล-
 ปทานวเสน อตฺตโน วา ปเรสํ วา ปวตฺตบุปฺพบุปฺโยโค, โส ปน
 อตฺตโน บุปฺพภาคบุปฺพวเต จิตฺตสนฺदानเ จว ปฺรสนฺदानเ จ ปวตฺตตีติ
 ตนฺนิพฺพตฺติโต จิตฺตสฺส ติกฺกุชฺชภาวสงฺขาโต วิเสสฺวิธ สงฺขารโร, โส ยสฺส
 ม. ๗๘ นตฺถิ ตํ อสงฺขารํ, ตทเวว อสงฺขาริกํ. สงฺขารเณ สทฺิตํ สสงฺขาริกํ. ตถา จ
 วทฺนติ :-

“ปุพฺพปุโยคสมภูโต วิเสโส จิตตสมภโว
 สงฺขารโร ตัวเสเนตถ โหตฺยาสงฺขาริกาทิตา”ติ.

อถ วา “สสงฺขาริกํ อสงฺขาริกนฺ”ติ เจตํ เกวลํ สงฺขารสฺส
 ภาวภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ตสฺส สหปุพฺพตฺติสพฺภาวภาวโตติ ส. ๗๑
 ภินฺนสนฺดานปุพฺพตฺติโนปิ สงฺขารสฺส อิทมตฺถิตาย ตัวเสเน นิพฺพตฺตํ จิตฺตํ
 สงฺขารโร อสฺส อตฺถิติ สสงฺขาริกํ “สโลมโก สปกฺขโก”ตฺยาทีสุ วย
 สหสทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถปริทีปนโต. ตพฺพิปริตํ ปน ตทภาวโต วุตฺตนฺเยน
 อสงฺขาริกํ. ทิฏฺฐิจิตฺเตน วิปฺปยุตฺตํ วิสํสฺสจฺจนฺติ ทิฏฺฐิจิตฺตวิปฺปยุตฺตํ.
 อุปฺปตฺติโต ยุตฺติโต อิกฺขติ อนุภาวติ เวทยมานาปิ มชฺฌตฺตดาการ-
 สณฺจิตฺติยาติ อุเปกฺขา. สุขทฺทฺขานํ วา อุเปตา ยุตฺตา อวิรฺรทฺธา อิกฺขตา
 อนุภวณฺนติ อุเปกฺขา. สุขทฺทฺขาริโรธิตาย เหลสา เตสํ อนนฺตรมฺปิ
 ปวตฺตติ. อุเปกฺขาสหคตฺนติ อิทํ วุตฺตนฺยเมว.

กสฺมา ปเนตถ อณฺเณสุปิ ผลฺลสาทีสุ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ วิชฺชมานेषु
 โสมนสฺสสทฺทคาทิกาโว วุตฺโตติ. โสมนสฺสาทินฺนเมว อสฺสาทณฺภาวโต.
 ผลฺลสาทโย ทิ เกจฺจิ สพฺพจิตฺตสฺสาทณฺณา, เกจฺจิ กุสฺลทิสฺสาทณฺณา,
 โมหาทโย จ สพฺพากุสฺลสฺสาทณฺณาติ น เตหิ สกฺกา จิตฺตํ วิเสเสตฺตํ,
 โสมนสฺสาทโย ปน กตฺถจฺจิ จิตฺเต โหนฺติ, กตฺถจฺจิ น โหนฺตีติ ปากโถว
 ตัวเสเน จิตฺตสฺส วิเสโส. กสฺมา ปเนเต กตฺถจฺจิ โหนฺติ, กตฺถจฺจิ น
 โหนฺตีติ. การณฺสฺส สนฺนิหิตาสนฺนิหิตภาวโต. ที ปน เนสํ การณฺนติ.
 วุจฺจเต :- สภาวโต ปริกฺกปโต วา ทิ อธิจฺจารมฺมณํ, โสมนสฺสปฏิสนฺธิกตา,
 อคฺมกฺกีสภาวตา จ อธิ โสมนสฺสสฺส การณํ, อธิจฺจมชฺฌตฺตารมฺมณํ, ม. ๗๔
 อุเปกฺขาปฏิสนฺธิกตา คมฺกีสภาวตา จ อุเปกฺขาย, ทิฏฺฐิจิพนฺนปุคฺคล-
 เสวนา สสฺสตุจฺเจทาสยตา จ ทิฏฺฐิจิยา, พฺลวอุตุโกชนาทโย ปน ส. ๗๒
 ปจฺจยา อสงฺขาริกภาวสฺสชาติ ตสฺมา อตฺตโน อนุรูปการณฺวเสเน เนสํ
 อุปฺปชฺชนโต กตฺถจฺจิ จิตฺเตเยว สมภโวติ สกฺกา เอเตหิ จิตฺตสฺส
 วิเสโส ปญฺญาเปตฺนติ. เอวญฺจ กตฺวา เนสํ สติปิ โมหเหตุกฺภาเว
 โลกสทฺทคาทิกาโว นิคมนฺน วุตฺโต.

อิมเอสํ ปน อภฺจฺจนฺนมฺปิ อຍမ္ပပတฺติကုမ္မိ เวทิตပ္ပโฟ. ยทา ทิ
 “นตฺถิ กาเมสุ อาทีนโว”ตฺยาทีนา นเยน มิจฺจาทิฏฺฐี ปุรฺกขตฺวา ฬฺจฺจตุจฺจ

กาเม วา ปริภุชชติ, ทิฏฐมมงคลาทินี วา สารโต ปจเจติ สภาวติกุเขเนว
 อนุสสาหิเตน จิตฺเตน, ตทา ปจมํ อกุลลจิตฺตมุปฺปชฺชติ. ยทา ปน
 มนฺเทน สมุสสาหิเตน จิตฺเตน, ตทา ทุตฺติยํ. ยทา ปน มิจฺจาทิฏฺฐี
 อปฺปรกฺขตฺวา เกวลํ ภูจฺจตุญฺโจะ เมถุนํ วา เสวติ, ปรสมฺปตฺตี วา
 อภิขุณฺณายติ, ปรภณฺฑํ วา หรติ สภาวติกุเขเนว อนุสสาหิเตน จิตฺเตน,
 ตทา ตุตฺติยํ. ยทา ปน มนฺเทน สมุสสาหิเตน จิตฺเตน, ตทา จตฺตถํ.
 ยทา ปน กามานํ วา อสมฺปตฺตี อากมฺม, อญฺเณสํ วา โสมนสฺสเหตุนํ
 อภาเวน จตฺตสฺปิ วิกฺขุเปสฺสุ โสมนสฺสรหิตา โหนติ, ตทา เสสานิ จตฺตาริ
 อุกฺกขาสหคตานิ อุกฺกขชฺชนตฺตี. อฏฺฐปีติ ปิสทฺโท สมฺปิณฺชนตฺถโถ,
 เตน วกฺขมานนฺเยน อกุลลกมฺมปเถสฺสุ เนสํ ลพฺภมานกมฺมปถานรฺูปโต
 ปวตฺตติเกทํ กาลเทสสนฺตานารมฺมณาทิเกเทน อนนฺกวิธตฺมปี สงฺคณฺหาติ.

[๕] ทุฏฺฐ มโน, ตํ วา เอตฺตสฺสาติ ทุมโน, ตสฺส ภาโว โทมนสฺสํ,
 ม. ๘๐ มานลิกทุกฺขเวทนาเยตํ อธิวจฺนํ, เตน สหคตฺนติ โทมนสฺสสหคตํ.
 ส. ๗๓ อารมฺมณ ปฏฺิหฺลยตฺตีติ ปฏฺิโฆ, โทโส. จณฺทิกฺกสภาวตฺตาย เหส อารมฺมณํ
 ปฏฺิหนฺนโต วย ปวตฺตติ. โทมนสฺสสหคตสฺส เวทนามเสน อเกเทปิ
 อสฺาธารณธมฺมวเสน จิตฺตสฺส อุกฺกขณตฺถํ โทมนสฺสคฺคหณํ, ปฏฺิฆ-
 สมฺปยุตฺตภาโว ปน อุกฺกิณฺนํ เอกนตฺสหาริตาทสฺสนตฺถํ วุตฺโตติ ทุฏฺฐพฺพํ.
 โทมนสฺสญฺเจตฺถ อนิฏฺฐารมฺมณานุกฺกวนลฺกฺขณ เวทนามกฺกขณฺธิปริยาปนฺโน
 เอโก ธมฺโม, ปฏฺิโฆ จณฺทิกฺกสภาโว สงฺขารกฺกขณฺธิปริยาปนฺโน เอโก
 ธมฺโมติ อยเมเตสํ วิเสโส. เอตฺถ จ ยํ กิณฺนิจิ อนิฏฺฐารมฺมณํ, นววิธ-
 อามาทวตฺถุณี จ โทมนสฺสสฺส การณํ, ปฏฺิฆสฺส การณญฺจาติ ทุฏฺฐพฺพํ.
 ทฺวิณฺนํ ปน เนสํ จิตฺตานํ ปาณาติปาตาทิสฺสุ ติกฺกขมนทปฺปวตฺตติกาเล
 อุกฺกปตฺติ เวทิตพฺพา. เอตฺถาปิ นิคมฺเน ปิสทฺทสฺส อตฺถโถ วุตฺตนยา-
 นุสฺาเรณ ทุฏฺฐพฺพโ.

[๖] สภาวํ วิจฺฉินฺนโต ตาย กิจฺจติ กิลมตฺตีติ วิจิจฺจณา. อถ วา
 จิจฺจิจฺจิตฺตํ ทฺกฺกตฺตาย วิคตฺตา จิจฺจิจฺจณา ฅาณปฺปฏฺิกาวโร อิมิสฺสาติ วิจิจฺจณา,
 ตาย สมฺปยุตฺตํ วิจิจฺจิจฺจณาสมฺปยุตฺตํ. อุกฺกตฺสฺส ภาโว อุกฺกจฺจจํ. อุกฺกจฺจจฺส

สพฺพากุสลสาธารณภาเวปี ธิธ สมฺปยุตฺตมเมสุ ปธานํ หุตฺวา ปวตฺตตีติ
 อิทเมว เตน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ. เอวญฺจ กตฺวา ฐมฺมุทฺเทศปาฬิยํ
 เสสากุสเลสุ อุตฺตจฺจํ เยวาปนกวเสน วุตฺตํ, ธิธ ปน “อุตฺตจฺจํ
 อฺปฺปชฺชตี”ติ^๑ สฺรุเปเนว เทลิตฺ. โหนฺติ เจตฺถ :-

“สพฺพากุสลยุตฺตมปี อุตฺตจฺจํ อนฺตมานเส ส. ๗๔
 พลวํ ธิติ ตํเยว วุตฺตมฺมุทฺตจฺจโยคโต.
 เตเนว हि มฺนินฺนเทน เยวาปนกนามโต
 วตฺวา เสเสสุ เอตฺถเว ตํ สฺรุเปเน เทลิตฺน”ติ.

อิมานิ ปน เทว จิตฺตานิ มฺลนฺตฺรวิรรหโต อติสมฺมุทฺตตาย, สํสฺปฺปน- ม. ๘๑
 วิกฺขิปนวเสน ปวตฺตวิจิกิจฺจุทฺตจฺจสฺมาโยเคน จญฺจลตาย จ สพฺพตฺถาปี
 รชฺชนทฺสฺสนรหิตานิ อฺเปกฺขาสทคตฺตาเนว ปวตฺตฺนฺติ, ตโตเยว จ สภาว-
 ติกฺขตาย อฺสุสาเหตุพฺพตาย อภาวโต สงฺขารภโทปี เนสํ นตฺถิ. โหนฺติ
 เจตฺถ :-

“มฺมุทฺตตา เจว สํสฺปฺปน- วิกฺเขปา เจกเหตุกํ
 สฺโสเปกฺขํ สพฺพทา โน จ ภินฺนํ สงฺขารภทโต.
 น हि ตสฺส สภาเวน ติกฺขตฺสฺสาหนิยตา
 อตฺถิ สํสฺปฺปมานสฺส วิกฺขิปนตฺสฺส สพฺพทา”ติ.

โมเหเน มฺมุหนฺติ อติสเยเน มฺมุหนฺติ มฺลนฺตฺรวิรรหโตติ โมมุหานิ.

[๗] อิจฺเจวณฺตฺยาทิ ยถาวุตฺตานํ ทฺวาทสากุสลจิตฺตานํ นิคมนํ.
 ตตฺถ ธิติสทฺโท วจนวจนิยสมฺมุทฺตายนิทสฺสนตฺถเ. เอวํสทฺโท วจนวจนิย-
 ปฏฺธิปาฏิสนฺทสฺสนตฺถเ. นิปาตสมฺมุทฺตาทโย วา เอส วจนวจนิยนิคมนารมฺภเ.
 อิจฺเจวํ ยถาวุตฺตนฺเตเนว สพฺพตฺถาปี สฺโสมนสฺสฺสฺเปกฺขาทิกฺกฺจิสฺมฺปิโยคาทินา
 ปฏฺธิสมฺมุทฺตาทินา วิจิกิจฺจุทฺตจฺจโยเคนาติ สพฺพเพนาปี สมฺมุทฺตาทิ-
 อากาเรน ทฺวาทส อภิสลจิตฺตานิ สมตฺตฺตานิ ปรินิฏฺฐิตานิ, สงฺคเหตุวา วา ส. ๗๕

^๑ อุตฺตจฺจํ โหติ (อภ.สง. ๓๔/๔๒๙/๑๑๙).

อดตานิ คหิตานิ, วุตตานีตยตโถ. ตตถ กุสลปฏิบัติกษานิ อกุสลานิ
มิตตปฏิบัติกษเ อมิตโต วिय, ปฏิปฏิบัติภาโว จ กุสลากุสลาณํ ยถากกมํ
ปหายกปหาดพพภาเวน เวทิตพโพ.

[๘] อฏฐธาตยาถิ สงคหคคาถา. โลโก จ โส สุปปติฏฐิตภาว-
สาธเนน มุสสทิสตตดา มุลญจ, ตํ เอเตสนติ โลกมุลาณิ จิตตานิ
ม. ๘๒ เวทนาทีเภทโต อฏฐธา สियํ, ตถา โทสมุลาณิ สงขารเภทโต ทวีธา.
โมหมุลาณิ สุกุโธ โมโหเยว มุลเมเตสนติ โมหมุสสงขาทานิ สมุปโยค-
เภทโต เทว จาติ อกุสลา ทวาทส สियุนตยตโถ.

อกุสลจิตตวณณนา นิฏฐิตา.

อเหตุกจิตตวณณนา

[๙] เอวํ มุลเภทโต ติวธมปิ อกุสลํ สมุปโยคาทิเภทโต ทวาทสธา
วิภชิตวา อิทานิ อเหตุกจิตตานิ นิททิสนโต เตสํ อกุสลวิปากาทิวเสน
ติวธภาเวปิ อกุสลาณนตรํ อกุสลวิปากะเยว จกขาทินิสสยสมุปฐิจฉนาทิ-
กัจจเกเทน สตตธา วิภชิตุํ “อุเปกขาสหคตํ จกขุวิญญาณน”ตยาถิมาท.
ตตถ จกขติ วิญญาณาธิฏฐิตํ หุตวา สมวิสมํ อัจจิกขนตํ วिय โหตีติ จกขุ.
ถถ วา จกขติ รูปํ อสุสาเทนตํ วिय โหตีติ จกขุ. จกขตีติ ทิ อัย
สทโท “มธุํ จกขติ, พุญญชนํ จกขตี”ตยาถิสู วिय อสุสาทนตโถ โหติ. เตนาท
ภควา “จกขุํ โข ปน มาคนทिय รูปารามํ รูปรดํ รูปสมมุทิตนตยาถิ.”
ส. ๗๖ ยถิ เอวํ “โสโต โข มาคนทिय สททารามํ สททรดํ สททสมมุทิตน”-
ตยาถิวจนโต^๑ โสตาทีนมุปี สททาทิอสุสาทนํ อตถีติ เตสมปิ จกขุสททา-
ภิเชยตดา อาปชเชยตดา. นาปชชติ นิสุพหตตดา, นิสุพหุท หเส จกขุสทโท
ทญจุคามตานิทานกมุขมชฎตปฐาทลทขเณ จกขุปฐาทะเยว มยฐาทิสททา
วिय สกุนวิเสสาทีสุ. จกขุณา สหุตตติยา ปน ภมุกฏฐิปริจฉินโน

^๑ ม.ม. ๑๓/๒๐๙/๑๘๕.

มंसปิณโทปิ “จกขุ”ติ วุจจติ. อฏฺฐกถายํ ปน อนนตถตตดา ธาตุณํ
 จกขติสททสส วิภาวนตถตตปิ สมภวตีติ “จกขติ รูปํ วิภาเวตีติ จกขุ”ติ^๑
 วุตตํ. จกขุสฺมี วิญญาณํ ตนนิสฺสิตตตตติ จกขุวิญญาณํ. ตถา เหตุ ม. ๘๓
 “จกขุสนนิสฺสิตรูปวิขานนลกขณน”ติ^๒ วุตตํ.

เอวํ โสตวิญญาณาทีสุปิ ยถารหํ ทฏฺฐพพ. “ตถา”ติ อิมินา
 อูเปกขาสทททภาวํ อติทิสติ. วิญญาณาธมฺมิจิตํ หุตฺวา สฺสณาตีติ โสตํ.
 ฆายติ คนฺโธปาทานํ กโรตีติ ฆานํ. ชีวิตินิมิต्तํ รโส ชีวิตํ, ตํ อวฺหายติ
 ตสฺมี นินฺนตตายาติ ชิวฺหา นินฺรุตตินเยน. กุจฺจิตานํ ปาปธมฺมานํ อายो
 ปวตฺติฏฺฐานนฺติ กายโย. กายินฺทฺริยณฺทึ ไผฏฺฐพพคฺคทณฺสภวตฺตดา
 ตทสฺสทาทวสฺสปวตฺตทานํ ตมฺมุลกานณฺจ ปาปธมฺมานํ วิเสสการณนฺติ เตสํ
 ปวตฺติฏฺฐานํ วีย คยฺหติ. สสฺมการกayo วา กุจฺจิตานํ เกสาทินํ
 อายोติ กายโย. ตสฺหจฺริตตตดา ปน ปสาทกayoปิ ตถา วุจจติ. ทู กุจฺจิตํ
 หุตฺวา ขนฺติ กายิกสฺขํ, ทกฺขมฺนฺติ วา ทกฺขํ. “ทกฺกรโมกาสทานํ เอตฺตสฺสาติ
 ทกฺขน”ติปิ อปเร. ปณฺจวิญญาณคฺคหิตํ รูปาทิอารมฺมณํ สมฺปฏฺิจจติ
 ตทาการปฺวตฺติยาติ สมฺปฏฺิจจณฺ. สมฺมา ตีเรติ ยถาสมฺปฏฺิจจิตํ รูปาทิ
 อารมฺมณํ วิมฺสตีติ สนฺตีรณํ. อณฺณมณฺณวิรุทฺธานํ กุสลาคุสลาณํ ส. ๗๗
 ปากาติ วิปากา. วิปกฺกภาวมาปฺนฺนํ อรูปธมฺมานเมตํ อธิวจณํ.
 เอวณฺจ กตฺวา กุสลาคุสลกมฺมสมฺมฏฺฐานานมฺปิ กฏฺฏตฺตารูปานํ นตฺถิ
 วิปากโวหารो. อกุสลสฺส วิปากจิตฺตานิ อกุสลวิปากจิตฺตานิ.

[๑๐] สุขยติ กายจิตฺตํ, สฺฐสฺสุ วา ขนฺติ กายจิตฺตาทาธํ, สฺสฺเชน
 ขมิตพฺพนฺติ วา สฺขํ. “สฺสกรโมกาสทานํ เอตฺตสฺสาติ สฺขน”ติปิ อปเร. กสฺมา
 ปน ยถา อกุสลวิปากสนฺตีรณํ เอกเมว วุตตํ, เอวมวตฺวา กุสลวิปาก-
 สนฺตีรณํ ทฺวิธา วุตฺตนฺติ ? อิกฺกจฺอิกฺกจฺมชฺฉตฺตารมฺมณวเสน เวทนาเภท-
 สมภวโต. ยทึ เอวํ ตตฺถาปิ อนิกฺกจฺยานิกฺกจฺมชฺฉตฺตารมฺมณวเสน เวทนา-
 เภทเณ ภวิตพฺพนฺติ. นยิทเมวํ อนิกฺกจฺอารมฺมณเณ อฺปฺปชฺชิตพฺพสฺสปิ ม. ๘๔

^๑ อภ.อฎ. ๒/๕๐, วิสุทฺธิ. ๒/๑๒๕.

^๒ อภ.อฎ. ๑/๓๑๙, วิสุทฺธิ. ๒/๙๕.

โทมนัสสุส ปฏินเณ วินา อนุปชชนโต ปฏิสสุส จ เอกนตากุสล-
 สภาวสุส อพยากเตสุ อสมภวโต. น หิ ภินนชาติโก ฌมโม ภินนชาติเกสุ
 อุปลพภติ, ตสฺมา อตตนา สมานโยคกขมสุส อสมภวโต อกุสลวิปาเกสุ
 โทมนัสสํ น สมภวตีติ ตสฺส ตํสหคตตา น วุตตา. อถ วา ยถา โภจิ
 พลวตา โปถียมาโน ทพพลปฺริโส ตสฺส ปฏิปฺปหริตุํ อสกุโณโต ตสฺมี
 อุเปกฺขโกว โหติ, เอวเมว อกุสลวิปากานํ ปรีทพพลภาวโต อนิฏฺฐา-
 รมฺมณเป โทมนัสสุปฺปาโท นตฺถีติ สนฺตีรณํ อุเปกฺขาสหคตเมว.

จกฺขุวิญญาณาทีนํ ปน จตตาริ อุภยวิปากานิปี วตถารมฺมณ-
 ส. ๗๘ ฆฏฺฐณาย ทพพลภาวโต อนิฏฺฐเจ อិฏฺฐเจปี จ อารมฺมณเ อุเปกฺขาสหคตาเนว.
 เตสฺสญฺหิ จตฺตุนนฺมปี วตถฺฏฺฐตานิ จกฺขุชาตินํ อุปาหารูปาเนว, ตถา
 อารมฺมณญฺฐานิปี รูปาทินิ, อุปาหารูปเกน จ อุปาหารูปกสฺส สงฆฏฺฐณํ
 อติทพฺพลํ ปิจฺจปิณฺฑทเกน ปิจฺจปิณฺฑทกสฺส ฆุสนํ วีย, ตสฺมา ตานิ สพฺพถาปี
 อุเปกฺขาสหคตาเนว. กายวิญญาณสุส ปน โฝฏฺฐทพฺสงฺฆาตภุตตตยเมว
 อารมฺมณฺนติ ตํ กายปฺปสาเท สงฆฏฺฐิตมฺปิ ตํ อติกฺกมิตฺวา ตนฺนีสฺสเยสุ
 มหาภฺเตสุ ปฏិพฺพณฺติ. ภูตรูปเหิ จ ภูตรูปานํ สงฆฏฺฐณํ พลวตฺรํ
 อธิกรณฺมตถเก ปิจฺจปิณฺฑทกํ จเปตฺวา ภูเณน ปหฺนกาเล ภูฏฺฐสฺส
 ปิจฺจปิณฺฑทกํ อติกฺกมิตฺวา อธิกรณฺนิคฺคหณํ วีย, ตสฺมา วตถารมฺมณฆฏฺฐณาย
 พลวภาวโต กายวิญญาณํ อนิฏฺฐเจ ทกฺขสฺสคตํ, อิฏฺฐเจ สุขสฺสคตฺนติ.
 สมฺปฏิจฺจนฺยคฺคหํ ปน อตตนา อสมานนีสฺสยานํ จกฺขุวิญญาณาทีน-
 มนฺนตฺรํ อุปฺปชฺชตีติ สมานนีสฺสยโต อลทฺธานนฺตฺรปจฺจยตาย สภาคฺคปฺต-
 ถมฺภรหิโต วีย ปฺริโส นาติพลวํ สพฺพถาปี วิสยรสมนฺนุภวิตฺตุํ น สกโกตีติ
 สพฺพถาปี อุเปกฺขาสหคตเมว. วุตตวิปริยายโต กุสลวิปากสนฺตีรณํ
 ม. ๘๕ อิฏฺฐอิฏฺฐจฺมชฺฌตตารมฺมณเสุ สุโขเปกฺขาสหคตฺนติ. ยถิ เอวํ อวาชฺชน-
 ทวยสุส อุเปกฺขาสมฺปโยคํ กสฺมา วกฺขติ, นนฺ ตมฺปิ สมานนีสฺสยา-
 นนฺตฺรํ ปวตฺตตีติ. สจฺจํ, ตตถ ปน ปฺริมํ ปุพฺเพ เกนจิ อคฺคหิเตเยว
 อารมฺมณเ เอกวารเมว ปวตฺตติ, ปจฺจิมมฺปิ วิสทิสจิตฺตสนฺดานปฺราวตฺตนา-
 วเสน พฺยาปารนฺตฺรสาเปกฺขนฺติ น สพฺพถาปี วิสยรสมนฺนุภวิตฺตุํ สกโกตี,
 ส. ๗๘ ตสฺมา มชฺฌตตเวทนาสมฺปยุตฺตเมวาติ. โหนฺติ เจตถ :-

“วตถาลมฺพสภาวานํ ภูติกานญฺหิ ฆญฺญานํ
 ทุพฺพฬํ อิติ จกฺขาทิ- จตฺตจิตฺตมฺเปกฺขกํ.
 กายนิสฺสยเฝฏฺจพฺพ- ภูตานํ ฆญฺญนาย ตุ
 พลวตฺตา น วิญฺญาณํ กายิกํ มชฺฌเวทนํ.
 สมานนิสฺสโย ยสฺมา นตฺถานนฺตรปจฺจโย
 ตสฺมา ทุพฺพผลมาลมฺเพ โสเปกฺขํ สมฺปญฺจิฉฺฉนฺ”ติ.

กุสลสฺส วิปากานิ, สมฺปยุตฺตเหตุวิรโหโต อเหตุกจิตฺตานิ จาต
 กุสลวิปากาเหตุกจิตฺตานิ. นิพฺพตฺตกเหตุวเสน นิปฺพนฺนานิปี เหตุานิ
 สมฺปยุตฺตเหตุวเสนเว อเหตุกโหวหารํ ฌานฺติ, อิตฺรธา มหาวิปากเกหิ อิมสํ
 นานตฺตาสมฺภวโต. ก็ ปเนตฺถ การณํ ยถา อีเชวํ อกุสลวิปากนิคฺมเน
 อเหตุกคฺคฺหณํ น กตฺนฺติ. พุຍภิจารากวโต. สติ หิ สมฺภเว พุຍภิจาเร จ
 วิเสสนํ สาดตฺกํ ลียา. อกุสลวิปากานํ ปน โลกาทิสาวชฺชมฺมวิปาก-
 ภาเวน ตพฺพิฐฺเรหิ,^๑ อโลภาทีหิ สมฺปโยคฺาโยคฺโต, สยํ อพฺยาगतฺนिरวชฺช-
 สภาวานํ โลกาทิอกุสลธมฺมสมฺปโยคฺวิโรธโต จ นตฺถิ กทาจิปี สเหตุกตฺตาย
 สมฺภโวติ อเหตุกภาวาพฺยภิจารโต น ตานิ อเหตุกสทฺเทเน วิเสสิตฺตพฺพานิ. ม. ๘๖

[๑๑] อิทานิ อเหตุกาธิกारे อเหตุกกิริยจิตฺตานิปี กิจฺจเกเทเน ติธา
 ทสฺเสตฺตํ “อุเปกฺขาสหคตฺน”ตฺยาหิ วุตฺตํ. จกฺขาทิปญฺจทฺวารे ฆญฺญิต-
 มารมฺมณํ อวชฺเชติ ตตฺถ อาโภคํ กโรติ, จิตฺตสนฺตานํ วา ภวํจวเสน
 ปวตฺติตฺตํ อทตฺวา วิถีจิตฺตภาวาย ปริณาเมตีติ ปญฺจทฺวาราวชฺชนํ, กิริยา- ส. ๘๐
 เหตุกมโนธาตฺตจิตฺตํ. อวชฺชนสฺส อนนฺตรปจฺจยภฺภูตํ ภวํจจิตฺตํ มโนทฺวารํ
 วิถีจิตฺตานํ ปวตฺติมฺขภาวโต. ตสฺมี ภิญฺจสฺตมฺมตฺทาทิวเสน อาปาถมาคต-
 มารมฺมณํ อวชฺเชติ, วุตฺตนเยเน วา จิตฺตสนฺตานํ ปริณาเมตีติ มโน-
 ทฺวาราวชฺชนํ, กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตฺตอุเปกฺขาสหคตฺตจิตฺตํ. อิทเมว จ
 ปญฺจทฺวารे ยถาสนฺตีริตํ อารมฺมณํ ววตฺถเปตีติ โวฏฺจพฺพนนฺติ ปวฺจจติ.^๒
 หลิตํ อุปฺปาเทตีติ หสิตฺตูปฺปาทํ, ชีณาสวานํ อโนฬาริการมฺมเณสฺ
 ปหฺฐจากรมตฺตเหตุกํ กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตฺตโสมนสฺสสหคตฺตจิตฺตํ.

^๑ ส. ตพฺพิฐฺเรหิ. ^๒ ม. จ วุจฺจติ.

[๑๒] สัพพถาปีติ อกุลสลวิปากกุลสลวิปากกิริยเภทเน. อฏฺฐารสาติ
คณนปริจฺเณโท. อเหตุกจิตตานีติ ปริจฺฉินนธมฺมนิทฺสสนํ.

อเหตุกจิตตวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

โสภนจิตตวณฺณนา

[๑๔] เอวํ ทฺวาทสากุลสลาเหตุกาฏฺฐารสวเสน สมตีส จิตตานิ
ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตฺพฺพิณิมุตฺตานํ โสภนโวหารํ จเปตฺวํ “ปาปาเหตุก-
มุตฺตานี”ตฺยาที วุตฺตํ. อตฺตนา อธิสยิตสฺส อปายาทิทุกฺขสฺส ปาปนโต
ม. ๘๗ ปาเปหิ, เหตุสมฺปโยคภาวโต อเหตุเกหิ จ มุตฺตานี จตฺวีสฺติกามาจร-
ปญฺจตีสมหคฺคตโลกุตฺตรวเสน เอกุณสฺสจฺฉิปริมาณานิ, อถ วา อฏฺฐ
โลกุตฺตรานิ ฌานงฺคโยคเภทเน ปจฺเจกํ ปญฺจธา กตฺวา เอกนวุติปี
จิตฺตานิ โสภนคฺคณาวหนโต อโลภาทิอนวชฺชเหตุสมฺปโยคโต จ โสภนानीติ
วุจฺจเร กถึยฺนฺติ.

กามาจรโสภนจิตตวณฺณนา

[๑๕] อิทานิ โสภนเนสฺส กามาจรรานเมว ปจฺมํ อุกฺกิทฺถจตฺตา เตสฺปิ
อพฺยาगतานํ กุสลปฺพุกตฺตา ปจฺมํ กามาจรรกุสลํ, ตโต ตฺพฺพิปากํ,
ส. ๘๑ ตทนนฺตรํ ตเทกภูมิปริยาปนฺนํ กิริยจิตฺตญฺจ ปจฺเจกํ เวทนาฌาน-
สงฺขารเภทเน อฏฺฐธา ทสฺเสตฺวํ “โสมนสฺสสหคตฺน”ตฺยาที วุตฺตํ. ตตฺถ
ชานาติ ยถาสภาวํ ปฏฺฐิวิชฺฌตฺตีติ ฌาณํ. เสถํ วุตฺตนยเมว. เอตฺถ จ
พลวสทฺธาย ทสฺสนสมฺปตฺติยา ปจฺจยปฏฺฐิคฺคาหกาทิสมฺปตฺติยาติ เอวมาทีหิ
การณฺเห โสมนสฺสสหคตฺตา ปญฺญาสํวตฺตนิกกมฺมโต อพฺยาปชฺช-
โลกุปตฺติโต อินฺทริยปริปากโต กิเลสทฺฐีภาวโต จ ฌาณสมฺปยุตฺตฺตา
ตฺพฺพิปริยาเยน อุกฺกเษสสหคตฺตา เจว ฌาณวิปฺยุตฺตฺตา จ, อาวาส-
สฺสปปายาทิวเสน กายจิตฺตานํ กุลลภาวโต, ปุพฺเพ ทานาทีสุ กตฺปริจยตาทีหิ
จ อสงฺขาริกตา ตฺพฺพิปริยาเยน สสงฺขาริกตา จ เวทิตฺพฺพา.

ตตถ ยทา ปน โย เทยยธมฺมปฏิคฺคาหกาทิสฺมฺปตฺตี อณฺเฏ วา
 โสมนสฺสเหตุํ อากมฺม ฆฺฏจปฺภฺจโจ “อตฺถิ ทินฺนนุ”ตฺยาทินฺนปฺปวตฺตํ
 สฺมมาทิกฺขีจฺจ ปฺรกฺขตฺวา มุตฺตจาคตาทิวเสน อสฺสํทฺนโต อนุสฺสาหิโต ปเรหิ
 ทานาทินิ ปุณฺณานิ กโรติ, ตทาสุส จิตฺตํ โสมนสฺสสทฺทํ ฅาณสฺมฺปยุตฺตํ
 อสงฺขาริกํ โหติ. ยทา ปน วุตฺตนเยเนว ฆฺฏจตฺตฺตฺจโจ สฺมมาทิกฺขีจฺจ ปฺรกฺขตฺวาปิ ม. ๘๘
 อมุตฺตจาคตาทิวเสน สํสิทฺมาโน ปเรหิ วา อฺสุสาหิโต กโรติ, ตทาสุส
 ตเทว จิตฺตํ สสงฺขาริกํ โหติ. ยทา ปน ฅาติชนสฺส ปฺฏิปตฺติทสฺสเนน
 ชาตปริจฺยา พาลทารกา ภิกฺขุ ทิสฺวา โสมนสฺสชาตา สหสา กิณฺุจเทว
 หตฺถคตํ ททฺนติ วา วฺนทฺนติ วา, ตทา เตสํ ตตฺถิยํ จิตฺตํ อฺปฺปชฺชติ.
 ยทา ปน “เทถ, วฺนทฺธา”ติ ฅาตีหิ อฺสุสาหิตา เอวํ ปฺฏิปชฺชนฺติ, ตทา ส. ๘๒
 จตฺตฺถํ จิตฺตํ อฺปฺปชฺชติ. ยทา ปน เทยยธมฺมปฏิคฺคาหกาทินิ อสมฺปตฺตี
 อณฺเฏสํ วา โสมนสฺสเหตุณฺํ อภาวํ อากมฺม จตฺตฺสฺปิ วิกปฺเปสฺ
 โสมนสฺสสทฺทิตา โหนฺติ, ตทา เสสานิ จตฺตาริ อฺเปกฺขาสทฺททานิ
 อฺปฺปชฺชนฺตีติ. **อฏฺฐปฺตี** ปิสทฺเทน ทสฺปฺญญกิริยาทิวเสน อเนกวิธตํ
 สมิปฺณเทติ. ตถา หิ วทฺนติ :-

“กเมน ปุณฺณวตฺถุหิ โคจฺราธิปฺตีหิ จ
 กมฺมหิณาทิตฺโต เจว คณฺเวยย นยโกวิทฺ”ติ.

อิมานิ หิ อฏฺฐ จิตฺตานิ ทสฺปฺญญกิริยวตฺถุวเสน ปวตฺตนโต
 ปจฺเจกํ ทส ทสชาติ กตฺวา อสฺสิติ จิตฺตานิ โหนฺติ, ตานิ จ ฉฺสุ อารมฺมณฺเสสฺ
 ปวตฺตนโต ปจฺเจกํ ฉคฺคฺณิตฺตานิ สาสฺสิติกานิ จตฺตาริ สตานิ โหนฺติ,
 อธิปฺตีเกเทน ปน ฅาณวิปฺปยุตฺตานํ จตฺตาสีสาธิกทฺวิสฺตปริมาณานํ
 วิมฺสาธิปฺตีสมฺปโยคาภาวโต ตานิ ติณฺณํ อธิปฺตีนํ วเสน ติณฺณิตฺตานิ
 วิสาธิกานิ สดฺตสตานิ, ตถา ฅาณสฺมฺปยุตฺตานิ จ จตฺนุนํ อธิปฺตีนํ
 วเสน จตฺคฺคฺณิตฺตานิ สสฏฺฐิกานิ^๑ นว สตานิติ เอวํ อธิปฺตีวเสน
 สหสฺสํ สาสฺสิติกานิ จ ฉ สตานิ โหนฺติ, ตานิ กายวจิมฺโนกมฺม-
 สงฺชาตกมฺมตฺติกวเสน ติณฺณิตฺตานิ จตฺตาสีสาธิกานิ ปญฺจ สหสฺसानิ

^๑ ก. สมสฏฺฐิกานิ.

โหนติ, ตานิ จ หีนมชฺฌิมปณฺีตเภทโต ติคฺคณิตานิ วีสสตาทิกปนฺนรตฺ-
สทสฺถานิ โหนติ. ยํ ปน วุตฺตํ อัจฺฉริยพฺุทฺทตฺตตฺเถเรน :-

ม. ๘๘
ส. ๘๓

“สตฺตรส สทสฺถานิ เทว สตานิ อสฺตีติ จ
กามาวจรปฺุณฺณานิ ภวานฺตีติ วินิทฺทิสฺเส”ติ.^๑

ตํ อธิปติวเสน คณนปริหานิ อนาทิยิตฺวา โสตปติวเสน วุตฺตตนฺติ
ทฎฺฐพฺุทฺ, กาลเทศาทิเภทน ปน เนสํ เกโท อปฺปเมยโยว.

^๒ กุจฺฉิตฺเต ปาปชฺฌเม สลยฺนฺติ กมฺเปนฺติ วิทฺธฺเสนฺติ อปคฺเมนฺตีติ
วา กุสฺถานิ. อถ วา กุจฺฉิตากาเรน สนฺตानเ สยฺนโต ปวตฺตนโต
กุสฺสงฺขาเต ปาปชฺฌเม ลฺุณฺนฺติ ฉินฺทฺนฺตีติ กุสฺถานิ, อถ วา กุจฺฉิตฺเต
ปาปชฺฌเม สานโต ตนฺุกรณโต โอสานกรณโต วา กุสฺสงฺขาเตน
ณฺาณน, สทฺธาภิธมฺมชาเตน วา ลาดพฺุพานิ สหชาตอฺปนิสฺสยภาเวน
ยถารหํ ปวตฺเตตพฺุพานีติ กุสฺถานิ, ตาเนว ยถาวุตฺตตฺเถน กามาวจรานิ
กุสฺลจิตฺตานิ จาติ กามาวจรกุสฺลจิตฺตานิ.

[๑๖] ยถา ปเนตานิ ปุณฺณกิริยวเสน กมฺมทวารวเสน กมฺมวเสน
อธิปติวเสน จ ปวตฺตตนฺติ, เนวํ วิปากานิ ทานาทิวเสน อปฺปวตฺตนโต,
วิญฺญตฺติสมฺภูจฺาปนาภาวโต อวิปากสภาวโต ฉนฺทาทินิ ปุรฺกขตฺวา
อปฺปวตฺตีโต จ, ตสฺมา ตํวเสน ปริหาเปตฺวา ยถารหํ คณนเกโท
โยเชตพฺุทฺ. อิมานิปิ อิจฺฉริยพฺุทฺทตฺตตฺเถเรน ยถากมฺ
โสมนสฺสุเปกฺขาสหิตานิ. ปฏฺิสนฺธาทิวสฺปวตฺตีติ กมฺมสฺส พฺลวาทฺ-
ภาวโต, ตทการมฺมณฺปวตฺตีติ, เยภฺุยฺเยน ชวนานูรูปโต, กทาจิ ตตฺถาปิ
กมฺมานูรูปโต จ ณาณสมฺปยุตฺตานิ ณาณวิปฺยุตฺตานิ จ โหนติ.
ยถาปโยคํ วินา สมฺปโยคณฺจ ยถาอฺุปฺภูจฺิตฺเตหิ กมฺมาทิจฺฉเยหิ อุตฺ-
โทชนาทิสฺปฺปายาสฺปฺปายวเสน อสงฺขาริกสสงฺขาริกานิ.

ม. ๘๙
ส. ๘๔

[๑๗] กิริยจิตฺตานมฺปิ กุสฺเล วุตฺตนฺเยน ยถารหํ โสมนสฺสสทฺคตาทิตา
เวทิตพฺุทา.

^๑ อภิ.วตฺตาร ๒๗/๕.

^๒ อภิ.อฺุฏฺ. ๑/๘๖.

[๑๘] สเหตุกกามาวจรกุสลวิปากกิริยจิตตานีติ เอตถ สเหตุกคฺคหณํ วิปากกิริยาเปกฺขํ วิเสสนํ กุสลสฺส เอกนตฺสเหตุกตฺตา. โหติ หิ ยถาลภ-โยชนา. “สกุขรทถมปิ มจฺจคฺคฺมพฺมปิ จรณตมปิ ติฏฺฐจรณตมปิ”ตฺยาทีสุ^๑ วียสกุขรทถสฺส จรณาโยคโต มจฺจคฺคฺมพฺวาเปกฺขาย จรณกิริยา โยชียตีติ.

[๑๙] สเหตุกกามาวจรปุณฺณปากกิริยา เวทนาถาณสงฺขารภเททนปจฺเจกํ เวทนาภทโต ทฺวิธตฺตา ถาณภทโต จตฺตฺพพิชิตฺตา สงฺขารภทโต อฏฺฐวิธตฺตา จ สมฺปิณฺเฑตฺวา จตฺตฺวิสติ มตาติ โยชนา. นนุ จ เวทนาภทตาว ชฺชุตโต ตาสํ ภินฺนสภาวตฺตา, ถาณสงฺขารภทโท ปน กถนฺติ. ถาณ-สงฺขารานํ ภาวาภวทโตปิ ภทโท ถาณสงฺขารทโตว ยถา วสฺสกโต สุภิกฺโข ทฺพภิกฺโขติ, ตสฺมา ถาณสงฺขารทโต ภทโท ถาณสงฺขารภทโทติ น เอตถ โภจฺจิ วิโรธฺติ.

[๒๐] อิทานิ สพฺพทานิปี กามาวจรจิตตานิ สมฺปิณฺเฑตฺวา ทสฺเสตฺตํ “กามเ เตวีสา”ตฺยาที วุตฺตํ. กามเ ภเว สตฺต อกุสลวิปากานิ, สเหตุกาเหตุกานิ โสฬส กุสลวิปากานีติ เอวํ เตวีสติ วิปากานิ ทฺวาทส อกุสลานิ, อฏฺฐ กุสลานีติ ปุณฺณปุณฺณานิ วิสติ อเหตุกา ติสฺโส สเหตุกา อฏฺฐจาติ เอกาทส กิริยา จาติ สพฺพถาปี กุสลากุสลวิปาก-กิริยานํ อนฺโตคฺคภเททน จตฺตฺปุณฺณาเสว กาลเทสสนฺตานาทีภเททน อเนกวิธภาเวปีตฺยตฺเถ.

กามาวจรโสภนจิตตวณณา นิฏฺฐิตา.

รูปาวจรจิตตวณณา

ม. ๘๑
ส. ๘๕

[๒๑] อิทานิ ตทหนนฺตรทฺทีฏฺฐสฺส รูปาวจรสฺส นินฺทเทสกุโม อณฺุปฺตโตติ ตสฺส ถาณจฺคโยคภเททน ปณฺจธา วิภาคํ ทสฺเสตฺตํ “วิตกฺก-วิจาร์ปีติสุเขกคฺคตาสหิตน”ตฺยาทีมาห. วิตกฺโก จ วิจาร์โร จ ปีติ จ สุขณฺจ

^๑ ที.ส. ๘/๒๔๘/๘๔.

เอกคัคคา จาติ อิมเหติ สหิตัง วิตกุกวิจารปิติสุเขกคคคตาสหิตัง. ตตฺถ-
 อารมมณัง วิตกุกเถติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อภินิโรเปตฺติ วิตกุกโก. โส สหชาตานิ
 อารมมณานิโรปนลกฺขณเ. ยถา หิ โทจิ คามวาสี ปุริโส ราชวุลลภัง
 สมฺพนฺธินิ มิตฺตัง วา นิสฺสาย ราชเคหํ อนุปวิสฺติ, เหวํ วิตกุกํ นิสฺสาย
 จิตฺตํ อารมมณํ อโรหติ. ยถิ เหวํ กถํ อวิตกุกํ จิตฺตํ อารมมณํ
 อโรหติ. ตมฺปิ วิตกุกพลเนว อภินิโรหติ. ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน
 เตน วินาปิ นิราสฺสโก ราชเคหํ ปวิสฺติ, เหวํ ปริจเยน วิตกุกเณ
 วินาปิ อวิตกุกํ จิตฺตํ อารมมณํ อภินิโรหติ. **ปริจโยติ** เจตฺถ
 สวิตกุกจิตฺตสฺส สนฺदानเ อภินฺหปฺพวตฺติวเสณ นิพฺพตฺตา จิตฺตภาวนา.
 อปิเจตฺถ ปญฺจวิญฺญาณํ อวิตกุกมฺปิ วตฺถารมมณสงฺฆฏฺฐนพลเณ ทฺติยชฺ-
 ฌานาทีนิ จ เหญจิมภาวนาพลเณ^๑ อภโรหนฺติ.

อารมมณเ เตน จิตฺตํ วิจรตีติ **วิจโร**, โส อารมมณานุมชฺชน-
 ลกฺขณเ. ตถา เหน “อนุสนฺธานตา”^๒ นินฺทิตฺวา. เอตถ จ วิจโรโต
 โอบาริกญฺเจณ ตสฺเสว ปุพฺพกมฺมญฺเจณ จ ปฐมฆณฺฏาภิฆาโต วิย เจตฺโส
 ปจฺมาภินิปาโต วิตกุกโก, อนุรโว วิย อนุสฺสยจฺรณํ วิจโร. วิปฺพารวา
 เจตฺถ วิตกุกโก จิตฺตสฺส ปรีปฺพนทฺภูโต, อากาเส อฺุปฺปิตฺตูกามสฺส
 ส. ๘๖ สกฺุณสฺส ปกฺขวิกฺเขโป วิย, ปทฺมาภิมุขปาโต วิย จ คนฺธานุพฺนตฺเจตฺโส
 ภมฺรสฺส. สนฺตวตฺติ วิจโร จิตฺตสฺส นาทิปรีปฺพนทฺภูโต, อากาเส
 ม. ๘๖ อฺุปฺปิตฺตสฺส สกฺุณสฺส ปกฺขปฺปสฺสารณํ วิย ปทฺมสฺส อฺุปฺริกาเค ปรีพฺภมณํ
 วิย จ ปทฺมาภิมุขปิตฺตสฺส ภมฺรสฺส.

ปินยติ กายจิตฺตํ ตปฺเปติ, วทฺธเตตฺติ วา **ปิตฺติ**, สภา สมฺปิยายน-
 ลกฺขณา, อารมมณํ กุลฺลโต คทณฺลกฺขณาติ วุตฺตํ โหติ. สมฺปยุตฺตธมฺเม
 สุขยตีติ สุขิ, ตํ อิกฺขจฺานุกฺวณลกฺขณํ สฺุภเชนรสฺสสาทโก ราชา วิย.
 ตตฺถ อารมมณปฺปฏิลาเภ ปิตฺติยา วิเสโส ปากโฏ กนฺตารชินฺนสฺส

^๑ เหญจิมหญฺจิมภาวนาพลเณ (มณฺนิมชฺ. ๑/๒๐๕).

^๒ อภ.สง. ๓๔/๘/๒๒.

วณฺโตนุทททสฺสเน วีย, ยถาลทุทสฺส อนุภวเน สุขสฺส วิเสโส ปากฺโข
 ยถาทิฏฺฐอุททสฺส ปานาทิสฺส วียาติ. นานารมฺมณวิกุเขปภาเวเน เอกํ
 อารมฺมณํ อคฺคํ อิมสฺสาติ เอกคฺคํ, จิตฺตํ, ตสฺส ภาโว เอกคฺคตา, สมาธิ.
 โส อวิกฺเขปลกฺขโณ. ตสฺส ทิ วเสน สสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อวิกฺขิตฺตํ โหติ.

ปจฺมณฺจ เทสฺนากุมโต เจว อุปฺปตฺติกุมโต จ อาทิฏฺฐตฺตา ตํ
 ฌานณฺจ อารมฺมณฺูปนิชฺฌานโต ปจฺจนีกฌาปนโต จาติ ปจฺมชฺฌานํ,
 วิตกฺกาทิปญฺจกํ. ฌานงฺคสมฺมาเยเยว ทิ ฌานโวหาโร เนมิอาทิจฺจ-
 สมฺมาเย รถโวหาโร วีย. ตถา ทิ วุตฺตํ วิภงฺเก “ฌานนฺติ วิตกฺโก
 วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺตสฺสเสกคฺคตา”ติ.^๑ ปจฺมชฺฌานเนน สสมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ
 ปจฺมชฺฌานกุสลจิตฺตํ.

กสฺมา ปน อญฺเญสฺส ผลฺสทาทิสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺเมสฺส วิชฺชมาเนสฺส
 อิมเยว ปญฺจ ฌานงฺควเสน วุตฺตาติ? วุจฺเจเต :- อุปนิชฺฌานกิจฺจวณฺตตาย,
 กามจฺจนฺทาทีนํ อฺชฺชปฏิบัติปกฺขภาวโต จ. วิตกฺโก ทิ อารมฺมณเณ จิตฺตํ ส. ๘๗
 อภินิโรเปติ, วิจาโร อนุปฺปพฺนฺเชติ, ปีติ จสฺส ปีนนํ, สุขณฺจ อุปฺพฺรหฺนํ
 กโรติ, อถ นํ สสมฺปยุตฺตธมฺมํ เอเตหิ อภินิโรปนानุปฺปพฺนฺธ-
 ปีนนอุปฺพฺรหฺเนหิ อนุคฺคหิตา เอกคฺคตา สมาธานกิจฺจเนน อตฺตานํ ม. ๘๓
 อนุวตฺตาเปนฺติ เอกตฺตารมฺมณเณ สมํ สมฺมา จ อาธียติ, อิทฺทริยสมฺตา-
 วเสน สมํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูริภาเวเน สีนฺุทจฺจาภาเวเน สมฺมา จ
 จเปตีติ เอวเมเตสฺเมว อุปนิชฺฌานกิจฺจํ อาเวณิกํ. กามจฺจนฺทาที-
 ปฏิปกฺขภาเว ปน สมาธิ กามจฺจนฺทสฺส ปฏิปกฺโข รากฺปฺปณฺธิยา
 อฺชฺชปจฺจนีกภาวโต. กามจฺจนฺทวเสน ทิ นานารมฺมณเหิ บลฺลภิตสฺส
 ปริพฺภมฺนตสฺส จิตฺตสฺส สมาธานํ เอกคฺคตาย โหติ, ปีติ พฺยาปาทสฺส
 ปาโมชฺชสภาวตฺตา. วิตกฺโก ถินมิทฺทสฺส โยนิโส สงฺกปฺปนวเสน
 สวิปฺฝารปฺปวตฺติโต, สุขํ อวฺุสฺमानุตาปสภาวสฺส อฺุทจฺจกฺกฺจฺจสฺส

^๑ อภ.วิ. ๓๕/๕๖๙/๓๑๑.

วูปสนตสีตลสภาวตฺตา. วิจาโร วิจิกิจฺจนาย อารมฺมณเณ อนฺนุชฺชนวเสน
 ปญฺญาปติรฺรูปสภาวตฺตา. เอวํ อุปนิชฺฌมานกิจฺจวฺนตฺตาย, กามจฺจนฺทาทีนํ
 อฺุชฺชปฏิบัติปฏฺขภาวโต จ อิมเวยว ปญฺจ ฌานนฺจภาเวณ ววตฺถิตาติ. ยถาหุ :-

“อุปนิชฺฌมานกิจฺจตฺตา กามาทีปฏิบัติปฏฺขโต
 สนฺเตสุปี จ อณฺเณสุ ปญฺเจว ฌานสญฺญิตา”ติ

อุเปกฺขา ปเนตฺถ สนฺตวฺตฺตติสภาวตฺตา สุเขว อนฺุโตคฺชาติ ทญฺจพฺพํ.
 เตนาหุ :-

“อุเปกฺขา สนฺตวฺตฺตติตฺตา สุขมิจฺเจว ภาสิตา”ติ.^๑

ปทานนฺคาทิวเสน ปนฺสฺส วิเสโส อุปฺริ อารีภวิสฺสติ, ตถา
 ส. ๘๘ อรูปาวจรโลกุตฺตเรสุปี ลพฺภมานกวิเสโส. อเถตฺถ กามาวจรกฺุสเลสุ วีย
 สงฺขารภោโท กสฺมา น คหิตฺโต. อิทฺมปิ หิ เกวลํ สมณานฺุโยคฺวเสน
 ปฏิลทฺธํ สสงฺขาริกํ, มคฺคาธคฺมวเสน ปฏิลทฺธํ อสงฺขาริกนฺติ สกฺกา
 วตฺตฺนฺติ. นยิทเมวํ มคฺคาธคฺมวเสน สตฺตติโต ปฏิลทฺธสฺสาปี อปรภาเค
 ม. ๘๔ ปริกมฺวเสเนว อุปฺปชฺชนโต, ตสฺมา สพฺพสฺสปี ฌานสฺส ปริกมฺม-
 สงฺขาตปฺพุพฺพาทิสงฺขารเณ วินา เกวลํ อธิการวเสน อนฺุปฺปชฺชนโต
 “อสงฺขาริกนฺ”ติปิ, อธิกาเรณ จ วินา เกวลํ ปริกมฺมาภิสงฺขารเเนว
 อนฺุปฺปชฺชนโต “สสงฺขาริกนฺ”ติปิ น สกฺกา วตฺตฺนฺติ. อถ วา ปฺพุพฺพา-
 ภิสงฺขารวเสนเนว อุปฺปชฺชมานสฺส น กทาจิ อสงฺขาริกภาโว สมภวตีติ
 “อสงฺขาริกนฺ”ติ จ พฺยภิจารภาวโต “สสงฺขาริกนฺ”ติ จ น วตฺตฺนฺติ.

ปีสทฺเทน เจตฺถ จตฺกุกปญฺจกนยวเสน สฺุทฺธิกนฺวโก, ตณฺจ ทฺกฺชป-
 ปฏิปทาทฺนธาภินฺญาทฺกฺชปฺปฏิปทาชิปฺปาภินฺญาสุชฺชปฺปฏิปทาทฺนธาภินฺญาสุชฺชป-
 ปฏิปทาชิปฺปาภินฺญาวเสน ปฏิปทาจตฺกฺเกณ โยเชตฺวา เทสิตตฺตา
 จตฺตาโร นวกา, ปรีตฺตํ ปรีตฺตารมฺมณํ, ปรีตฺตํ อปฺปมาณารมฺมณํ,
 อปฺปมาณํ ปรีตฺตารมฺมณํ, อปฺปมาณํ อปฺปมาณารมฺมณนฺติ อารมฺมณ-
 จตฺกฺเกณ โยชิตตฺตา จตฺตาโร นวกา, “ทฺกฺชปฺปฏิปทํ ทฺนธาภินฺญํ ปรีตฺตํ

^๑ อภิ.อญ. ๒/๑๙๔-๕, วิสุทฺธิ. ๒/๒๒๘-๒๒๙.

ปริตตารมมณฺ์, ทุกุขปุปฏิปทํ ทนุธาภิณฺ์ ปริตตํ อปุปมาณารมมณฺ์”- ตยาทีนา อารมมณปุปฏิปทามิสฺสทกนยวเสน โสฬส นวกาตี ปญจวีสติ นวกาตี เอวมาทีเกทํ สงฺคณฺหาตี.

[๒๒] ฌานวิเสเสน นิพฺพตฺติตฺตวิปาโก เอกนตฺโต ตตฺตฌานสทิสฺสวาทิ วิปากํ ฌานสทิสเมว วิภตฺตํ. อิมเมว ทิ อตฺถํ ทีเปตุํ ภควตา วิปาก- ส. ๘๔ นิทฺเทเสปิ กุสลํ อุกฺททิสฺสวาว ตทนนฺตรํ มหคฺคตโลเกตุตฺตรวิปากา วิภตฺตา.

[๒๕] รูปาวจรมานลํ ฌานภเวทน ปญจทิจิ จตุทิจิ ตีทิจิ ทวีทิจิ ปุณ ทวีทิจิ ฌานญฺเคทิจิ สมฺปโยคภเวทน ปญจธา ปญจจฺจิกํ จตฺรจฺจิกํ ติวจฺจิกํ ทวฺจจิกํ ปุณ ทวฺจจิกนฺตติ ปญจวิธํ โหตี อวิเสเสน, ปุณ ตํ ปุณฺณปากทิจิรียานํ ปจฺเจกํ ปญฺจนํ ปญฺจนํ เกทา ปญฺจทสธา ภเวตฺยตฺเถ.

รูปาวจรจิตตวณณนา นิฏฺจิตา.

อรูปาวจรจิตตวณณนา

ม. ๘๕

[๒๖] อิทานิ อรูปาวจรํ อารมมณฺภเวทน จตฺธา วิภชิตฺวา ทสฺเสนโต อาท “อากาसानญฺจายตนา”ติอาทิจิ. ตตฺถ อุปฺปาทาทีอนฺตรทิตตายนาสฺส อนฺโตตี อนนฺตํ, อากาสญจ ตํ อนนฺตญฺจาทิ อากาसानนฺตํ, กสิณฺคฺฆมาฎิมากาโส. “อนนฺตาทากาสน”ติ จ วตตฺทพฺเพ “อคฺยาทีโต”ตฺยาทีสุ วีย วิเสสนสฺส ปฺรนิปาตวเสน “อากาसानนฺตนา”ติ วุตฺตํ. อากาसानนฺตเมว อากาसानญจํ สกตฺเถ ภาวปจฺจยวเสน. อากาसानญจเมว อายตนํ สสมฺปยุตฺตตฺตมฺมสฺส ฌานสฺส อธิฎฺฐานฎฺเจน เทวานํ เทวายนํ วียาตี อากาसानญฺจายตนํ. ตสฺมี อปุปนาปุปตฺตํ ปจฺมารุปุปฺชฌานมฺปิ อิต “อากาसानญฺจายตนา”ติ วุตฺตํ ยถา ปถวีกสิณฺารมมณฺ์ ฌานํ “ปถวี- กสิณฺ”ติ. อถ วา อากาसानญจํ อายตนํ อสฺสาตี อากาसानญฺจายตนํ, ฌานํ, เตน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ อากาसानญฺจายตนากุสลจิตฺตํ.

^๑ อภ.อญ. ๑/๒๖๐.

วิญญานเมว อนนตํ วิญญานานนตํ, ปจมารูปวิญญานํ. ตถฺหิ
 ส. ๙๐ อุปฺปาทาทีอนฺตวณฺตมฺปิ อนนฺตกาเส ปวตฺตนโต อตฺตานํ อารพฺภ
 ปวตฺตตาย ภาวนาย อุปฺปาทาทีอนฺตํ อคฺคเหตุวา อนนฺตโต ผรณฺวเสณ
 ปวตฺตนโต จ “อนนฺตนฺ”ติ วุจฺจติ. วิญญานานนตเมว วิญญานญจํ
 อาการสฺส รสฺสตตํ, นการสฺส โลปฺยจ กตฺวา. ทฺติยารูปวิญญานเณ วา
 อญฺจิตพฺพํ ปาปฺณิตพฺพนฺติ วิญญานญจํ. ตทฺว อายตน์ ทฺติยารูปสฺส
 อธิจฺจานตฺตาทิ วิญญานญจายตน์. เสสํ ปุริมสฺม.

นาสฺส ปจมารูปสฺส กิณฺจนํ อปฺปมตฺตกํ อนฺตมโส ภงคฺมตฺตมฺปิ
 ม. ๙๖ อวสิทฺถจํ อตฺถิตฺติ อภิณฺจนํ, ตสฺส ภาวโ อภิณฺจญฺณํ, ปจมารูป-
 วิญญานาภาวโ. ตทฺว อายตฺนญฺยาที ปุริมสทิสํ.

โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวโต, สุขุมาเย จ สญฺญาย อตฺถิตาย
 เนวสฺส สสฺมปฺยตฺตตฺตมฺมสฺส สญฺญา อตฺถิ, นาปี อสญฺญํ อวิชฺชมา-
 นสญฺญนฺติ เนวสญฺญานาสญฺญํ, จตฺตตฺตารูปชฺชฌานํ. ทีฆํ กตฺวา ปน
 “เนวสญฺญานาสญฺญนฺ”ติ วุจฺตํ. เนวสญฺญานาสญฺญเมว อายตน์
 มนายตฺนตฺตมฺมายตฺนปรียาปฺนตฺตาทิ เนวสญฺญานาสญฺญายตน์. อถ วา
 สญฺญาว วิปสฺสนาย โคจฺรภาวํ คนฺตฺวา นิพฺเพทชนนสงฺฆาตสฺส
 ปญฺญสญฺญาภิจฺจสฺส อภาวโต เนวสญฺญา จ อฺโณทฺทเก เตชฺชธาตฺว วีย
 สงฺฆาราวเสสฺสสุขุมาภเวณ วิชฺชมาตฺตนา อสญฺญาตี เนวสญฺญานาสญฺญา,
 สา เอว อายตน์ อิมสฺส สสฺมปฺยตฺตตฺตมฺมสฺส ฉานสฺส นิสฺสยาทีภาวโตตี^๑
 เนวสญฺญานาสญฺญายตน์. สญฺญาวเสณ เจตฺถ ฉานูปลกฺขณํ นิกสฺสณ-
 มตฺตํ. เวทนาทโยปี หิ ตสฺมี ฉานเน เนวเวทนานาเวทนาทีกาเยวาทิ.
 ส. ๙๑ เนวสญฺญานาสญฺญายตฺเนน สสฺมปฺยตฺตํ กุสฺลจิตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญา-
 ยตฺนกุสฺลจิตฺตํ. ปีสทฺเทณ เจตฺถ อารมฺมณปฺปฏิปทามิสฺสกนยวเสณ
 โสฬสกุขตฺตูกเทสนํ,^๒ อญฺณมฺปิ จ ปาพิยํ^๓ อาคตฺนยเกทํ สงฺคณฺหาตี.

^๑ นิสฺสยปจฺจยภาวโต (วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๔๘๖). ^๒ อภิ.สง. ๓๔/๒๔๖-๒๖๘/๗๕-๘๐ ปิฎฺจเจสฺส ปสฺสิตพฺพํ.

^๓ อภิ.สง. ๓๔/๒๗๗/๘๔ ปิฎฺจเจสฺส ปสฺสิตพฺพํ.

[๓๐] อารมมณานํ อติกกมิตพพานํ, กสิณากาสวิญญาณตทภาว-
 สงฆาตานํ อาลมพิตพพานญจ อากาสาทิจตุนนํ โคจรานํ ปภะแทน
 อารูปปมาณสํ จตฺตพพิธํ โหติ. ตถฺยทึ ยถากุกมํ ปญจมชฺฌานารมมณํ
 กสิณนิมิตฺตํ อติกกมมฺ ตทกฺขมาญฺเณ ลทฺธํ อากาสมालมพิตฺวา ตมฺปิ
 อติกกมมฺ ตตฺถ ปวตฺตํ วิญญาณมालมพิตฺวา ตมฺปิ อติกกมมฺ ตทภาวภูตํ
 อภิณฺจนภาวมालมพิตฺวา ตมฺปิ อติกกมมฺ ตตฺถ ปวตฺตํ ตติยารูป- ม. ๘๗
 วิญญาณมालมพิตฺวา ปวตฺตติ, น ปน รูปาวจรกฺุสฺสํ วยี ปุริมปุริม-
 อังคาติกกมวเสน ปุริมปุริมสฺสาปิ อารมมณํ คเหตุวา. เตนาหุ อัจริยา :-

“อารมฺมณาติกกมโต จตฺตสฺโสปี ภวนฺติมา
 อังคาติกกมเมตาสํ น อิจฺจนฺติ วิภาวิโน”ติ.^๑

อรูปาจรจิตตวณณา นิฏฺฐิตา.

โลกุตตรจิตตวณณา

[๓๑] อิทานิ โลกุตตรกฺุสฺสํ จตฺตมคฺคโยคโต, ผลญจ ตทนฺรูป-
 ปวตฺตติยา จตฺตธา วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺถุ “โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตณฺ”ตยาทึ วุตฺตํ.
 นิพฺพานํ ปตีสวนโต อูปคมนโต นิพฺพานมหาสมุทฺทหนินฺนตาย โสต-
 สทิสฺตตฺตา วา “โสโต”ติ วุจฺจติ อริโย อญฺจจฺจิกโก มคฺโค, ตสฺส อापตฺติ
 อาทิตฺโต ปชฺชนํ ปาปฺพนํ ปจฺมสมนฺนาคโม โสตาปตฺติ อวฺอุปสคฺคสฺส
 อาทิกมฺมณิ ปวตฺตณฺโต. นิพฺพานํ มคฺเคติ, นิพฺพานตฺถิเกทึ วา มคฺคียติ, ส. ๘๒
 กิเลสฺ มาเรณฺโต คจฺจตฺติติ วา มคฺโค, เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคจิตฺตํ,
 โสตาปตฺติยา ลทฺธํ มคฺคจิตฺตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ. อถ วา อริยมคฺค-
 โสตสฺส อาทิตฺโต ปชฺชนํ เอตฺตสฺสาติ โสตาปตฺติ, ปุคฺคโล, ตสฺส มคฺโค
 โสตาปตฺติมคฺโค, เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ.

สทึ เอกวารํ ปฐิสฺนชิวเสน อิมํ มนุสฺสโลกํ อากจฺจตฺติติ สกทาคามี,
 อิตฺ ปตฺวา อิตฺ ปรินิพฺพายี, ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี, อิตฺ ปตฺวา

^๑ อภ.อญ. ๑/๒๖๕.

ตตถ ปรินิพพายี, ตตถ ปตฺวา อธิ ปรินิพพายี, อธิ ปตฺวา ตตถ
 นิพพตฺติตฺวา อธิ ปรินิพพายีติ ปญฺจสุ สกทาคามีสุ ปญฺจมโก อธิธาธิปุเปโต.
 ม. ๙๘ โส หิ อีโต คนฺตฺวา ปุณฺ สกึ อธิ อากจฺจตีติ. ตสฺส มคฺโค สกทาคามีมคฺโค.
 กิณฺจาปิ มคฺคสมงฺคิโน ตถาคมนาสมฺภวโต ผลฺลฺลฺโยเยว สกทาคามี นาม,
 ตสฺส ปน การณฺภูโต ปริมุเปปฺนโน มคฺโค มคฺคนฺตฺราวจฺเจทนตฺถํ ผลฺลฺลฺเจน
 วิเสเสตฺวา วุจฺจติ “สกทาคามีมคฺโค”ติ. เอวํ อนาคามีมคฺโคติ. สกทาคามี-
 มคฺเคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ สกทาคามีมคฺคจิตฺตํ.

ปฏิสันฺธิวเสน อิมํ กามธาคํ น อากจฺจตีติ อนาคามี, ตสฺส
 มคฺโค อนาคามีมคฺโค, เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อนาคามีมคฺคจิตฺตํ.
 อคฺคทกฺขิณฺณยุยภาเวน ปุชฺชาวิเสสํ อรหตีติ อรหา, อถ วา กิเลสสงฺฆาตา
 อรโย, สํสารจกฺกสฺส วา อรา กิเลสา หตา อนเณนาติ อรหา, ปาปกรณ
 ส. ๙๓ รหาภาวโต วา อรหา, อญฺจมโก อริยปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว อรหตฺตํ,
 จตฺตถผลฺลฺลฺเสตํ อธิวณฺํ. ตสฺส อากมนฺภูโต มคฺโค อรหตฺตมคฺโค. เตน
 สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ.

ปิสทฺแทนฺน เอเกกสฺส มคฺคสฺส นยสทฺสวเสน จตฺนุํ จตฺสทฺสสภกํ
 สจฺจวิภงฺเก^๑ อากตํ สจฺจิสทฺสสภกํ นยํ เทภฺจฺจา วุตฺตนฺเยน อนนฺกวิธตฺตมฺปิ
 สงฺกณฺหาติ. ตตฺถายํ นยสทฺสสมตฺตปริทีปนา. กถํ? โสตาปตฺติมคฺโค ตาว
 ฌานนาเมน ปฏฺิปปทาภกํ อนามลิตฺวา เกวลํ สฺสญฺญโต อปฺปณฺธิหิตฺติ ทฺวิธา
 วิภตฺโต, ปุณฺ ปฏฺิปปทาจตฺกฺเกน โยเชตฺวา ปจฺเจกํ จตฺธา วิภตฺโตติ เอวํ
 ฌานนาเมน ทสฺธา วิภตฺโต, ตถา มคฺคสตีปฺปจฺจานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาท-
 อินฺทฺริยพลฺโพชฺฌงฺคสจฺจสมถมฺม^๒ ขนฺธธายตฺนธาคฺคาอาหารผลฺลฺลฺลเวทนาสญฺญา-
 เจตนาจิตฺตนาเมหิปี ปจฺเจกํ ทสทฺสกาเรหิ วิภตฺโต ตถา ตถา พุชฺฌนกาณํ
 ม. ๙๙ ปุคฺคลานํ วเสน, ตสฺมา ฌานวเสน ทสมคฺคาทินํ เอภฺนวีสติยา วเสน
 ทส ทสชาติ วีสติยา จาเนสุ เทว นยสตานิ โหนฺติ, ปุณฺ ตานิ จตฺตฺหิ

^๑ อภิ.วิ. ๓๕/๒๐๖/๑๒๖ อาทิ, อภิ.อญ. ๒/๑๓๐ อาทิ.

^๒ ก...สมถวิปัสสนาธรรม.

อธิปตีหิ โยเซตวา ปจเจกั จตุธา วิภตตานีติ เอว อธิปตีหิ อมิสเสตวา เทว สตานี, มิสเสตวา อฏจ สตานีติ โสตาปตติมคฺเค นยสทสฺส โหติ, ตถา สกทาคามิมคฺคาทีสุปี.

[๓๒] โสตาปตติยา ลหุํ, โสตาปตติสฺส วา ผลจิตฺตํ วิปากภูตํ จิตฺตํ โสตาปตติผลจิตฺตํ. อรหตฺตญฺจ ตํ ผลจิตฺตญฺจาติ อรหตฺตผลจิตฺตํ.

[๓๔] จตุมคฺคปฺปภเวทนาติ อีนุทริยานํ อปาภูวปาภูวตฺตรตมภเวทน ภินฺนสามตฺถียตาย สกฺกายทิกฺกจิจิวิจิกิจฺจาสีลพฺพตปฺรามาสานํ นิรวเสสฺสป- ส. ๘๔
 ปหานํ กามราคพฺยาปาทานํ ตนฺนภาวปาหนํ เตสเมว นิรวเสสฺสปฺปหานํ
 รุปรารุปราคมานุทฺตจฺจาวิชฺชานํ อนวเสสฺสปฺปหานนฺติ เอวํ สโยชนปฺปหาน-
 วเสน จตฺตพฺพิธานํ โสตาปตติมคฺคาทีนํ อฏฺจจฺจกิมคฺคานํ สมฺปโยคภเวทน
 จตุมคฺคสงฺฆาตํ โลกุตฺตรกฺุสลํ จตุธา โหติ, วิปากํ ปน ตสฺเสว กุสลสฺส
 ผลตฺตา ตทฺนรฺรูปโต ตถา จตุธาติ เอวํ อนฺนตฺตรํ อตฺตโน อุตฺตริตฺตราภาเวน
 อนฺนตฺตรสงฺฆาตํ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ อฏฺจธา มตฺนติ โยชนา.

กิริยานุตฺตรสฺส ปน อสมภวโต ทฺวาทสฺวิธตา น วุตฺตา. กสฺมา
 ปน ตสฺส อสมภวโต ? มคฺคสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา. ยทิ ทิ มคฺคจิตฺตํ
 ปฺนปฺปนี อฺปฺปชฺเชยฺย, ตพฺปตฺติยา กิริยาโว สกฺกา วตฺตํ. ตํ ปน
 กิเลสสมฺจฺเจทกเวเสเนว อฺปลภิตพฺพโต เอกวารปฺปวตฺเตเนว จ เตน
 อสนิสฺมปาเตน วีย ตฺรธาทีนํ สมฺลวิทฺธสฺนสฺส ตตฺกิเลสานํ อจฺจนตํ
 อปฺปวตฺติยา สาคิตตฺตา ปฺน อฺปฺปชฺชมาเนปี กาดพฺพาภาวโต ทิกฺกจฺจมฺม-
 สฺสวិหารตฺตญฺจ ผลสมฺปาตฺติยา เอว นิพฺพานารมฺมณวเสน ปวตฺตนโต น ม. ๑๐๐
 กทาจิ เสกฺขานํ อเสกฺขานํ วา อฺปฺปชฺชติ. ตสฺมา นตฺถิ สพฺพถาปี
 โลกุตฺตรกิริยจิตฺตนฺติ.

โลกุตฺตรจิตฺตวณฺณา นิฏฺจิตา.

จิตตคณนสงคหวนณา

[๓๕] “ทฺวาทสากุสลาเนวณ”ตฺยาทิ ยถาวุตฺตานํ จตฺตุมิกจิตฺตานํ
 คณนสงคฺโท.

[๓๖] เอวံ ชาติวเสน สงคหํ ทสเสตวา ปุน ภูมิวเสน ทสเสตु
 “จตุปณณาสธา กามะ”ตยาที วุตตํ. กามะ ภเว จิตตานี จตุปณณาสธา
 อีริเย, รูปะ ภเว ปนุรเส อีริเย, อารูปะ ภเว ทวาทส อีริเย, อนุตตเร
 ส. ๙๕ ปน นววิเช ตมมสมุททาเย จิตตานี อฏฐธา อีริเย, กเถยยาตยตโต. เอตถ
 จ กามตณฺหาทีวีสยาภาเวน กามภวาทิปริยาปนฺนानी จิตตานี สกสภุมิโต
 อณฺยตถ ปวตฺตมานานีปี กามภวาทิสู จิตตานีตี วุตตานี, ยถา
 มนุสฺสตีตฺถียา กุจฺฉิสฺมี นีพพตฺโตปี ตีรจฺฉานคฺโต ตีรจฺฉานโยนีปรียาปนฺนตฺตา
 ตีรจฺฉานเสวว สงคฺยหตี. กตถจि อปรียาปนฺนानी นววิธโลกุตฺตรตมม-
 สมฺมเหกเทสภฺตानी “รูกฺเข สาขา”ตยาทีสู วีย อนุตตเร จิตตานีตี วุตตานี.
 อถ วา “กามะ, รูปะ”ตี จ อุตฺตรปทโลปนีทเทโส. อรูปะ ภวานี
 อารูปานี. นตฺถิ เอเตสํ อุตฺตรํ จิตฺตนฺตี อนุตฺตรานีตี อูปโยค-
 พหุจฺฉนฺวเสน กามะ กามาวจฺจानी จิตตานี จตุปณณาสธา อีริเย, รูปะ
 รูปาวจฺจानी จิตตานี ปนุรเส อีริเย, อารูปะ อารูปานี จิตตานี
 ทวาทส อีริเย, อนุตฺตเร โลกุตฺตรานี จิตตานี อฏฐธา อีริเยตี เอวเมตถ
 สมฺพนฺโธ ทฏฺฐพฺโพ.

ม. ๑๐๑ [๓๗] อิตถํ ยถาวุตฺเตน ชาตีกะภินฺนจตุภุมิกจิตฺตเกทวเสน เอภฺน-
 นวตฺตีปฺปะภทํ กตฺวา มานสํ จิตตํ วิจกฺขณา วิเสเสน อตฺถจกฺขณสภาวา
 ปณฺชิตฺตา วิภชฺชนตี. อถ วา เอกวีสสत्ตํ เอกุตฺตรวีสาธิกํ สत्ตํ วิภชฺชนตี.

จิตฺตคณฺนสงคฺหวณฺณนา นีฏฺฐิตา.

วิตถารคณฺนวณฺณนา

[๓๘] ฌานนฺจวเสน ปรมชฺฉมานสทิสตฺตา ปรมชฺฉมานญจ ตํ โสตาปตฺตี-
 มคฺคจิตฺตญฺเจตี ปรมชฺฉมานโสตาปตฺตีมคฺคจิตตํ. ปาทกชฺฉมานสมฺมตีตฺช-
 ฉานปคฺคชฺฉมาสเยสฺสปี หิ อณฺยตฺรวเสน ตตฺตฺมานสทิสตฺตา วิตกฺกาที-
 องคปาดุภาเวน จตฺตาโรปี มคฺคา ปรมชฺฉมานาทิวหารํ ลภฺนตา ปจฺเจกํ
 ส. ๙๖ ปณฺจธา วิภชฺชนตี. เตนาท “ฌานนฺจโยคเกเทนนา”ตยาที. ตตฺถ ปรมชฺ-

ณานาที่สุ ยัม ยัม ฌานัม สฬาปชชิตวา ตโต ตโต วุญจาย สงฆาเร
 สมมสนตสส วุญจานคามินิวิปัสสนา ปวตดา, ตัม ปาทกชฌานัม วุญจาน-
 คามินิวิปัสสนาย ปทญจานภาวโต. ยัม ยัม ฌานัม สมมสนตสส สภา ปวตดา,
 ตัม สมมสติดชฌานัม. “อโห วต เม ปจมชฌานสทธิโส มคฺโค ปญจจคิโก,
 ทุติยชฌานาที่สุ วา อญญตรสทธิโส จตุรงคาคทิเกโท มคฺโค ภเวยฺยา”ติ เอวํ
 โยคาวจรสส อุปฺปนชฌาสโย ปุคฺคลชฌาสโย นาม.

ตตถ เยน ปจมชฌานาที่สุ อญญตรัม ฌานัม สฬาปชชิตวา ตโต วุญจาย
 ปกิญณกสงฆาเร สมมสติดวา มคฺโค อุปฺปาทีโต โหติ, ตสส โส มคฺโค
 ปจมชฌานาที่สุ ตัมปาทกชฌานสทธิโส โหติ. สเจ ปน วิปัสสนาปาทกั
 กิญจิจิ ฌานัม นตถิ, เกวลัม ปจมชฌานาที่สุ อญญตรัม ฌานัม สมมสติดวา
 มคฺโค อุปฺปาทีโต โหติ, ตสส โส สมมสติดชฌานสทธิโส โหติ. ยथा ปน ยัม
 กิญจิจิ ฌานัม สฬาปชชิตวา ตโต วุญจาย อญญตรัม สมมสติดวา มคฺโค ม. ๑๐๒
 อุปฺปาทีโต โหติ, ตथा ปุคฺคลชฌาสยวเสน ทวีสุ อญญตรสทธิโส โหติ. สเจ
 ปน ปุคฺคลสส ตถาวโร อชฌาสโย นตถิ, เหญฺจิมเหญฺจิมชฌานโต วุญจาย
 อุปฺรุปฺริชฌานธมฺเม สมมสติดวา อุปฺปาทีตมคฺโค ปาทกชฌานัม อนเปกชิตวา
 สมมสติดชฌานสทธิโส โหติ. อุปฺรุปฺริชฌานโต ปน วุญจาย เหญฺจิมเหญฺจิมช-
 ฌานธมฺเม สมมสติดวา อุปฺปาทีตมคฺโค สมมสติดชฌานัม อนเปกชิตวา
 ปาทกชฌานสทธิโส โหติ. เหญฺจิมเหญฺจิมชฌานโต ทิ อุปฺรุปฺริชฌานัม
 พลวตฺรณติ. เวทนานิยโม ปน สฬพตถาปี วุญจานคามินิวิปัสสนานิยเมน ส. ๙๗
 โหติ. ตถา สุกฺขวิปัสสกสส สกถชฌานงคณิยโม. ตสส ทิ ปาทกชฌานาที่นัม
 อภาเวน เตสํ วเสน นิยมาภาวโต วิปัสสนานิยเมน ปญจจคิโกว มคฺโค
 โหตีติ. อปิจ สฬาปตติลาภินิปี ฌานัม ปาทกั อกตวา ปกิญณกสงฆาเร
 สมมสติดวา อุปฺปาทีตมคฺโคปิ วิปัสสนานิยเมนเนว ปญจจคิโกว โหตีติ อยเมตถ
 อญฺจกถาที่โต อุกฺกฏโฏ วินิจฺฉยสาโร. เถรวาททสสนาทิวสปปวตโต ปน
 ปปญฺโจ อญฺจกถาที่สุ วุตฺตณเยน เวทิตพฺโพ. ยถา เจตถ, เอวํ สฬพตถาปี
 วิถุการนโย ตตถ ตตถ วุตฺตณเยน คเหตุพฺโพ. คณฺถกรีกชนานุกคหตถัม
 ปเนตถ สงเขปกถา อธิปฺเปตา.

[๔๒] ยถา รูปาวจร จิตต์ ปจมาทิปญจวิธฆานภะแทน คยหติ
 “ปจมชฎานน”ตยาทินา วุจจติ, ตถา อนุตตรมปิ จิตต์ “ปจมชฎาน-
 โสตาปตติมคคจิตตุน”ตยาทินา คยหติ. อารูปญจาปี อุเปกขกคคตา-
 โยเคน องคสมตาย ปญจมชฎานเน คยหติ, ปญจมชฎานโวหาร
 ม. ๑๐๓ ลภตีตยตโธ. อถ วา รูปาวจร จิตต์ อนุตตรญจ ปจมาทิมานภะเท
 “ปจมชฎานกุสลจิตต์, ปจมชฎานโสตาปตติมคคจิตตุน”ตยาทินา ยถา
 คยหติ, ตถา อารูปญจาปี ปญจเม ฆานเน คยหติติ โยชนา. อัจริยสสาปี
 หิ อยเมว โยชนา อธิปุเปตติ ทิสฺสติ นามรูปปริจฺเจเท อุชุกเมว
 ตถา วุตตตตทา. วุตตตตทิ ตตถ :-

“รูปาวจรจิตตานิ คยหนตานุตตรานิ จ
 ปจมาทิมานภะเท อารูปญจาปี ปญจเม”ติ.^๑

ส. ๔๘ ตสฺมาติ ยสฺมา รูปาวจร วिय อนุตตรมปิ ปจมาทิมานภะเท คยหติ,
 อารูปญจาปี ปญจเม คยหติ, ยสฺมา วา ฆานงฺคโยคภะแทน เอเกกั
 ปญจธา กตวา อนุตตร จิตต์ จตตาสีสวิณฺติ วุจจติ, รูปาวจรโลกุตตรานิ
 วिय จ ปจมาทิมานภะเท, ตถา อารูปญจาปี ปญจเม คยหติ, ตสฺมา
 ปจมาทิกเมเกกั ฆานั โลกียั ติวริธั, โลกุตตรั อญฺจวิณฺติ เอภาทสวิธั.
 อนฺเต ตุ ฆานั เตวีสตีวิธั ติวริธรูปาวจรทวาทสวิธอรูปาวจรอญฺจ-
 โลกุตตรวเสนายตยตโธ.

[๔๓] ปาทกชฎานาทิวเสน คณนวุฑฺฒิ กุสลวิปาเกเสว สมภวตีติ
 เตสเมว คณนั เอภวีสสตคณนาย องคภาเวน ทสฺเสนโต อาท
 “สตตตีสสา”ตยาทิ.

อิติ อภิธรรมมุตถวิภาวินียา นาม อภิธรรมมุตถสงฺคหวนฺณนาย

ปจมปริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺจิตา.

^๑ นามรูปปริจฺเจท ๒๔/๓.

๒. ทุติยปริจฺเจท เจตสิกสงฺคหวิภาค สมปโยคลกฺขณวณฺณนา

ม. ๑๐๔

[๑] เอวํ ตาว จิตฺตํ ภูมิจาติสมปโยคสงฺขารชฺฌานานารมฺมณมคฺคเกเทณ
ยถารหํ วิภชิตฺวา อิทานิ เจตสิกวิภาคสฺส อานุปฺปตฺตตฺตา ปจฺมํ ตาว
จตุพฺพิชสมปโยคลกฺขณสนฺทสฺสนวเสน เจตสิกลกฺขณํ จเปตฺวา ตทหนนฺตรํ
อณฺุณสมานอกุสลโสภนวเสน ตีหิ ราสีหิ เจตสิกธมฺเม อุกฺกทิสิตฺวา เตสํ
โสฬสหากาเรหิ สมปโยคํ เตตฺตีสฺวิธเณ สงฺคทญฺจ ทสฺเสตฺตํ “เอกุปฺปาท-
นิโรธํ จา”ตฺยาถิ อารทฺธํ. จิตฺเตน สห เอกโต อฺุปฺปาโท จ นิโรธो จ
เยสํ เต เอกุปฺปาทนิโรธํ. เอกํ อาลมฺพนญฺจ วตฺถุ, จ เยสํ เต^๒ ส. ๙๙
เอกालมฺพนวตฺถุกา. เอวํ จตฺตฺหิ ลกฺขณเณหิ เจโตยฺยตฺตา จิตฺเตน
สมปยฺยตฺตา ทฺวิปญฺญาส ลกฺขณธารณโต ธมฺมา นียตโยคิโน, อนียต-
โยคิโน จ เจตสิกา มตา.

ตตฺถ ยถิ เอกุปฺปาทมตฺเตเนว เจโตยฺยตฺตาติ อธิปฺเปตา, ตทา จิตฺเตน
สห อฺุปฺปชฺชมานานํ รูปธมฺมานมฺปิ เจโตยฺยตฺตา อาปชฺชเยยฺยาติ เอกนิโรธคฺ-
คทฺถํ. เอวมฺปิ จิตฺตานุปฺปวตฺติโน วิญฺญตฺติทวฺยสฺส ปสงฺโค น สกฺกา
นิวาระตฺตํ, ตถา “เอกโต อฺุปฺปาโท วา นิโรธो วา เอเตสนฺติ เอกุปฺปาท-
นิโรธ”ติ ปริกฺกฺเปเนตฺสส ปุเรตรมฺูปชฺชิตฺวา จิตฺตสฺส ภงฺกคฺกฺขเณ
นिरุชฺฌมานานมฺปิ รูปธมฺมานนฺติ เอกาลมฺพนคฺคทฺถํ. เย เอวํ ติวิชลคฺกฺขณา,
เต นียมโต เอกวตฺถุกาเยวาทิ ทสฺสนตฺถํ เอกวตฺถุคฺคทฺถนฺติ อลฺมตีปฺ-
ปญฺเณ.

สมปโยคลกฺขณวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ม. ๑๐๕

อภยสมานเจตสิกาวณณนา

[๒] กถนติ สรุปลสมปโยคาการานํ กเถตุกมฺยตาปฺจฺจนา. ผุสตีติ ผสฺสเส,^๑ สุวายํ ผุสฺนลฺกฺขโณ. อภยฺหิ อรุปลสมฺโมปิ สฺมาโน อารมฺมณฺเ ผุสฺนากาเรเนว ปวตฺตติ, สฺมา จสฺส ผุสฺนาการปฺวตฺตติ อมฺพิลฺชาทกาทินํ ปสฺสฺนตฺสฺส ปฺรสฺส เชนฺุปฺปาทาทิ วีย ทฺฏฺจพฺพทา. เวทยติ อารมฺมณฺรลํ อนุภวตีติ เวทนา, สฺมา เวทยิตลฺกฺขณา. อารมฺมณฺรสาณฺุภวณฺุหิ ปตฺวา เสสฺสมฺปยุตฺตตฺมมา เอกเทสฺมตฺเตเนว รลํ อนุภวณฺุติ, เอกํสโต ปน อีสฺสรวตฺตย เวทนาว อนุภวติ. ตถา เหา “สุภฺโฆชนฺรสาณฺุภวณฺุกราชา วียา”ติ วุตฺตา. สุขาทิวเสณ ปนฺสฺสา เกทํ สยเมว วกฺขติ. นีลาทิกเกทํ ส. ๑๐๐ อารมฺมณฺํ สณฺุชานาติ สณฺุณํ กตฺวา ชานาตีติ สณฺุณา, สฺมา สณฺุชานน- ลกฺขณา. สฺมา หิ อุปฺปชฺชมานา ทารุอาทิสฺสุ วทฺมกิกอาทินํ สณฺุณฺาณฺุกรณฺํ วีย ปจฺจนา สณฺุชานนฺุสฺส การณฺุภุตํ อาการํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชติ. นิมิตฺต- การิกาย ตาเวตํ ยฺชฺชติ, นิมิตฺตเตน สณฺุชานนฺุติยา ปน กถนติ. สฺมาป ปฺน อปราย สณฺุณาย สณฺุชานนฺุสฺส นิมิตฺตํ อาการํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชตีติ น เอตถ โกจิ อสมฺภโว.

เจเตติ อตฺตนา สมฺปยุตฺตตฺมเม อารมฺมณฺเ อภิสนฺุทฺหติ, สงฺขตา- ภิสงฺขรณฺเ วา พฺยาปารมาปชฺชตีติ เจตนา. ตถา หิ อยเมว อภิสงฺขรณฺเ ปธานตฺตา วิภงฺเก สุตฺตฺนตฺตภาชนีเย สงฺขารกฺขณฺุํ วิภชนฺุเตน “สงฺขต- มภิสงฺขโรนฺุตีติ สงฺขาราทิ”^๒ วตฺวา “จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา”ตฺยาทินา^๓ นิทฺทิกฺจฺจา. สฺมา เจตยิตลฺกฺขณา, เชนฺุจลิสฺสสมหาทฺมกิกอาทโย วีย สกิกจ- ปฺรกิกจฺจสาธิกาทิ ทฺฏฺจพฺพ. เอกคฺคตาวิตกฺกวิจฺจารปีตีนิ สรุปลวิภาวนํ เหาจฺจา อาคตเมว.

ม. ๑๐๖ ชีวนฺุติ เตน สมฺปยุตฺตตฺมมาติ ชีวิตํ, ตเถว สหชาตานุपालเน อาธิปจฺจโยเคน อินฺุทฺริยนฺุติ ชีวิตินฺุทฺริยํ, ตํ อนุपालนลฺกฺขณฺํ อุปฺปลาทิกิ^๔

^๑ อภิ.อญ. ๑/๑๕๗.

^๓ อภิ.วิ. ๓๕/๒๑/๘.

^๒ ส.ข. ๑๗/๗๔/๗๑.

^๔ อุปฺปลาทิกิ (มณฺิมณฺุช. ๑/๒๗๓.)

อนุปาลกั อุกกั วย. กรณั กาวโร, มนสมึ กาวโร มนสิกาโร, โส เจตโส
 อารมมถเน สมณนาหารลขโณ. วิตกโก หิ สหชาตถมมานั อารมมถเน
 อภินิโรปนสภาวะตดา เต ตตถ ปกฺขิปนโต วย โหติ, เจตนา อตตนา
 อารมมถคฺคหถเนน ยถารุเพห ถมเมปี ตตถ ตตถ นโยเชนตี พลนายโก วย
 โหติ, มนสิกาโร เต อารมมถนาภิมุขั ปโยชนโต อาชานีนยานั ปโยชนกถารถิ
 วยายติ อยเมเตสั วิเสโส. ถมมานถุหิ ตั ตั ยถาวสรสลขณั สภาวะโต ส. ๑๐๑
 ปฏิวิชฺฐิตวา ภควตา เต เต ถมมา วิภตตาทิ ภควติ สทฺธาย “เอว-
 วิเสสา อิมะ ถมมา”ติ โอบุเปตวา อุกคถนปริปุจฺจาทิวเสน เตสั
 สภาวะสมถิคมาย โยโค กรณโย, น ปน ตตถ ตตถ วิปปฏิปชฺชนเตหิ
 สมโมโห. อาปชฺชิตพฺโพติ อยเมตถ อาจรียานั อนุสาสนี. สทฺพเสมปี
 เอกุณนวุตฺติจิตตานั สาธารณา นียมโต เตสุ อุกฺปชฺชนโตติ สทฺพจิต-
 สาธารณา นาม.

[๓] อถิมุจฺจนั อถิมอกฺโข, โส สนฺนิฏฺฐานลขโณ อารมมถเน
 นิจฺจถภาเวณ อินฺทซีโล วย ทญฺจพฺโพ. วีรานั ภาว, กมฺม, วิธินา
 อีรยิตพฺพั ปวตฺเตตพฺพนฺติ วา วีรียํ อุตฺสาโห, โส สหชาตานั
 อุกฺปตถมฺภานลขโณ. วีรียวเสน หิ เตสั โอลินวุตฺติตา น โหติ. เอวถุจ
 กตวา อิมสฺส วิตกฺกาหิ วิเสโส สฺปากโฏ โหติ. จนนํ จนฺโท,
 อารมมถเนน อตฺถิกตา, โส กตฺตูกามตาลลขโณ ตถา เทส “อารมมถคฺ-
 คหถเน เจตโส หตฺถปฺปสารถนั วยาย”ติ^๑ วุจฺจติ. ทานวตฺถุวิสสชฺชนวเสน ม. ๑๐๗
 ปวตฺตกาเลปี เจส วิสสชฺชิตพฺเพน เตน อตฺถิกโว ชิปิตพฺพอสุณั คหถเน
 อตฺถิกโก อิสฺสาโส วย. โสภเนสุ ตทิตเรสุ จ ปกาเรน ภินฺณา วิปฺปภินฺณาติ
 ปภินฺณกา.

[๔] โสภนาเปกฺขาย อิตเร, อิตราเปกฺขาย โสภนา จ อถุณ
 นาม, เตสั สมานา น อุกฺทจฺจสทฺธาทโย วย อุกฺสลาทิสภาวาเยวาทิ
 อถุณสมานา.

อถุณสมานเจตสิกวถุณณา นิฏฺฐิตา.

^๑ อภ.อฎ. ๑/๑๕๒.

อกุสลเจตสิกวณณนา

[๕] เอวံ ตาว สัพพจิตตสาธารณวเสน ปกิณณกวเสน จ
 ส. ๑๐๒ โสภเนตรสภาเว เตรส ธมฺเม อุทฺทิลิตฺวา อิทานิ เหฏฺฐา จิตตวิภาเค
 นิทฺทิกฺขจฺานุกฺกเมเน อกุสลธมฺมปริยาปนฺเน ปจฺมํ, ตโต โสภนธมฺมปริยาปนฺเน
 จ ทสฺเสตฺถุ “โมโห” ตฺยาทิ วุตฺตํ. อเหตุกา^๑ ปน อเวณิกธมฺมา นตฺถิตฺติ
 น เต วิสฺสุ วุตฺตา. อารมฺมณเ มุขฺหตฺตีติ โมโห อญฺเณณํ, โส อารมฺมณ-
 สภาวจฺฉาทนลฺกฺขณเ. อารมฺมณคฺคฺคฺหวสฺปวตฺตโตปี เหส ตสฺส
 ยถาสภาวปฺปฏิจฺฉาทนากาเรเนว ปวตฺตติ. น หิริยติ น ลชฺชตฺตีติ. อหิริโก,
 ปุคฺคโล, ธมฺมสมฺมุโห วา. อหิริกสฺส ภาโว อหิริกํ, ตเทว อหิริกํ. น
 โอตฺตปฺปตฺตีติ อโนตฺตปฺปํ. ตตฺถ คุตฺโต คามสฺสุโร วีย กายทฺวจฺจริตาทิโต
 อชฺคฺจจนลฺกฺขณํ อหิริกํ, อคฺคิโต สลโก วีย ตโต อนฺนตฺตาสลฺกฺขณํ
 อโนตฺตปฺปํ. เตนาหุ โปราณา :-

“ชฺคฺจจติ นหิริโก ปาปา คุถาว สุกโร
 น ภายติ อโนตฺตปฺปํ สลโก วีย ปาวกา”ติ.

ม. ๑๐๘ อุทฺตตสฺส ภาโว อุทฺธจฺจํ, ตํ จิตตสฺส อวฺวปสมลฺกฺขณํ ปาสาณาภิฆาต-
 สมฺมทฺตภสฺมํ วีย. ลพฺภตฺตีติ โลโก, โส อารมฺมณเ อภิสงฺคฺลลฺกฺขณเ
 มกฺกฏาเลโป วีย, จิตตสฺส อาลมฺพิตฺกามตามตฺตํ ฉนฺโท, โสโล ตตฺถ
 อภิกิซฺฆนฺนติ อยมเตสํ วิเสโส. “อิทเมว สจฺจํ, โมขมณฺณ”ติ
 มิจฺฉาภินิเวสลฺกฺขณา ทิฏฺฐิ. ฌาณณฺหิ อารมฺมณํ ยถาสภาวโต ชานาติ,
 ส. ๑๐๓ ทิฏฺฐิ ยถาสภาวํ วิชฺหิตฺวา อยถาวโต คณฺหาตฺตีติ อยมเตสํ วิเสโส.
 “เสยฺโยหมสฺมิมิ” ตฺยาทิ นา มณฺณตฺตีติ มาโน, โส อุนฺณตฺติลฺกฺขณเ. ตถา
 เหส “เกตฺถกมฺยตาปจฺจุปฺภฺจฺจาโน”ติ^๒ วุตฺโต. ทุสฺสตฺตีติ โทโส, โส จณฺทิกฺก-
 ลฺกฺขณเ ปหฺภาสึวิโส วีย. อิสฺสตฺตีติ อิสฺสา, สภา ปรสมฺปตฺติอุสฺสุยนลฺกฺขณา.
 มจฺจรสฺส ภาโว มจฺจริยํ, “มา อิทํ อจฺจริยํ อญฺเณสํ โหตุ, มุขฺหเมว

^๑ ก. อเหตุเก.

^๒ อภ.อญ. ๑/๓๑๓.

โหตุ”ติ ปวตต์ วา มจจริยิ, ตํ อตตสมุปตตินิคฺชนลกฺขณํ. กุจฺฉิตํ กตฺนฺติ
 กุกตํ, กตาทกตทฺวจฺริตฺตฺสฺจฺริตํ. อกตมฺปิ ทิ “กุกตฺนฺ”ติ โวหฺรฺนฺติ, “ยํ มยา
 อกตํ, ตํ กุกตฺนฺ”ติ. อิตฺ ปน กตาทกตํ อารพฺภ อฺปฺนฺโน วิปฺปฏิสฺสาร-
 จิตฺตฺปฺปาโท กุกตํ, ตสฺส ภาโว กุกฺกฺจฺจํ, ตํ กตาทกตทฺวจฺริตฺตฺสฺจฺริตา-
 นฺุสฺสฺจฺนลกฺขณํ. ถินนํ ถินํ, อนุสฺส
 มิทฺธํ, วิคตฺส
 อกมฺมณฺุณฺตฺลตฺลกฺขณํ, มิทฺธํ เวทนาทิกฺขณฺุณฺตฺลตฺลยสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 วิเสโส. ตถา ทิ ปาพิยฺ” “ตตฺถ กตมํ ถินํ, ยา จิตฺตฺสฺส อกฺลฺลตา
 อกมฺมณฺุณฺตฺล. ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ, ยา กายสฺส อกฺลฺลตา อกมฺมณฺุณฺตฺล”-
 ตฺยาทินา อิมํสํ นิทฺเทโส ปวตฺโต. นนฺุ จ “กายสฺส”ติ วจฺนฺโต รูปกายนฺุณฺตฺล
 อกมฺมณฺุณฺตฺล มิทฺธฺนฺติ ตสฺส รูปภาโวปิ อापชฺชตีติ? นาปชฺชติ, ตตฺถ ตตฺถ ม. ๑๐๙
 อจฺริเยทิ อานีตการณวเสเนวสฺส ปฏิกฺขิตตตฺตฺล. ตถา ทิ มิทฺธวาทิมตฺป-
 ปฏิกฺขปนตฺถํ เตสํ วาทนิกฺเขปปฺพพฺกํ อฏฺฐกถาทีสุ พหุธา วิตฺถาเรณฺุติ
 อจฺริยา. อยํ ปเนตฺถ สงฺคโห :-

“เกจฺ มิทฺธมฺปิ รูปนฺติ	วทฺนฺเตตํ น ยฺชฺชติ	ส. ๑๐๙
ปฺหฺตพฺเพสฺ วุตตตฺตฺล	กามจฺจนฺุทาทโย วิย.	
ปฺหฺตพฺเพสฺ อกฺขาต-	เมตํ นีวเรณฺุสฺ ทิ	
รูปนฺตฺ น ปฺหฺตพฺพ-	มกฺขาตํ ทสฺสนาทินา.	
‘น ตมฺหํ ภิกฺขเว รูปิ	ปชฺชเถตา’ติ ปาจฺโต	
ปฺเหยยภาวเลโสปิ	ยตฺถ รูปสฺส ทิสฺสตี.	
ตตฺถ ตพฺพิสยจฺจนฺุท-	วาทนํ ปกาสิตา	
วุตตฺถนฺุทิตฺ ตตฺถ โย จฺนฺุท-	วาทกฺเขปิตฺถาทิกํ.	
รูปารุเปสฺ มิทฺธฺสฺ	อรูปี ตตฺถ เทสิตํ	
อิตฺิ เจ? นตฺถ ตํ ตตฺถ	อวิเสเสน ปาจฺโต.	

๑ อภ.สง. ๓๔/๑๑๖๒-๑๑๖๓/๒๗๐.

สกุภา หิ อนุมาตุํ ยํ	มิทฺธํ รูปนฺติ จินฺติตํ
ตมฺปิ นีวรณํ มิทฺธ-	ภาวโต อิตฺรํ วีย.
สมฺปโยคาคิธานา จ	น ตํ รูปนฺติ นิจฺจโย
อฺรูปีนฺนฺหิ ขนฺธานํ	สมฺปโยโค ปวฺจจติ.
ตถารูปเป สมฺปฺปตฺติ-	ปาจโต นตฺถิ รูปตา
นิตฺทา ชีณาสวานนฺตุ	กายเคฺลณฺณโต สียา"ติ.

อภุสฺสเจตฺตสิทฺถวณฺณนา นิฏฺจิตา.

โสภนเจตฺตสิทฺถวณฺณนา

[๒] สทฺทหตฺตีติ สทฺธา, พุทฺธาทีสุ ปสาโท, สา สมฺปยุตฺตตมฺมานํ
 ม. ๑๑๐ ปสาทนลกฺขณา อุกกปฺปสาทกมฺณิ วีย. สรณํ สติ, อสมฺโมโส, สา
 สมฺปยุตฺตตมฺมานํ สารณลกฺขณา. หิริยติ กายทฺวจฺริตาทีหิ ชิคฺจจตฺตีติ
 หิริ, สา ปาปโต ชิคฺจจณลกฺขณา, โอตฺตปฺปตฺตีติ โอตฺตปฺป, ตํ ปาปโต
 ส. ๑๐๕ อุตฺตาสลกฺขณํ. อุตฺตคารวเสน ปาปโต ชิคฺจจณโต กุลวธฺ วีย หิริ,
 ปรคารวเสน ปาปโต อุตฺตาสนโต เวลียา วีย โอตฺตปฺป. โสภนปฺปฏฺิปกฺโข
 อโลโก, โส อารมฺมณฺ จิตฺตสฺส อลคฺคตาสลกฺขณฺ มุตฺตภิกฺขุ วีย.
 โทสฺนปฺปฏฺิปกฺโข อโทโส, โส อจฺจนฺทิกฺกลกฺขณฺ อนุกุลมิตฺโต วีย. เตสุ
 ฌมฺเมสุ มชฺฌตฺตตา ตฺตรมชฺฌตฺตตา, สา จิตฺตเจตฺตสิทฺถวณฺณํ อชฺฌนฺเพกฺขน-
 ลกฺขณา สมฺปฺปวตฺตานํ อสฺสานํ อชฺฌนฺเพกฺขโก สารถิ วีย.

กายสฺส ปสฺสสมฺภนํ กายปฺปสฺสทฺธิ. จิตฺตสฺส ปสฺสสมฺภนํ จิตฺตปฺป-
 ปสฺสทฺธิ. อุโปปี เจตา กายจิตฺตทฺธวูปสฺสมลกฺขณา. กายสฺส ลหฺภาโว
 กายลหฺตา. ตถา จิตฺตลหฺตา. ตา กายจิตฺตทฺธวูปสฺสมลกฺขณา. กายสฺส
 มุทฺธาโว กายมุทฺตา. ตถา จิตฺตมุทฺตา. ตา กายจิตฺตทฺธวูปสฺสมลกฺขณา.
 กมฺมณี สาธุ กมฺมณฺณ. ตสฺส ภาโว กมฺมณฺณตา. กายสฺส กมฺมณฺณตา
 กายกมฺมณฺณตา. ตถา จิตฺตกมฺมณฺณตา. ตา กายจิตฺตอกมฺมณฺณ-
 ภาวูปสฺสมลกฺขณา. ปคฺคณฺสฺส ภาโว ปาคฺคณฺณ, ตทฺเว ปาคฺคณฺณตา, กายสฺส

ปาคณฺณตา กายปาคณฺณตา. ตถา จิตฺตปาคณฺณตา. ตา กาย-
 จิตฺตานํ เคลณฺณวฺอุปสมลกฺขณา. กายสฺส อุชฺชกภาโว กายชฺชุกตา. ตถา
 จิตฺตชฺชุกตา. ตา กายจิตฺตานํ อชฺชวลกฺขณา. ยถากกมํ ปเนตา
 กายจิตฺตานํ สารมภาทิกธาดุกุโฆภปฏิปกฺขปจฺจยสมฺภูจฺจนา, กาโยติ
 เจตฺถ เวทนาทิกฺขณฺตตฺตยสฺส คหณํ. ยสฺมา เจเต เทว เทว ฌมฺมาว ส. ๑๐๖
 เอกโต หุตฺวา ยถาสกปฏิปกฺขณฺมเม หนนฺติ, ตสฺมา อิว ทูวิธตา ม. ๑๑๑
 วุตฺตา, น สมฺมาทิสฺส. อปฺจ จิตฺตปฺปสฺสทฺธิอาทิสฺส จิตฺตสฺเสว ปสฺสทฺธาทิสฺ-
 ภาโว โหติ, กายปฺปสฺสทฺธิอาทิสฺส ปน รูปกายสฺสปี ตํสมฺภูจฺจนาปณฺตี-
 รูปผรณฺวเสนาติ ตทตฺถสนฺทสนฺตถเจตฺถ ทูวิธตา วุตฺตา. โสภนํ
 สพฺเพสฺมปี สาธารณา นียเมเน เตสฺสุ อุปฺปชฺชนโตติ โสภนสาธารณา.

[๗] สมฺมา วทฺนติ เอตฺยาติ สมฺมาวจา, วจฺจิตฺตวิริตี. สา
 จตุพฺพิธา มุสวาทา เวรมณิ, ปิสฺสวจา เวรมณิ, ผรฺสวาจา เวรมณิ,
 สมฺพปฺปลาปา เวรมณฺตี. กมฺมเมว กมฺมโนโต สุตฺตณฺตวณฺตาทโย วีย.
 สมฺมา ปวตฺโต กมฺมโนโต สมฺมากมฺมโนโต, กายทฺจจฺจิตฺตวิริตี. สา ติวิธา
 ปาณาติปาตา เวรมณิ, อทินฺนาทานา เวรมณิ, กาเมสฺมิจฺจจาจารา
 เวรมณฺตี. สมฺมา อาชีวนฺติ เอเตนาติ สมฺมาอาชีโว, มิจฺจาชฺววิริตี. โส
 ปน อาชีวะเหตุกฺกายวจฺจิตฺตวิริโต วิรมณฺวเสน สดฺตวิโร, กุหนลปนาทิสฺ-
 มิจฺจาชฺววิรมณฺวเสน พหุวิโร วา. ติวิธาปี ปเนตา ปจฺเจกํ สมฺปตฺต-
 สมฺมาทานสมฺมจฺเจทวิริตีวเสน ติวิธา. วิริตีโย นาม ยถาวุตฺตทฺจจฺจิตฺเตหิ
 วิรมณฺโต.

[๘] กโรติ ปฺรทฺกฺเช สติ สาธฺนํ หทยเชทํ ชเนติ, กิรติ วา วิกฺขิปีติ
 ปฺรทฺกฺขํ, กิณฺนาติ วา ตํ หีสติ, กิริยติ วา ทฺกฺชิตฺเตสฺส ปสฺสริยตีติ กรุณา.
 สา ปฺรทฺกฺชาปนยนกามตาลกฺขณา. ตาย หิ ปฺรทฺกฺขํ อปฺนียตุ วา, มา
 วา, ตทากาเรเนว สา ปวตฺตติ. โมทฺนติ เอตฺยาติ มุทิตา, สา
 ปฺรสมฺปตฺติอนุโมทฺนลกฺขณา. อปฺปมาณสฺตฺตารมฺมณฺตฺตา อปฺปมาณา. ตา ส. ๑๐๗
 เอว อปฺปมณฺญา. นนุ จ “จิตฺตสฺส อปฺปมณฺญา”ติ วกฺขติ, กสฺมา

ปเนตถ เทวเยว วุตตาดิ ? อโทสตรมชฎตตาดิ เมตตุเปกขาน
 ม. ๑๑๒ คหิตตดา. อโทโสเยว हि สตุเตสุ หิตชฎาสยวสขุปวตโต เมตตุตา นาม.
 ตตรมชฎตตดาเยว เตสุ ปฎิฆานุนยวูปสมปวตดา อูเปกขา นาม.
 เตเนาหุ ปปราณา :-

“อพฺยาปาเทน เมตตุตา हि ตตรมชฎตตตาย จ
 อูเปกขา คหิตตา ยสฺมา ตสฺมา น คหิตตา อูโภ”ติ.^๑

ปกาเรน ชานาติ อนิจจาทิวเสน อวพฺชฎตตีติ. ปญญา, สภา เอว
 ยถาสภาวาวโพชนเ อาธิปจฺจโยคโต อินฺทริยนฺติ ปญฺณินฺทริยํ. อถ
 สญฺญาวิญญาณปญฺญานํ ก็ นานาภรณนฺติ. สญฺญา ตาว นี้ลาทิวเสน
 สญฺชานนมตฺตํ กโรติ, ลกฺขณปฺปฏิเวธํ กาทํ น สกฺโกติ. วิญญาณํ
 ลกฺขณปฺปฏิเวธมฺปิ สาธเอติ อุตฺตสฺสูกิตฺวา^๒ ปน มคฺคํ ปาเปตฺตํ น สกฺโกติ.
 ปญญา ปน ติวริมฺปิ กโรติ, พาลคามิกเหรณฺณิกานํ กหาปณาวโพชน-
 เมตตุ นิทสฺสนนฺติ.^๓ ญาณวิปฺปยุตฺตสญฺญาเยว เจตฺถ อาการคฺคหณวเสน
 อฺปฺปชฺชนกาเล วิญญาณํ อพฺโพหาริกํ, เสสกาเล พลวํ. ญาณสมฺปยุตฺตา
 ปน อูโภปิ ตทนุคตฺติกา โหนฺติ. สพฺพธาปิ ปญฺจวีรตตีติ สมฺพนฺโต.

[๙] “เตรสญฺญสมานา”ตฺยาทิ ตีहि ราสีหิ วุตฺตานํ สงฺคโห.

โสภนเจตฺตสิทฺทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

สมฺปโยคนยวณฺณนา

[๑๐] จิตฺเตน สห อวิยฺยตฺตา จิตฺตาวิยฺยตฺตา, เจตฺตีกาติ วุตฺตํ โหติ.
 ม. ๑๑๓ อฺปฺปชฺชตตีติ อฺปฺปปาโท, จิตฺตเมว อฺปฺปปาโท จิตฺตฺปฺปปาโท. อญฺญตฺถ ปน
 สสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ จิตฺตฺปฺปปาโทติ วุจฺจติ “อฺปฺปชฺชตติ จิตฺตํ เอเตเนาติ
 อฺปฺปปาโท, ฐมฺมสมฺมุเห, จิตฺตญฺจ ตํ อฺปฺปปาโท จาติ จิตฺตฺปฺปปาโท”ติ

^๑ อภิ.วตฺตาร ๗๐/๑๘.

^๒ ส. ก. อุตฺตสฺสูกิตฺวา.

^๓ วิสฺสุทฺธิ. ๒/๗๔-๗๕, ม.อญ. ๒/๒๕๒, ส.อญ. ๒/๓๒๒.

กตฺวา. สมานหารทฺวณฺเทปี หิ ปุณฺณลึงค์ กตฺถจิจิ สทฺทวิฑู อิจฺจนฺติ. เตสํ
จิตฺตาวิชฺชุตฺตานิ จิตฺตูปปาเทสฺส ปจฺเจกํ สมุปโยโค อิติ ปริ ยถาโยคํ
ปวฺจจตีติ สมฺพนฺโธ.

อณฺณสมานเจตสิกสมุปโยคนยวณฺณนา

[๑๓] สภาเวน อวิตกฺกตฺตา ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ วชฺชิตานิ เอเตหิ,
เตหิ วา เอตานิ วชฺชิตานีติ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตานิ, จตฺตจตฺตาสีส-
กามาวจรจิตฺตานิ. เตสฺส เจว เอกาทสฺส ปจฺมชฺฌานจิตฺเตสฺส จ วิตกฺโก
ชยติ เสสํ ภาวนาพฺเลน อวิตกฺกตฺตาติ อธิปฺปาโย.

[๑๔] เตสฺส เจว ปญฺจปณฺณาสสวิตกฺกจิตฺเตสฺส, เอกาทสฺส ทฺตฺยชฺ-
ฌานจิตฺเตสฺส จาติ ฉสฺสจิจิตฺเตสฺส วิจาโร ชยติ.

[๑๕] ทฺวิปญฺจวิญฺญาณเหหิ วิจิจฺจาสทฺคเตน จาติ เอกาทสฺหิ วชฺชิตฺเตสฺ
อญฺจสฺตตฺติจิตฺเตสฺส อธิโมกฺโข ชยติ.

[๑๖] ปญฺจทฺวาราวชฺชเนน ทฺวิปญฺจวิญฺญาณเหหิ สมฺปฏฺิจฺจนทฺวเยน
สนฺตีรณตฺตเยน จาติ โสฬสฺหิ วชฺชิตฺเตสฺส เตสฺตตฺติยา จิตฺเตสฺส วิริยํ ชยติ.

[๑๗] โทมนสฺสทฺคเตหิ ทฺวีหิ อฺเปกฺขาสทฺคเตหิ ปญฺจปณฺณาส-
จิตฺเตหิ กายวิญฺญาณทฺวเยน เอกาทสฺหิ จตฺตจตฺตชฺฌาเนหิ จาติ สตฺตตฺติ-
จิตฺเตหิ วชฺชิตฺเตสฺส เอกปณฺณาสจิตฺเตสฺส ปีติ ชยติ.

[๑๘] อเหตุเกหิ อญฺจารสฺหิ โมมุเหหิ ทฺวีหิ จาติ วีสติยา จิตฺเตหิ ม. ๑๑๔
วชฺชิตฺเตสฺส เอกุณฺสตฺตตฺติจิตฺเตสฺส ฉนฺโท ชยติ.

[๑๙] เต ปนาติ ปกิณฺณกวิวชฺชิตา ตํสทฺคตา จ. ยถากุณฺนติ
วิตกฺกาทิจปกิณฺณกวิวชฺชิตตํสทฺคตมานุรูปโต. “ฉสฺสจิจิ ปญฺจปณฺณาสา”ตฺยาทิจิ ส. ๑๐๔
เอกวีสสทคณนวเสน เอกุณฺนวุตคณนวเสน จ ยถารหํ โยเชตพฺพ.

อณฺณสมานเจตสิกสมุปโยคนยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

อภิสลเจตสิกสมุปโยคนยวณณนา

[๒๐] “สพฺพากุสลสาธารณา”ติ วตฺวา ตทฺว สมตฺเถตุ “สพฺพเพสุปี”-
ตฺยาที วุตฺตํ. โย ที โภจึ ปาณาตฺปาตาทีสุ ปฏฺฐิพฺชชติ, โส สพฺพโพิ โมเห
ตตฺถ อนุทํนทสฺสาวี อหฺริเกน ตโต อชฺคฺจฺจนฺโต อนฺตตฺตฺตฺตฺต
อนฺตตฺตฺตฺตฺตฺต อุตฺตฺจฺเจน อวฺวสฺนฺโต จ โหตี, ตสฺมา เต สพฺพากุสฺลเส
อุปลพฺภนฺตี.

[๒๑] โลกสทคตจิตฺเตเสววาทิ เอวกาโร อธิการตฺถายปี โหตีตี
“ทฺฐิจิตฺสทคตจิตฺเตสุ”ติอาทีสุปี อวธารณํ ทฺฐจพฺพํ. สกฺกยาทีสุ ที
อภินิวิสนฺตสฺส ตตฺถ มฺมายนสมฺภวโต ทฺฐิจิ โลกสทคตจิตฺเตเสว
ลพฺภติ. มาโนปี อหํมานวเสน ปวตฺตนฺโต ทฺฐิจิตฺสทิสว ปวตฺตตีตี ทฺฐิจิยา
สท เอกจิตฺตฺตฺตฺตฺต น ปวตฺตตี เกสฺรสีโห วีย อปฺเรน ตถาวีเชน สท
เอกคฺุหายํ, น จาปี โทสมฺมุลาทีสุ อุปฺปชฺชติ อตฺตลฺิเนทสนฺนิสฺสยภาเว
เอกนตฺโลกปทฺฐจฺจานตฺตาทิ โส ทฺฐิจิวิปฺยตฺเตเสว ลพฺภติ.

ม. ๑๑๕ [๒๔] ตถา ปฺรสมฺปตฺตี อุตฺตยนฺตสฺส อตฺตสมฺปตฺตฺติยา จ ปฺเรที
สาธารณภาวํ อนฺิจจฺนตฺสฺส กตาทกตฺทจฺจริตฺสฺจริเต อนฺุสฺจจฺนตฺสฺส จ ตตฺถ
ตตฺถ ปฏฺฐิหนนวเสเนว ปวตฺตนฺโต อีสฺสามจฺจริยกุกฺกจฺจานี ปฏฺฐิมจิตฺเตเสว.

[๒๕] อภิมฺมณฺณตฺตปกตฺกสฺส ตถา สภาวตฺกฺเชสุ อสฺงฺขาริเกสุ
ปวตฺตนาโยคโต ถินมฺิทฺธํ สสฺงฺขาริเกเสว ลพฺภติ.

[๒๗] สพฺพปาปฺณฺณเสว จตฺตารโ จตฺตลิกา คตฺตา, โลกมฺุเลเยว
ยถาสมฺภวํ ตโย คตฺตา, โทสมฺมุเลเสว ทฺวีสุ จตฺตารโ คตฺตา, ตถา
ส. ๑๑๐ สสฺงฺขารเยว ทฺวยนฺตี โยชนา. วิจิจฺจจฺญา วิจิจฺจจฺญาจิตฺเต จาตี จสทฺโท
อวธารणे. วิจิจฺจจฺญา วิจิจฺจจฺญาจิตฺเตเยวาทิ สมฺพนฺโธ.

อภิสลเจตสิกสมุปโยคนยวณณนา นิฎฺฐิตา.

โสภนเจตสิกสมปโยคนยาทิวณฺณา

[๒๙] โลกุตตรจิตฺเตสุ ปาทกชฺฌานาทิวเสน กทาจิ สมฺมาสงฺกปฺปวิโรหิติยา, น ปน วิรตีนํ อภาโว มคฺคสุส กายทฺวจฺจิตาทินํ สมฺจฺจนทวเสน ผลสุส จ ตทณฺฺกฺวลเสน ปวตฺตนโตติ วุตฺตํ “วิรติโย ปนา”ตฺยาทิ. สพฺพธาปีติ สพฺเพหิปี ตํตํทฺวจฺจิตทฺวราชีวานํ วิธมนวสฺสปวตฺเตหิ อากาเรหิ. น หิ เอตาสํ โลกิเยสุ วีย โลกุตฺตเรสุปี มฺสวาทาทินํ วิสฺสุ วิสฺสุ ปหानวเสน ปวตฺติ โหติ สพฺเพสเมว ทฺวจฺจิตทฺวราชีวานํ เตน เตน มคฺเคน เกสณฺฺจิสฺส สพฺพโส, เกสณฺฺจิสฺส อปายคมนียาทิวตฺถาย ปหानวเสน เอกกฺขณฺเณ สมฺจฺฉินฺทนโต. นนฺ จายมตฺโถ “เอกโตวา”ติ อิมินาว สิทฺโธติ. ตํ น, ติสฺสนนฺ เอกโตวตฺตติปริทีปนมตฺเตน จตฺตฺพิธ- วจีทฺวจฺจิตาทินํ ปฏิปฺกฺษาการปฺปวตฺติยา อทีปิตตฺตา. เกจิ ปน อิมมตฺถํ อสฺสลฺลกฺเขตฺวาว “สพฺพธาปี”ติ อิทํ อติริตฺตฺน”ติ วทฺนติ, ตตฺถ เตสํ ม. ๑๑๖ อณฺฺณณเมว การณํ. “นียตา”ติ อิมินาปี โลกิเยสุ วีย กทาจิ สมภวํ นิวาเรติ. ตถา เหตา โลกิเยสุ เยวาปนกวเสน เทลิตา, อิตฺ ปน สรฺุเปเนว. กามาวจรกฺุสเลเสววาทิ อวธารณฺเณ กามาวจรวิปากิรีเยสุ มหคฺคเตสุ จ สมภวํ นิวาเรติ. ตถา เจว อุปริ วกฺษติ. กทาจิตฺติ มฺสวาทาทิเอเกกทฺวจฺจิตฺเตหิ ปฏิวิรมณฺกาเล. กทาจิ อุปฺปชฺชนฺตาปี น เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ วิตฺติกฺกมิตทฺพวตฺตฺตฺสขตฺตงฺนํ อตฺตโน อารมฺมณฺนํ สมภวาเปกฺขตฺตาติ วุตฺตํ “วิสฺสุ วิสฺสน”ติ.

[๓๐] อปฺปนาปฺปตฺตานํ อปฺปมณฺณานํ น กทาจิ โสมนสฺสรหิตา ปวตฺติ อตฺถีติ “ปญฺจมชฺฌานวชฺชิตมคฺคตฺตจิตฺเตสุ จาติ วุตฺตํ. วินี- ส. ๑๑๑ วรรณาทิตาย มหตฺตํ คตานิ, มหฺนเตหิ วา ฉายีหิ คตานิ ปตฺตานีติ มหคฺคตานิ. นานา หุตฺวาทิ ภินฺนารมฺมณตฺตา อตฺตโน อารมฺมณฺนํทุกฺขิตฺตฺสขิตฺตฺตานํ อปาถคมนาเปกฺขาย วิสฺสุ วิสฺสุ หุตฺวา. เอตฺถาติ อิมฺเสสุ กามาวจรกฺุสลจิตฺเตสุ. กรฺุณามุทิตาภาวนากาเล อปฺปนาวิธิตฺโต ปุพฺเพ

ปริจยวเสน อุเปกขาสหคตจิตเตหิปี ปริกมมํ โหติ, ยถา ตํ ปคฺชนคณํ
 สชฺฌายนตฺสส กทาจิ อญฺญวิทิตฺสสาปี สชฺฌายนํ, ยถา จ ปคฺชน-
 วิปฺสฺสนาย สงฺขารे สมฺมสนตฺสส กทาจิ ปริจยพฺเลน ฌาณวิปฺปยุตฺต-
 จิตฺเตหิปี สมฺมสนนฺติ อุเปกขาสหคตคามาวจเรสุ กรุณามุทิตานํ
 อสมภววาโท เกจิวาโทติ กโต. อปฺปนาวิธิยํ ปน ตาสํ เอกนฺตโต
 โสมนสฺสสหคเตเสว สมภโว ทฏฺฐพฺโพ ภินฺนชาติกสฺส วีย ภินฺนเวทนสฺสปี
 อาเสวนปจฺจยาภาวโต.

[๓๒] ตโย โสฬสจิตฺเตสุติ สมนวาทโย ตโย ฌมฺมา อญฺจ-
 โลกุตฺตรคามาวจรกฺสสวเสน โสฬสจิตฺเตสุ ชายนฺติ.

ม. ๑๑๗ [๓๓] เหวํ นียตานียตสฺมปโยคฺวเสน วุตฺเตสุ อนียตฌมฺเม เอกโต
 ทสฺเสตฺวา เสสานํ นียตภาวํ ทีเปตฺตํ “อิสฺสามจฺจเรธา”ตฺยาที วุตฺตํ. อิสฺสา-
 มจฺจเรทฺกุกฺกุจฺจวิริตฺกรุณาทโย นานา กทาจิ ชายนฺติ, มาโน จ กทาจิ
 “เสยโยหฺมสฺมี”ตฺยาทีวสฺปวตฺตฺติยํ ชายตี. ถินมิทฺธํ ตถา กทาจิ
 อกมฺมญฺญตฺวาสฺปวตฺตฺติยํ สห อญฺญมญฺญํ อวิปฺปโยคฺวเสน ชายตีตี
 โยชฺนา. อถ วา มาโน จาติ เอตฺถ จสทฺทํ “สหา”ติ เอตฺถาปี

ส. ๑๑๒ โยเชตฺวา ถินมิทฺธํ ตถา กทาจิ สห จ สสงฺขาริกปฏฺฐิเม, ทิฏฺฐิจิตฺตวิปฺปยุตฺต-
 สสงฺขาริกสฺส จ อิสฺสามจฺจริยฺกุกฺกุจฺเจหิ มาเนน จ สทฺธี, กทาจิ,
 ตทิตฺรสสงฺขาริกจิตฺตสฺมปโยคฺกาเล คํสฺมปโยคฺกาเลปี วา นานา จ ชายตีตี
 โยชฺนา ทฏฺฐพฺพา. อปเร ปน อาจริยา “มาโน จ ถินมิทฺธญฺจ ตถา
 กทาจิ นานา หุตฺวา กทาจิ สห จ ชายตี”ติ เอตฺตกเมว โยเชตฺตํ.

[๓๔] เสสาติ ยถาวุตฺเตหิ เอกาทสฺหิ อนียเตหิ อิตฺเร เอกจตฺตาลีส.
 เกจิ ปน “ยถาวุตฺเตหิ อนียตเยวาปนเกหิ เสสา นียตเยวาปนกา”ติ
 วณฺเณนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ, อิตฺถ เยวาปนกนาเมน เกสญฺจิ อนฺนทฺฐตฺตา.
 เกวลญฺเฑหตฺถ นียตานียตวเสน จิตฺตฺตฺปาเทสุ ยถารหํ ลพฺภมานเจตฺตสิก-
 มตฺตตฺสนทฺสสนํ อาจริเยน กตฺตํ, น เยวาปนกนาเมน เกจิ อฺนทฺฐตฺตา.

เอวํ ตาว “ผลสาทีสุ อัยํ ธมฺโม เอตตเกสฺ จิตฺเตสฺ อุลฺลภกฺตี”ติ
จิตฺตปริจเฉทวเสน สมฺปโยคํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ “อิมสฺมี จิตฺตฺปฺปาเท
เอตตกา เจตฺติกา”ติ เจตฺติกราลิปริจเฉทวเสน สงฺคหํ ทสฺเสตฺ “สงฺคหนฺญา”-
ตฺยาที วุตฺตํ.

[๓๕] “ฉตฺตีสฺยา”ตฺยาที ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ ลพฺภมานกธมฺมวเสน ม. ๑๑๘
คณนสงฺคโห.

[๓๖] ปจฺมชฺฌาเน นียุตฺตานิ จิตฺตานิ, ตํ วา เอเตสํ อตฺถีติ
ปจฺมชฺฌานิกจิตฺตานิ. อปฺปมณฺณานํ สตตารมฺมณตฺตา โลกุตฺตรานญจ
นิพฺพานารมฺมณตฺตา วุตฺตํ “อปฺปมณฺณาวชฺชิตา”ติ. “ตถา”ติ อิมินา
อณฺุยสมานา, อปฺปมณฺณาวชฺชิตา โสภนเจตฺติกา จ สงฺคหํ คจฺจนฺตීติ
อากทฺถมติ. อฺุเปกฺขาสหคตาทิ วิตกฺกวิจาร์ปิติสฺขวชฺชา สุขญฺจานํ ปวิญฺจ- ส. ๑๑๓
อฺุเปกฺขาย สหคตา. ปญฺจชฺฌานวเสนาทิ วิตกฺกวิจारे วิสฺสุํ วิสฺสุํ
อติกฺกमितฺวา ภาเวนฺตสฺส นาทิติกฺขวณฺตสฺส วเสน เทลิตสฺส ฌานปญฺจกสฺส
วเสน. เต ปน เอกโต อติกฺกमितฺวา ภาเวนฺตสฺส ติกฺขวณฺตสฺส วเสน
เทลิตจตฺตฺกชฺฌานวเสน ทฺุติยชฺฌานิกเกสฺ วิตกฺกวิจาร์วชฺชิตานํ สมฺภวโต
จตฺตา เอว สงฺคโห โหตีติ อธิปฺปาโย.

[๓๗] เตตฺตีสทฺวยํ จตฺตฺตฺถปญฺจชฺฌานจิตฺเตสฺ.

โสภนเจตฺติกสมฺปโยคนยาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

มหัคคตจิตตสังคหนยวณฺณนา

[๓๘] ตีสุติ กุสลวิปากิริยวเสน ติวิเชสฺ. สีสฺวิสุทฺธิวเสน สุวิโสธิต-
กายวจีปโยคสฺส เกวลํ จิตฺตสมาธานมตฺเตน มหัคคตชฺฌานานิ ปวตฺตนฺติ,
น ปน กายวจิกมฺมานํ วิโสธนวเสน, นาปิ ทฺุจฺจริตฺทฺุราชีวานํ สมฺจฺฉินฺท-

ปฏิบัติปัสสสมภนวเสนาติ วุตตัม “วิริตติวชชิตา”ติ.^๑ ปจฺเจกเมวาทิ วิสฺสุ วิสฺสุเยว.
ปนฺนรสฺสฺสูติ รูปาวจรวเสน ตีสุ, อารูปวเสน ทฺวาทสฺสฺสูติ ปนฺนรสฺส.
อปฺปมณฺณายโย น ลพฺภนฺตีติ เอตฺถ การณํ วุตตเมว.

มหคฺคตจิตตสงฺคหนยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ม. ๑๑๔

กามาวจรโสภนจิตตสงฺคหนยวณฺณนา

[๔๐] ปจฺเจกเมวาทิ เอเกกาเยว. อปฺปมณฺณานํ หิ สตฺตารมฺมณฺตฺตา,
วิริตฺตินญจ วิติกกมิตพฺพวตฺถุวิสยตฺตา นตฺถิ ตาสมฺปิ เอกจิตฺตูปปาเท
สมฺภวติ. โลกียวิริตฺตินํ เอกนตฺตกุสฺลสภาวตฺตา นตฺถิ อพฺยากเตสุ สมฺภวติ
วุตตัม “วิริตติวชชิตา”ติ. เตนานท “ปญฺจ ลิกฺขาปทา กุสฺลาเยวา”ติ.^๒ อิตฺรธา
สทฺธาสติอาทโย วีย “ลียา กุสฺลา, ลียา อพฺยากตา”ติ วทฺเยย. ผลสฺส
ปน มคฺคปฏฺิพิมพฺภูตตฺตา, ทฺวจฺจริตฺตทฺราชีวานํ ปฏิปฺปสฺสสมฺภนโต จ น
ส. ๑๑๔ โลกุตฺตรวิริตฺตินํ เอกนตฺตกุสฺลตา ยุตฺตาติ ตาสํ ตตฺถ อคฺคหณํ. กามาวจร-
วิปากานมฺปิ เอกนตฺตปรีตฺตารมฺมณฺตฺตา อปฺปมณฺณานญจ สตฺตารมฺมณฺตฺตา,
วิริตฺตินมฺปิ เอกนตฺตกุสฺลตฺตา วุตตัม “อปฺปมณฺณาวิริตติวชชิตา”ติ.

นनु จ ปณฺณตฺตาทีอารมฺมณฺมฺปิ กามาวจรกุสฺลํ โหตีติ ตสฺส
วิปากนฺปิ กุสฺลสทิสารมฺมณฺน ภาวิตพฺพํ ยถา ตํ มหคฺคตโลกุตฺตร-
วิปากเทหิตี. นยิทเมวํ, กามตฺตฺนหาชฺชนสฺส ผลภฺภูตตฺตา. ยถา หิ ทาลียา
ปฺตุโต มาตฺรา อิจฺฉิตํ กาทฺตุ อสฺสโกนฺโต สามิเกเนว อิจฺฉิติจฺฉิตํ กโรติ,
เอวํ กามตฺตฺนหายตฺตตฺตาย ทาลิสทิสสฺส กามาวจรกมฺมสฺส วิปากภฺภูตํ
จิตฺตํ เตน คหิตารมฺมณํ อคฺคเหตุวา กามตฺตฺนหารมฺมณฺเมว คณฺหาตีติ.
ทฺวาทสฺสธาติ กุสฺลวิปากกิริยภฺเภเตสุ ปจฺเจกํ จตฺตาโร จตฺตาโร ทฺวาทิ
กตฺวา ตีสุ ทฺวาทสฺธา.

[๔๒] อิทานิ อิมेषุ ปจฺมชฺฌมานิกาทิหิ ทฺุติยชฺฌมานิกาทินํ ภทฺทกร-
ธมฺเม ทสฺเสตฺตํ “อนฺนุตฺตเร ฌานธมฺมา”ตฺยาที วุตตัม. อนฺนุตฺตเร จิตฺเต

^๑ วิริตติตฺตยวชชิตา (สงฺคห ๓๘/๑๑). ^๒ อภ.วิ. ๓๕/๗๑๔-๗๑๕/๓๕๖.

วิตกกถิการปิติสฺวเสณ ฌานธมฺมา วิเสสกา เกทกา. มชฺฌิเม มหคฺคเต
 อปฺปมณฺญา, ฌานธมฺมา จ. ปริตเตสฺส กามาวจรสฺส วิรตี, ฌานปิตี จ ม. ๑๒๐
 อปฺปมณฺญา จ วิเสสกา. ตตถ วิรตี กุสเลหิ วิปากกิริยานํ วิเสสกา,
 อปฺปมณฺญา กุสลกิริเยหิ วิปากานํ, ฌานปิตี ปน ตีสุ ปจฺมยฺคพาทีหิ
 ทุตฺติยฺคพาทีนฺนติ ทฏฺจพฺพ.

กามาวจรโสภณจิตตสังคหณยวณณนา นิฏฺจิตฺตา.

อภิสถจิตตสังคหณยวณณนา

[๔๔] ทุตฺติเย อสงฺขาริเกติ ทิฏฺจิวิปฺปยุตฺเต อสงฺขาริเก โลกมาเนน
 ตเถว อณฺวสฺमानา, อภิสถสํชาธราณา จ เอภฺนวิสฺติ ธมฺมาติ สมนฺพนฺโต.

[๔๕] ตติเยติ อฺเปกฺขาสทคตทิฏฺจิสฺมฺปยุตฺเต อสงฺขาริเก.

ส. ๑๑๕

[๔๖] จตฺตเถติ ทิฏฺจิวิปฺปยุตฺเต อสงฺขาริเก.

[๔๗] อีสฺสามจฺฉริยกุฏฺฏจฺจานิ ปเนตถ ปจฺเจกเมว โยเชตพฺพพานิ
 ภินฺนารมฺมณตฺตาเยวาทิ อธิปฺปาโย.

[๔๘] อธิโมกฺขสฺส นิจฺฉยาการปฺปวตฺตโต เทวพฺพทสฺสกาเว วิจิกิจฺจนา-
 จิตฺเต สมนฺโหว นตฺถิติ “อธิโมกฺขวิรหิตา”ติ วุตฺต.

[๔๙] เอภฺนวิสฺติ ปจฺมทุตฺติยอสงฺขาริเกสฺส, อฏฺฐารส ตติยจตฺตถ-
 อสงฺขาริเกสฺส, วิส ปณฺจเม อสงฺขาริเก, เอกวิส ปจฺมทุตฺติยอสงฺขาริเกสฺส, วิสตี
 ตติยจตฺตถอสงฺขาริเกสฺส, ทฺวาวิส ปณฺจเม สสงฺขาริเก, ปนฺนรส โมมฺหทฺวาเยติ
 เอวํ อภิสฺเส สตฺตธา จิตฺตาติ โยชฺนา.

[๕๐] สํชาธราณาติ อภิสถานํ สพฺเพสเมว สํชาธราณญฺตา จตฺตาโร ม. ๑๒๑
 สมนฺนา จาติ^๑ ฉนฺทปิตฺติอธิโมกฺขชฺชิตฺตา อณฺวสฺमानา อปฺเร ทสฺสาติ เอเต
 จุทฺทส ธมฺมา สพฺพาทุสฺสโยคิโนติ ปวฺจฺจนฺตฺติติ โยชฺนา.

อภิสถจิตตสังคหณยวณณนา นิฏฺจิตฺตา.

^๑ ม.,ก. สมนานา จ, มณฺนิมณฺช. ๑/๓๑๗ ปฏฺจเจ ปสฺสิตฺตพฺพ.

อเหตุกจิตตสงคหณยวณณนา

[๕๔] “ตถา”ติ อิมินา อณฺเฐสฺมาเน ปจฺจามสฺติ.

[๕๖] มโนวิญญาณธาดุยา วีย วิสิฏฺฐมฺนนกิจฺจายคโต มนฺนมตฺตา ธาดุติ มโนธาดุ. อเหตุกปฏิสนธิยฺคเพติ อุเปกฺขาสนฺตีรณทฺวเย.

[๕๘] ทฺวาทสฺ หสนจิตฺเต, เอกาทสฺ โวฏฺฐพฺพนสุชสนฺตีรณฺสุ, ทสฺ มโนธาดุตฺติกาเหตุกปฏิสนธิยฺคพวเสน ปณฺจสุ, สตฺต ทฺวิปญฺจวิญญาณฺสูติ อญฺจารสาเหตุเกสุ จิตฺตฺปปาเทสุ สงฺคโห จตฺพุพิโธ โหตีติ โยชนา.

[๕๙] เตตฺตีสฺวิธสงฺคโหติ อนฺุตฺตเร ปญฺจ, ตถา มหคฺคเต, กามาวจร-
ส. ๑๑๖ โสภเน ทฺวาทสฺ, อกฺุสเล สตฺต, อเหตุเก จตฺตาโรติ เตตฺตีสฺวิธสงฺคโห.^๑

[๖๐] อิตฺถํ ยถาวุตฺตนเยน จิตฺตาวียุตฺตานํ เจตฺตีกานํ จิตฺตปริจฺเจท-
วเสน วุตฺตํ สมฺปโยคญฺจ เจตฺตีกราตีปริจฺเจทวเสน วุตฺตํ สงฺคหญฺจ
ณฺตฺวา ยถายคํ จิตฺเตน สมํ เกทํ อุทฺทิสฺเส “สพฺพจิตฺตสาธารณา ตาว
ม. ๑๒๒ สตฺต เอกฺขนวฺติจิตฺเตสุ อุปฺปชฺชนโต ปจฺเจกํ เอกฺขนวฺติวิธา, ปกิณฺณเกสุ
วิตกฺโก ปณฺจปณฺณาสจิตฺเตสุ อุปฺปชฺชนโต ปณฺจปณฺณาสวิโธ”ตฺยาทินา
กเถยฺยา”ติ อตฺถ.

อิติ อภิธรรมมุตถวิภาวินียา นาม อภิธรรมมุตถสงคหณยวณณนายน

ทฺุติยปริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

^๑ ก. เตตฺตีสฺวิธา สงฺคหา.

๓. ตติยปริจเฉท

ปกิณณกสงคหวิภาค

[๑] อิทานิ ยถาวุตตานิ จิตตเจตสิกานํ เวทนาทิวภาคโต, ตัม-
เวทนาทิวภาคินนจิตตูปาทวิภาคโต จ ปกิณณกสงคหํ ทสฺเสตุ
“สมฺปยุตฺตา ยถาโยคนฺ”ตฺยาทึ อารทฺธํ. ยถาโยคํ สมฺปยุตฺตา จิตต-
เจตสิกํ ธมฺมา สภาวโต อตฺตโน อตฺตโน สภาวเสณ เภกฺกนฺวตฺติวิธมฺปิ
จิตฺตํ อารมฺมณฺวิขานนสภาวสามณฺเณน เภกฺวิธํ, สพฺพจิตฺตสาธารโณ
ผลฺโส ผุสฺนสภาเวณ เภกฺวิธฺตฺยาทึนา เตปญฺญาส โหนฺติ.

[๒] อิทานิ เตสํ ธมฺมานํ ยถารหํ เวทนาเหตุโต กิจฺจทวาราลมฺพณ-
วตฺถุโต สงฺคโห นาม เวทนาสงฺคหาทึนามโก ปกิณณกสงฺคโห จิตฺต-
อุปาทวเสเนว ตัมเวทนาทิวภาคินนจิตตูปาทานํ วเสเนว น กตฺถจि
ตฺวิเรน นียเต อุปนียเต, อาทฺริยตฺติยตฺถโ.

เวทนาสงคหวณฺณา

[๓] ตตฺถาติ เตสฺ จสฺ สงฺคเหสฺ. สฺขาทิวทนานํ ตํสคค-
จิตตูปาทานญจ วิภาควเสณ สงฺคโห เวทนาสงฺคโห. ทฺกฺชโต สฺขโต จ ส. ๑๑๗
อญฺญา อทฺกฺชมฺสฺขา มการาคมวเสณ. นนฺ จ “เทวมา กิฏฺชเว เวทนา
สฺขา ทฺกฺชา”ติ^๑ วจฺนโต เทว เหว เวทนาติ. สจฺจํ, ตํ ปน อนวชฺชปฺกฺชิกํ ม. ๑๒๓
อทฺกฺชมฺสฺขํ สฺขเวทนายํ, สวชฺชปฺกฺชิกญจ ทฺกฺชเวทนายํ สงฺคเหตฺวา วุตฺตํ.
ยมฺปิ กตฺถจิ สุตฺเต “ยํ กิณฺจิ เวทยิตฺมิทเมตฺถ ทฺกฺชสฺสา”ติ^๒ วจฺนํ, ตํ
สงฺขารทฺกฺชตฺยา สพฺพเวทนานํ ทฺกฺชสภาวตฺตา วุตฺตํ. ยถา “สงฺขารานิจฺจตํ
อานนฺท มยา สนฺธาย ภาสิตํ สงฺขารวิปริณามตฺถจ ยํ กิณฺจิ เวทยิต-
มิทเมตฺถ ทฺกฺชสฺสาติ.”^๓ ตสฺมา ติสฺโสเยว เวทนาติ ทฺกฺชทฺพา. เตนาห

^๑ ส.สพ. ๑๘/๒๖๗/๒๐๕.

^๒ ส.สพ. ๑๘/๒๕๙/๑๙๙.

^๓ ส.สพ. ๑๘/๒๕๙/๑๙๙.

ภควา “ติสฺโส อีมา ภิกฺขเว เวทนา สุขฺชา ทุกฺชา อทุกฺขมสุขฺชา จา”ติ.^๑ เหว
 ตวิธาปิ ปเนตา อินฺทฺริยเทสนายํ “สุชินฺทฺริยํ ทุกฺชินฺทฺริยํ โสมนสฺสอินฺทฺริยํ
 โทมนสฺสอินฺทฺริยํ อุเปกฺชินฺทฺริยนฺติ”^๒ ปญฺจธา เทลิตาติ ตวฺเสนาเปตฺถ วิภาคํ
 ทสฺเสตฺถ “สุขํ ทุกฺขนฺ”ตฺยาที วุตฺตํ. กายิกมานสฺสิกสาตาสาตเภทโต ที
 สุขํ ทุกฺขญฺจ ปจฺเจกํ ทฺวิธา วิภชิตฺวา “สุชินฺทฺริยํ โสมนสฺสอินฺทฺริยํ
 ทุกฺชินฺทฺริยํ โทมนสฺสอินฺทฺริยนฺ”ติ^๒ เทลิตา, อุเปกฺชา ปน เกทาภาวโต
 อุเปกฺชินฺทฺริยนฺติ เอกธาว. ยถา ที สุขทุกฺขานี อญฺญถา กายสฺส
 อนุคฺคหฺมฺพมาตญฺจ กโรนฺติ, อญฺญถา มนฺโส, เหว อุเปกฺชา, ตสฺมา ธา
 เอกธาว เทลิตา. เตนาหุ โปราณา :-

“กายิกํ มานสํ ทุกฺขํ สุขญฺโจเปกฺขเวทนา
 เอกํ มานสเมเวติ ปญฺจอินฺทฺริยเภทโต”ติ.”

ส. ๑๑๘ ตตฺถ อธิจฺฉนฺทฺริยพฺพานุภาวนลกฺขณํ สุขํ. อนิจฺฉนฺทฺริยพฺพานุภาวนลกฺขณํ
 ทุกฺขํ. สภาวโต ปริกฺกปฺโต วา อธิจฺฉนฺทฺริยพฺพานุภาวนลกฺขณํ โสมนสฺสํ. ตถา
 อนิจฺฉนฺทฺริยพฺพานุภาวนลกฺขณํ โทมนสฺสํ. มชฺฌตฺตานุภาวนลกฺขณา อุเปกฺชา.

[๕] จตฺตตฺตาสีส ปจฺเจกํ โลกฺยโลกุตฺตรเภทเนน เอกาทสฺวิธตฺตา.

ม. ๑๒๔ [๗] เสสํนิตฺติ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสสทฺคเตหิ อวเสสํนิตฺติ อุกฺสฺลโต
 ฉ, อเหตุกโต จุทฺทส, กามาวจรโสภนโต ทฺวาทส, ปญฺจมชฺฌานิกานี
 เตวีสาติ สพฺพานิปิ ปญฺจปญฺญาส.

เวทนาสงฺคหฺวณฺณนา นิจฺฉิตา.

เหตุสงฺคหฺวณฺณนา

[๑๐] โลภาทีเหตุณํ วิภาควเสน ตํสมฺปยุตฺตวเสน จ สงฺคโห
 เหตุสงฺคโห. เหตุโว นาม ฉพฺพิธา ภาวนตฺตีติ สมฺพนฺโธ. เหตุภาโว ปน
 เนลํ สมฺปยุตฺตทานํ สุปฺปติจฺฉิตภาวสาธนสงฺขาโต มฺลภาโว. ลทฺธเหตุปจฺจยา

^๑ ส.สพ. ๑๘/๒๔๙/๑๘๘, ข.อิตฺติ. ๒๕/๕๒-๕๓/๒๗๓.

^๒ อภิ.วิ. ๓๕/๒๑๙/๑๔๕.

^๓ สจฺจสงฺเขป ๗๔/๘.

หิ ฌมฺมา วิรุฬฺหมฺมฺลา วิย ปาทปา ธิรา โหนฺติ, น อเหตุกา วิย
 ชลตเล เสวาลสทิสฺสา. เอวญฺจ กตฺวา เอเต มฺลสทิสฺตาย “มฺลานี”ติ จ
 วุจฺจนฺติ. อปเร ปน “กฺุสลาทีนํ กฺุสลาทีภาวสาธนํ เหตุภาโว”ติ^๑ วนฺตฺติ, เอวํ
 สติ เหตุโน อตฺตโน กฺุสลาทีภาวสาธโน อญฺเอย เหตุ มคฺคิตฺตพฺโพ สฺยา.
 อถ เสสสมฺปยุตฺตเหตุปฏฺิพฺพทฺโธ เตสํ กฺุสลาทีภาโว, เอวมฺปิ โมมฺหจิตฺต-
 สมฺปยุตฺตสฺส เหตุโน อกฺุสลาภาโว อปฺปฏิพฺพทฺโธ สฺยา. อถ ตสฺส สภาวโต
 อกฺุสลาภาโวปิ สฺยา, เอวํ สติ เสสเหตุนฺมฺปิ สภาวโตว กฺุสลาทีภาโวติ
 เตสํ วิย สมฺปยุตฺตฌมฺมานมฺปิ โส เหตุปฏฺิพฺพทฺโธ น สฺยา. ยถิ จ
 เหตุปฏฺิพฺพทฺโธ กฺุสลาทีภาโว, ตทา อเหตุกานํ อพฺยาคตภาโว น สฺยาติ
 อลฺมตฺตินิปปิพฺเพน. กฺุสลาทีภาโว ปน กฺุสลา กฺุสลานํ โยนิโสโยนิโส- ส. ๑๑๙
 มนฺสิกการปฺปฏิพฺพทฺโธ. ยถาห “โยนิโส ภิกฺขเว มนฺสิโรโต อนฺุปนฺนา ม. ๑๒๕
 เจว กฺุสลา ฌมฺมา อฺุปปชฺชนฺติ อฺุปปนฺนา จ กฺุสลา ฌมฺมา อภิวทฺตฺมนฺตี”-
 ตฺยาที,^๒ อพฺยาคตานํ ปน อพฺยาคตภาโว นีรฺนุสยสนฺดานปฺปฏิพฺพทฺโธ
 กมฺมปฺปฏิพฺพทฺโธ อวิปากภาวปฺปฏิพฺพทฺโธ จาติ ทฏฺจพฺพ.

[๑๖] อิทานิ เหตุโน ชาติเกทํ ทสฺเสตฺถ “โลโก โทโส จา”ตฺยาที วุตฺตํ.
 เหตุสงคหวรรณนา นิฏฺจิตฺตา.

กิจจสงคหวรรณนา

[๑๘] ปฏฺิสนฺธาทีนํ กิจฺจานํ วิภาควเสน ตํกิจฺจวนฺตานญฺจ ปริจเฉท-
 วเสน สงคโห กิจฺจสงคโห. ภวโต ภวสฺส ปฏฺิสนฺธานํ ปฏฺิสนฺธิกิจฺจํ.
 อวิจฺเฉทปฺปวตฺติเหตุภาเวน ภวสฺส องคภาโว ภวญฺคกิจฺจํ. อวชฺชน-
 กิจฺจาทินิ เหฏฺฐา วุตฺตวจนฺตถานฺุสาเรน ยถารทํ โยเชตฺตพฺพานิ. อารมฺมเณ
 ตตํกิจฺจสาธนฺวเสน อเนกกฺุชตฺตํ เอกกฺุชตฺตํ วา ชวมานสฺส วิย ปวตฺติ
 ชวณกิจฺจํ. ตตํชวณคฺคหิตารมฺมณสฺส อารมฺมณกรณํ ตทารมฺมณกิจฺจํ.
 นิพฺพตฺตภาวโต ปรีคฺชนํ จุตฺติกิจฺจํ.

^๑ มุลฺลฎฺ. ๓/๑๙๑-๑๙๒ ปฏฺิเจสฺส ปสฺสิตฺตพฺพ.

^๒ อญฺ.เอกก. ๒๐/๖๗/๑๑.

[๑๙] อิมานิ ปน กิจจานิ จานวเสน ปากฎานิ โหนตฺติ ตํ ทานิ ปเภทโต ทสฺเสตฺถ “ปฏิสนธิ” ตยาที วุตตํ. ตตฺถ ปฏิสนธิยา จานํ ปฏิสนธิจฺานํ. กามํ ปฏิสนธิวินิมุตฺตํ จานํ นาม นตฺถิ, สุขุคฺคหณตฺถํ ปน “สิลาปุตฺตกสฺส สรรณ” ตยาทีสุ^๑ วีย อเกเทปิ เกทปริกปฺปนาตี ทฎฺจพฺพํ. เอวํ เสเสสุปิ. ทสฺสนาทีนํ ปญฺจนํ วิญญาณานํ จานํ ปญฺจวิญญาณจฺานํ. อาทิสทฺเทน สมปฺปิจฺจนจฺานาทีนํ สงฺคโห.

ม. ๑๒๖
ส. ๑๒๐

ตตฺถ จุตฺติภวฺจฺานํ อนฺตรา ปฏิสนธิจฺานํ. ปฏิสนธิอาวชฺชนานํ ชวนาวชฺชนานํ ตทการมฺมณาวชฺชนานํ โวฏฺจพฺพนาวชฺชนานํ กทาจิ ชวนจฺุตินํ ตทการมฺมณจฺุตินญฺจ อนฺตรา ภวฺจฺานํ. ภวฺจฺคปญฺจวิญญาณานํ ภวฺจฺค- ชวนานญฺจ อนฺตรา อาวชฺชนจฺานํ. ปญฺจทวาราวชฺชนสมปฺปิจฺจนานมนฺตรา ปญฺจวิญญาณจฺานํ. ปญฺจวิญญาณสนฺตีรณานมนฺตรา สมปฺปิจฺจนจฺานํ. สมปฺปิจฺจนโวฏฺจพฺพนานมนฺตรา สนฺตีรณจฺานํ. สนฺตีรณชวนานํ, สนฺตีรณ- ภวฺจฺานญฺจ อนฺตรา โวฏฺจพฺพนจฺานํ. โวฏฺจพฺพนตทการมฺมณานํ โวฏฺจพฺพนภวฺจฺานํ โวฏฺจพฺพนจฺุตินํ มโนทวาราวชฺชนตทการมฺมณานํ มโนทวาราวชฺชนภวฺจฺานํ มโนทวาราวชฺชนจฺุตินญฺจ อนฺตรา ชวนจฺานํ. ชวนภวฺจฺานํ ชวนจฺุตินญฺจ อนฺตรา ตทการมฺมณจฺานํ. ชวนปฏิสนธิํ ตทการมฺมณปฏิสนธิํ ภวฺจฺคปฏิสนธิํ วา อนฺตรา จุตฺติจฺานํ นาม.

[๒๐] เทว อฺุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณานิ สุขสนฺตีรณสฺส ปฏิสนธิ- วสฺสปวตฺติภาวภาวโตตี อธิปฺปาโย. เอวญฺจ กตฺวา ปฏฺจฺานเ “อฺุเปกฺขา- สหคตํ ฅมฺมํ ปฏฺิจฺจ อฺุเปกฺขาสหคโต ฅมฺโม อฺุปฺปชฺชติ นเหตุปฺจฺจยา”ตี^๑ เอวมาคตสฺส อฺุเปกฺขาสหคตปทสฺส วิภฺงเค “อเหตุกํ อฺุเปกฺขาสหคตํ เอกํ ชนฺธํ ปฏฺิจฺจ เทว ชนฺธา, เทว ชนฺธเ ปฏฺิจฺจ เอโก ชนฺโธ, อเหตุก- ปฏิสนธิกฺขณเ อฺุเปกฺขาสหคตํ เอกํ ชนฺธํ ปฏฺิจฺจ เทว ชนฺธา, เทว ชนฺธเ ปฏฺิจฺจ เอโก ชนฺโธ”ตี^๒ เอวํ ปวตฺติปฏิสนธิวเสน ปฏฺิจฺจนโย

ส. ๑๒๑ อฺุทฺถโฆ, ปีติสหคตสุสฺสหคตปทวิภฺงเค ปน “อเหตุกํ ปีติสหคตํ เอกํ

^๑ เนตฺติ.อญฺ. ๗๗, สารตฺถ.ฎฺ. ๗/๔๖๒.

^๒ อภิ.ป. ๔๓/๑๗๙/๓๔๖.

ชนธํ ปฏิจจ โดย ชนธา ๗เปย เทว ชนธา, อเหตุกํ สุขสหคตํ เอกํ
 ชนธํ ปฏิจจ เทว ชนธา ๗เปย เอก ชนโธ”ติ^๑ ปวดติวเสเนว อุทฺธโฏ, น
 ปน “อเหตุกปฏิสนธิกฺขณ”ตฺยาทีนํ ปฏิสนธิวเสน, ตสฺมา ยถาธมฺมสํสาสน
 อวจนมฺปิ อภาวเมว ทีเปตตี น ตสฺส ปฏิสนธิวเสน ปวดติ อตฺถิ. ยตฺถ ปน
 ลพฺภมานสฺสปี กสฺสจि อวจนํ, ตตฺถ การณํ อุปริ อวิภวิสฺสติ. ม. ๑๒๗

[๒๕] มโนทวาราวชฺชนสฺส ปริตตารมฺมณ ทฺวตฺติกฺขตฺตํ ปวดตฺมานสฺสปี
 นตฺถิ ชวนกิจจํ ตสฺส อารมฺมณรสาณฺวภาวโธตตี วุตฺตํ “อวชฺชน-
 ทฺวยวชฺชิตานี”ติ. เอวญจ กตฺวา วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ “ชวนญฺจาเน
 จตฺวา”ติ.^๒ อิตฺรธา “ชวณํ หุตฺวา”ติ วตฺตพฺพํ ลียาติ. กุสลากุสลผลกิริย-
 จิตฺตานีติ เอกวีสตี โลกียโลกุตฺตรกุสลานี, ทฺวาทส อกุสลานี, จตฺตารี
 โลกุตฺตรผลจิตฺตานี อฏฺฐารส เตภฺมกกิริยจิตฺตานี. เอกจิตฺตกฺขณิกมฺปิ หิ
 โลกุตฺตรมคฺคาทิกํ ตํสํภาววฺนตฺตาย ชวนกิจจํ นาม, ยถา เอกกโคจร-
 วิสยมฺปิ สพฺพญฺญตฺถยณณํ สกลวิสยวโพชนสามตฺถียโยคโต น กทาจิ
 ตํนามํ วิชหตีติ.

[๒๗] เอวํ กิจจภเเทน วุตฺตาเนว ยถาสกํ ลพฺภมานกิจจคณนวเสน
 สมฺปิณฺฑเตตฺวา ทสฺเสตฺตํ “เตสฺส ปนา”ตฺยาที วุตฺตํ.

[๓๓] ปฏิสนฺธาทโย จิตฺตฺปปาทา นามกิจจภเเทน ปฏิสนฺธาทีนํ
 นามานํ กิจจานญจ ภเเทน, อถ วา ปฏิสนฺธาทโย นาม ตฺนฺนามกา
 จิตฺตฺปปาทา ปฏิสนฺธาทีนํ กิจจานํ ภเเทน จุทฺทส, จานภเเทน
 ปฏิสนฺธาทีนํเยว จานานํ ภเเทน ทสธา ปกาสิตาติ โยชนา. เอกกิจจ- ส. ๑๒๒
 จานทฺวิกิจจจานตฺติกิจจจานจตฺตฺกิจจจานปญฺจกิจจจานานี จิตฺตานี ยถากมํ
 อฏฺฐสฺสจฺจิ, ตถา เทว จ นว จ อฏฺฐ จ เทว จาติ นีทฺทิสฺเสตี สมฺพนฺโธ.

กิจจสงคหวนณนา นิฏฺฐิตา.

^๑ อภ.ป. ๔๓/๑๔๒-๑๖๗/๓๒๗-๓๔๐ ปีฎฺฐสฺส ปสฺสตีตพฺพํ. ^๒ อภ.อฎฺ. ๑/๓๒๗.

ม. ๑๒๘

ทวารสงคหวนณา

[๓๕] ทวารานํ ทวารปุปวตตจิตตานญจ ปริจเจทวเสน สงคโห
ทวารสงคโห. อวชชนาทีนํ อรูปธมฺมานํ ปวตติมุขภาวโต ทวารานิ วิทยาติ
ทวารานิ.

[๓๖] จกฺขุเมวาทิ ปสาทจกฺขุเมว.

[๓๗] อวชชนาทีนํ มนนานํ, มโนเยว วา ทวารนฺติ มโนทวารํ.
ภวญฺคนฺติ อวชชนานนฺตรํ ภวญฺคํ. เตนาหุ โปราณา :-

“สาวชชนํ ภวญฺคนฺตุ มโนทวารนฺติ วุจฺจตี”ติ.

[๓๘] ตตฺถาติ เตสุ จกฺขาทิทฺวาเรสุ จกฺขุทฺวาเร ฉจตฺตาลีส จิตฺตานิ
ยถารหฺมฺบุปฺปชฺชนตีติ สมฺพนฺโต. ปญฺจทวาราวชชนเมกํ, จกฺขุวิญญาณาทีนํ
อุภยวิปากวเสน สตฺต, โวฏฺฐพฺพนเมกํ, กามาวจรชชนานิ จ กุสลากุสล-
นिरาวชชนกิริยวเสน เอกุณตีส, ตถารมฺมณานิ จ อคฺคหิตคฺคฺคฺคฺคฺคฺค-
ณฺเฏวาทิ ฉจตฺตาลีส. ยถารนฺติ อธิจฺจาทิจารมฺมณเณ โยนิโสโยนิโส-
มนสิการนिरุสยสนฺดานาทีนํ อนรูปวเสน. สพฺพธาปีติ อวชชนาที-
ตถารมฺมณปริโยसानเนน สพฺพเพนปิ ปกาเรน กามาวจรานเภาติ โยชฺนา.
สพฺพธาปิ จตฺตฺตฺตฺตฺต จิตฺตานีติ วา สมฺพนฺโต. สพฺพธาปิ ตตฺตฺตฺตฺต-
วเสน จิตฺตานิ อคฺคหิตคฺค-
โสตรวิญญาณาทีนํ จตฺตฺตฺตฺตฺต ยุกฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค-
ปฺก-
จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต.

[๔๑] จกฺขาทิทฺวาเรสุ อปฺปวตฺตนโต มโนทวารสงฺฆาตภวญฺคโต
ส. ๑๒๓ อารมฺมณนฺตรคฺค-
วเสน อปฺปวตฺตติโต จ ปฐิสฺนุธาทิวเสน ปวตฺตตานิ
เอกุณวีสติ ทวารวิมุตตานิ.

ม. ๑๒๙ [๔๒] ทฺวิปญฺจวิญญาณา นิ สกฺสทฺวาเร, ฉพฺพีสติ มหคฺคตโลกุตฺตร-
ชชนานิ มโนทวารเยว อุปฺปชฺชนโต ฉตฺตีส จิตฺตานิ ยถารหํ สกฺสท-
ทวารานูรูปํ เอกทฺวาริกจิตฺตานิ.

[๔๕] ปณจทวารเรสุ สนตฺริณตทารมมณวเสน มโนทวารे จ ตทารมมณวเสน ปวตตนโต จทวาริกานิ เจว ปฐิสฺสนธาทิวสฺสปวตติยา ทวารวิมุตตานิ จ.

[๔๖] ปณจทวาริกานิ จ จทวาริกานิ จ ปณจจทวาริกานิ. จทวาริกานิ จ ตานิ กทาจิ ทวารวิมุตตานิ จาติ จทวาริกวิมุตตานิ. อถ วา จทวาริกานิ จ จทวาริกวิมุตตานิ จาติ จทวาริกวิมุตตานินฺติ. เอกเทสสรูปกเสโส ทฎฺจพฺโพ.

ทวารสงคหณณา นิฎฺจิตา.

อภิมพสงคหณณา

[๔๗] อารมมณานํ สรฺูปโต วิภาคโต ตฺวิสยจิตฺตโต จ สงคโห อภิมพสงคโห. วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ รฺูปยติ ททยงคตทาวํ ปกาเสตีติ รฺูปํ, ตทเว ทพฺพผลปฺริเสน ทณฺทาที วิย จิตฺตเจตฺติเกหิ อภิมพียติ, ตานิ วา อากนฺตฺวา เอตฺถ รมนตีติ อารมมณฺนติ รฺูปารมมณฺ. สทฺทียตีติ^๑ สทฺโท, โสเยว อารมมณฺนติ สทฺททารมมณฺ. คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุํ สฺสูเจติ “อิทเมตฺถ อตฺถิ”ติ เปสฺสณฺํ กโรนฺตํ วิย โหตีติ คนฺธฺ, โสเยว อารมมณฺ คนฺธารมมณฺ. รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนตีติ รฺโส, โสเยว อารมมณฺ รฺसारมมณฺ. ผุสฺสียตีติ โผฏฺจพฺพํ. ตทเว อารมมณฺ โผฏฺจพฺพารมมณฺ. ธมฺโมเยว อารมมณฺ ธมฺมารมมณฺ. ส. ๑๒๔

[๔๘] ตตฺถาติ เตสฺ รฺูปาทิอารมมณฺเสสฺ. รฺูปเมวาติ วณฺณายตน- ม. ๑๓๐ สงฺขาตํ รฺูปเมว. สทฺทาทโยติ สทฺทายตนาทิสงฺขาตา สทฺทาทโย, อาโปธาทฺวชฺชิตฺตมุตฺตยสงฺขาตํ โผฏฺจพฺพายตนญจ.

[๕๐] ปณจารมมณฺปสาทานิ จเปตฺวา เสสานิ โสฬส สฺขุมรฺูปานิ.

[๕๑] ปจฺจุปฺปนฺนฺนติ วตฺตมานํ.

^๑ ส. สทฺทียติ กถียตีติ.

[๕๒] จพพิธมปิตี รูปาทิวเสน จพพิธมปิ. วินาสภาวโต
 อตีตาทิกาลวเสน นวตตพพตตนา นิพพานํ ปญญตติ จ กาลวิมุตต์
 นาม. ยถารหนติ กามาวจรชวณอภิญญาเสสมหคคตาทิชวณานํ อนุรูปโต.
 กามาวจรชวณานญหิ หลิตุปปาททชชานํ จพพิธมปิ ติกาลิกํ กาลวิมุตตญจ
 อารมมณํ โหติ. หลิตุปปาททสส ติกาลิกเมว. ตถา หิสฺส เอกนตปริตฺตา-
 รรมมณตํ วุชติ. ทิพพจกขาทิวสปปวตตสฺส ปน อภิญญาชวณสฺส ยถารหํ
 จพพิธมปิ ติกาลิกํ กาลวิมุตตญจ อารมมณํ โหติ. วิภาโค ปเนตถ
 นวมปริจฺเจเท อวภิวิสฺสตีติ. เสสานํ ปน กาลวิมุตต์, อตีตญจ
 ยถารหมารมมณํ โหติ.

[๕๓] ทวารวิมุตตานญจ ปฏิสนธิภวญจจติสงฆาตานํ จพพิธมปิ
 อารมมณํ โหตีติ สมุพฺนฺโส. ตํ ปน เนสํ อารมมณํ น อวชชชวณํ วีย
 เกนจิ อคฺคหิตเมว โคจรภาวํ คจฺจติ, น จ ปญจทวาริกชวณานํ วีย
 เอกนตปจฺจุปปนฺนํ, นาปิ มโนทวาริกชวณานํ วีย ติกาลิกเมว, อวิเสเสน
 กาลวิมุตต์ วา, นาปิ มรณาสนฺนโต ปุริมภาคชวณานํ วีย กมฺมกมฺม-
 นิमितตาทิวเสน อาคมฺลิตุวิโหวารวินิมุตตฺตติ อาท ยถาสมฺภวํ ๗เป๗

ส. ๑๒๕ สมฺมตฺตติ. ตตถ ยถาสมฺภวานฺติ ตตํภูมิกปฏิสนธิภวญจจตีนิ ตตํทวารค-
 ม. ๑๓๑ คหิตาทิวเสน สมฺภวานุรูปโต. กามาวจรชวณญหิ ปฏิสนธิภวญจคานํ ตาว
 รูปาทิปญจารมมณํ จทวารคคหิตํ ยถารหํ ปจฺจุปปนฺนมตีตญจ กมฺม-
 นิमितตสมฺมตมารมมณํ โหติ, ตถา จุตฺติจิตตสฺส อตีตเมว. ธมฺมารมมณํ
 ปน เตสํ ตินฺณนฺนมฺปิ มโนทวารคคหิตเมว อตีตํ กมฺมกมฺมนิमितตสมฺมตํ,
 ตถา รูปารมมณํ เอกเมว มโนทวารคคหิตํ เอกนตปจฺจุปปนฺนํ
 คตินิमितตสมฺมตฺตติ เอวํ กามาวจรปฏิสนธาทีนํ ยถาสมฺภวํ จทวารคคหิตํ
 ปจฺจุปปนฺนมตีตญจ กมฺมกมฺมนิमितตคตินิमितตสมฺมตมารมมณํ โหติ.

มหคคตปฏิสนธาทีสุ ปน รูปาวจรานํ ปจฺมตติยารูปานญจ
 ธมฺมารมมณเมว มโนทวารคคหิตํ ปญญตติญจํ กมฺมนิमितตสมฺมตํ,
 ตถา ทุตฺติยจตฺตถารูปานํ อตีตเมวาทิ เอวํ มหคคตปฏิสนธิภวญจจตีนิ
 มโนทวารคคหิตํ ปญญตติญจํ, อตีตํ วา กมฺมนิमितตสมฺมตเมว
 อารมมณํ โหติ.

เยภุญเยน ภวนตเร จทวารคคหิตนุติ พาหุเลน อตีตานนตรกเว
 มรณาสนุปวัตตจทวาริกชวเนหิ คหิตํ. อสณณิภวโต จุตานณฺหิ
 ปฏิสนฺธิวิสยสฺส อนนตฺรชาติตภเว น เกนจิ ทวารเณ คหณํ อตฺถิตี
 ตเทเวตถ เยภุญยคคหเณน พุชฺชิจาริตํ. เกวลณฺหิ กมฺมพลเณว เตสํ
 ปฏิสนฺธิยา กมฺมนิมิตฺตาทิกมารมณฺณํ อุปฺภูจฺจาติ. ตถา หิ **สจฺจสงฺเขเป**
 อสณณิภวโต จุตสฺส ปฏิสนฺธินิมิตฺตํ ปุจฺจิตฺวา :-

“ภวนตฺรคคํ กมฺมํ ยโมกาสํ ลภ- ตโต
 โหติ สา สนฺธิ เตเนว อุปฺภูจฺจาปิ ตโคจเร”ติ^๑

เกวลํ กมฺมพลเณว ปฏิสนฺธิโคจรสฺส อุปฺภูจฺจํ วุตฺตํ. อิตฺรธา หิ ส. ๑๒๖
 ชวนคคหิตสฺสปี อารมฺมณสฺส กมฺมพลเณว อุปฺภูจฺจาปิ ยมานตฺตา
 “เตเนวา”ติ สาธาธรรณวจนสฺส อธิปฺปายสฺสญฺจตา อปาชฺเชยฺยาติ. นนุ จ ม. ๑๓๒
 เตสฺมปี ปฏิสนฺธิโคจโร กมฺมภเว เกนจิ ทวารเณ ชวนคคหิตสฺส สมนฺทิตฺติ.
 สจฺจํ สมนฺทิตฺติ กมฺมกมฺมนิมิตฺตสฺสโมโต, คคฺคินิมิตฺตสฺสโมโต ปน สพฺเพสฺมปี
 มรณกาลเณว อุปฺภูจฺจาตีติ กุโต ตสฺส กมฺมภเว คคฺคณสฺสโมโต. อปิเจตถ
 มรณาสนุปวัตตชวเนหิ คคฺคิตเมว สนฺธาย “จทวารคคหิตนุ”ติ วุตฺตํ,
 เหาญจ กตฺวา อัจฉริเยน อิมสฺสมีเยว อธิการเณ **ปรมตฺถวินิจฺจนเย** วุตฺตํ :-

“มรณาสนุสฺส ตสฺส ยโตปฺภูจฺจิตโคจโร
 จทวารเรสุ ตมารพฺภ ปฏิสนฺธิ ภวนตฺเร”ติ.^๒

“ปัจจุปฺปนฺน”ตฺยาทีนา อนาคตสฺส ปฏิสนฺธิโคจรภาวํ นิวาเรตี.
 น หิ ตํ อตีตกมฺมกมฺมนิมิตฺตานิ วิย อนุภูตํ, นาปิ ปจฺจุปฺปนฺนกมฺม-
 นิมิตฺตคคฺคินิมิตฺตานิ วิย อปาถคตญฺจ โหตีติ. กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทินญฺจ
 สรूपํ สยเมว วกฺขตี.

[๕๔] เตสฺสุติ รูปาทีปัจจุปฺปนฺนาทีกมฺมาทีอารมฺมณฺณสุ วิญญาณฺณสุ.
 รูปาทีสุ เอเกกํ อารมฺมณฺณํ เอเตสฺนฺติ รูปาทีเอเกการมฺมณานิ.

^๑ สจฺจสงฺเขเป ๑๗๑/๑๖. ^๒ ปรมตฺถวินิจฺจนเย ๘๙/๙.

[๕๕] รูปาทิกัม ปญจวิธมปิ อารมมณเมตตสชาติ รูปาทิปญจารมมณ.

[๕๖] เสสนานีติ ทวิปญจวิธญาณสมปฏิจจนเนหิ อวเสสยานิ เอกาทส
กามาวจรวิปากานิ. สัพพถาปิ กามาวจรรามมณานีติ สัพเพนปิ

ส. ๑๒๗ จทวาริกทวารวิมุตตฉพารมมณวสปปวตตาทกาเรน นิพพตตานิปี เอกนต-
กามาวจรสทาวฉพารมมณโคจรานิ. เอตถ หิ วิปากานิ ตาว สนธิรณาทิ-
วเสน รูปาทิปญจารมมณ, ปฏิสนธาทิวเสน ฉพารมมณสงฆาเต กามา-
วจรรามมณเยว ปวตตนติ.

ม. ๑๓๓ หสนจิตตมปิ ปธานสารูปภูจัน ทิสวา ตุสสนตสสุ รูปารมมณ,
ภณทภาชนภูจัน มหาสททํ สุตวา “เอวรูปา โลลุปตตณหา เม
ปหีนา”ติ ตุสสนตสสุ สททารมมณ, คนธาทิหิ เจตียปฺชนกาเล
ตุสสนตสสุ คนธารมมณ, รสสมปนฺนํ ปิตทปาดํ สพฺรหมจาริหิ
ภาเซตวา ปริภุชชนกาเล ตุสสนตสสุ รสารมมณ, อากิสมาจาริกวตต-
ปริปฺรณกาเล ตุสสนตสสุ โฝฏฐพพารมมณ, ปุพเพนิวาสถาณาทิหิ
คหิตกามาวจรธมฺมํ อารพฺภ ตุสสนตสสุ ธมฺมารมมณติ เอวํ ปริตต-
ธมฺมปริยาปนเนเสวว จสุ อารมมณเสสุ ปวตตติ.

[๕๗] ทวาทสากุสลอฏฺฐญาณวิปฺยุตตชวณวเสน วีสติ จิตตานิ
อตตโน ชพภาวโต^๑ โลกุตตรธมฺเม อารพฺภ ปวตตติ น สกฺโกนตีติ
นวิธโลกุตตรธมฺเม วชเชตวา เตภูมกานิ, ปญฺญตตติยจ อารพฺภ
ปวตตนตีติ อาห “อกุสลานิ เจวา”ตยาหิ. อิมเสสุ หิ อกุสลโต จตตาริ
ทิกฺขจิตตสมฺยุตตจิตตูปาทา ปริตตธมฺเม อารพฺภ ปรามสนอสุสาทนา-
ภินนทนกาเล กามาวจรรามมณา, เตเนวาทกาเรน สดตวีสติ มหคคตธมฺเม
อารพฺภ ปวตตติยํ มหคคตารมมณา, สมฺมุติธมฺเม อารพฺภ ปวตตติยํ
ปญฺญตตตารมมณา. ทิกฺขวิปฺยุตตจิตตูปาทาปิ เตเยว ธมฺเม อารพฺภ

ส. ๑๒๘ เกวลํ อสุสาทนาภินนทนวเสน ปวตตติยํ, ปฏิมสมฺยุตตา จ ทุสสน-
วิปฺปฏิสสารวเสน, วิจิกิจฉาสทคโต อนิฏฺฐจฺจคมณวเสน, อุกุจจสทคโต
วิกฺขิปนวเสน อวฺอุปสมวเสน จ ปวตตติยํ ปริตตมคคตปญฺญตตตารมมณ,

^๑ ส., ก. ชพภาวโต.

กุสลโต จตตารโ, กิริยโต จตตารโติ อฏฐ ฌาณวิปยุตตจิตตูปปาทา
 เสกขปุณฺณชฌานาสนานํ อสกุจฺจทานปจฺจเวกฺขนธมฺมสฺสวนาทิสฺส ปรีตต-
 ธมฺเม อารพฺภ ปวตฺติกาเล กามาวจรารมฺมณา, อตีปคฺคณชฺฌาน-
 ปจฺจเวกฺขนกาเล มหคฺคตารมฺมณา, กสิณนิมิตฺตาทิสฺส ปรีกมฺมาทีกาเล ม. ๑๓๔
 ปญฺญตตารมฺมณาติ ทฏฺฐพฺพ.

[๕๘] อรหตฺตมคฺคผลวชฺชิตสพฺพารมฺมณานิ เสกขปุณฺณช-
 ฌานานเสว ปวตฺตนโต. เสกขาปิ หิ จเปตฺวา โลกียจิตฺตํ อรหโต
 มคฺคผลสงฺฆาตํ ปาฏิปุคฺคติกจิตฺตํ ชานิตฺตํ น สกฺโกณฺติ อนนฺทิตตฺตา, ตถา
 ปุณฺณชฌานาทโยปิ โสตาปนฺนาทินํ, เสกขานํ ปน อตฺตโน อตฺตโน มคฺคผล-
 ปจฺจเวกฺขนเสสฺส ปฺรสนฺดานคตมคฺคผลารมฺมณาย อภิญฺญาย ปรีกมฺมกาเล
 อภิญฺญาจิตฺเตเนว มคฺคผลานํ ปรีจฺฉินฺทนกาเล จ อตฺตโน อตฺตโน
 สมานานํ เหฏฺฐจฺฉิมาณญจ มคฺคผลธมฺเม อารพฺภ กุสลชฺฌานานํ ปวตฺติ
 อตฺถิติ อรหตฺตมคฺคผลเสว ปฏฺฐิเยป กโต. กามาวจรมคฺคต-
 ปญฺญตฺตนิพฺพานานิ ปน เสกขปุณฺณชฌานานํ สกุจฺจทานปจฺจเวกฺขน-
 ธมฺมสฺสวณสงฺฆารสมฺมสนกสิณปรีกมฺมาทิสฺส ตตฺถารมฺมณิกภิญฺญานํ
 ปรีกมฺมกาเล โคตรภฺวโฆทานกาเล ทิพฺพจฺกฺขาทิสฺส รูปวิชานนาทีกาเล จ
 กุสลชฺฌานานํ โคจรภาวํ คจฺฉนฺติ.

[๕๙] สพฺพธาปิ สพฺพารมฺมณานิ กามาวจรมคฺคตสพฺพโลกุตฺตร-
 ปญฺญตฺติวเสน สพฺพธาปิ สพฺพารมฺมณานิ, น ปน อกุสลาทโย วีย ส. ๑๒๙
 สปปเทสสพฺพารมฺมณานิ ตยตฺถ. กิริยชฺฌานานญฺหิ สพฺพญฺญตฺตญฺญาณาทิส-
 วสปปวตฺตियํ, โวฏฺฐพฺพนสฺส จ ตตฺตปุเรจาริกวสปปวตฺตियํ น จ กิณฺจ
 อโคจฺรํ นาม อตฺถิ.

[๖๐] ปจฺมตฺตियารูปปารมฺมณตฺตา อารูปเปสฺส ทฺตियจตฺตถานิ
 มหคฺคตารมฺมณานิ.

[๖๑] เสสานิ ๗เปฯ ปญฺญตตารมฺมณานิ ปนฺนรส รูปาวจรานิ
 ปจฺมตตियารูปานิ จาติ เอกวิสฺติ กสิณาทิปญฺญตตีสฺส ปวตฺตนโต
 ปญฺญตตารมฺมณานิ.

ม. ๑๓๕ [๖๓] เตวีสติคามาวจรวิปากปญจทวาราวชชนหสนวเสน ปญจวีสติ
จิตตานิ ปริตตมฺหิ กามาวจรรวมณเวยว ภวนฺติ. กามาวจรณฺหิ
มหคฺคตาทโย อุปาทาย มนุทธานุภาวตาย ปริ สมฺนตโต อตฺตํ ชนฺทิตํ
วียาติ ปริตตํ. “จ จิตฺตานิ มหคฺคเตเววา”ตฺยาทินา สพุทฺธถ สวธารณ-
โยชนา ทฎฺฐพฺพา.

อาลมฺพนสงฺคหฺวณฺณนา นิฎฺฐิตา.

วตฺถุสงฺคหฺวณฺณนา

[๖๔] วตฺถุวิภาคโต ตพุทฺธถุจิตฺตปริจฺเณทวเสน จ สงฺคโห วตฺถุ-
สงฺคโห. วสนฺติ เอเตสุ จิตฺตเจตฺติกา ตนฺนีสฺสยตฺตาทิ วตฺถุณี.

[๖๕] ตานิ กามโลเก สพุทฺธานิปี ลพฺภณฺติ ปริปฺลฺลณฺนํทฺริยสฺส
ตตฺถเว อุปลพฺภณฺโต. ปีสทฺแทน ปน อนุทฺพธิราทิวเสน เกสณฺจิจิ อสมฺภวํ
ทีเปติ.

[๖๖] ฆานาทิตฺตยํ นตฺถิ พุรฺทฺมานํ กามวิราคภาวนาวเสน
คนฺธรสโฆฎฺฐพฺเพสุ วิรตฺตตฺตาย ตพุทฺธิสยปฺปสาเทสุปี วิราคสภาวโต.
พุทฺธทสฺสนธฺมมฺสฺสวานาทิอตฺถํ ปน จกฺขุสเเตสุ อวิรตฺตภาวโต จกฺขาทิ-
ทวํยํ ตตฺถ อุปลพฺภติ.

[๖๗] อรูปโลเก สพุทฺธานิปี จ วตฺถุณี น สฺวิชฺชนฺติ อรูปินํ
รูปวิราคภาวนาพฺเลน ตตฺถ สพุทฺเพนสพุทฺ ธิ รุปปฺปวตฺติยา อภาวโต.

ส. ๑๓๐ [๖๘] ปญฺจวิญฺญาณานเว นิสฺสตฺตนิชฺชีวญฺเณน ธาตุโยติ ปญฺจ-
วิญฺญาณธฺาตุโย.

[๖๙] มนฺนมตฺตา ธาตุ มโนธฺาตุ.

ม. ๑๓๖ [๗๐] มโนเยว วิสิญฺจวิชานนิกิจฺจโยคโต วิญฺญาณํ นิสฺสตฺตนิชฺชีวญฺเณน
ธฺาตุ จาติ มโนวิญฺญาณธฺาตุ. มนโส วิญฺญาณธฺาตุติ วา มโน-
วิญฺญาณธฺาตุ. สา ทิ มนโตเยว อนนฺตรปฺจยโต สมฺภุญฺ^๑ มนโสเยว

^๑ ก-ม. สมภุญ.

อนนฺตรปจฺจยภฺตฺตาติ มนฺโส สมนฺพนฺธินี โหติ. สนฺตีรณตฺตยสฺส, อฏฺฐ-
 มหาวิปากานํ ปฏฺฐิทฺทวสฺส ปจฺมมคฺคสฺส หลิตฺถุปฺปาทสฺส ปนฺนรส-
 ฐฺปาวจฺรณญฺจ วเสน ปวตฺตา ยถาวตฺตมโนธาตฺตปญฺจวิญฺญาณธาตฺตฺทึ
 อวเสสสา มโนวิญฺญาณธาตฺตฺสงฺฆาตา จ ตีส ฐมฺมา น เกวลํ มโนธาตฺตฺเยว,
 ตถา ททฺยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺตีติ สมนฺพนฺธो.

สนฺตีรณมฺหาวิปากานิ หิ เอกาทส ทฺวารากฺวโต กิจฺจากฺวโต จ
 อารุเปเป น อุปฺปชฺชนฺติ. ปฏฺฐิสฺส อนีวรณาวตฺถสฺส อภาวโต ตํสฺสคตํ
 จิตฺตทฺทวํ ฐฺปโลเกปิ นตฺถิ, ปเคว อารุเป. ปจฺมมคฺคปิ ปฺรโตมฺโส-
 ปจฺจยาภาเวน สวากานํ อนฺุปฺปชฺชนฺโต พุทฺธปจฺเจกพุทฺธานญฺจ มนุสฺส-
 โลกโต อณฺุญตฺถ อนิพฺพตฺตนฺโต หสนจิตฺตญฺจ กายากฺวโต ฐฺปาวจฺรานิ
 อรुปีนํ ฐฺปวิราคภาวนาวเสน ตทฺทารมฺมณฺส ฐฺมานฺสฺปิ วิรตฺตภาวโต
 อรुปกเว น อุปฺปชฺชนฺตีติ สพุทฺทานิปี เอตานิ เตตฺตีส จิตฺตานิ ททฺยํ
 นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติ.

[๗๑] ปญฺจฐฺปาวจฺรกุสฺสโต อวเสสฺทานิ ทฺวาทสโลกิยกุสฺสฺทานิ, ปฏฺฐิ-
 ทฺวโย อวเสสฺทานิ ทส อกุสฺสฺทานิ, ปญฺจทฺวาราวชฺชนหสนฐฺปาวจฺร-
 กิริเยหิ อวเสสฺทานิ เดรส กิริยจิตฺตานิ, ปจฺมมคฺคโต อวเสสฺทานิ สตฺต ส. ๑๓๑
 อนฺุตฺตรานิ จาติ อิมลํ วเสน เทวฺจตฺตาลีสิธา มโนวิญฺญาณธาตฺต-
 สงฺฆาตา ฐมฺมา ปญฺจไวการภวเสน ททฺยํ นิสฺสาย วา จตฺตไวการ-
 ภวเสน อนิสฺสาย วา ปวตฺตนฺติ.

[๗๒] กามे ภเว ฉวตฺถํ นิสฺสิตา สตฺต วิญฺญาณธาตฺตโย, ฐฺเป ภเว ม. ๑๓๗
 ติวตฺถํ นิสฺสิตา ฆานวิญฺญาณาทิตฺตยวชฺชิตา จตฺตพุทฺธา วิญฺญาณธาตฺตโย,
 อารุเปเป ภเว อนิสฺสิตา เอกา มโนวิญฺญาณธาตฺต มตาติ โยชนา.

[๗๔] กามาวจฺรวิปากปญฺจทฺวาราวชฺชนปฏฺฐิทฺทวหสนวเสน สตฺตวีสติ
 กามาวจฺรานิ, ปนฺนรส ฐฺปาวจฺรานิ, ปจฺมมคฺคตี เตจตฺตาลีส นิสฺสาเยว
 ชายเร, ตโตเยว อวเสสสา, อารุเปปวิปากวชฺชิตา เทวฺจตฺตาลีส นิสฺสาย จ
 อนิสฺสาย จ ชายเร, ปาการุเปปา จตฺตารอ อนิสฺสิตาเยวาติ สมนฺพนฺธอ.

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหฺวณฺณาย

ตติยปริเฉทวณฺณา นิฏฺฐิตา.

๔. จตุตถปริจเฉท

วิธีสงคหวิภาค

[๑] อิจฺเจว ยถาวุตฺตเนน จิตฺตูปาทานํ จตฺตุนํ ฆนฺธานํ อุตฺตรํ เวทนาสงคหวิภาคโต อุตฺตมํ ปภทสงคหํ กตฺวา ปุณฺ กามาวจราทีนํ ตินฺณํ ภูมีนํ ทฺวิเหตุกาทีปคฺคฺลานนฺจ เภเทน ลกฺขิตํ “อิทํ เอตฺตเกหิ ปรี, อิมสฺส อนนฺตรํ เอตฺตกาณี จิตฺตานี”ติ เอวํ ปุพฺพปาปฺรจิตฺเตหิ นียามิตํ ปฏฺิสนฺธิปวตฺตีสฺส จิตฺตูปาทานํ ปวตฺติสงคหํ นาม ตนฺนามกํ สงคหํ ยถาสมฺภวโต สมาสเนน ปวกฺขามิตฺติ โยชนา.

ส. ๑๓๒ [๒] วตฺตทฺวารารมฺมณสงคหา เหมจฺจา กถิตาปี ปริปุณฺณํ กตฺวา ปวตฺติสงคหํ ทสฺเสตฺถํ ปุณฺ นิกฺขิตฺตา.

[๓] วิสฺยานํ ทฺวารสฺส วิสฺเยสฺส จ จิตฺตานํ ปวตฺตติ วิสฺยปฺปวตฺตติ.

[๔] ตตฺถาติ เตสฺส จสฺส จกฺเกสฺส.

ม. ๑๓๘

วิธีจกฺวณฺณนา

[๖] “จกฺขุทฺวารे ปวตฺตา วีถิ จิตฺตปรมฺปฺรา จกฺขุทฺวารวีถิ”- ตฺยาทีนา ทฺวารวเสน, “จกฺขุวิญฺญาณสมฺพฺนฺธิเน วีถิ เตน สห เอการมฺมณเอกทฺวาริกตฺยา สหจฺรณภาวโต จกฺขุวิญฺญาณวีถิ”ตฺยาทีนา วิญฺญาณวเสน वा วีถินํ นามโยชนา กาทฺพฺพาติ ทสฺเสตฺถํ “จกฺขุทฺวาร- วีถิ”ตฺยาที วุตฺต.

วิธีภทวณฺณนา

[๗] “อติมนฺตฺน”ตฺยาทีสฺส เอกจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา อาปาถาคตฺ^๑ โสฬสจิตฺตกฺขณาเยกํ อติมนฺตํ นาม. ทฺวิติจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา ปนฺนรส

^๑ ส. อาปาถาคต.

จตุทสจิตตคณณายุกัม มหนตัม นาม. จตุจิตตคณณโต ปฏุจาย ยาว นว-
จิตตคณณชาติตัม หุตวา เตรสจิตตคณณโต ปฏุจาย ยาว อฏุจจิตตคณณายุกัม
ปริตตัม นาม. ทสจิตตคณณโต ปฏุจาย ยาว ปนุรตสจิตตคณณชาติตัม หุตวา
สตุตจิตตคณณโต ปฏุจาย ยาว ทวิจิตตคณณายุกัม อติปริตตัม นาม.
เอวณจ กตวา วุขติ “เอกจิตตคณณชาติตานี”ตยาทิ. วิภูตัม ปากกัม,
อวิภูตัม อปากกัม.

ปญจทวารวิถินุณนา

[๘] กถนุติ เกน ปกาเรน อติมหนุตาทิวเสน วิสยวตถานนุติ
ปุจณิตวา จิตตคณณวเสน ตัม ปกาเสตุม “อุปปาทจิติ”ตยาทิ อารทุช.
อุปปุชชนัม อุปปาทโท, อตตปฏิลาโก. ภณชนัม ภงโค, สรุปวินาโส.
อุภินันัม เวมชุณเณ ภงคากิมุขปวัตติ จิติ นาม. เกจิ^๑ ปน จิตตสสุ
จิตติกขณัม ปฏิสเสเนนติ. อยณหิ เนสํ อธิปปาโย :- จิตตยเมเก อุปปนุนัม
อุปปุชชมานนุติ เอวมาทิปทานัม วิภงเก “ภงคกขณเณ อุปปนุนัม, โน จ^๒ ม. ๑๓๙
ส. ๑๓๓
อุปปุชชมานัน, อุปปาทกขณเณ อุปปนุณนญเจว อุปปุชชมานนญจา”ตยาทิ^๒
ภงคูปาทาว กถิตา, น จิตติกขณเณ. ยทิ จ จิตตสสุ จิตติกขณเณปี อตถิ,
“จิตติกขณเณ ภงคกขณเณ จา”ติ วตตพพัม สียา. อถ มตัม “อุปปาทโท ปณณายติ,
วโย ปณณายติ, จิตตสสุ อณณถตตัม ปณณายตี”ติ^๓ สุตตนุตตปาจโต
จิตติกขณเณ อตถิ”ติ, ตตถปิ เอกสมิ ฐมเม อณณถตตสสุ ออนุปปุชชนโต
ปณณานวจนโต จ ปพนุชจิติเยว อธิปปเตตา, น จ ชณจิติ, น จ
อภิฐมเม ลพภมานสสุ อวจนเณ การณัม อตถิ, ตสฺมา ยถาฐมมสาสเน
อวจนมปิ อภาวเมว ทีเปตีติ. ตตถ วุจเจเต :- ยเถว ทิ เอกฐมมาธาร-
ภาเวปี อุปปาทภงคานัน อณโณ อุปปาทกขณเณ, อณโณ ภงคกขณเณติ
อุปปาทาวตถาย ภินนา ภงคาวตถา อิจฺฉิตา. อิตถธา ทิ “อณโณเยว
ฐมโม อุปปุชชติ, อณโณ นิรุชฺฉตี”ติ อาปชฺเชยย, เอวเมว อุปปาท-
ภงคาวตถาหิ ภินนา ภงคากิมุขาวตถาปี อิจฺฉิตพพา, สา จิติ นาม.

^๑ มุลลฎี. ๒/๒๕-๒๖.

^๒ อภ.ย. ๓๙/๘๑,๑๐๒/๑๘,๒๔.

^๓ อัง.ติ.ก. ๒๐/๔๗/๑๔๖.

ปาฬิย์ ปน เวเนยฺยชฺฌาสนยานุโรธโต นยทสฺสนวเสน สา น วุตฺตา.
 อภิธรรมเทศนาปิ หิ กทาจิ เวเนยฺยชฺฌาสนยานุโรเธน ปวตฺตติ, ยถา รูปสฺส
 อุปฺปาโท อุปฺจโย สนฺตตีติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา เทลิตฺโต, สุตฺเต จ “ตีณิมานิ
 ภิกฺขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิ. กตมานิ ตีณิ? อุปฺปาโท ปญฺญาติ,
 วโย ปญฺญาติ, จิตฺตสฺส อญฺญตฺตํ ปญฺญาติ”ติ^๑ เอวํ สงฺขตธมฺมสฺเสว
 ลกฺขณทสฺสนตฺถํ อุปฺปาทาหีนํ วุตฺตตฺตา น สกฺกา ปพฺนุสฺส ปญฺญตฺติ

ส. ๑๓๔ สภาวสฺส อสงฺขตสฺส จิตฺติ ตตฺถ วุตฺตตฺตาติ วิญฺญาตุํ. อุปฺสคฺคสฺส จ
 ธาตฺวตฺถเยว ปวตฺตนโต “ปญฺญาติ”ติ เอตสฺส วิญฺญาติตีติ อตฺถโถ.
 ตสฺมา น เอตฺตาวตา จิตฺตสฺส จิตฺตฺกฺโข ปฏฺิพาหิตุํ ยุตฺโตติ สฺวตฺตเมตํ
 ม. ๑๔๐ “อุปฺปาทจิติภงฺควเสนา”ติ. เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ อญฺจกถายมฺปิ “เอเกกสฺส”^๒
 อุปฺปาทจิติภงฺควเสน ตโย ตโย ขณา”ติ.^๓

[๙] อรูปํ ลหุปริมาณํ, รูปํ ครุปริมาณํ คาหคเหตุพพภาวสฺส
 ตํตํขณวเสน อุปฺปชฺชนโตติ อาท “ตานิ”ตฺยาหิ. ตานิตี ตาหิสานิ.
 สตฺตรสนนํ จิตฺตานํ ขณานิ วิย ขณานิ สตฺตรส จิตฺตฺกฺขณานิ, ตานิ
 จิตฺตฺกฺขณานิ สตฺตรสาติ วา สมฺพนฺโธ. วิสุํ วิสุํ ปน เอกปญฺญาส
 จิตฺตฺกฺขณานิ โหนฺติ. รูปธมฺมานนฺติ วิญฺญตฺติลกฺขณรูปวชฺชานํ รูปธมฺมานํ.
 วิญฺญตฺติทฺวยญฺหิ เอกจิตฺตฺกฺขณายุกํ. ตถา หิ ตํ จิตฺตานุปริวตฺติธมฺเมสุ
 วุตฺตํ. ลกฺขณรูปสฺส จ ชาติ เจว อนิจฺจตา จ จิตฺตสฺส อุปฺปาทภงฺคฺกฺขณหิ
 สมานายุกา, ชรตา ปน เอกฺนปญฺญาสจิตฺตฺกฺขณายุกา. เอวญฺจ กตฺวา
 วาหฺนติ :-

“ตํ สตฺตรสจิตฺตาย วินา วิญฺญตฺติลกฺขณน”ติ.^๔

เกจิ^๕ ปน “ปฏฺิจจสมฺบุปฺปาทฏฺจกถายํ ‘เอตฺตาวตา เอกาทส
 จิตฺตฺกฺขณา อตีตา โหนฺติ, อถาวเสสฺสปญฺจจิตฺตฺกฺขณายุก’ติ”^๖ วจนโต โสฬส-
 จิตฺตฺกฺขณานิ รูปธมฺมานมายฺ. อุปฺปชฺชมานเมว หิ รูปํ ภวํคจฺจนสฺส

^๑ อัง.ติก. ๒๐/๔๗/๑๔๖. ^๒ ก. เอเกกสฺส จิตฺตสฺส. ^๓ อภิ.อญ. ๒/๒๙.
^๔ สจฺจสงฺเขป ๖๐/๖. ^๕ มุลฺลฎฺ. ๒/๒๔-๒๕. ^๖ วิสุทฺธิ. ๒/๒๐๔, อภิ.อญ. ๒/๑๗๐.

ปัจจโย โหตี”ติ วทนต์, ตยิทมสารํ “ปฏิสนฺธิจิตฺเตน สหุปฺปนํ
 กมฺมชรูปํ ตโต ปฏฺจาย สตฺตรสเมณ สทฺธิํ นิรุชฺฌติ, ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส
 จิตฺกฺขณฺเณ อุปฺปนํ อฏฺฐารสมสฺส อุปฺปาทกฺขณฺเณ นิรุชฺฌตี”ตฺยาทินา^๑ ส. ๑๓๕
 อฏฺฐกถายเมว สตฺตรสจิตฺตกฺขณฺสฺส อากตตฺตา. ยตถ ปน โสฬส-
 จิตฺตกฺขณาเนว ปณฺณายนฺติ, ตตถ จิตฺตปฺปวตฺตติยา ปจฺจยภาวโยคฺยกฺขณ-
 วเสน นโย นีโต. เภฏฺจิมโกภฺยิยา हि เอกจิตฺตกฺขณมฺปิ อติกฺกนฺตสฺเสว ม. ๑๔๑
 รุปฺสฺส อาปาถาคมนสามตฺถิยนฺติ อลฺมตีวิตฺถาเรน.

[๑๐] เอกจิตฺตสฺส ขณฺํ วีย ขณฺํ เอกจิตฺตกฺขณฺํ, ตํ อตีตํ เอเตสํ,
 เอตานิ วา ตํ อตีตานีติ เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิ. อาปาถมาคฺจณฺตีติ
 รุปฺสฺสทฺทการมฺมณานิ สกสฺสกุจฺจานเณ จตฺวารว โคจฺรภาวํ คจฺจณฺตีติ อาโภคา-
 นฺรูปํ อเนกกลาปคตานิ อาปาถํ อากจฺจณฺตี. เสสานิ ปน ฆานาที-
 นิสฺสเยสฺส อลฺลิสฺนาเนว วิญฺญาณฺอุปฺตติการณานีติ เอกกกลาปคตานิปิ.
 เอกกกลาปคตานิปิ हि ปสาทา วิญฺญาณฺสฺส อารฺฐภาวํ คจฺจณฺตี, เต ปน
 ภวํคจฺจลนฺสฺส อนนฺตรปจฺจยภูเตน ภวํเคน สทฺธิํ อุปฺปนฺนา. “อวชฺชเนน
 สทฺธิํ อุปฺปนฺนา”ติ อปฺเร.

ทฺวิกฺขตฺตํ ภวํเค จลิตฺเตติ วิสทิสฺวิญฺญาณฺอุปฺตติเหตุภาวสงฺขาต-
 ภวํคจฺจลนฺวเสน ปุริมคฺคหิตารมฺมณสฺมีเยว ทฺวิกฺขตฺตํ ภวํเค ปวตฺเต.
 ปณฺจสฺส हि ปสาเทสฺส โยคฺยเทสวตฺถานวเสน อารมฺมเณ ฆญฺญิตฺเต
 ปสาทฆญฺญานานฺภาเวน ภวํคสนฺตตี โวจฺจิชฺชมานา สหสา อโนจฺจิชฺชิตฺวา
 ยถา เวเคน ธาวันโต จาตุกาโมปิ ปุริโส เอกทฺวิปทฺวาเร อติกฺกมิตฺวารว.
 ติจฺจติ, เอวํ ทฺวิกฺขตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวารว โวจฺจิชฺชติ. ตตถ ปจฺมจิตฺตํ ภวํค-
 สนฺตตี จาเลนฺตํ วีย อุปฺปชฺชตีติ ภวํคจฺจลนฺํ, ทฺติยํ ตสฺส โวจฺจิชฺชนา-
 กาเรน อุปฺปชฺชนโต ภวํคฺอุปฺจเจโทติ โวหฺรณฺตี. อธิ ปน อวิเสเสน ส. ๑๓๖
 วุตฺตํ “ทฺวิกฺขตฺตํ ภวํเค จลิตฺเต”ติ.

^๑ อภ.อฏ. ๒/๓๑.

นनु จ รูปาภินา ปสาเท ฆฎฎิตเต ตนนิสฺสิตฺตสฺเสว จลนํ ยุตฺตํ, กถํ
 ปน ททยวตฺถุณิสฺสิตฺตสฺส ภวํคฺคสฺสชาติ. สนนตฺติวเสน เอกาททตฺตดา.
 ยถา ทิ เภริยา เอกสฺมึ ตเล จิตฺตทฺขราย มกฺขิกาย นิสฺสินาย อปรสฺมึ
 ม. ๑๔๒ ตเล ทณฺทาทินา ปหฺเฏ อญฺกุกเมน เภริจฺมมวตฺตาทินํ จลเนน สทฺขราย
 จลิตาย มกฺขิกาย อุกฺปตฺติววา คมนํ โหติ, เหวเมว รูปาภินา ปสาเท
 ฆฎฎิตเต ตนนิสฺสเยสฺส มหาภูเตสฺส จลิตเตสฺส อญฺกุกเมน ตํสมฺพนฺธานํ
 เสสรูปานมฺปิ จลเนน ททยวตฺถุมฺหิ จลิตเต ตนนิสฺสิตฺตสฺส ภวํคฺคสฺส
 จลนากาเรน ปวตฺติ โหติ. วุตฺตถจ :-

“ฆฎฎิตเต อญฺจวตฺถุมฺหิ อญฺจนิสฺสิตกมฺปนํ
 เอกาททเรณ โหตีติ สทฺขโรปมยา วเท”ติ.^๑

ภวํคฺคสฺสิตฺตนิ ตนนฺนิ ภวํคฺคปฺปวาทํ. อวชฺชชฺชนตฺตนิ “กิ นามेतฺตนิ”ติ วทณฺตี
 วิย อาภอํ กุรฺมานํ. ปสฺสสนฺตนิ ปจฺจทฺทเพกฺขณตํ. นनु จ “จกฺขนา
 รูปํ ทิสฺวา”ติ^๒ วจฺนโต จกฺขณฺทริยเมว ทสฺสนกิจจํ สาเชติ, น วิญฺญาณนฺติ.
 นยิทเมวํ, รูปสฺส อญฺจภาเวน รูปทสฺสเน อสมตฺถภาวโต. ยทิ จ ตํ รูปํ
 ปสฺสตี, ตถา สตี อญฺจวิญฺญาณสมํกฺคิโนปิ รูปทสฺสนปฺปสงฺโก ลียา.
 ยทิ เอวํ วิญฺญาณสฺส^๓ ตํ กิจจํ สาเชติ, วิญฺญาณสฺส อปฺปฏิพนฺธตฺตดา
 อนฺตริตฺตรูปสฺสปี ทสฺสนํ ลียา. โหตุ อนฺตริตฺตสฺสปี ทสฺสนํ, ยสฺส
 ส. ๑๓๗ ผลิกาทิตฺตโรหิตสฺส อาโลกปฺปฏิพนฺธो นตฺถิ, ยสฺส ปน กุญฺญาทิตฺตโรหิตสฺส
 อาโลกปฺปฏิพนฺธो อตฺถิ, ตตฺถ ปจฺจยทาภาวโต วิญฺญาณํ นุปฺปชฺชตีติ น
 ตสฺส จกฺขวิญฺญาณเนน คหณํ โหติ. “จกฺขนา”ติ ปเนตฺถ เตน ทฺวาเรน
 การณฺภูเตนาตี อธิปฺปาโย. อถ วา นิสฺสิตกิริยา นิสฺสยสฺสปฺปฏิพฺพทา
 วุตฺตดา ยถา “มญฺจา อุกฺกุฏฺฐิ กโรนตี”ติ.

^๑ สจฺจสงฺเขป ๑๗๖/๑๗.

^๒ ที.ล. ๙/๒๑๗/๗๐, อจฺ.ต.ก. ๒๐/๖๒/๑๗๒, อภ.วิ. ๓๕/๕๑๗/๒๙๘.

^๓ มณิสารมณฺชฺสาयํ วิถิสฺสทฺทวณฺณนายนํ ปสฺสิตฺตพฺพ.

สมปฏิจจนตุนติ ตเมว รูป ปฏิกคณหนตัม วिय. สนตึรยมานนุติ
 ตเมว รูป วีรมันตัม วिय. ววตถเปนตุนติ ตเมว รูป สุกฺข สลลกฺเขนตัม
 วिय. โยนิโสมนสิการาทิวเสน ลทฺโธ ปจฺจโย เอเตนาติ ลทฺธปจฺจยัม.
 ยัม กิณฺจิ ชวนนุติ สมฺพนฺโธ. มุจฺจามรณาสนฺนกาลสฺส จ ฉปฺปญฺจปี
 ชวนานิ ปวตฺตุนตึติ อาห “เยภฺยเยนา”ติ. ชวนานุพฺพณานึติ ปฏฺิโสต- ม. ๑๔๓
 คามินาวัม นทีโสโต วिय กิณฺจิ กาลัม ชวนัม อนุคตานิ. ตสฺส ชวนสฺส
 อารมฺมณัม อารมฺมณเมเตสนุติ ตทารมฺมณานิ “พฺรหฺมสฺสโร”ตยาทีสุ วिय
 มชฺเชปทโลปวเสน, ตทารมฺมณานิ จ ตานิ ปากานิ จาติ ตทารมฺมณ-
 ปากานิ. ยถารหนุติ อารมฺมณชวนสฺตตานุรูปัม. ตถา ปวตฺตี ปน
 สยเมว ปกาสยิสฺสตี. ภวฺงคฺปาโตติ วิถิจิตฺตวเสน อปฺปวตฺติตฺตวา จิตฺตสฺส
 ภวฺงคฺปาโต วिय, ภวฺงคฺวเสน อปฺปวตฺติตฺติ วุตตัม โหติ. เอตถ จ
 วิถิจิตฺตปฺปวตฺติตฺตวา สุขคฺคฺคณตถัม อมฺโปกฺปมาทิกัม อารหนุติ, ตตฺตริทัม
 อมฺโปกฺปมาตตัม^๑ :- เอโก กิร ปุริโส ผลิตมฺพฺรหฺมชฺมุเล สสีสํ ปารุปีตฺวา
 นิทฺทายนฺโต อาสนฺเน ปตฺติสฺส เอกสฺส อมฺพผลสฺส สทฺเทน ปพฺพชฺฌิตฺวา
 สีสโต วตถัม อปเนตฺวา จกฺขุมฺ อุมฺมีเลตฺวา ทิสฺวา จ ตัม คเหตฺวา ส. ๑๓๘
 มทฺทิตฺวา อปฺปลิงฺฆิตฺวา ปกฺกภาวัม ฌตฺวา ปรีภฺยชิตฺวา มุขคตัม สห
 เสเมहन อชฺฌเฬหริตฺวา ปุน ตตฺถเวว นิทฺทายติ. ตตถ ปุริสสฺส
 นิทฺทายนกาโล วिय ภวฺงคฺคกาโล, ผลสฺส ปตฺติกกาโล วिय อารมฺมณสฺส
 ปสาทมฺภฺญฺญกาโล, ตสฺส สทฺเทน ปพฺพทฺธกาโล วिय อวชฺชชฺนกาโล,
 อุมฺมีเลตฺวา โอลกิตกาโล วिय จกฺขุวิญฺญาณปฺปวตฺติกกาโล, คหิตกาโล
 วिय สมปฏฺิจจนกาโล, มทฺทนกาโล วिय สนตึรณกาโล, อปฺปลิงฺฆนกาโล
 วिय โวภฺจพฺพนกาโล, ปรีภฺยคกาโล วिय ชวนกาโล, มุขคตัม สห เสเมहन
 อชฺฌเฬหรณกาโล วिय ตทารมฺมณกาโล, ปุน นิทฺทายนกาโล วिय ปุน
 ภวฺงคฺคกาโล.

อิมาย จ อปฺปมา ย ก็ ทีปิตัม โหติ. อารมฺมณสฺส ปสาทมฺภฺญฺญเมว
 กิจจัม, อวชฺชชฺนสฺส วิสยาภฺยชฺนเมว, จกฺขุวิญฺญาณสฺส ทสฺสนมตฺตเมว,

^๑ อภ.ฉ. ๑/๓๒๙.

ม. ๑๔๔ สมปฏิัจจนาทินนฺจ ปฏิกุคณหนาทิมตฺตเมว, ชวนสฺเสว ปน อารมฺมณ-
รสาณฺุภวนํ, ตทารมฺมณสฺส จ เตน อนุภฺตสฺเสว อนุภวานนฺติ เอวํ
กิจฺจวเสน ฐมฺมานํ อญฺญมญฺญํ อสํกัณฺณตา ทิปิตา โหติ. เอวํ ปวตฺตมานํ
ปน จิตฺตํ “อวชฺชนํ นาม หุตฺวา ภวญฺจคานนฺตรํ โหหิ, ตวํ ทสฺสนาที่สุ
อญฺญตรํ หุตฺวา อวชฺชนานนฺตรนฺ” ตฺยาทินา นิยฺยุชฺเชก การเก อสตีปิ
อุตฺตฺพิชฺนิยามาทิ^๑ วีย จิตฺตนิยามวเสเนว ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพ.

[๑๑] เอตฺตดาวตา สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ ปริปุเรนตีติ สมพฺนโธ.

[๑๒] อปฺปโหนฺตาทิตกฺกนฺติ อปฺปโหนฺตํ หุตฺวา อตีตํ. นตฺถิ ตทา-
ส. ๑๓๙ รมฺมณฺุปฺปาโทติ จุทฺทสจฺจิตฺตกฺขณายฺเก ตาว อารมฺมณสฺส นีรฺุทตฺตาว
ตทารมฺมณํ นุปฺปชฺชติ. น ทิ เอกวีถียํ เกสฺสจฺจิ ปจฺจุปฺปนารมฺมณสฺส
กานิจิ อตีตารมฺมณานิ โหนฺติ. ปนฺนรสจฺจิตฺตกฺขณายฺเกสฺสปี ชวนฺุปฺปตฺติโต
ปรํ เอกเมว จิตฺตกฺขณํ อวสิญฺจนฺติ ทฺวิกฺขตฺตํ ตทารมฺมณฺุปฺปตฺติยา
อปฺปโหนฺกภาวโต นตฺถิ ทฺุตฺยตทารมฺมณสฺส อฺุปฺปตฺตีติ ปจฺมมฺปิ
นุปฺปชฺชติ. ทฺวิกฺขตฺตฺเมว หิ ตทารมฺมณฺุปฺปตฺติ ปาพิยํ นิยมิตา
จิตฺตปฺปวตฺตติคณนํ สพฺพวาระสุ “ตทารมฺมณานิ เทว”^๒ ทฺวินนเมว
จิตฺตวาระนํ อากตฺตดา. ยํ ปน ปรมตฺถวินิจฺจเย วุตฺตํ :-

“สกี เทว วา ตทาลมฺพํ สกิมาวชฺชนาทโย”^๓ ตํ มชฺฌิมภานก-
มตานุสาเรน^๔ วุตฺตนฺติ ทฺฐสพฺพ. ยสฺมา ปน มชฺฌิมภานกานํ วาทो
เหฏฺฐา วุตฺตปาพิยา อสํสนฺทนโต สมฺไมหวิโนทนิยํ^๕ ปฏิกฺขิตฺโตว, ตสฺมา
อาจริเยนปิ อตฺตนา อนธิปฺเปตตฺตดาเยว อิธ เจว นามรฺูปปริจฺเจเท จ
สกี ตทารมฺมณฺุปฺปตฺติ น วุตฺตา.

ม. ๑๔๕ [๑๓] โวญฺจพฺพนุปฺปาทโต ปรํ จจิตฺตกฺขณาวสิญฺจายฺกมฺปิ อารมฺมณํ
อปฺปายฺกภาเวน ปริทฺุพฺพลตฺตา ชวนฺุปฺปตฺติยา ปจฺจโย น โหติ, ชวนนฺุทฺธิ
อุปฺปชฺชมานํ นิยมเน สตฺตจฺจิตฺตกฺขณายฺเกเยว อฺุปฺปชฺชตีติ อธิปฺปเยนาท

^๑ อภิ.อญ. ๑/๓๓๐-๓๓๒ ปิฎฺฐสฺส ปสฺสตีตพฺพ.

^๒ อภิ.อญ. ๒/๑๖๕.

^๓ ปรมตฺถวินิจฺจย ๑๑๖/๑๑.

^๔ วิสฺสุทฺธิ. ๒/๒๐๒ ปิฎฺฐเจ ปสฺสตีตพฺพ.

^๕ อภิ.อญ. ๒/๑๖๕ ปิฎฺฐเจ ปสฺสตีตพฺพ.

“ชวนมปิ อนุปฺปชฺชิตฺวา”ติ. เหตุมฺหิ จายํ ตฺวาปจฺจโย, ชวนสุสฺปิ
 อนุปฺปตฺตียาติ อตฺถ. อิตฺรธา หิ อปรกาลกิริยาย สฺमानกตฺตูกตา น
 ลพฺทิตฺติ. ทฺวตฺติกฺขตฺตุนฺติ ทฺวิกฺขตฺตํ วา ติกฺขตฺตํ วา. เกจि ปน
 “ติกฺขตฺตุนฺ”ติ อิทํ วจนลลิตฺตฺวตามตฺตปฺปโยชนน”ติ วทฺนฺติ, ตํ ปน เตสํ
 อภินเวสมตฺตํ. น หิ “ทฺวิกฺขตฺตํ ไวจฺจนพฺพนเมว ปริวตฺตตี”ติ วุตฺเตปิ ส. ๑๔๐
 วจนสุส อลลิตฺตฺวภาโว อตฺถิ, น จ ติกฺขตฺตํ ปวตฺตียา พาทกํ กิณฺจิจิ วจนํ
 อฏฺฐกถาทีสุ อตฺถิ. เหวณฺจ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ สึฬสํวณฺณนาการาปิ
 “ทฺวิกฺขตฺตํ วา ติกฺขตฺตํ วา” อิจฺเจว วณฺณนฺติ. ไวจฺจนพฺพนเมว
 ปริวตฺตตีติ ไวจฺจนพฺพนเมว ปฺนปฺปฺนํ อฺปฺปชฺชิตฺติ. ตํ ปน อฺปฺปตฺวา
 อนฺตรา จกฺขฺวิณฺณณาทีสุ จตฺวา จิตฺตปฺปวตฺตียา นีวตฺตนํ นตฺถิ.

อานนฺทาทจฺริโย^๑ ปเนตฺถ “อวชฺชนา กุสลากุสลาณํ ชนฺธานํ
 อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย”ติ^๒ อวชฺชนาย กุสลากุสลาณํ อนนฺตร-
 ปจฺจยภาวสฺส วุตฺตตฺตา ไวจฺจนพฺพนาวชฺชานนฺจ อตฺถนฺตราภาวโต สติ
 อฺปฺปตฺตียํ ไวจฺจนพฺพนํ กามาวจรกุสลากุสลาภิรียชวณานํ เอกนฺตโต
 อนนฺตรปจฺจยภาเวเนว ปวตฺเตยฺย, โน อณฺณเถติ มุจฺจกาลาทีสุ
 มนฺทีภฺตเวคตฺตาย ชวนาปารีปฺริยา ปรีตฺตารมฺมณํ นียมิตพฺพํ, น
 ไวจฺจนพฺพนสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตํ ปวตฺตียาติ ทีเปติ. กิณฺจาปิ เอวํ ทีเปติ,
 ติเหตุกฺวิปากานิ ปน อนนฺตรปจฺจยภาเวเนว วุตฺตาเนว, ชีณาสวานํ
 จุตฺติวเสน ปวตฺตานิ น กสฺสจิจิ อนนฺตรปจฺจยภาวํ คจฺจนตีติ ตานิ วิย
 ไวจฺจนพฺพนมฺปิ ปจฺจยเวกฺลฺลโต กุสลากุสลาทีนํ อนนฺตรปจฺจโย น โหตีติ ม. ๑๔๖
 น น สกฺกา วตฺตํ. ตสฺมา อฏฺฐกถาสฺ อากตฺนเยเนเวตฺถ ปรีตฺตารมฺมณํ
 นียมิตพฺพนติ.

[๑๔] นตฺถิ วิถิจิตฺตฺปฺปาโท อฺปฺริมโกภฺวิยา สตฺตจิตฺตฺกฺขณายุกฺสฺสปี
 ทฺวตฺติกฺขตฺตํ ไวจฺจนพฺพนปฺปตฺตียา อฺปฺปโหนกภาวโต วิถิจิตฺตฺตานํ อฺปฺปาโท
 นตฺถิ, ภวฺจฺคปาโตว โหตีติ อธิปฺปาโย. ภวฺจฺคจฺจนเมวาทิ อวธฺารณผลํ ส. ๑๔๑
 ทสฺเสตฺตํ “นตฺถิ วิถิจิตฺตฺปฺปาโท”ติ วุตฺตํ. อปฺเร ปน “นตฺถิ ภวฺจฺคฺปจฺจเนโท”ติ

^๑ มุลฺกฺ. ๑/๑๕๙.

^๒ อภ.ป. ๔๐/๔๑๗/๑๒๙.

อวธารณผลํ ทสฺเสนฺติ, ตํ ปน วิถีจิตตูปปาทาภาววจเนเนว สิหุธํ. สติ
 หิ วิถีจิตตูปปาเท ภวํคํ อฺปจฺฉิซฺชติ. ภวํคฺปจฺเจทนาเมน ปน เภฏจาปิ
 วิสุํ อวฺตตตฺตา อិธ อวิเสเสน วุตฺตํ.

[๑๕] สพฺพโส วิถีจิตตูปฺตติยา อภาวโต ปจฺฉิมวาโรวิธ โมฆวาวเรน
 วุตฺโต, อณฺเฏตถ^๑ ปน ทฺตฺยตฺตยวาราปิ ตทารมฺมณชวเนหิ สฺสณฺเฏตฺตา
 “โมฆวารา”ติ วุตฺตา. อารมฺมณฺภูตาติ วิสยฺภูตา ปจฺจยฺภูตา จ. ปจฺจโยปิ
 หิ “อารมฺมณฺ”ติ วุจฺจติ “น ลจฺจติ มาโร โธตารํ, น ลจฺจติ มาโร
 อารมฺมณฺ”ตฺยาทีสุ^๒ วิย. เตเนเวตถ โมฆวาวรสฺสปี อารมฺมณฺภูตา วิสยฺ-
 ปวตฺตตีติ สิหุธํ. อติปริตฺตารมฺมณญฺหิ โมฆวาวรปญฺญาปนสฺส ปจฺจโย โหติ.
 อิตฺถา หิ ภวํคจฺจนสฺส สกสฺสโกจเรเยว ปวตฺตนโต ปจฺฉิมวาวรสฺส
 อติปริตฺตารมฺมณ ปวตฺติ นตฺถีติ “จตฺนุนํ วารานํ อารมฺมณฺภูตา”ติ วจัน
 ทฺรูปปาทานํ สียาติ.

[๑๖] ปญฺจทฺวาเร ยถารหํ ตตฺตฺทวารานฺนรูปํ ตตฺตฺปจฺจยानฺนรูปํ ตตฺตฺ-
 อารมฺมณิกอนฺนรูปญฺจ อฺปฺปชฺชมานานิ วิถีจิตฺตานิ อวชฺชนทสฺสนาหิ-
 สมฺปฏฺิจฺจนสนฺตีรณโวกฺกชฺพพฺนชวเนตทารมฺมณวเสน อวิเสสโต สฺตฺเตว โหนฺติ.
 ม. ๑๔๗ จิตตูปปาทา จิตฺตานํ วิสุํ วิสุํ อฺปฺปตฺตฺวิเสน อฺปฺปชฺชมานจิตฺตานิเยว วา
 จตฺตฺททสฺ อวชฺชนาหิปญฺจกสฺตตชวเนตทารมฺมณทฺวเยวเสน. วิตฺถารา ปน
 จตฺตฺปญฺญาสฺ สพฺเพสเมว กามาวจฺรานํ ยถาสมฺภวํ ตตถ อฺปฺปชฺชนโต.

เอตฺถาติ วิสยฺปฺปวตฺติสงฺคเห.

ปญฺจทฺวารวิถิวณฺณา นิฏฺฐิตา.

มโนทวารวิถี ปริตตชวเนวาวรณฺณา

ส. ๑๔๖ [๑๗] มโนทวาริกจิตฺตานํ อตีตนาคตมฺปิ อารมฺมณํ โหตีติ เตสํ
 อติมหนฺดาทิวเสน วิสยวตฺถานํ กาดุํ น สกฺกาติ วิภูตาวิภูตวเสนเนเวตํ
 นียเมตฺตํ “ยทิ วิภูตมารมฺมณฺ”ตฺยาหิ วุตฺตํ.

^๑ อภ.อญ. ๑/๓๒๗ ปฎฺฐเจ ปสฺสตีพฺพ.

^๒ ที.ปา. ๑๑/๘๐/๔๙.

[๑๙] เขตถาติ มโนทวาร. เอกจตุตาลีส ปณจทวาราวณณิกาน์
ทวิปณจวิณณณณมโนธาดุตตยวเสน เตรสจิตตาน์ ตตถ อุปปวตตนโต.

ปริตตชวณวารวณณา นิฏฐิตา.

อุปปนาชวณวารวณณา

[๒๐] วิภูตาวิภูตเกโท นตถิ อารมมณสฺส วิภูตกาเลเยว อุปปนา-
สมภวโต.

[๒๑] ตตถ หิ ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุ ยํ กิณฺจิจ ชวน์
อุปปนาวิธิโมตรตีติ สมฺพนฺโธ. ปริกมฺโมปจารานุโลมโคตรภูนาเมเน ยถากมํ
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรฺุเทติ โยชนา. ปจฺมจิตตญฺหิ อุปฺปนาย ปริกมฺมตฺตาม. ๑๔๘
ปฏิสงฺขารกภูตตฺตา ปริกมฺมํ. ทฺติยํ สมีปจาริตฺตา อุปฺจาร์. นาจฺจาสนฺโนปิ
หิ นาติทฺทฺรปฺวตฺติ สมีปจารี นาม โหติ, อุปฺปนํ อุเปจฺจ จรตีติ วา^๑
อุปฺจาร์. ตติยํ ปุพฺพภาเค ปริกมฺมานํ อุปฺริ อุปฺปนาย จ อนฺนุกฺตตฺตา
อนฺนุโลมํ. จตฺตถํ ปริตตโคตตสฺส ปุณฺชชนโคตตสฺส จ อภิภวณโต
มหคฺคตโคตตสฺส โลกุตฺตรโคตตสฺส จ ภาวณโต วชฺฌณโต โคตรภู,
อิมานิ จตฺตารี นามานิ จตฺกฺขตฺตุํ ปวตฺติยํ อนนฺวเสสโต ลพฺภณฺติ.
ติกฺขตฺตุํ ปวตฺติยํ ปน อุปจารานุโลมโคตรภูนาเมเนว ลพฺภณฺติ. อฏฺฐ-
กถายํ^๒ ปน ปุริมานํ ตินฺณํ ทฺวินฺนํ วา อวิเสเสนปิ ปริกมฺมาทินามํ
วฺุตตํ. จตฺกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุเมว วา ปณฺจมํ จตฺตถํ วา อุปฺปชฺชิตพฺพ-
อุปฺปนानุรูปโตติ อธิปฺปาโย. ปริกมฺมาทินามานํ อนนฺวเสสโต ลพฺภมาน- ส. ๑๔๓
วารทสฺสนตฺถํ “จตฺกฺขตฺตฺนุ”ติอาทิตฺโต วฺุตตํ. คณนปฺปฏิปาฏิวเสน ปน
“ปณฺจมํ วา”ติ โอสานเ วฺุตตํ.

ยถารหนฺติ ชิปปาภิณฺณทฺนธาภิณฺณานุรูป. ชิปปาภิณฺณสฺส หิ ติกฺขตฺตุํ
ปวตฺตคามาวจรชวณานนฺตรํ จตฺตถํ อุปฺปนาคิตตมฺมุปฺปชฺชิติ. ทฺนธาภิณฺณสฺส

^๑ อถวา (มณฺนิมฺพชฺ. ๑/๔๐๖).

^๒ วิสุทฺธิ. ๒/๓๔๙ ปิฎฺเฐ ปสฺสิตพฺพ.

จตุกษัตตํ ปวตตชวณานนตฺรํ ปญฺจํ อปฺปนา อฺปปชฺชติ. ยสฺมา ปน
 อลทฺธาเสวนํ อนุโลมํ โคตรกฺกํ อฺปปาเทตฺตํ น สกฺโกติ, ลทฺธาเสวนมฺปิ จ
 ฉฺฉจฺจํ สตตมํ ภวฺงคฺคสฺส อาสนนภาเวน ปปาตาสนฺนปฺริโส วีย อฺปปนาวเสน
 ปตฺติฏฺฐาตฺตํ น สกฺโกติ, ตสฺมา จตุตถโต โอรํ ปญฺจมโต ปรี วา อฺปปนา
 น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. ยถาภินิหารวเสนาติ รูปารูปโลกุตฺตรมคฺคผลานรฺรูป-
 สมถวิปสฺสนาภาวนาจิตตาทิธีหรณานรฺรูปโต. อฺปปนาย วิถิ อฺปปनावิถิ.
 “ตโต ปรี ภวฺงคฺคปาโตว โหตี”ติ เอตตเกเยว วุตฺเต จตุตถํ ปญฺจํ วา
 ม. ๑๔๔ โยติณฺณอฺปปนาโต ปรี ภวฺงคฺคปาโตว โหติ, น มคฺคานนตฺรํ ผลจิตฺตํ,
 สมาปตฺติวิถิยญฺจ ฌานผลจิตฺตานิ ปฺนปฺปนฺนติ คณฺเหยยฺยุนฺติ ปฺน
 “อฺปปนาวเสนา”ติ วุตฺตํ. นิกายนฺตริยา กิร โลกียปฺปนาสุ ปจฺมกปฺปนาโต
 ปรี สตตมชวณปฺรณตฺถํ ทวตฺติกษตฺตํ กามาวจรชวณมฺปิ ปวตฺตี
 วณฺณนฺตีติ เตสํ มตฺตินิเสธนตฺถํ “ภวฺงคฺคปาโตวา”ติ สวาทารณํ วุตฺตํ.

[๒๒] ตตฺถาติ เตสฺ อภฺจฌานสมฺปยุตฺตกามาวจรชวเนสุ เตสฺ จ
 ฉพฺพีสตีมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุ. ตตฺถาติ วา ตสฺมี อฺปปनावาเร.
 ส. ๑๔๔ โสมนสฺสสหคตชวณานนตฺรนฺติ โสมนสฺสสหคตานิ จตฺนุนํ กุสลกิริย-
 ชวณานิ อนนตฺรํ. โสมนสฺสสหคตาวาติ จตฺกุกฺขฌานสฺส, สุกฺข-
 วิปสฺสกาทีนํ มคฺคผลสฺส จ วเสน โสมนสฺสสหคตาว, น ปน
 อฺppeกฺขาสหคตา ภินฺนเวทณานิ อณฺณมณฺณํ อาเสวนปจฺจยภาวสฺส
 อนุทฺธฏฺฐตา. ปาฏิกงฺกขิตพฺพาติ ปสฺสตีตพฺพา, อิจฺฉิตฺตพฺพาติ วุตฺตํ โหติ.
 ตตฺถาปีติ ตสฺมี เอกเวทนชวณวาเรปิ. กุสลชวณานนตฺรนฺติ จตฺตพฺพิธ-
 ฌานสมฺปยุตฺตกุสลชวณานนตฺรํ กุสลชวณมปฺเปติ, น กิริยชวณํ ภินฺน-
 สนฺดาเน นิพฺพตฺตนโต. เหฏฺฐิมญฺจ ผลตฺตยมปฺเปติ สมาปตฺติวิถิยนฺตฺยา-
 ธิปฺปาโย.

[๒๓] สุขปฺปญฺญมหาติ โสมนสฺสสหคตตีเหตุกกุสลทฺวยโต ปรี อคฺค-
 ผลวิปากกิริยวชฺชิตโลกียโลกุตฺตรจตฺกุกฺขฌานวเสน ทวตฺตีส, อฺppeกฺขกา
 ตีเหตุกกุสลทฺวยโต ปรี ตเถว ปญฺจมชฺฌานานิ ทฺวาทส, สฺสขิตฺตกิริยโต

ติเหตุกทวยโต ปรี กิริยชฌมานจตุกกสฺส อคฺคผลจตุกกสฺส จ วเสน
อฏฺฐ, อุเปกฺขกา ติเหตุกทวยโต ปรี อุเปกฺขาสหคตฺรปารูปกิริยปญจกสฺส
อคฺคผลสฺส จ วเสน ฉ อปฺปนา สมโณนฺติ.

[๒๔] เอตถาติ วีถิสงฺคหาธิกาเร.

มโนทวารวีถิวณณนา นิฏฺฐิตา.

ตทการมมณนียมวณณนา

ม. ๑๕๐

[๒๕] สพฺพตถาปีติ ปญจทวารมโนทวารเป.

[๒๖-๒๗] อิกฺขเจติ อิกฺขจฺมชฺชตฺเต. อติอิกฺขจฺวารมมณณฺหิ วิสุํ วกฺขติ.
กฺุสฺสวิปากานิ ปญจวิญญานสมปฺปิจฺจนสนฺตีรณตทการมมณนํติ สมพฺนุโธ.
อิกฺขจฺมชฺชตฺเต สนฺตีรณตทการมมณนํ อุเปกฺขาสหคตฺาเนวาทิ อาห
“อติอิกฺขเจ ปน โสมนสฺสสหคตฺาเนวา”ติ. วิปากสฺส หิ กมฺมานุภาวโต
ปวตฺตมานสฺส อาทาเส มุขนิมิตฺตํ วิย นิพฺพิกปฺปตฺาย ปกปฺเปตฺวา
คหณภาวโต ยถารมมณเมว เวทนาโยโค โหติ, กฺุสฺสากฺุสฺสลาณํ ปน ส. ๑๔๕
อปฺปหีนวิปลฺลาเสสุ สนฺตฺาเนสุ ปวตฺตติยา อติอิกฺขเจปิ อิกฺขจฺมชฺชตฺต-
อนิฏฺฐการโต, อนิฏฺฐเจปิ อิกฺขจฺมชฺชตฺตการโต คหณํ โหติ. ตถา
หิ อสฺสทฐาทินํ พุทฺธาทีสุ อติอิกฺขจฺวารมมณฺเณสุปิ อุเปกฺขาชวณํ โหติ,
ตติยาทินญจ โทมนสฺสชวณํ คมภีรปกตีกาทินญจ ปฏิกฺกุถารมมณ-
อุเปกฺขาชวณํ สุนชาทินญจ ตตฺถ โสมนสฺสชวณํ. ปูริมปจฺจภาคปฺปวตฺตานิ
ปน วิปากานิ ยถาวตฺถกาเนว. อปฺิจ อสฺสจิทฺสฺสเน สุมฺนายมานานํ
สุนชาทินนฺติ. จกฺขวิญญานาทินํ ปน อติอิกฺขจฺวานิฏฺฐเจสุ ปวตฺตมานานมฺปิ
อุเปกฺขาสหคตภาเว การณํ เหฏฺฐา กถิตเมว.

ตตฺถาปีติ ตทการมมณฺเณสุปิ. โสมนสฺสสหคตฺกิริยชวณาวसानเติ
สเหตุกาเหตุกฺุสฺสสหคตฺกิริยปญจกาวसानเ. ซีณาสวานํ จิตฺตวิปลฺลาสาภาเว

กิริยชวานานิปี ยถารมมณเมว ปวตตณตีติ วุตตัม “โสมนสฺสสทคตกิริย-
 ชวานาวसानะ”ตฺยาทิจิ เกจิจิ ปน อัจจิริยา “ปฏฺฐาเน กุสลากุสเล นิรุทฺเธ
 ม. ๑๕๑ วิปาโก ตถารมมณตา อุปฺปชฺชตีติ^๒ กุสลากุสลาเนวอนนฺตรํ ตถารมมณํ
 วุตตณฺตี นตฺถิ กิริยชวานานนฺตรํ ตถารมมณฺอุปฺปาโท”ติ วทณฺตี. ตตฺถ
 วุจฺเจเต :- ยทิจิ อพฺยาคตตานนฺตรมฺปิ ตถารมมณํ วุจฺเจยฺย, ปริตฺตารมมณ
 โวฏฺฐพฺพนानนฺตรมฺปิ ตสฺส ปวตฺตี มณฺเฒยฺยุนฺตี กิริยชวานานนฺตรํ
 ตถารมมณํ น วุตตัม, น ปน อลฺพฺภานโต. ลพฺภมานสฺสปี ทิ เกนจิจิ
 ส. ๑๕๖ อธิปฺปาเยน กตฺถจิจิ อวจฺฉํ ทิสฺสตี, ยถา ตํ ธมฺมสงฺคเห ลพฺภมานมฺปิ
 ททฺยวตฺถุ เทสฺนาภทฺทปริหารตฺถํ น วุตตณฺตี.

[๒๘] โทมนสฺส ๔เปฯ อุเปกฺขาสทคตาเนว ภวณฺตี, น โสมนสฺส-
 สทคตานิ อณฺณมณฺณํ วิรุทฺธสภาวตฺตา. เตเนว ทิ ปฏฺฐาเน โทมนสฺसानนฺตรํ
 โสมนสฺสํ ตทณนฺตรณฺจ โทมนสฺสํ อนฺุทฺธํ. ตถา ทิ “สุชฺชาย เวทนาย
 สมฺปยุตฺโต ธมฺโม สุชฺชาย เวทนาย สมฺปยุตฺตสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน
 ปจฺจโย”ตฺยาทิจิ^๓ สุชฺทุกฺขเวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา อตฺตโน อตฺตโน
 สมานเวทนายสมฺปยุตฺตานํ อทุกฺขมฺสุขเวทนาย สมฺปยุตฺตกาณณฺจ อนนฺตร-
 ปจฺจยภากเวณ ทฺวีสุ ทฺวีสุ วาเรสุ วุตฺตา, อทุกฺขมฺสุขเวทนาย สมฺปยุตฺตกา
 ปน สมานเวทนายสมฺปยุตฺตานํ อิตฺตเวทนายสมฺปยุตฺตานณฺจ ธมฺมานํ
 อนนฺตรปจฺจยภากเวณ ตีสุ วาเรสุตี เอวํ เวทนายตฺติเก สตฺเตว อนนฺตร-
 ปจฺจยวารา วุตฺตา. ยทิจิ จ โทมนสฺसानนฺตรํ โสมนสฺสํ โสมนสฺसानนฺตรํ
 วา โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชเยยฺย, สุชฺทุกฺขเวทนายสมฺปยุตฺตานมฺปิ อณฺณมณฺณํ
 อนนฺตรปจฺจยวเสน เทว วาเร วทฺธเมตฺวา นว วารา วตฺตพฺพา ลีเย, น
 ปเนวํ วุตฺตา. ตสฺมา น เตสํ ตทณนฺตรํ อุปฺปตฺติ อตฺถิ. เอตฺถ จ
 “โสมนสฺสสทคตกิริยชวานาวसानะ”ตฺยาทิจิ อยมฺปิ นียโม อนฺุณฺณาโต :-

“ปริตฺตกุสลาโทส- ปาปสาดกฺริยาชวา
 ปณฺจเสวํ ตทาลมฺพํ สุชิตฺเตสุ ยถารหํ.

^๑ มุล.ฎี. ๑/๑๖๕.

^๒ อภิ.ป. ๔๒/๙๘-๙๙/๓๘-๓๙.

^๓ อภิ.ป. ๔๐/๔๕/๒๙๒.

ปาปา กามสุภา เจว โสเปกขา จ กุริยาชา
 โสเปกขสุ ตทาลมพฺ อเสวกมณรูปโต”ติ.

ม. ๑๕๒
 ส. ๑๕๗

อญญหิ ชวเนน ตถารมมณนิยโม อพฺยภิจาริ. “ฌาณสมฺปยุตฺต-
 ชวเนโต ฌาณสมฺปยุตฺตตถารมมณฺ”ตฺยาทินยปฺวตฺโต ปน อนนฺกนฺติโก.
 เขญฺญเยน หิ อกฺุสฺสชวเนสุ ปริจิตฺตสฺส กทาจิ กุสฺสชวเนสุ ชฺวิตฺเตสุ,
 กุสฺสชวเนสุ วา ปริจิตฺตสฺส กทาจิ อกฺุสฺสชวเนสุ ชฺวิตฺเตสุ อกฺุสฺสชวเนสุ
 ปวตฺตปริจเยน ติเหตุกชวเนโตปิ ปริ อเหตุกตถารมมณฺ ्हิตฺติ, ตถา
 กุสฺสชวเนสุ ปวตฺตปริจเยน อกฺุสฺสชวเนโต ปริ ติเหตุกตถารมมณฺมปิ,
 ปฏฺิสฺสนฺธินิพฺพตฺตคกมฺมโต ปน อญฺญกมฺเมเน ตถารมมณฺปวตฺตติยํ
 วตฺตพฺพเมว นตฺถิ. ตถา จ วุตฺตํ ปฏฺุจฺจาเน “อเหตุเก ชนฺเต อนิจฺจโต
 ทุคฺคโต อนตฺตโต วิปฺสฺสนฺติ, กุสฺสากุสฺเส นิริทฺเต อเหตุโก วิปาโก
 ตถารมมณฺตา อฺุปฺปชฺชติ, กุสฺสากุสฺเส นิริทฺเต สเหตุโก วิปาโก
 ตถารมมณฺตา อฺุปฺปชฺชติ”ติ.^๑

ตสฺมาติ ยสฺมา โทมนสฺสชวเนนาเน อฺุเปกฺขาสทคตฺตาเนว ्हินฺติ.
 ตสฺมา โทมนสฺสชวเนนาเน อฺุเปกฺขาสทคตฺตสนฺตีรณํ อฺุปฺปชฺชติตี
 สมนฺพฺนโต. “โสมนสฺสปฏฺิสฺสนฺธิกสฺสา”ติ อิมินาว ภวญฺคปตฺตาภาโว ทิปิโตว
 ्हิตฺติ โทมนสฺสชวเนนาเน โสมนสฺสชวเนนาเน ตํ อวตฺวา ตถารมมณฺภาวเมว
 ปริกฺกปฺเนโต อาห “ยทิ ตถารมมณฺสมฺภโว นตฺถิ”ติ. โสมนสฺส-
 ปฏฺิสฺสนฺธิกสฺส ติตฺติยาทินโน พุทฺธาทิตฺติอฺุจฺจารมมณฺมปิ ปฏฺิหตฺตจิตฺตสฺส
 โทมนสฺสชวเน ชฺวิตฺเต วุตฺตนเยน โสมนสฺสตถารมมณฺสฺส อติอฺุจฺจารมมณฺ จ
 อฺุเปกฺขาสทคตฺตตถารมมณฺสฺส อฺุปฺปชฺชชวเนโต, เกนจิ วา อสฺปฺปาเยน ส. ๑๕๘
 ปรีหิณโลเกยชฺชฌานํ อารพฺภ “ปณฺีตตมฺโม เม นญฺโจะ”ติ วิปฺปฏฺิสฺสาร์ ม. ๑๕๓
 ชวเนนตฺสฺส โทมนสฺสชวเน สติ อกามาจจรรมมณฺ ตถารมมณฺภาวโต
 ยทิ ตถารมมณฺสฺส อฺุปฺปชฺชติสมฺภโว นตฺถิตี อธิปฺปาโย.

ปริจิจตฺตปฺพพฺนติ ปุพฺเพ ปริจิจตํ, ตสฺมี ภเว เขญฺญเยน คหิตฺตปฺพพฺ.
 อฺุเปกฺขาสทคตฺตตถารมมณฺสฺส อฺุปฺปชฺชติ นีราวชฺชชวเนปิ. ยถา ตํ นีโรธา
 วุจฺจหนฺตฺสฺส ผลจิจตฺตนฺตฺยาธิปฺปาโย. ยถาห :-

^๑ อภ.ป. ๔๒/๔๘-๔๙/๓๘-๓๙ ปฏฺุจฺเจสุ ปสฺสตีตฺตพฺ.

“นिरาวชฺชํ กถํ จิตตํ โหติ เนตถุหิ สมมตํ
 นิยมํ น วินาวชฺชํ นิโรธา ผลทสฺสนา”ติ.

เกน ปน กิจฺเจน อิทํ จิตตํ ปวตฺตตีติ. ตทารมฺมณกิจฺเจน ตาว
 น ปวตฺตติ ชวนารมฺมณสฺส อคฺคหณโต, นาปี สนฺตีรณกิจฺเจน ยถา-
 สมปฺปฺยจิตฺตสฺส สนฺตีรณวเสน อปฺปวตฺตตนโต, ปฏฺยสนฺธิจฺจุตีสฺส วตฺตพฺพเมว
 นตฺถิ, ปาริเสสโต ปน ภวสฺส องฺคภาวโต ภวํคกิจฺเจนาติ ยุตฺตํ
 สฺยา. **อาจารย์ธรรมपालเถรณปี**^๑ หิ อยมตฺถอ ทสฺสโตว. ยํ ปน
 ปฏฺยสนฺธิภวํคานํ ฐมฺมโต อารมฺมณโต จ สมานตํ วกฺขติ, ตํ เยภฺยฺยโตติ
 ทกฺขพฺพํ. น หิ อิทมกํ จานํ วชฺเชตฺวา ปฏฺยสนฺธิภวํคานํ วิสทิสฺตา
 อตฺถิ. ตมนนฺตริตฺวาติ ตํ อตฺตโน อนนฺตรํ อพฺยวหิตํ กตฺวา,
 ตทนนฺตรนฺตฺยตฺถอ.

[๒๙] กามาวจร ๔เปฯ อิจฺฉนฺตีติ เอตถ กามาวจรชวณาวสาเนเยว
 ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติ กามตณฺหานิทานกมฺมณิพฺพตฺตตฺตา. น หิ ตํ กาม-
 ส. ๑๔๙ ตณฺหาเหตุเกน กมฺมฺนา ชนิตํ อตฺสภวสฺส รุปารูปาวจรโลกุตฺตรชวณสฺส
 อนนฺตรํ อุปฺปชฺชติ. ก็การณา. อชนกตฺตา ชนกสมานตฺตาภาวโต จ.
 ยถา หิ เคหโต พหิ นิกฺขมิตฺตกาโม พาลโก ชนํ, ตํสทิสํ วา องฺคฺลฺยํ
 ม. ๑๕๔ คเหตุวา นิกฺขมิตฺติ, นาถญํ ราชปฺริสาทิ, เอวํ ภวํควิสยโต อญฺญตฺถ
 ปวตฺตมานํ ตทารมฺมณํ ชนํ กามาวจรกฺุสลาภุสฺส, ตํสทิสํ วา
 กามาวจรกิริยชวณํ อนฺุพฺนตฺติ, น ปน ตสฺส วิสทิสานิ มหคฺคตโลกุตฺตร-
 ชวณานิ. ตถา กามาวจรสฺตฺตานเมว ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติ, น พฺรหฺมานํ
 ตทารมฺมณฺุปนิสฺสยสฺส กามาวจรปฏฺยสนฺธิพีชสฺสภาวโต. ตถา กามาวจร-
 ฐมฺเมเสว อารมฺมณญฺเตสฺส อิจฺฉนฺติ, น อิตเรสฺส อปฺริจิตตฺตา. ยถา หิ
 โส พาลโก ชนํ, ตํสทิสํ วา อนฺุคจฺฉนฺโตปี อรณฺุภาทอปฺริจิตฺตฺจฺฉานํ
 คจฺฉนฺตํ อนฺุพฺนตฺติวา ปมฺขงคณาทิมฺหิ ปฺริจิตฺตฺจฺฉานเยว อนฺุพฺนตฺติ,
 เอวมิทมฺปิ รุปาวจราทอปฺริจิตารมฺมณํ อารพฺภ ปวตฺตนฺตํ นานฺุพฺนตฺติ.
 อปฺิจ กามตณฺหาตฺตกมฺมชนิตตฺตาปี เอตํ กามตณฺหารมฺมณฺุสฺส ปฺริตฺต-
 ฐมฺเมเสว ปวตฺตตีติ วุตฺโตวามตฺถอ. โหนฺติ เจตถ :-

^๑ อนุฎี. ๑/๑๖๖ ปฎฺเจ ปสฺสิตพฺพํ.

“ชนกั ตัสมานั วา ชวนั อนุพนุชติ
 น ตุ อณณั ตทาลมุพี พาลทารกลีลยา.
 พีชสุสาภาวโต นตถิ พุรหุमानมุปี อิมสุส หิ
 ปฐิสนุธิมโน พีชั กามาวจรสณณิตั.
 จาเน ปริจิตเตเยว ตั อิทั พาลโก วिय ส. ๑๕๐
 อนุยาตีติ นาณณตถถ โหติ ตณฺหาเวสเน วา”ติ.

นनु จ “กามาวจรปฐิสนุธิพีชภาวโต”ติ วุตตัม, ตถา จ จกฺขุ-
 วิญญาณาทีนมุปี อภาโว อาปชชตีติ. นาปชชติ อินุทริยปุปวตติอานุภาวโต
 ทวารวีธิภเท จิตตนิยมโต จ.

ตทารมมณนิยมวณณา นิฏฺจิตา.

ชวณิยมวณณา

ม. ๑๕๕

[๓๒] มนุทปุปวตติยนุติ มรณาสนฺนกาเล วตถุทูปพลตาย มนุที-
 ภูตเวคตฺตา มนุทั หุตฺวา ปวตติยั. มรณกาลาทีสูติ อาทิสทฺเทน
 มุจฺจกากาลั สงฺคณฺหาติ.

[๓๓] ภควโต ๗เปฯ วทฺนตีติ ภควโต ยมกปาฏิหาริยกาลาทีสุ
 อุกกขฺนุชคฺคิกขฺนุชปุปวตตนาทีอตุถั วิสุั วิสุั ปาทกชฺฌานั สมาปชฺชิตฺวา
 ตโต วุฏฺจาย ฌานธมฺเม วิสุั วิสุั อาวชฺเชนตฺสส อาวชฺชนวสิตฺตาย
 มตถกปุปตติยา อาวชฺชนตปฺปโรว จิตตาทินีหาโร โหตีติ ยถาวชฺชิต-
 ฌานงฺการมมณานิ จตฺตาริ ปญฺจ วา ปจฺจเวกฺขณชวณจิตตานิ ปวตตฺนตีติ
 วทฺนตี^๑ อฏฺฐกถาจริยา. “ภควโต”ติ จ อิทั นิทฺสสนมตฺตัม อณฺเณสมฺปิ
 ธมฺมเสนาปติอาทีนั เหวรุเป อจฺจายิกกาเล อปริปฺณณชวณานั ปวตตฺนโต.
 ตถา จ วุตตัม อฏฺฐกถายั “อฺยญฺจ มตถกปุปตฺตา วสิตา ภควโต

^๑ วิสุทฺธิ. ๑/๑๖๗ ปิฎฺจ ปสฺสิตพฺพ.

ยมกปาฏิหาริยกาเล อญฺเณสํ วา เอวฺรฺเป กาลํ”ติ.^๑ “จตุตตาริ ปญฺจ
วา”ติ จ ปเนตํ ติกฺขิณฺหุริยมฺหิณฺหุริยวเสน คเหตุพฺพนฺติ อัจฉริย-
ธมฺมปาลตฺเตเรน^๒ วุตฺตํ, ตสฺมา ภควโต จตุตตาริ, อญฺเณสํ ปญฺจปีติ
ยฺยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ.

[๓๔] อาทิกมฺมิกสฺสาติ อาทิตฺ กตโยคกมฺมสฺส. ปจฺมํ นิพฺพตฺตา
ส. ๑๕๑ อปฺปนา ปจฺมกปฺปนา. อภิณฺเณชวณานมฺปิ “ปจฺมกปฺปนายา”ติ อธิกาโร
ลียาติ อาห “สพฺพททาปี”ติ, ปจฺมปฺปตฺติกาเล จินฺณวสีกาลํ จ
ปญฺจาภิณฺเณชวณานิ เอกวารเมว ชวณตีตฺยตฺเถ.

[๓๕] มคฺคาเยว อฺปฺปชฺชนโต มคฺคปฺปาทา. ยถารหนฺติ ปญฺจํ วา
ม. ๑๕๖ จตุตฺถํ วา อฺปฺปนฺนมคฺคานูรูปํ. สตฺตชวณปรมตฺตา ทิ เอกวารชฺชนวีธิยา
จตุตฺถํ อฺปฺปนฺนมคฺคโต ปรี ตีณิ ผลจิตฺตานิ, ปญฺจํ อฺปฺปนฺนมคฺคโต
ปรี เทว วา โหนฺติ.

[๓๖-๓๗] นิโรธสฺมาปตฺติกาเลติ นิโรธสฺส ปุพฺพภาเค. จตุตฺถารูป-
ชวณนฺติ กุสลกิริยานํ อญฺเณตฺรํ เนวสญฺญานาสญฺญายตฺนชวณํ. อนาคามิ-
ชีณาสวาเยว นิโรธสฺมาปตฺตี สฺมาปชฺชนฺติ, น โสตาปนฺนสกทาคามิโนติ
วุตฺตํ “อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา”ติ. วิภตฺติวิปลลาโส เจตฺถ
ทญฺจไฟฺโ “อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา”ติ. เตนอาห “นिरุทฺเธ”ติ.
ยถารหนฺติ ตํตํปฺคฺคสถานูรูปํ.

[๓๘] สพฺพตฺถาปี สฺมาปตฺติวีธิยนฺติ สกฺลาหฺปิ ฉานสฺมาปตฺติวีธิยํ
ผลสฺมาปตฺติวีธิยญฺจ.

[๓๙] ปริตฺตานิ ชวณานิ สตฺตกฺขตฺตํ มตานิ อุกกํสโกภฺยิยา. มคฺคา-
ภิณฺเณ ปน สกฺกิ เอกวารเมว มตา. อวเสสฺยานิ อภิณฺเณมคฺควชฺชิตานิ
มหคฺคตโลกุตฺตรชวณานิ พฺหุณีปิ ลพฺภนฺติ สฺมาปตฺติวีธิยํ อโหเรตฺตมฺปิ

^๑ วิสุทฺธิ. ๑/๑๖๗.

^๒ วิสุทฺธิ. ฎี. ๑/๒๑๐.

ปวตตนโต. อปิสทเทน โลกียชฎานานิ ปจมกปุปนายั, อนุดิมผลทวยญจ
 นิโรธานนุตรั เอกวารั, ผลจิตตานิ มคคานนุตรั ทวตติกขตุมปีติ
 สมปิณเขตติ.

ชวนนียมวณณา นิฎจิตตา.

บุคคลเภทวณณา

[๔๐] อิทานิ ทูเหตุกาเหตุกาปายิกาเหตุกตเหตุกวเสน จตุพพิชานั
 ปุชชชานัน, มคคญจผลญจวเสน อญจวิชานัน อริยานนติ ทวาทสนนุ
 ปุคคสถานัน อปุชชนกวีถิจิตตปริจเฉททสสนตถั ปจมั ดาว เตสั วชชิตพพ- ส. ๑๕๒
 จิตตานิ ทสเสตุมาห “ทูเหตุกานมเหตุกานญจา”ตยาถิ. ปฎิสนุติ- ม. ๑๕๗
 วิญญานสทคตาโลกาโทสวเสน เทว เหตุ อิเมสนุติ ทวีเหตุกา.
 ตาทิสานัน เหตุัน อภาวโต อเหตุกา. มกาโร ปทสนุติกริ. อปุปนาชวณานิ
 น ลพภนุติ วิปากาวรณสพภวโต. ทวีเหตุกาเหตุกปฎิสนุติ หิ
 “วิปากาวรณนุ”ติ วุจจติ. อปุปนาชวณากวโตเยว อรหตถั นตถิติ
 กิริยชวณานิ น ลพภนุติ.

[๔๑] “สเหตุกั ภวงคั อเหตุกสส ภวงคสส อนนุตรปจจเยน
 ปจจโย”ติ^๑ ปาสโต อเหตุกานมุปี นานากมเมเน ทวีเหตุกตทการมมณั
 สมภวติ, ทวีเหตุกานัน วตตพพเมว นตถิ. มุลสนุติยา ปน ชพภวโต
 อุกินนมุปี นตถิ ติเหตุกตทการมมณนุติ อาห “ตถา ฅาณสมปยุตต-
 วิปากานิ จา”ติ. อัจจริยไซติปาลตเถเรน ปน “สเหตุกั ภวงคนุ”ติ^๑
 อวิเสเสน วุตตตตตา อเหตุกานมุปี ติเหตุกตทการมมณั วตวา อิต
 ฅาณสมปยุตตวิปากากววจนสส ปรีหาสวเสน “โส เอว ปุจจิตพโพ,
 โย ตสส กตตตา”ติ วุตตถั, ตั ปน ปรีหาสวเสน วุตตมปิ อัจจริยั
 ปุจจิตวาว วิชานนตถั วุตตวจนัน วิย จิตถั. ตถา หิ อัจจริเยเนเวตถถ การณั
 ปรมตถถวินิจจเย วุตตถั :-

^๑ อภ.ป. ๔๒/๑๐๒/๔๑.

“ฌาณปากา น วตตุนติ ชพตดา มุลสนุธิยา”ติ.^๑

อปเร ปน “ยถา อเหตุกานํ สเหตุกตทการมมณํ โหติ, เอวํ
ทวิเหตุกานํ ติเหตุกตทการมมณมุปี”ติ วณฺเณนติ, เตสํ มตานุโรธเน จ
ส. ๑๕๓ อธิธาปิ ฌาณสมฺปยุตฺตวิปากปฏิกฺขเป อเหตุเกเยว สนุชยาติ วทนฺติ,
ตตถ ปน ปมาณปาจาภาวโต อจาริเยน อุภินนมุปี สาธารณวเสน
ฌาณสมฺปยุตฺตวิปากภาเว การณํ วตฺวา สมกเมว จิตฺตปริจฺเจทสฺส
ม. ๑๕๘ ทสฺสติดตฺตา เตสํ วจฺนํ วิมฺลิตฺวา สมฺปฏิจฺจิตฺตพฺพํ. อเหตุกาเปกฺขาย เจตฺถ
“สุคฺคิยนฺ”ติ วจฺนํ, ตํ ปน อตฺถโต อนฺุญญาตทวิเหตุกวิปากานํ ตตฺถเอว
สมฺภวทสฺสนปรํ. เตนาท “ทฺคคฺคิยํ ปนา”ตฺยาที.

[๔๓] ติเหตุเกสฺสติ ปฏิสนุธิวิญฺญาณสทฺคตาโลภาโทสาโมหวเสน
ติเหตุเกสฺส ปุณฺณชฺชนาทีสฺส นววิธปุคฺคเสสฺส.

[๔๔] ทิฏฺฐิ ๖เปฯ เสกฺขานนฺติ ลิกฺขาย อปริปุรการิตาย ลิกฺขน-
สีลตาย “เสกฺขา”ติ ลทฺธนามานํ โสตาปนฺนสทฺทาคามินํ ปุคฺคลานํ
ปจฺมมคฺเคเนว สกฺกายทิฏฺฐิจิวิจิจิจฺจนํ ปหีนตฺตา ตํสทฺคตชฺชนานิ เจว
จสทฺเทน อากทฺฆิตานิ ซีณาสวาเวณิกานิ กิริยชฺชนานิ จ น ลพฺภนฺติ.

[๔๖] ปฏฺิฆชฺชนานิ จาติ โทมนสฺสชฺชนานิ เจว ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺต-
วิจิจิจฺจนาสทฺคตกิริยชฺชนานิ จ.

[๔๗] โลกุตฺตร ๖เปฯ สมฺบุปฺพชฺชนตีติ จตฺนํ มคฺคานํ เอกจิตฺตก-
ชณิกภาเวน ปุคฺคลนฺตเรสฺส อสมภวโต, เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมานญจ อปุรฺปริ-
สมาปตฺติยา อนตฺติตตฺตา อปุรฺปริปุคฺคลานญจ อสมฺมุคฺฆาฏิตกมฺภิเลส-
นิโรธเน ปุณฺณชฺชนนฺติ วิย โสตาปนฺนํ โสตาปนฺนาทีหิ ปุคฺคลนฺตร-
ภาวปคฺมเนน ปฏฺิปปสฺสทฺตตฺตา จ อฏฺฐปิ โลกุตฺตรชฺชนานิ ยถาสกํ-
มคฺคผลญฺจนํ อริยานเมว สมฺบุปฺพชฺชนตี.

ส. ๑๕๔ [๔๘] อิทานิ เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ ยถापฏิกฺขิตตชฺชนานิ วชฺเชตฺวา
ปาริเสสโต ลพฺภมานชฺชนานิ สมฺปิณฺฑเตตฺวา ทสฺเสตฺตํ “อเสกฺขานนฺ”ตฺยาที

^๑ ปรมตฺตวินิจฺจนย ๒๗๑/๒๕.

วุดต์. ติวธิลิกุขาย ปริปรุการิวาโต อเสกขานัน ซีนาสวานัน เตตตีส-
 วิธกุสลาคุสลุส หลูจิมผลตตยลุส วิธิมุตตานญจ นวมหคคตวิปากานัน
 วเสน ปญจจตตาลีสวชิตานี เสธานี เตวีสติกามาวจรวิปากวีสติกรिय- ม. ๑๕๙
 อรหตตผลวเสน จตจตตาลีสวีธิจิตตานี สมภวา ยถาลาภ กามภเว
 จิตานัน วเสน อุททิส.

เสกขานัน อญจารสกรियชวนทิกุจิวิจิกิจฉาสหคตปญจกคคผล-
 มหคคตวิปากวเสน เตตตีส วชเชตวา เตวีสติกามาวจรวิปากอวชชนทวย-
 เอกวีสติกุสลุสตาคุสลุสหลูจิมผลตตยวเสน จปปญญาส วิธิจิตตานี
 ยถาสภวา อุททิส อวิเสสโต. วิเสสโต ปน โสตาปนนสภกาคามีนิ
 เอกปญญาส, อนาคามีนิ เอกุณปญญาส, อวเสธานี จตุนัน ปุถุชชนานัน
 อญจารสกรियชวนสพพโลกุตตรมหคคตวิปากวเสน ปญจตีส วชเชตวา
 อวเสธานี กามาวจรวิปากอวชชนทวยโลกียกุสลาคุสลวเสน จตปญญาส
 วิธิจิตตานี ยถาสภวาโต อุททิส อวิเสสโต. วิเสสโต ปน ติเหตุกานัน
 จตปญญาเสว ลพภนติ, ทวิเหตุกาเหตุกานัน ฌาณสมปยุตตวิปาก-
 อปุปนาชวนวชชิตานี เอกจตตาลีส, อาปายิกานัน ตาเนว ทวิเหตุกวิปาก-
 วชชานี สตตตีส วิธิจิตตานีติ ทญจพพ.

ปุคคลานัน วเสน จิตตปวัตติเกโท ปุคคลเกโท.

ปุคคลเกทวณณา นิญจिता.

ภุมิวิภาควณณา

[๔๙] สพพานิปิ วิธิจิตตานี อุปลพภนติ ฉนุนัน ทวารานัน
 สพเพสญจ ปุคคลานัน ตตถ สมภวาโต. ยถารหนติ ตตัมวานูรูปิ ส. ๑๕๕
 ตตัมปุคคลานูรูปญจ.

[๕๐] “สพพตถาปี”ตยาทินา ฆานวิญญาณาทินมปิ ปฏิกเขโป ม. ๑๖๐
 เหสตีติ รูปาวจระภุมิยัม ปฏิกชวตการมมณานเนว ปฏิกชิตตานี.
 สพพตถาปีติ กามภเว รูปภเว อรูปภเว จ.

[๕๔] กามภเว ยถารหํ วิถิมุตตวชฺชานิ อสฺสตี วิถิจิตฺตานิ, รูปภเว ปฏิกฺขทวยอฏฺฐตทการมฺมณฺษานาทิวินฺยณณณกุกววิถิมุตตวเสน ปณฺจวีเสตี วชฺเชตฺวา เสสํนิ อวชฺชนทวยนวอเหตุกวิปากเตปณฺณาสชวณวเสน จตฺตสฺสจฺจิจิ, อรูปเ ปภเว เตวีเสตีกามาวจรวิปากปจฺมมคฺคปณฺจทสรูปาวจร- ปฏิกฺขทวยอารูปวิปากกิริยมโนธาดุหสนวเสน สดตจจตฺตาลีส วชฺเชตฺวา เสสํนิ จพฺพีเสตีปริตฺตชวณอฏฺฐอารูปชวณสทฺตโลกุตฺตรชวณมโนทวาราว- ชชวณวเสน เทวจตฺตาลีส จิตฺตานิ ลพฺภเร อฺปฺลพฺภนฺติ.

เกจิ ปน “รูปภเว อนินฺจการมฺมณฺษาภาวโต อธิคตํนิเยว พุรหฺมานํ อกฺขลวิปากสมฺภโวติ ตานิ ปรีหาเปตฺวา ปณฺจปริตฺตวิปากเกหิ สทฺธี รูปภเว สจฺจิจิเยว วิถิจิตฺตานิ”ติ วทนฺติ. อธิ ปน ตตฺถ จตฺวาปิ อิมํ โลกํ ปสฺสนฺตํนิ อนินฺจการมฺมณฺสส อสมฺภโว น สกฺกา วตฺตุนฺติ เตหิ สทฺธีเยว ตตฺถ จตฺสจฺจิจิ วุตฺตานิ. เอวญจ กตฺวา วุตฺตํ ธรรมานุสสารณียํ “ยทา พุรหฺมานो กามาวจรํ อนินฺจการมฺมณฺ อาลมฺพนฺติ, ตทา ตํ สฺคตฺติยมฺปิ อกฺขลวิปากจกฺขุโสตวิณฺยณณมโนธาดุสนฺตฺรณานํ อฺปฺปตฺติ สมฺภวตี”ติ.

ภูมिवเสน วิภาโค ภูมिवิภาโค.

ภูมिवิภาควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

[๕๕] ยถาสมฺภวฺนฺติ ตตฺตทวารेषุ ตตฺตภเวสุ วา สมฺภวานุรูปโต. ส. ๑๕๖ ยาวตายุกนฺติ ปฏฺฐิสฺสณฺธิโต ปรี ภวนิกนฺตฺวิเสน ปวตฺตมโนทวาริกจิตฺตวีถิตโต ม. ๑๖๑ ปณฺจาย จุตฺติจิตฺตาวสํ, ตโต ปุพฺเพ ปวตฺตภวํควาสนํ วา อพฺโพจฺจินฺนา อสตี นิโรธสฺมาปตฺติยนฺติ อธิปฺปาโย.

อิตติ อภิธรรมมุตตวิภาวินียา นาม อภิธรรมมุตตสงฺคหวณฺณนาย

จตฺตตฺตปริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

๕. ปณฺจมปริจฺเจท

วิธิมุตฺตสงฺคหวิภาค

[๑] เอตดาวตฺตา วิธิสงฺคหํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ วิธิมุตฺตสงฺคหํ ทสฺเสตฺ-
มารภนฺโต อาท “วิธิจิตฺตวเสเนวน”ตฺยาที. เอวํ ยถาวุตฺตนเยน วิธิ-
จิตฺตวเสน ปวตฺตียํ ปฏิสนฺธิโต อปรภาเค จุตฺติปริโยสานํ ปวตฺติสงฺคโห
นาม สงฺคโห อุทฺทริโต, อิทานิ ตทนนฺตรํ สนฺธิยํ ปฏิสนฺธิกาเล
ตทาสนฺนตฺยา ตํคหณเนว คหิตฺตจฺติกาเล จ ปวตฺติสงฺคโห วุจฺจตีติ โยชนา.

ภุมิจตฺตกฺกาวณฺณา

[๓] ปุณฺณสมฺมตฺตา อया เยภฺยเยน อปคโตติ อปาโย, โสเยว ภุมิ
ภวนฺติ เอตถ สตฺตตฺตาติ อปายภุมิ. อนนฺกวิธสมฺปตฺตติอธฺมฺมจฺานตฺยา โสภนา
คนฺตพฺพโต อุปฺปชฺชิตพฺพโต คตฺตีติ สฺคตฺติ, กามตณฺหาสหจฺริตา สฺคตฺติ
กามสฺคตฺติ, สาเยว ภุมิตี กามสฺคตฺติภุมิ. เอวํ เสเสสฺสุปี.

[๔] อยโต สฺขโต นิคฺคโตติ นฺริโย. ตีโร อณฺจิตฺตาติ ตฺริจฺฉานา,
เตสํ โยนิ ตฺริจฺฉานโยนิ. ยวนฺติ ตฺยา สตฺตตฺตา อมฺิสฺสตีตาปี สฺมาน-
ชาตฺตฺยา มิสฺสตีตา วิย โหนฺตีติ โยนิ. สา ปน อตฺถโต ขนฺธานํ
ปวตฺตตีวิเสโส. ปกฺกฺเจน สฺขโต อิตฺตา คตฺตาติ เปตา, นิชฺฉามตณฺหิกาที-
เกทานํ เปตานํ วิสโย เปตฺตตีวิสโย. เอตถ ปน ตฺริจฺฉานโยนิเปตฺตตี- ม. ๑๖๒
วิสยคฺคหณฺน ขนฺธานํเยว คหณํ เตสํ ตาทิสฺสสฺส ปฺริจฺฉินฺโนกาสฺสสฺส ส. ๑๕๗
อภาวโต. ยตฺถ วา เต อรณฺณปพฺพตปาทาทีเก นิชฺฉวาลํ วสนฺติ,
ตาทิสฺสสฺส จานฺสฺส วเสน โอกาโสปี คเหตุพฺพโ. น สฺรณฺตี อิสฺสรียกัีฬาทีหิ
น ทิพฺพนตีตี อสุรฺา, เปตาสุรฺา. อิตฺเร ปน น สุรฺา สฺรปฺปฏิปกฺขาติ
อสุรฺา, อธิ จ เปตาสุรฺานเมว คหณํ อิตฺเรสํ ตาวตีเสสฺสุ คหณฺสฺส
อิจฺฉิตตฺตฺตา. ตถา ทิ วุตฺตํ อจฺริเยน :-

“ตาวตีเสสฺสุ เทเวสฺสุ เวปจิตฺตาสฺสุรฺา คตฺตา”ติ.^๑

^๑ นามรูปปริจฺเจท ๔๓๘/๔๒.

[๕] สติสูตรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุณฺเหหิ อุกฺกภูจฺมฺนตาย มโน
อุตฺตสนฺนํ เอเตสฺสนฺติ มนุสฺสสา. ตถา หิ ปรมสฺติเนปฺกกาทิปฺปตฺตา
พฺพทฺธาทโยปิ มนุสฺสสฺสภูตาเยว. ชมฺพทฺธีปฺวาสิโน เจตฺถ นิปฺปปริยายโต มนุสฺสสา.
เตหิ ปน สฺมานรूपาทิตาย สทฺธี ปริตฺตทฺธีปฺวาสิหิ อิตฺรมหาทฺธีปฺวาสิโนปิ
“มนุสฺสสา”ติ วุจฺจนฺติ. โลกียา ปน “มนุโน อาทิขตฺติยสฺส อปฺจจํ
ปฺตฺตาติ มนุสฺสสา”ติ วทฺนฺติ. มนุสฺสสฺสนํ นิวาสภูตา ภูมิ อิท มนุสฺสสา.
เอวํ เสเสสฺสุปิ.

จตุสฺส มหาราชาเสสฺ ภาตฺติ เอเตสํ, จตฺนํ วา มหาราชานํ นิวาสภู-
จฺจานภูเต จตฺมหาราเช ภาวติ จาตฺมหาราชิกา. มาเมเน มาณเวเน สทฺธี
เตตฺตีสฺส สทฺพฺญญกาโรโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํสฺสจริตฺตฺตฺจฺจํ เตตฺตีสฺส,
ตทเว ดาวตฺตีสฺส, ตํ นิวาโส เอเตสฺสนฺติ ดาวตฺตีสฺสวติ วทฺนฺติ. ยสฺมา ปน
“สทฺสสฺสํ จาตฺมหาราชิกานํ สทฺสสฺสํ ดาวตฺตีสฺसानน”ติ^๑ วจฺนโต เสส-
จกฺกวาเพสฺสุปิ ฉกามาจรเทวโลกา อตฺถิ, ตสฺมา นามมตฺตเมว เอตํ
ม. ๑๖๓
ส. ๑๕๘ ตสฺส เทวโลกสฺสวติ คเหตุพฺพํ. ทฺกฺขโต ยตา อปฺยตฺตาติ ยามา.
อตฺตโน สิริสฺมปตฺติยา ตสฺสํ ปิตฺติ อิตา คตฺตาติ ตฺสฺสิตา. นิมฺมานเ รติ
เอเตสฺสนฺติ นิมฺมานรติโน. ปฺรนิมฺมิเตสฺ ภาเคสฺ อตฺตโน วสํ วตฺเตนตฺติ
ปฺรนิมฺมิตวสวตฺติโน.

[๖] มหาพฺรหฺมานํ ปฺริจาริกตฺตา เตสํ ปฺริสฺติ ภาวติ พฺรหฺม-
ปฺริสฺสชฺชา. เตสํ ปฺโรหิตฺตฺตฺจฺจเน จิตฺตฺตา พฺรหฺมปฺโรหิตา. เตหิ เตหิ
ฉานาทิหิ คุณฺวิเสเสหิ พฺรหฺมิตา ปฺริวฺทฺธาติ พฺรหฺมานโน, วณฺณวณฺตตาย
เจว ทิฆายุกฺกาทิหิ จ พฺรหฺมปฺริสฺสชฺชาทิหิ มหนฺตา พฺรหฺมานโนติ
มหาพฺรหฺมานโน. ตโยเปเต ปณฺีตฺรตนปภาว^๒ ภาสิตสฺมานตลวาลิโน.

[๗] อฺปฺริเมหิ ปฺริตฺตา อภา เอเตสฺสนฺติ ปฺริตฺตาภา. อปฺปมาณา
อภา เอเตสฺสนฺติ อปฺปมาณาภา. วลาหโกโต วิชฺช วิย อิตฺ จิตฺ จ อภา
สฺรติ นิสฺสรติ เอเตสํ สปฺปีตฺติกชฺชฺชานนิพฺพตฺตฺกชฺชฺชนฺตฺตานตฺตาติ

^๑ อจฺ.ตฺก. ๒๐/๘๑/๒๒๑.

^๒ ก-ม. ปณฺีตฺรตนปภา.

อภัสสรธา. ทณทที่ปิกาย วา อจจิ วย เอเตส สรีโรโต อภา
 จิชิตวา จิชิตวา ปตนต์ วย สรติ นิสสรตีติ อภัสสรธา. ยถาวุตตาย
 วา ปภาย อภาสนสีลาติ อภัสสรธา. เอเตปิ ตโย ปณีตรตนปภาว-
 ภาสิดะกตลวาลิโน.

[๙] สุภาติ เอกคมนา อจลา สรีรภา วุจติ, สา อูปริ พุรหมหิ
 ปริตตา เอเตสนติ ปริตตสุภา. อปปมาณา สุภา เอเตสนติ
 อปปมาณสุภา. ปภาสมฺหยสงฺขาเตหิ สุภหิ กิณฺณา อากิณฺณาติ
 สุกิณฺหา. “สุภากิณฺหา”ติ จ วุตตพฺเพ อาสทฺทสฺส รสฺสตุตฺ, อนฺติมณ-
 การสฺส จ หการํ กตฺวา “สุภากิณฺหา”ติ วุตตฺ. เอเตปิ ปณีตรตน-
 ปภาวภาสิดะกตลวาลิโน.

ส. ๑๕๙

[๑๐] ฌานปปภาวนิพฺพตฺ วิปลํ ผลเมเตสนติ เวทปฺผลา. ม. ๑๖๔
 สญฺญาวีรภาวนานิพฺพตฺรูปสนฺตติมตฺตตฺตา นตฺถิ สญฺญา, ตํมุขเณ
 วุตตาวเสสา อรูปกฺขนฺธา จ เอเตสนติ อสญฺญา, เตยฺเว สตฺตาติ
 อสญฺญสฺตฺตา, เอเตปิ ปณีตรตนปภาวภาสิดะกตลวาลิโน. สุกฺถานํ
 อนาคามิอรหนฺตฺนเมว อวธาสาติ สุกฺธาวาสา. อนฺนยปฺภิชฺภาวโต วา
 สุกฺโธ อวาโส เอเตสนติ สุกฺธาวาสา, เตสํ นิवासภฺมิปิ สุกฺธาวาสา.

[๑๑] อิมสฺส ปน ปจฺมตลวาลิโน อปปเกน กาลเณ อตฺตโน ฌานํ
 น วิชฺหนตีติ อวิหา. ทฺติยตลวาลิโน น เกนจิ ตปฺปนตีติ อตฺตปฺปา. ตฺติย-
 ตลวาลิโน ปรมสฺนฺทรรูปตฺตา สฺเชน ทิสฺสนตีติ สฺทสฺสา. จตฺตถตลวาลิโน
 สฺปริสฺททสฺสนตฺตา สฺเชน ปสฺสนตีติ สฺทสฺสิโน. ปญฺจมตลวาลิโน ปน
 อุกฺกฏจสมฺปตฺติกตฺตา นตฺถิ เอเตสํ อนิฏฺฐภาโวติ อกนิฏฺฐา.

[๑๒] อากาसानญฺจายตเน ปวตฺตา ปจฺมารูปวิปាកฏตจตุกฺขนฺธา
 เอว, เตหิ ปริจฺฉินฺนโสภาโส วา อากาसानญฺจายตนภฺมิ. เอวํ เสเสสฺปิ.

[๑๓] ปุถุชฺชนา โสตาปฺนนา จ สกฺทาคามิโน จาปิ ปุคฺคลา
 สุกฺธาวาเสสฺส สพฺพถา น ลพฺภนตีติ สมฺพนฺโธ. ปุถุชฺชนาทึนญฺจ
 ปฏิกฺเขเปเน อนาคามิอรหนฺตฺนเมว ตตฺถ ลาภो วุตฺโต โหติ.

อปาเยสุ หิ กมมเมว ปมาณํ, ตตถ นิพพตตานํ ยาว กมมํ น ม. ๑๖๖
ซียติ, ตาว จวนาภาวโต, ตถา ภูมมเทวานํ, เตสุปี หิ นิพพตตา เกจิ
สตตทาหากาลํ ติจฺจนฺติ, เกจิ กปุปมตตมปิ. ตถา มนุสฺसानมปิ, กทาจ
เตสมปิ อสงฺเขยฺยยาญฺกตฺตา กทาจ ทสวสฺสาญฺกตฺตา. “โย จิรํ ซีวติ, โส ส. ๑๖๑
วสฺสสฺตํ ซีวติ, อปุเป วา ภิชฺชโย, ทุติยํ วสฺสสฺตํ น ปาปฺณาตี”ติ^๑ อิทํ
ปน อชฺชตฺนกาลิกเก สนฺถาย วุตฺตํ.

[๒๒] ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสฺตานีติ มนุสฺसानํ ปญฺญาส วสฺसानิ
เอกทินํ, ตทนุรูปโต มาสสํจฺจเร ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทิพฺพปฺปมาณานิ ปญฺจ-
วสฺสสฺตานิ อายุปฺปมาณํ โหติ. วุตฺตมปิ เจตํ :-

“ยานิ ปญฺญาส วสฺसानิ มนุสฺसानํ ทิโน ตหิ
ตีสรตฺติทิว มาโส มาสา ทฺวาทส สํจฺจรํ
เตน สํจฺจเรนาญ ทิพฺพํ ปญฺจสฺตํ มตฺน”ติ.

มนุสฺสคณฺณายาติ มนุสฺसानํ สํจฺจรรคณฺนาย. ตโต จตฺตุคฺคณฺนติ
จาดุมหาราชิกานํ ปญฺญาสมานุสกวสฺสปริมิตํ ทิวสํ, ทิพฺพานิ จ ปญฺจ-
วสฺสสฺตานิ ทิคุณํ กตฺวา ทิพฺพวสฺสสฺทสฺसानิ ตาวตีसानํ สมภวตีติ
เอวํ ทิวสสํจฺจรทิกุณฺวเสน จตฺตุคฺคณฺ, ตํ ปน ทิพฺพคณฺนาย วสฺสสฺทสฺสํ,
มนุสฺสคณฺนาย สญฺจิวสฺสสฺตสฺทสฺสาธิกติโกฏีปฺปมาณํ โหติ. ตโต จตฺตุคฺคณฺ
ยามานนฺติ ตาวตีसानมายุปฺปมาณโต วุตฺตนฺเยน จตฺตุคฺคณฺ, ทิพฺพคณฺนาย
ทิวสฺทสฺสํ, มนุสฺสคณฺนาย จตฺตาลีสวสฺสสฺตสฺทสฺสาธิกา จุทฺทส วสฺสโกฏีโย
โหนติ. ตโต จตฺตุคฺคณฺ ตฺสิตานนฺติ ทิพฺพานิ จตฺตารี วสฺสสฺทสฺसानิ
มนุสฺสคณฺนาย สญฺจิวสฺสสฺตสฺทสฺสาธิกา สตตปญฺญาส วสฺสโกฏีโย. ตโต ม. ๑๖๗
จตฺตุคฺคณฺ นิมนฺมานรตีนนฺติ ทิพฺพานิ อญฺจวสฺสสฺทสฺसानิ, มนุสฺสคณฺนาย
เทว วสฺสโกฏีสฺตานิ จตฺตาลีสวสฺสสฺตสฺทสฺสาธิกา ตีส วสฺสโกฏีโย จ. ตโต ส. ๑๖๒
จตฺตุคฺคณฺ ปฺรนิมฺमितวสฺวตฺตีนนฺติ ทิพฺพานิ โสฬส วสฺสสฺทสฺसानิ.

^๑ ที.มหา ๑๐/๗/๓, ส.ส. ๑๕/๑๔๕/๑๓๐, อจ.สตตก. ๒๓/๗๔/๑๑๔.

[๒๓] มนุสฺสคณฺณํ ปน สยเมว ทสฺสเนโต อาท “นวสตยจา”ตยาภิ.
วสุสํ สมนฺนินวสํ เอกวีส โกภฺโย, ตถา สภฺจิจิ จ วสุสตสทสฺสํ
วสวตฺตีสฺสํ อายุปฺปมาณนฺติ สมนฺนโร.

[๒๔] ทุตฺตยชฺฌมานภฺมฺมิมฺนฺติ จตฺตกฺกนยวเสน วุตฺตํ. ตโต ปรํ ปวตฺตยํ,
จวนกาเล จ ตถา รูปเมว ภวญฺจจฺจิวเสน ปวตฺติตฺตวา นิรุชฺฌตฺตีติ โยชนา.

[๒๕] เตสุติ ตาหิ คหิตปฏฺฐินฺธิเกสุ พฺรหฺเมสุ. กปฺปสฺสชาติ
อสงฺเขยฺยยกปฺปสฺส. น หิ พฺรหฺมปาริสชฺชาทึนํ ตินฺณํ มหากปฺปวเสน
อายุปฺริจฺเจโท สมนฺนวาติ เอกกปฺเปปิ เตสํ อวินาสภาเวเน ปฺริปฺนฺณกปฺเป
อสมฺนวาโต. ตถา เหสํ โลโก สตฺตวาเรสุ อคฺคินา วินสฺสติ, อภฺจเม วาเร
อฺทกเณ, ปฺน สตฺตวาเรสุ อคฺคินา, อภฺจเม วาเร อฺทกเณนาติ เอวํ อภฺจสุ
อภฺจเมเกสุ ปฺริปฺนฺณเกสุ ปจฺจิมเ วาเร วาเตเน วินสฺสติ. ตตฺถ ปจฺมชฺฌมานตลํ
อฺปาทาย อคฺคินา, ทุตฺตยชฺฌมานตลํ อฺปาทาย อฺทกเณ, จตฺตตฺถชฺฌมานตลํ
อฺปาทาย วาเตเน วินสฺสตีติ. วตฺตมฺปิ เจตํ :-

“สตฺต สตฺตคฺคินา วาเร	อภฺจเม อภฺจเม ทกา
จตฺตสภฺจิจิ ยทา ปฺนฺณนา	เอโก วายุวโร ลฺยา.
อคฺคินาภสฺสรา เหนฺจจา	อาเปเน สฺภกิณฺโหโต
เวหปฺพลโต วาเตเน	เอวํ โลโก วินสฺสตี”ติ.

ม. ๑๖๘

ตสฺมา ตินฺณมฺปิ ปจฺมชฺฌมานตลันํ เอกกปฺเปปิ อวินาสภาเวโต
ส. ๑๖๓ สกลกปฺเป เตสํ สมนฺนโร นตฺตีติ อสงฺเขยฺยยกปฺปวเสน เตสํ อายุปฺริจฺเจโท
ทภฺจพฺโพ. ทุตฺตยชฺฌมานาทิตลโต ปภฺจาย ปน ปฺริปฺนฺณสฺส มหากปฺปสฺส
วเสน, น อสงฺเขยฺยยกปฺปวเสน. อสงฺเขยฺยยกปฺปวโต จ โยชนายาม-
วิทถารโต เสตฺตาสปฺราลิตโต วสุสตวสุสตจฺจเยเน เอกกพฺพิชฺสฺส หรเณเน
สฺตปฺราลิตโน ปฺริกฺขเยปิ อกฺขยสภวสฺส มหากปฺปสฺส จตฺตตฺถภาโค. โส
ปน สตฺถโรคฺคทฺตพฺพิกฺขานํ อภฺจตฺตวสฺสวญฺเณ พหุสฺส สตฺเตสฺส^๒ วินาสมฺปคเตสฺส
อวสฺสิจฺจตฺตสฺนตฺตานปฺปวตฺตกฺกสฺสภวญฺเณ ทสวสฺสโต ปภฺจาย

^๑ วิสุทฺธิ. ๒/๕๘.

^๒ ม-ก-ปโตถเกสุ อญํ ปาโจเน ทิสฺสตี, มณฺนิมณฺช. ๑/๑๘ ปภฺจเอ ปสฺสตีตพฺพ.

อนุกฺกเมน อสงฺเขยฺยยาเยกฺกปฺปมาเณสุ สตฺเตสุ ปฺน อสทฺธมฺมสฺมาทาณ-
วเสน กเมน ปริหาณิตฺวา ทสฺวสุสาเยเกสุ ชาเตสุ โรคาทีนํ อญฺญตร-
สํวญฺเณน สตฺตานํ วนาสปฺปตฺติยา ว “อฺยเมโก อนฺตรกปฺโป”ติ เอวํ
ปริจฺฉินฺนสฺส อนฺตรกปฺปสฺส วเสน จตฺสญฺจอนฺตรกปฺปปฺปมาเณ โหติ,
วีสฺติอนฺตรกปฺปปฺปมาเณติ จ วทฺหฺติ.

[๔๕] อากาสาณญฺจายตฺนํ อุปกจฺจนฺตํ อากาสาณญฺจายตฺนุปกฺคา.

[๔๖] เอกเมวาติ ญฺมิโต ชาติโต สมนฺยตฺตธมฺมโต สงฺขารโต จ
สฺมานเมว. เอกชาตฺติยนฺติ เอกสฺมี ภเว.

ปฏฺิสฺนุธิจตุกกวณฺณา นิฏฺจิตฺตา.

กมฺมจตุกกวณฺณา

ม. ๑๖๙

[๕๐] อิทานิ กมฺมจตุกกํ จตฺทาการฺเหติ ทสฺเสตฺถุ “ชนกฺน”ตฺยาหิ
ธารทฺธํ. ชนยฺตีติ ชนกํ. อุปฺตถมฺภตฺตีติ อุปฺตถมฺภกํ. อุปกฺคนฺตฺวา ปิเสตีติ
อุปฺปิฬกํ. อุปกฺคนฺตฺวา ฆาเตตีติ อุปฺฆาตกํ.

ตตฺถ ปฏฺิสฺนุธิปฺวตฺตีสุ วิปากกญฺจตฺตารุปานํ นิพฺพตฺตกา กุสลากุสล-
เจตนา ชนกํ นาม. สยํ วิปากํ นิพฺพตฺเตตฺถุ อสฺกโกณฺตมฺปิ กมฺมนฺตรสฺส
จฺริตรวิปากนิพฺพตฺตเน ปจฺจยญฺจตฺถุ, วิปากสฺเสว วา สฺขทฺทกฺขญฺจตฺส วิจฺเฉท- ส. ๑๖๔
ปจฺจยानุปฺปตฺติยา อุปฺพฺรหฺนปจฺจยฺอนุปฺปตฺติยา จ ชนกสฺสามตฺถิยานุรูปิ
จฺริตรปฺวตฺติปจฺจยญฺจตฺถุ กุสลากุสลกมฺมํ อุปฺตถมฺภกํ นาม. กมฺมนฺตรชฺนิต-
วิปากสฺส พฺยาธิตฺตฺตสมฺตาทินิมนฺตฺตวิพาธเนน จฺริตรปฺวตฺติวินิพฺนฺธกํ ยํ
กิลฺลจฺจิ กมฺมํ อุปฺปิฬกํ นาม. ทฺพฺพลสฺส ปน กมฺมสฺส ชนกสฺสามตฺถิยํ
อุปฺหจฺจ วิจฺเฉทกปจฺจยฺอนุปฺปาทเนน ตสฺส วิปากํ ปฏฺิพาหิตฺวา สยํ วิปาก-
นิพฺพตฺตกมฺมํ อุปฺฆาตกํ นาม.

ชนโกปฆาตกาณญฺหิ อยํ วิเสโส :- ชนกํ กมฺมนฺตรสฺส วิปากํ
อนุปจฺฉินฺนิตฺวา วิปากํ ชเนติ, อุปฆาตกํ อุปจฺเฉทกนฺนุพฺพกนฺติ. อิทํ ตาว

อฏฺฐกถาสฺ^๑ สฺนุญฺจานํ. อปฺเร ปน อัจจริยา “อุปปีฬกมฺมํ พหฺวา-
 พาทตาทิปจฺจโยปสฺสฺหาเรณ กมฺมณฺตรสฺส วิปากํ อนฺตรนฺตรรา วิพาทติ.
 อุปฺมาตกํ ปน ตํ สพฺพโส อุปจฺฉินฺนิตฺตวา อญฺเณสฺส โอภาสํ เทติ. น
 ปน สยํ วิปากนิพฺพตฺตกํ, เหวณฺหิ ชนฺกโต อิมสฺส วิเสโส สฺอุปากญฺ”ติ
 วทฺนฺติ. กิจฺจวเสนาติ ชนฺนอุปตฺถกมฺภณอุปปีฬนอุปจฺเจทฺนกิจฺจวเสณ.

[๕๑] ครุกันฺธุ มหาสวาชฺชํ มหฺนฺนภาวญฺจ อญฺเณน กมฺเมณ
 ปฏฺฐิพาทิตฺตํ อสฺกญฺเณยฺยกมฺมํ. อาสฺนฺนฺนฺติ มรณฺกาลเ อญฺสฺสริตฺตํ, ตทา
 ม. ๑๗๐ กตฺถจ. อัจฉินฺนฺนฺติ อภิณฺหฺโส กตฺ, เอกวาร์ กตฺวาปิ วา อภิณฺหฺโส
 สฺมาเสวิตฺตํ. กญฺจตฺตาทกมฺมณฺติ ครุกาทิกาวํ อสฺมปฺตตํ กตฺมตฺตโตเยว
 กมฺมณฺติ วตฺตพฺพกมฺมํ.

ตตฺถ กุสฺลํ วา โหตุ อกุสฺลํ วา, ครุกาครุเกสฺ ยํ ครุกันฺ
 อกุสฺลปฺกฺเข มาตฺตมาตกาทิกมฺมํ กุสฺลปฺกฺเข มหฺคคตกมฺมํ วา, ตเทว
 ส. ๑๖๕ ปจฺมํ วิปจฺจติ สติปิ อาสฺนฺนาทิกมฺเม ปรีตฺตํ อุกกํ โอตฺถริตฺวา คจฺฉนฺโต
 มโหโฆ วิย. ตถา ทิ ตํ “ครุกันฺ”ติ วุจฺจติ. ตสฺมี อสฺติ ทูราสฺนฺเนสฺ
 ยํ อาสฺนฺนํ มรณฺกาลเ อญฺสฺสริตฺตํ, ตเทว ปจฺมํ วิปจฺจติ, อาสฺนฺนฺนกาลเ
 กเต วตฺตพฺพเมว นตฺถิ. ตสฺมีมฺปิ อสฺติ อัจฉินฺนฺนาจฉินฺเนสฺ จ ยํ
 อัจฉินฺนํ สฺสึสฺลยํ วา ทุสฺสึสฺลยํ วา, ตเทว ปจฺมํ วิปจฺจติ. กญฺจตฺตาทกมฺมํ
 ปน ลทฺธาเสวณํ ปุริมาณํ อภาเวณ ปฏฺฐิสฺนฺธิ อากทฺตมฺตีติ ครุกันฺ สพฺพ-
 ปจฺมํ วิปจฺจติ. ครุเก อสฺติ อาสฺนฺนํ, ตสฺมีมฺปิ อสฺติ อัจฉินฺนํ, ตสฺมีมฺปิ
 อสฺติ กญฺจตฺตาทกมฺมํ. เตนาท “ปากทานปริยาเยนา”ติ, วิปากทานา-
 นุกกเมนาตฺยตฺถเ. อภิธฺมมาวตาราทิสฺ ปน อาสฺนฺนโต อัจฉินฺนํ
 ปจฺมํ วิปจฺจนฺตํ กตฺวา วุตฺตํ. ยถา ปน โคคณปรีปฺณณฺสฺส วชฺสฺส ทฺวาเร
 วิวญฺเ อปฺรภาเค ทมฺมควพฺลวคเวสฺ สนฺเตสฺสุปิ โย วชฺทวารสฺส อาสฺนฺโน
 โหติ, อนฺตมโส ทพฺพลชฺรคฺคโวปิ, โสเยว ปจฺมตฺรํ นิกฺขมฺติ, เหวํ ครุกันฺโต
 อญฺเณสฺ กุสฺลากุสฺเลสฺ สนฺเตสฺสุปิ มรณฺกาลสฺส อาสฺนฺนตฺตา อาสฺนฺนเมว
 ปจฺมํ วิปากํ เทตีติ อิจฺ ตํ ปจฺมํ วุตฺตํ.

^๑ วิสฺสุทฺธิ ๒/๒๖๖-๒๖๗, อัง.อญฺ. ๒/๑๒๒-๑๒๓.

[๕๒] ทิฏฐธมฺโม ปจฺจกฺขภูโต ปจฺจบุปฺปนโน อตฺตภาโว, ตตฺถ เวทิตพฺพํ วิปากานุภาวนวเสนาติ ทิฏฐธมฺมเวทนียํ. ทิฏฐธมฺมโต อนนฺตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา เวทิตพฺพํ อุปฺปชฺชเวทนียํ. อปฺเร อปฺเร ทิฏฐธมฺมโต อญฺญสฺมี ยตฺถ กตฺถจฺจิ อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ กมฺมํ อปฺราปรียเวทนียํ. อโหสิ เอว กมฺมํ, ม. ๑๗๖ น ตสฺส วิปากो อโหสิ อตฺถิ ภวิสฺสติ จาติ เอวํ วตฺตพฺพกมฺมํ อโหสิกมฺมํ.

ตตฺถ ปฏฺธิปกฺขเหที อนภิกฺขตฺตาย ปจฺจยวิเสสฺเสน ปฏฺธิทฺทวิเสสฺตาย จ พฺลวภาวปฺปตฺตา ตาทิสฺสฺส ปุพฺพภากิสงฺขารสฺส วเสน สาทิสฺสา หุตฺวา ส. ๑๖๖ ตสฺมีเยว อตฺตภาเว ผลทายินี ปจฺมชฺวนเจตนา ทิฏฐธมฺมเวทนียํ นาม. สาทิ หิ วุตฺตปฺปกาเรณ พฺลวชนสนฺदानเณ คฺคณฺวิเสสยฺตุเตสฺสุ อุปการา- นุปการวสฺสปวตฺติยา อาเสวนาลาภเณ อปฺปวิปากตฺตาย จ อิตฺรทฺวยํ วิย ปวตฺตสนฺदानุปรมาเปกฺขํ โสภาสลาภาเปกฺขญฺจ กมฺมํ น โหตีติ อิวฺ ปุปฺมตฺตํ วิย ปวตฺติวิปากมตฺตํ อเหตุกผลํ เทติ. อตฺถสาทิกา ปน สตฺตมชฺวนเจตนา สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาภูตฺตา วุตฺตนเยน ปฏฺธิทฺทวิเสสา อนนฺตรตฺตภาเว วิปากทายินี อุปฺปชฺชเวทนียํ นาม. สาทิ จ ปฏฺธิสนฺธิ ทตฺตวาว ปวตฺติวิปากํ เทติ. ปฏฺธิสนฺธิยา ปน อทินฺนาย ปวตฺติวิปากํ เทตีติ นตฺถิ. จฺติอนนฺตรณฺหิ อุปฺปชฺชเวทนียสฺส โสภาโส. ปฏฺธิสนฺธิยา ปน ทินฺนาย ซาติสเตปิ ปวตฺติวิปากํ เทตีติ อจฺริยา. ยถาวุตฺตการณ- วิรฺหโต ทิฏฐธมฺมเวทนียาทิภาวํ อสมฺปตฺตา อาทิปฺริโยสานเจตนาํ มชฺุเณ ปวตฺตา ปญฺจ เจตนา วิปากทานสภาวสฺส อนุปฺจฺฉินฺนตฺตา ยทา กทาจิ โสภาสลาภเ สติ ปฏฺธิสนฺธิปวตฺตีสุ วิปากํ อภินิปฺผาเทนฺตี อปฺรา- ปฺริยเวทนียํ นาม. สกสฺกกาลาตีตํ ปน ปุริมกมฺมทฺวยํ, ตติยมฺปิ จ สํสาร์ปวตฺติยา วัจฺฉินฺนาย อโหสิกมฺมํ นาม.

ปากกาลวเสนาติ ปจฺจบุปฺปนเน, ตทนนฺตเร, ยทา กทาจีติ เอวํ ปุริมานํ ตินฺณํ ยถาปฺริจฺฉินฺนกาลวเสน อิตฺรสฺส ตํกาลาภาววเสน จ. อโหสิกมฺมสฺส หิ กาลาติกฺกมโตว ตโหวหาโร.

ม. ๑๗๒ [๕๓] ปากฏจฺานวเสนาติ ปฏิสฺนธิยา วิปจฺจนญฺมิวเสน.

ส. ๑๖๗ [๕๔] อิทานิ อฺกฺุสลาทิกมฺมานํ กายกมฺมทฺวาราทิวเสน ปวตฺตํ
ตํนิทฺเทศมฺุเขน จ เตสํ ปาณาติปาตาทิวเสน ทสฺวิธาทิกภทฺณจ ทสฺเสตฺตํ
“ตตฺถ อฺกฺุสสน”ตฺยาทิก อารทฺธํ. กายทฺวารเ ปวตฺตํ กมฺมํ กายกมฺมํ.
เอวํ วจิกมฺมาทิกินิ.

[๕๕] ปาณสฺส สณฺธิกํ ปตฺติตฺตํ อทฺตวา อตฺิว ปาตํ ปาณาติปาโต.
กายวาจาทิก อทิกนฺนสฺส อาทานํ อทิกนฺนาทานํ. เมถฺนวิตฺติกมฺสงฺขาเตสฺ
กาเมสฺสุ มิจฺฉา จรณํ กาเมสฺสุมิจฺฉาจาโร.

ตตฺถ ปาโณติ โวหารโต สตฺโต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ. ตสฺมิ
ปาณเ ปาณสณฺธิโน ชีวิตินฺทฺริยฺปจฺเจทกปฺปโยคสมฺภูจฺาปิกา วรฺกเจตนา
ปาณาติปาโต. ปรมณฺเ ทถาสณฺธิโน ตทาทยกปฺปโยคสมฺภูจฺาปิกา
เถยฺยเจตนา อทิกนฺนาทานํ. อสทฺธมฺมเสวนวเสน กายทฺวารปฺปวตฺตา
อคนฺตพฺพญฺานวิตฺติกมฺเจตนา กาเมสฺสุมิจฺฉาจาโร นาม. สฺราปานมฺปิ
เอตฺเถว สงฺคยฺหตฺติติ วทฺนฺติ รสสงฺขาเตสฺสุ กาเมสฺสุมิจฺฉาจารภาวโต.
กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต กายทฺวารเติ กาเยน อธิปฺพายวิญฺญาปนโต,
สยญจ กาเยน วิญฺญเอยฺยตฺตา กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต อภิกฺกมาทิกชนก-
จิตฺตชวาโยธฺาตฺวาธิกกลาปสฺส วิการภฺูเต สนฺถมฺภานาทินํ สทฺการีการณ-
ภฺูเต โจปนกายภาวโต กมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต จ กายทฺวารสงฺขาเต
กมฺมทฺวารเ.

กิณฺจาปิ ทิ ตํตํกมฺมสทฺคตฺจิตฺตปฺปาเทเนว สฺวา วิญฺญตฺติ ชนฺียติ,
ตถาปิ ตสฺสา ตถา ปวตฺตมานาย ตํสมฺภูจฺापกมฺมสฺส กายกมฺมาทิก-
ส. ๑๖๘ โวหาโร โหตฺติติ สฺวา ตสฺเสว ปวตฺติมุขภาวเณ วตฺตํ ลพฺภติ. “กายทฺวารเ
ม. ๑๗๓ วตฺติโต”ติ เอตฺตเถยฺยว วตฺเต “ยทิกิ เอวํ กมฺมทฺวารวตฺถานํ น ลียา.
กายทฺวารเ ทิ ปวตฺตํ ‘กายกมฺมน’ติ วุจฺจติ, กายกมฺมสฺส จ ปวตฺติมุขภฺูตํ
‘กายทฺวารน’ติ. ปาณาติปาตาทิกํ ปน วาจาเย อาณาเปนฺตสฺส กายกมฺมํ
วจิทฺวารเปิ ปวตฺตตฺติติ ทฺวารเณ กมฺมวตฺถานํ น ลียา, ตถา มุสฺวาทาทิกิ

กายวิกาเรน กโรนุตสฺส วจีกมฺมํ กายทฺวาเรปิ ปวตฺตตีติ กมฺเมน
ทฺวารวตฺถานมฺปิ น ลียา”ติ อัย โจทนา ปจฺจุปฺภูเจยฺยาติ พาหุลล-
วตฺตติยา วตฺถานํ ทสฺเสตฺถ “พาหุลลวตฺตติโต”ติ วตฺตํ. กายกมฺมณฺหิ
กายทฺวาเรยฺว พหุลํ ปวตฺตติ, อปุเป วจีทฺวาเร, ตสฺมา กายทฺวาเรยฺว
พหุลํ ปวตฺตนโต กายกมฺมภาโว ลีหุโธ วนฺจรกาทีนํ วนฺจรกาทีภาโว วีย.
ตถา กายกมฺมเมว เยภฺยุเยน กายทฺวาเร ปวตฺตติ, น อิตฺรานิ, ตสฺมา
กายกมฺมสฺส เยภฺยุเยน เอตฺถเอว ปวตฺตนโต กายกมฺมทฺวารภาโว ลีหุโธ
พฺรหฺมณฺคามาทีนํ พฺรหฺมณฺคามาทีภาโว วิทยาติ นตฺถิ กมฺมทฺวาร-
วตฺถาเน โกจิ วิพฺนุโธติ อัยเมตฺถาธิปฺปาโย.

[๕๖] มุสาติ อภฺตํ วตฺถ. ตํ ตจฺจโต วทฺนติ เอเตนาติ มุสาวาโท.
ปิสฺติ สามคฺคี สณฺจณฺเณติ วิกุชิปฺติ, ปิยภาวํ สฺสณฺณํ กโรตีติ วา
ปิสฺสุณา. อตฺตทานมฺปิ ปรมฺปิ ผรฺสํ กโรติ, กกฺโข วีย ขรสมฺผลฺสาติ วา
ผรฺสุสา. สํ สฺขํ, หิตฺถจฺจ ผลฺติ วิสฺรติ^๑ วินาเสตีติ สมฺผํ, อตฺตโน
ปเรสฺถจฺจ อณฺุปการํ ยํ กิลฺลจฺจ, ตํ ปลปฺติ เอเตนาติ สมฺผปฺปฺลาโป. ส. ๑๖๙

ตตฺถ อภฺตํ วตฺถํ ภูตโต ปรี วิญฺญาเปตฺถกามสฺส ตถา วิญฺญาปนฺ-
ปโยคสมฺภูจฺจาปิกา เจตนา มุสาวาโท. โส ปเรสฺส อตฺถเภทกโร
กมฺมปโย โหติ, อิตฺโร กมฺมเมว. ปเรสฺส เภทกามตาย อตฺตปฺปิย- ม. ๑๗๔
กามตาย วา ปเรเภทกรวจีปโยคสมฺภูจฺจาปิกา สํกิลฺลจฺเจตนา ปิสฺสุณฺวาจา,
สาปิ ทฺวีสุ ภินฺเนสฺสุเยว กมฺมปโย. ปเรสฺส มมฺมจฺเจทกรวจีปโยค-
สมฺภูจฺจาปิกา เอกนฺตผรฺสฺเจตนา ผรฺสฺสุวาจา. น หิ จิตฺตสฺสหนฺตตาย สฺติ
ผรฺสฺสุวาจา นาม โหติ. สีตาหฺรณฺภาทอนฺตฺถวิญฺญาปนฺปโยคสมฺภูจฺจาปิกา
สํกิลฺลจฺเจตนา สมฺผปฺปฺลาโป, โส ปน ปเรหิ ตสฺมี อตฺถเ คหิเตยฺว
กมฺมปโย. วจีวิญฺญตฺตติสงฺขาเต วจีทฺวาเรติ วาจา ย อธิปฺปาโย
วิญฺญาเปติ, สยฺญจ วาจา ย วิญฺญาเปตีติ วจีวิญฺญตฺตติสงฺขาเต
วจีเภทกรปโยคสมฺภูจฺจาปกจิตฺตสมฺภูจฺจานปฺถวิทฺธาตฺวาธิกฺกลาปฺสฺส วิการภูเต
โจปนฺวาจาภาวโต กมฺมานํ ปวตฺตติมุขภาวโต จ วจีทฺวารสงฺขาเต
กมฺมทฺวาเร. พาหุลลวตฺตติโตติ อิทํ วตฺตนยฺเมว.

^๑ วิหฺรติ (ที.ฎี. ๑/๑๔๕).

[๕๗] ปรสพตตี อภิมุขิ ฉายติ โลกวเสน จินเตตตี อภิขุณา.
 พุยาปชชติ หิตสุขิ เอเตนาติ พุยาปาโท. มิจฉา วิปริตโต ปสสตีติ
 มิจฉาทิฎฺฐิ.

ตตถ “อโห วต อิหิ มม สียา”ติ เอวํ ปรภณฺหาภิขุณายนํ
 อภิขุณา, สภา ปรภณฺทสฺส อตฺตโน นามเนเนว กมฺมปโถ โหติ. “อโห
 ส. ๑๗๐ วตายํ สโตโต วินสฺเสยฺยา”ติ เอวํ มโนปโถโส พุยาปาโท. “นตฺถิ
 ทินฺนุ”ตฺยาทินา นเยน วิปริตทสฺสนํ มิจฉาทิฎฺฐิ. เอตถ ปน นตฺถิก-
 อเหตุกอกิริยทิจฺฐีหิเยว กมฺมปถเกโท. อิเมสํ ปน องฺคาทิววตฺถานวเสน
 ปปญฺเจ ตตถ ตตถ^๑ อากตฺนเยน ทฎฺฐพฺโพ. อญฺญตฺราปิ วิญฺญตฺติยาติ
 กายวจฺวิญฺญตฺตี วินาปิ, ตํ อสมฺมุจฺจาเปตฺวาปีตฺยตฺโถ. วิญฺญตฺติสมฺมุจฺจาปก-
 จิตฺตสมฺปยุตฺตา เจตฺถ อภิขุณาทโย เจตฺนาปกฺขิกาว โหนฺติ.

ม. ๑๗๕ [๕๘-๕๙] โทสมฺมุเลน ชายนฺตีติ สหชาตาทิปจฺจเยน โทสสงฺฆาตฺมุเลน
 โทสมฺมุลกจิตฺเตน วา ชายนฺติ, น โลกฺมุลาทิจฺ. หสมานาปิ ทิ ราชาโน
 โทสจิตฺเตเนว ปาณวธํ อาณาเปนฺติ, ตถา ผรฺสวาทาพุยาปาเทสุปิ
 ยถารหํ ทฎฺฐพฺพํ. มิจฉาทสฺสนสฺส อภินิวิสิตพฺพวตฺถุสุ โลกฺปุพฺพจฺคมเมว
 อภินิวิสฺนโต อาห “มิจฉาทิฎฺฐิ จ โลกฺมุเลนา”ติ.

[๖๐] เสสานิ จตฺตาริปี ทฺวิทิจฺ มุเลหิ สมฺภวฺนตีติ โย ตาว อภิมตํ
 วตฺถุํ อนภิมตํ วา อตฺตพฺนฺธฺปริตฺตาทาภิปปโยชนํ สนฺถาย หรฺติ, ตสฺส
 อทินฺนาทานํ โลกฺมุเลน โหติ. เวรนิยฺยาตฺนตฺถํ หรฺนตฺสฺส โทสมฺมุเลน.
 นีติปาจกฺปปมาณโต ทฎฺฐจฺนิกฺคหณตฺถํ ปรสฺนตฺกํ หรฺนตฺนํ ราชนํ
 พฺรหฺมณฺญํ “สพฺพมิตํ พฺรหฺมณฺญํ ราชฺหิ ทินฺนํ, เตสํ ปน
 สพฺพทฺพฺพลภาเวน อญฺเญ ปริภฺวชนฺติ, อตฺตสฺนตฺกเมว พฺรหฺมณฺญา
 ปริภฺวชนฺตี”ตฺยาทินิ วตฺวา สกสฺสญฺาย เอว ยํ กิจฺจ หรฺนตฺนํ กมฺมผล-
 สมฺพนฺธาปวาทินฺนญจ โมหฺมุเลน. เอวํ มุสวาทาทิสฺสุปิ ยถารหํ โยเชตพฺพํ.

[๖๑] ฉสุ อารมฺมณฺสุ ติวิธกมฺวเสน อุปฺปชฺชมานมฺเปตํ ติวิธ-
 ส. ๑๗๑ นียเมน อุปฺปชฺชตีติ อาห “ตถา ทานํ สิลฺภาวฺนาวเสนา”ติ. ทสฺธา

^๑ วิ.อฎ. ๑/๔๗๗, ที.อฎ. ๑/๖๘, อภ.อฎ. ๑/๑๔๕ ปฎฺฐเรสุ ปสฺสิตพฺพํ.

นิทุทิลิยมานานํ ทิ ทฺวินนํ, ปุณ ทฺวินนํ ตินฺณณฺจ ยถากุณฺมํ ทานาทีสุ
ตีเสว สจฺคโห. การณํ ปเนตถ ปฺรโต ปวฺกขาม. ฉฬารมฺมเณสุ
ปน ติวิชกมฺมทฺวาเรสุ จ เนสํ ปวตฺติโยชนา อฏฺฐกถาทีสุ^๑ อาคตนฺยณ
คเหตุพฺพา.

[๖๕] ทียติ เอเตนาติ ทานํ, ปริจจาคเจตนา. เอวํ เสเสสุปิ. สีสฺตีติ
สีลํ, กายวจีกมฺมานิ สฺมาทหติ, สฺมมา จเปตฺติยตุเถ, สีสฺยติ วา
อุปฺชาเรตฺติติ สีลํ. อุปฺชาเรณํ ปเนตถ กุสฺลानํ อธิฏฺฐานภาโว. ตถา ทิ ม. ๑๗๖
วุตฺตํ “สีเล ปตฺติฏฺจาया”ตฺยาทิ.^๒ ภาเวติ กุสฺเล ฌมฺเม อาเสวติ วทฺฺเตติ
เอตฺยาติ ภาวนา. อปฺจายติ ปุชฺชาวเสน สามีจฺจึ กโรติ เอเตนาติ
อปฺจายนํ. ตตฺถิกิจฺจกรณฺเ พฺยวาทฺสส ภาโว เวยฺยาวจฺจํ. อตฺตโน
สนฺตนาเน นิพฺพตฺตา ปตฺติ ทียติ เอเตนาติ ปตฺติทานํ. ปตฺติ อฺนุโมทติ
เอตฺยาติ ปตฺตฺตานุโมทนา. ฌมฺมํ สฺถนฺนติ เอเตนาติ ฌมฺมสฺสฺสนํ. ฌมฺมํ
เทเสนฺติ เอตฺยาติ ฌมฺมเทสนา. ทิฏฺฐิจฺยา อฺชฺชกรณํ ทิฏฺฐิจฺชกมฺมํ.

ตตฺถ สานุสยสนฺตนาโวโต ปเรสํ ปุชฺชานุคฺคหกามตฺยา อตฺตโน
วิชฺชมานวตฺถุปริจฺจชนวสฺปวตฺตเจตนา ทานํ นาม, ทานวตฺถุปริเยสน-
วเสน ทินฺนสฺส สฺโสมนฺสฺสจิตฺเตน อฺนุสฺสรณวเสน จ ปวตฺตา ปุพฺพปจฺจา-
ภาคเจตนา เอตฺเถว สฺโมธานํ คจฺจติ. เอวํ เสเสสุปิ ยถารทํ ทฏฺฐพฺพํ.
นิจฺจสีลาทิวเสน ปณฺจ อฏฺฐ ทส วา สีลานิ สฺมาทียนตฺสฺส ปริปฺปูเรนฺตฺสฺส ส. ๑๗๒
อสมาทิยิตฺวาปิ สฺมปตฺตกายนวจิจฺจจฺริตโต วิรมฺนตฺสฺส ปุพฺพชนฺตฺสฺส
อุปฺสมปทฺมาพเก สํวรํ สฺมาทียนตฺสฺส จตฺตฺปาริสฺสุทฺธิสีลํ ปริปฺปูเรนฺตฺสฺส จ
ปวตฺตเจตนา สีลํ นาม. จตฺตาสีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ชนฺธาทีสุ จ ภูมึสุ
ปริกมฺมสฺมมสนวสฺปวตฺตา อปฺปนํ อปฺปตฺตา โคตฺรภฺปิโยสานเจตนา
ภาวนา นาม, นีรวชฺชวิชฺชาทิจฺฉิยาปฺณนเจตนาปิ เอตฺเถว สฺโมธานํ
คจฺจติ.

วยฺสา คฺุณฺเห จ เชฏฺฐานํ จีวราทิสฺสุ ปจฺจาสารทิตฺเตน อสงฺ-
กิลิฏฺฐชฺฌมาสฺยเนน ปจฺจปฏฺฐานอาสนาภินิหาราทิวิชินา พหุมานกรณเจตนา

^๑ อภิ.อฎ. ๑/๒๐๘ ปีฎเจ ปสฺสิตพฺพํ.

^๒ ส.ส. ๑๕/๒๓/๑๖, ส.มหา. ๑๙/๔๑๒/๑๖๓.

อปจายนํ นาม. เตสเมว คีตานานญจ ยถาวุตตชฎาสเยน ตํตํกัจจ-
 กรณเจตนา เวยยาวจจํ นาม. อตตโน สนตाने निपुत्तस्स पुणฺณสฺส
 ม. ๑๗๗ ปเรหิ สาธารณภาवं ปจฺจาสิสฺสเจตนา ปตฺติทานํ นาม. ปเรหิ ทินฺนสฺส
 อทินฺนสฺสปี วา पुणฺณสฺส मज्जेम्मल्वินิสฺสญฺเณ जित्तेन अपुणानुโมทนา-
 เจตนา ปตฺตานุโมทนา นาม. เอวมิมํ ฌมํ สุตฺวา ตตถ วุตฺตเนเยน
 ปฏิปชฺชนโต “โลกียโลกุตฺตรคฺคณฺวิเสสสฺส ภาคิ ภาวิสฺสามิ, พหุสฺสุโต วา
 หุตฺวา ปเรสํ ฌมฺมเทสนาทีหิ อนุคฺคณฺหิสฺสามิ”ติ เอวํ อตตโน ปเรสํ
 วา หิตผรวสฺสปุวตฺเตน อสงฺกิลิฏฺจชฎาสเยน หิตฺุปเทสฺสวณเจตนา
 ฌมฺมสฺสวณํ นาม, นีรวชฺชวิชฺชาทิสฺสวณเจตนาปี เอตฺเถว สงฺคฺยหฺติ.
 ลาภสฺสการาทินิรเปกฺขตาย โยนิสฺโส มนสิกโรโต หิตฺุปเทสฺสเจตนา
 ฌมฺมเทสนา นาม, นีรวชฺชวิชฺชาทิสฺสวณเจตนาปี เอตฺเถว สงฺคฺหํ
 คจฺฉติ. “อตฺถิ ทินฺนนฺ”ตฺยาทินฺนปุวตฺตสมฺมาทสฺสนวเสน ทิฏฺฐิยา
 อชฺุกรณํ ทิฏฺฐิชฺุกมฺมํ นาม.

ส. ๑๗๓ ยทิ เอวํ ญาณวิปฺยุตฺตจิตฺตฺุปปาทสฺส ทิฏฺฐิชฺุกมฺมปุณฺณกิริยาภาโว
 น ลพฺภตฺติติ ? โน น ลพฺภติ ปุริมฺปจฺฉิมเจตนาณมฺปิ ตํตํปุณฺณกิริยาเสว
 สงฺคณฺหนโต. กิณฺจาปี หิ อชฺุกรณเวลายํ ญาณสมฺปยุตฺตเมว จิตฺตํ โหติ,
 ปุริมฺปจฺฉาภาเค ปน ญาณวิปฺยุตฺตมฺปิ สมฺภาวตฺติติ ตสฺสปี ทิฏฺฐิชฺุกมฺม-
 ภาโว อุปฺปชฺชตฺติติ อลฺมตีปฺปญฺเณน.

อิเมสฺส ปน ทสฺสุ ปตฺติทานานุโมทนา ทานे สงฺคหํ คจฺฉนฺติ
 ตํสฺภาวตฺตา. ทานมฺปิ หิ อีสฺสามจฺเจรณํ ปฏิปชฺข์, เอเตปี. ตสฺมา
 สมานปุปฏิปชฺชตาย เอกลกฺขณตฺตา เต ทานมยปุณฺณกิริยวตฺถุมฺหิ
 สงฺคฺยหฺติ. อปจายนเวยยาวจฺจา สีสฺสมยปุณฺณเวว สงฺคฺยหฺติ จาริตฺต-
 สีสฺสภาวโต. เทสนาสฺวณทิฏฺฐิชฺุกา ปน กุสฺลธมฺมาเสวณภาวโต “ภาวนามเย
 สงฺคหํ คจฺฉนฺติ”ติ^๑ อจฺฉริยธมฺมปาลตฺถเรณ วุตฺตํ. อปเร ปน
 ม. ๑๗๘ “เทเสนฺโต สฺสุนฺโต จ เทสนานุสาเรณ ญาณํ เปเสตฺวา ลกฺขณานิ
 ปฏิวิชฺฌ ปรฺฏิวิชฺฌ เทเสตี สฺสุณาตี จ, ตานิ จ เทสนาสฺวานานิ

^๑ ที.ฎี. ๓/๒๕๔.

ปฏิเวธเมวาหฺรณฺตีติ เทสนาสวฺนา ภาวนามเย สงฺคหํ คจฺจนฺตี”ติ วทฺนฺติ.
 ฌมฺมทานสภาวโต เทสนา ทานมเย สงฺคหํ คจฺจตีติปิ สกฺกา วตฺตฺ.
 ตถา หิ วุตฺตํ “สพฺพททานํ ฌมฺมทานํ ชินาตี”ติ.^๑ ตถา ภิฏฺฐิจฺชุกมฺมํ
 สพฺพตฺถาปิ สพฺพเพสํ นิยมฺนลกฺขณฺตฺตา. ทานาทีสุ หิ ยํ กิณฺจ “อติ
 ทินฺน”ตฺยาทินฺยปฺวตฺตตาย สมฺมาภิฏฺฐิจฺยา วิโสธิตํ มหฺปฺพลํ โหติ
 มหฺานิสฺสํ, เอวญฺจ กตฺวา ทัฬฺหนิกายภฺฐกฺถาย”^๒ “ภิฏฺฐิจฺชุกมฺมํ สพฺพเพสํ
 นิยมฺลลกฺขณฺ”ติ วุตฺตํ. เอวํ ทานสึลภาวนาเวสเน ตีสุ อิตเรสํ
 สงฺคณฺหนโต สงฺเขปโต ติวิธเมว ปุณฺณกิริยวตฺถุ โหตีติ ทภฺจพฺพํ, ตถา ส. ๑๗๔
 เจว อจฺริเยน เภฏฺจา ทสฺสตีติ.

[๖๗] มโนกมฺมเมว วิญฺญตฺติสมฺภูจฺจาปกตฺตภาเวน กายทวาราทีสุ
 อปฺวตฺตฺนโต. ตณฺจ รูปรวจฺรกฺสลํ ภาวนามยํ ทานาทิวเสน
 อปฺวตฺตฺนโต. อปฺปนาปฺตฺตํ ปุพฺพภาคปฺวตฺตฺนํ กามาวจฺรภาวโต.
 ฉานนฺจกฺเขทฺเทนาคี ปฏิปทาภิเภทโต อนฺนกวิธตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 อํคาคีทกฺกมฺวเสน
 นิพฺพตฺต

[๖๘] อารมฺมณฺเกทฺเทนาคี :-

“กสิณฺคฺคาภฺมิมากาลํ อากาสวิสยํ มโน
 ตทภาโว ตทาลมฺพํ วิญฺญาณฺนตี จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

อิมสํ จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

[๖๙] เขตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 อุกฺทจฺจจฺรหิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 อุกฺทจฺจจฺสทคฺตเจตฺนารหิตํ เอกาทสฺวิธํ อุกฺสลกมฺมํ.
 กิ ปเนตฺถ การณํ อธิโมกฺขวิรฺเหเน สพฺพทฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 วิจิกิจฺจาสทคฺตํ
 ปฏิสนฺธิ อากทฺตฺตฺตฺตฺต, อธิโมกฺขสมฺปโยเคน ตโต พลวฺนตฺตฺต
 อุกฺทจฺจ-
 สทคฺตํ นากทฺตฺตฺตฺตตีติ ? ปฏิสนฺธิทานสภาวภาวโต. พลวํ อากทฺตฺตฺต, ม. ๑๗๔
 ทฺตฺตฺตฺต นากทฺตฺตฺตตีติ หิ อयํ วิจารณา ปฏิสนฺธิทานสภาวเวสฺสุเยว. ยสฺส
 ปน ปฏิสนฺธิทานสภาวเวสฺว นตฺถิ, น ตสฺส พลวภาโว ปฏิสนฺธิอากทฺตฺต
 การณํ.

^๑ ขุ.ธ. ๒๕/๓๕๔/๗๘.

^๒ ที.อ.ญ. ๓/๑๙๕, อภ.อ.ญ. ๑/๒๑๐-๒๑๑.

กถิ ปเนตฺ วิญญาตพฺพํ อุทฺธจฺจสทฺตสฺส ปฏฺิสนฺธิทานสภาวโ
นตฺถิตฺติ ? ทสฺสเนน ปหาตพฺพेषฺส อเนกตตฺตทา. ติวิธา ทิ อกุสลา
ทสฺสเนน ปหาตพฺพทา, ภาวนาย ปหาตพฺพทา, ลียา ทสฺสเนน ปหาตพฺพทา
ส. ๑๗๕ ลียา ภาวนาย ปหาตพฺพทาติ. ตตฺถ ทิฏฺฐิสทฺตทวิจิจิฉฺฉาสทฺตจิตฺตูปปาทา
ทสฺสเนน ปหาตพฺพทา นาม ปจฺมํ นิพฺพานทสฺสนวเสน “ทสฺสนนฺ”ติ
ลทฺธนาเมน โสตาปตฺติมคฺเคน ปหาตพฺพตฺตทา. อุทฺธจฺจสทฺตจิตฺตูปปาโท
ภาวนาย ปหาตพฺพโ พนาม อคฺคมคฺเคน ปหาตพฺพตฺตทา. อุปริ มคฺคต-
ตยณฺหิ ปจฺมมคฺเคน ทิฏฺฐนิพฺพานเ ภาวนายเสน ปวตฺตนโต “ภาวนา”ติ
วุจฺจติ. ทิฏฺฐิจิวิปฺยุตฺตโตมนสฺสทฺตจิตฺตูปปาทา ปน ลียา ทสฺสเนน
ปหาตพฺพทา ลียา ภาวนาย ปหาตพฺพทา เตสํ อปายนิพฺพตฺตกาเวตฺถาย
ปจฺมมคฺเคน เสสพฺพลาพฺพลาเวตฺถาย อุปริมคฺเคหิ ปหฺยิมาเนตฺตทา. ตตฺถ
ลียา ทสฺสเนน ปหาตพฺพมฺปิ ทสฺสเนน ปหาตพฺพสามณฺเณน อิท
“ทสฺสเนน ปหาตพฺพนฺ”ติ โวหฺรณฺติ.

ยทฺธิ จ อุทฺธจฺจสทฺตํ ปฏฺิสนฺธิ ททฺเหยย, ตทา อกุสลปฏฺิสนฺธิยา
สฺคตฺติยํ อสมฺภวโต อปาเยเสว ททฺเหยย. อปายคฺมนียณฺจ อวสฺสํ
ทสฺสเนน ปหาตพฺพํ ลียา. อิตฺรธา อปายคฺมนียสฺส อปฺปหฺินตฺตทา
เสกฺขานํ อปายูปฺปตฺติ อาปชฺชติ, น จ ปเนตฺ ญฺุตฺตํ “จตุหปาเยหิ จ
วิปฺปมฺมุโต,^๑ อวิเนปาทธฺมโม”ติอาทิวจฺเนหิ^๒ สทฺ วิรุชฺฌนโต. สติ จ
ปเนตฺสฺส ทสฺสเนน ปหาตพฺพภาเว “ลียา ทสฺสเนน ปหาตพฺพทา”ติ
ม. ๑๘๐ อิมสฺส วิภงฺเก วตฺตพฺพํ ลียา, น จ ปเนตฺ วจฺตฺตนฺติ. อถ “ลียา อปาย-
คามินิโย ราโค โทโส โมโห ตเทกฺกฺจจา จ กิเลสา”ติ เอวํ ทสฺสเนน
ปหาตพฺพेषฺส วตฺตตฺตทา อุทฺธจฺจสทฺตเจตฺตนาย ตตฺถ สงฺคโห สกฺกา
วตฺตฺตฺตฺตฺติ. ตํ น, ตสฺส เอกนฺตโต ภาวนาย ปหาตพฺพภาเวเน วตฺตตฺตทา.
ส. ๑๗๖ วตฺตตฺตฺตฺตํ “กตฺเม ธฺมมา ภาวนาย ปหาตพฺพทา, อุทฺธจฺจสทฺตโต
จิตฺตูปปาโท”ติ,^๓ ตสฺมา ทสฺสเนน ปหาตพฺพेषฺส อวจฺนํ อิมสฺส
ปฏฺิสนฺธิทานาภาวํ สาธฺเถติ. นนฺ จ ปฏฺิสมฺภิทาวิภงฺเก :-

^๑ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๑/๗, ขุ.สุ. ๒๕/๒๓๔/๓๗๘.

^๒ วิ.มหา. ๑/๒๑/๑๒, ส.น. ๑๖/๔๑/๖๖, ส.มหา. ๑๘/๘๘๘/๒๕๖-๒๕๗.

^๓ อภิ.สง. ๓๔/๑๔๐๖/๓๑๒.

“ยสฺมี สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อูปนฺนํ โหติ อุกฺเขยสสฺสํ
 อุกฺเขยสสฺสํ รุปรามมณฺโณ วา อฺเปยฺย ธรรมารมมณฺโณ วา, ยํ ยํ
 วา ปนารพฺภ ตสฺมี สมเย ผลสฺโส โหติ อฺเปยฺย อวิกฺเขโป โหติ,
 อิมํ ธรรมมา อกุสลา. อิมํสฺส ธรรมเมสฺส ฌานํ ธรรมปฏิสมฺภิทา, เตสํ
 วิปาเก ฌานํ อตฺถปฏิสมฺภิทา”ติ^๑

เอวํ อุกฺเขยสสฺสํจตุตฺตํ อุกฺเขยสสฺสํ จิตฺตํ อุกฺเขยสสฺสํ
 กถมสฺสํ ปฏิสมฺภิทานาภาโว สมฺปฏิจฺจิตฺตํโพธิ ? นายํ ปฏิสมฺภิทานํ
 สนฺธาย อุกฺเขยสสฺสํ, อถ โข ปวตฺติวิปากํ สนฺธาย. ปฏฺฐาเน ปน :-

“สทฺธาตา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ
 รุปรานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย, นานากฺขณิกาทสฺสเนน ปหาตพฺพา
 เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ, กฏฺตตา จ รุปรานํ กมฺมปจฺจเยน
 ปจฺจโยติ”^๒

ทสฺสเนน ปหาตพฺพเจตนาย เอว สทฺธาตนา นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวํ
 อุกฺเขยสสฺสํ “สทฺธาตา ภาวนาย ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ
 รุปรานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติ” ภาวนาย ปหาตพฺพเจตนาย สทฺธาต- ม. ๑๘๑
 กมฺมปจฺจยภาโว อุกฺเขยสสฺสํ, น ปน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว, น จ
 นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วินา ปฏิสมฺภิทากทฺตมํ อตฺถิ, ตสฺมา นตฺถิ
 ตสฺส สทฺธาตปิ ปฏิสมฺภิทานนฺติ. ยํ ปเนเก วทฺนติ “อุกฺเขยสสฺสํ
 อุกฺเขยสสฺสํ น เทติ ปฏฺฐาเน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺส
 อุกฺเขยสสฺสํ”ติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ ปฏิสมฺภิทาวิภงฺเก อุกฺเขยสสฺสํ- ส. ๑๗๗
 สทฺธาตนา นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺสํ อุกฺเขยสสฺสํ
 วิปากาภาวเมว สนฺธาย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺสํ อุกฺเขยสสฺสํ
 ยทิ หิ ปวตฺติวิปากํ สนฺธาย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว วุจฺเจยฺย,

^๑ อภิ.วิ. ๓๕/๗๓๐/๓๖๕.

^๒ อภิ.ป. ๔๑/๘๙/๑๗๒.

^๓ อภิ.ป. ๔๑/๘๙/๑๗๒.

ตทา ปฏิสนธิวิปากมปิสุส มณฺเฑยฺยฺนฺติ ลพฺภมาณสฺสปี ปวตฺติวิปากสฺส
วเสน นานากุชณิกกมฺมปจฺจยภาโว น วุตฺโต, ตสฺมา น สกฺกา
ตสฺส ปวตฺติวิปากํ นิวาเรตุ. เตนาน **“ปวตฺติยํ ปนา”**ตฺยาถิ. **อาจริย-**
พฺพุทฺธมิตฺตาทโย ปน อตฺถิ อุกฺกุจฺจสทฺคตํ ภาวนาถ ปหาตพฺพมฺปิ,
อตฺถิ น ภาวนาถ ปหาตพฺพมฺปิ, เตสฺส ภาวนาถ ปหาตพฺพํ เสกฺข-
สนฺदानปฺปวตฺตํ, อิตฺธํ ปุณฺณชฺชนสนฺदानปฺปวตฺตํ, ผลทานญจ ปุณฺณชฺชน-
สนฺदानปฺปวตฺตสฺสเสว, น อิตฺธสฺสชาติ เอวํ อุกฺกุจฺจสทฺคตํ ทฺวิธา วิภิชิตฺวา
เอกสฺส อุกฺกยวิปากทานํ, เอกสฺส สพฺพธาปี วิปากภาวํ วณฺเณนฺติ. โย
ปนฺนตฺถ เตสํ วินิจฺฉโย, ยญฺจ ตสฺส นีราราณํ, ยญฺจ สพฺพธาปี
วิปากภาววาทีนํ มตฺตปฏิกฺเขปนํ อิตฺธ อวุตฺตํ, ตํ สพฺพํ **ปรมตฺถ-**
มณฺชฺสาทีสุ, วิเสสโต จ อภิธมฺมมุตตวิภาวินีญา นาม **อภิธมฺมมาวตาร-**
สํวณฺณนายํ วุตฺตนฺเยน เวทิตพฺพํ.

สพฺพตฺถาปี กามโลเกติ สุกฺคตฺตํคฺคตฺตวเสน สพฺพสฺสมิมฺปิ กามโลเก.
ยถารหนฺติ ทฺวารารมฺมณานูรูปํ. อปาเยสฺสปี ยํ นาคสฺสฺสณฺณาทินํ มหา-
สมฺปตฺติวิสยํ วิปากวิญฺญาณํ, ยญฺจ นีรยวาสีนํ มหาโมคฺคฺคฺลลฺลนตฺเถร-
ม. ๑๘๒
ส. ๑๗๘
ทสฺสนาทีสุ อฺปปุชฺชติ วิปากวิญฺญาณํ, ตํ กุสฺลกมฺมสฺสเสว ผลํ. น ทิ
อกุสฺลสฺส อิกฺกุจฺวิปากโก สมภวตีติ. วุตฺตญฺเฑหตํ **“อญฺจานเมตํ ภิกฺขเว
อนิกาสเ, ยํ อกุสฺลสฺส กมฺมสฺส อิกฺกุจฺ โกนฺโต วิปากโก สํวิชฺชตี”**ติ.^๑
ตสฺมา กุสฺลกมฺมํ อปาเยสฺสปี อเหตุกฺวิปากานิ ชนฺติ. อณฺณญมิกสฺส จ
กมฺมสฺส อณฺณญมิกวิปากภาวโต กามวีรธาภาวนาถ กามตฺถนฺทหาวิสย-
วิญฺญาณปฺปาทนาโยคโต เอกนฺตสฺสทิสฺวิปากตฺตา จ มหคฺคตฺตานตฺตรกฺุสฺลนํ
รูปาวจรกมฺเมน อเหตุกฺวิปากปฺปตฺติยา อภาวโต รูปโลเกปี ยถารหํ
รูปาทิวิสยานิ ตานิ อภินิปฺพาเทตีติ วุตฺตํ **“สพฺพตฺถาปี กามโลเก”**ตฺยาถิ.

[๗๑-๗๒] เอวํ ปน วิปจฺจนฺตํ กมฺมํ โสฬสทฺทวาทสทกอญฺจกวเสน ติธา
วิปจฺจตีติ ทสฺเสตฺตํ **“ตตฺถาปี”**ตฺยาถิ วุตฺตํ. **ตตฺถาปี**ติ เอวํ วิปจฺจมาเนปี
กุสฺลกมฺเม. อุกฺกฏฺฐนฺติ กุสฺลปรีวารลาภโต, ปจฺจนา อาเสวนปฺปวตฺติยา วา

^๑ ม.อ. ๑๔/๑๓๑/๑๑๕, อจ.เอภก. ๒๐/๒๘๔/๓๐, อภ.วิ. ๓๕/๘๐๙/๔๑๑.

วิสิฐจฺ. ยณฺหิ กมฺมํ อตฺตโน ปวตฺติกาเล ปุริมปจฺจมาภาคปฺวตฺเตหิ
 กุสลกมฺเมหิ ปริวาริตฺ, ปจฺจมา วา อาเสวนลาภาน สมฺทาจินฺณํ, ตํ
 อุกฺกฏจฺ. ยํ ปน กรณฺกาลे อุกฺกฏกมฺเมหิ ปริวาริตฺ, ปจฺจมา วา
 “ทุกกฏเมตํ มยา”ติ วิปฺปฏิสารถุปาทเนน ปริภาวิตํ, ตํ โอมกนฺติ
 ทฏฺฐพฺพ.

ปฏิสนธิ์นติ เอกเมว ปฏิสนธิ์. น ทิ เอเกน กมฺเมน อนเภาสุ
 ชาตีสฺ ปฏิสนฺธิ โหติ, ปวตฺติวิปาโก ปน ชาตีสเตปิ ชาตีสหฺสเสปิ โหติ.
 ยถา “ตฺริจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตฺคฺคฺมา ทกฺขินา ปาฏิกฺกชิตฺพฺพา”ติ.^๑
 ยสฺมา ปเนตฺถ ญาณํ ชจฺจนฺธาทิวิปตฺตินิมิตฺตสฺส โมหสฺส สพฺพากุสลสฺเสว
 วา ปฏิปฺกขํ, ตสฺมา ตํสมฺปยุตฺตํ กมฺมํ ชจฺจนฺธาทิวิปตฺติปจฺจยํ น ส. ๑๗๙
 โหตีติ ติเหตุกํ อติทฺพฺพลมฺปิ สมานํ ทฺเหตุกปฏิสนฺธิเมว อากฺขตฺติ, ม. ๑๘๓
 นาเหตุกํ. ทฺเหตุกญฺจ กมฺมํ ญาณสมฺปโยคาภาวโต ญาณผลฺรูปาทเน
 อสมตฺถํ, ยถา ตํ อโลภสมฺปโยคาภาวโต อโลภผลฺรูปาทเน อสมตฺถํ
 อุกฺกฏกมฺมนฺติ ตํ อติอุกฺกฏจฺมปิ สมานํ ทฺเหตุกเมว ปฏิสนฺธิ์ อากฺขตฺติ,
 น ติเหตุกนฺติ วุตฺตํ “ติเหตุกโมมกํ ทฺเหตุกมฺกฏฺฐญฺจา”ตฺยาทิ.

เอตฺถ สฺยยา ยถา ปฏิสมฺภิทามคฺเค “คตฺติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุตฺเต
 อญฺจนํ เหตุํ ปจฺจยา อฺปตฺติ โหตี”ติ กุสลสฺส กมฺมสฺส ชวนกฺขณ
 ตินฺณํ นิกนฺติกฺขณ ทฺวินํ ปฏิสนฺธิกฺขณ ตินฺนญฺจ เหตุํ วเสน
 อญฺจนํ เหตุํ ปจฺจยา ญาณสมฺปยุตฺตฺวปตฺติ,^๒ ตถา “คตฺติสมฺปตฺติยา
 ญาณวิปฺยุตฺเต จนนํ เหตุํ ปจฺจยา อฺปตฺติ โหตี”ติ ชวนกฺขณ
 ทฺวินํ นิกนฺติกฺขณ ทฺวินํ. ปฏิสนฺธิกฺขณ ทฺวินนญฺจ เหตุํ วเสน
 จนนํ เหตุํ ปจฺจยา ญาณวิปฺยุตฺตฺวปตฺติ^๓ วุตฺตา, เอวํ “คตฺติสมฺปตฺติยา
 ญาณวิปฺยุตฺเต สตฺตนนํ เหตุํ ปจฺจยา อฺปตฺติ โหตี”ติ ติเหตุกกมฺเมน
 ทฺเหตุกปฏิสนฺธิยา อวุตฺตตฺตา นตฺถิ ติเหตุกสฺส ทฺเหตุกปฏิสนฺธิ-
 อากฺขตฺตมนฺติ ? นยิทเมวํ ทฺเหตุโกมกกมฺเมน อเหตุกปฏิสนฺธิยา วิย

^๑ ม.จ. ๑๔/๓๗๙/๓๒๔.

^๒ ช.ป.ฎิ. ๓๑/๒๓๑/๒๕๕.

^๓ ช.ป.ฎิ. ๓๑/๒๓๓/๒๕๑.

ติเหตุโกมกมเมน สามตถิยานุรูปโต ทุเหตุกปฏิสนธิยาว ทาดพพตดา,
 กम्मสริกขกวิปากทสสนตถ์ ปน มหาเถเรน สาวเสโส ปาโจ
 กโต. อิตถธา “จตุณฺ์ เหตุณฺ์ ปจฺจยา”ติ วจนาภาวโต ทุเหตุกมเมน
 อเหตุกุปตติยาปิ อภาโว อาปชฺชติ, ตสฺมา ยถา สุกตฺติยํ ชจฺจนฺธ-
 ส. ๑๘๐ พธิราทิวิปตติยา อเหตุกุปตติ วชฺเชตฺวา คตฺติสมปตติยา สเหตุกุป-
 ตติทสสนตถ์ ทุเหตุกุปตติ เหว อุทฺธฺวา, น อเหตุกุปตติ, เหว
 ม. ๑๘๔ กम्मสริกขกวิปากทสสนตถ์ ติเหตุกมเมน ติเหตุกุปตติ เหว อุทฺธฺวา,
 น ทุเหตุกุปตติ, น ปน อลพฺพนโตติ ทฏฺจพฺพ.

[๗๔] เหว เอกาย เจตนาย โสฬส วิปากานิ เอตเถว ทฺวาทส-
 มคฺโค อเหตุกฏจกมฺปีติ ปวตตสฺส ติปิฏกจฺพนาคตฺเถรฺวาทสฺส^๑ วเสน
 วิปากปฺวตติ ทสฺเสตฺวา อิทานิ เอกาย เจตนาย ทฺวาทส วิปากานิ
 เอตเถว ทสกมคฺโค อเหตุกฏจกมฺปีติ อาคตสฺส โมรฺวาปีวาสีมหา-
 ธมฺมรทฺขิตตฺเถรฺวาทสฺสาปิ^๑ วเสน ทสฺเสตฺถุ “อสงฺขาริ สสงฺขาร-
 วิปากานิ”ตฺยาทฺธิ วุตตํ. ยถา มุขฺเจ จลิตฺเต อาทาสตเล มุขฺนิमितฺตํ จลติ,
 เหว อสงฺขารกฺสลสฺส อสงฺขารวิปาโกว โทติ, น สสงฺขาริเต เหว
 อาคมนโตว สสงฺขารเกโทติ อยเมตฺถธาธิปฺปาโย. ยสฺมา ปน วิปากสฺส
 สสงฺขารเกโท ปจฺจยวเสน อิจฺฉิตฺโต, น กมฺมวเสน, ตสฺมา เอโส
 เกจิวาโท กโต.

เตสนฺติ เตสํ เหววาทินํ. ยถากมฺนฺติ ติเหตุกุกฺกฏจาทินํ
 อนุกฺกเมน. ทฺวาทส วิปากานิ^๑ติ ติเหตุกุกฺกฏจอสสงฺขาริกสสงฺขาริกกมฺมสฺส
 วเสน ยถากมฺมํ สสงฺขาริกจตฺกฺกวชฺชิตานิ อสงฺขาริกจตฺกฺกวชฺชิตานิ จ
 ทฺวาทส วิปากานิ, ตถา ติเหตุโกมกสฺส ทุเหตุกุกฺกฏจสฺส จ กมฺมสฺส
 วเสน ทุเหตุกสสงฺขารทฺวยวชฺชิตานิ ทุเหตุกาสสงฺขารทฺวยวชฺชิตานิ จ ทส
 ส. ๑๘๑ วิปากานิ, ทุเหตุโกมกสฺส วเสน ทุเหตุกทฺวยวชฺชิตานิ จ อฏฺจ วิปากานิ
 ยถาวุตตสฺส “ติเหตุกมฺกุกฺกฏจฺน”ตฺยาทฺธินา วุตตนยสฺส อนฺุสาเรณ
 อนฺุสฺสรเณน ยถาสมฺภาวํ ตสฺส ตสฺส สมฺภวานุรูปโต อุทฺธิเส.

^๑ อภ.อฏ. ๑/๓๔๒ ปฏฺเจ ปสฺสิตพฺพ.

[๗๕] ปรีโต อุตฺตํ ชนฺทิตํ วยิ อปฺปานุภาวนติ ปรีตตํ. ปกฺกฐภาวํ
 นีตฺตฺตํ ปณฺตีตํ, อุกฺกิณฺนํ มชฺฌเม ภวํ มชฺฌมิมํ. ตตฺถ “ปฏฺฐิตทุฏฺหมตฺตํ ม. ๑๘๕
 อนาคตฺตํ ปรีตฺตฺตํ”ติ อวิเสสโตว อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ, ตถา “นาติสฺสฺสาวิตํ
 อปฺริปฺพฺณฺณวสีภาวํ มชฺฌมิมํ. อตฺตวิย สฺสฺสาวิตํ ปน สพฺพโส อปฺริปฺพฺณฺณวสีภาวํ
 ปณฺตีตฺตํ”ติ. อจฺจริเยน ปเนตฺถ ปรีตตมฺปิ อีสกํ ลทฺธาเสวนเมวาทิปฺเปตฺตฺตํ
 ทิสฺสตี. ตถา หานเนน นามรูปปริจเฉท :-

“สมานาเสวเน ลทฺθε วิชฺชมาเน มหพฺพเล
 อลทฺธา ตาทิสํ เหตุ อภิญญา น วิปจฺจตี”ติ^๑

สมานภูมิกโตว อาเสวนลาภเณ พลวภาวโต มหคฺคตตฺตมฺมานํ วิปากทานํ
 วตฺวา ตทภาวโต อภิญญาย อวิปจฺจนํ วุตฺตํ. ธีเนหิ จนนทจิตตวิริยวิมฺสาหิ
 นิพฺพตฺติตํ วา ปรีตตํ. มชฺฌิเมหิ จนนทาทิหิ มชฺฌมิมํ. ปณฺตีเตหิ ปณฺตีตฺตํ
 อลมตฺติปฺปญฺเจเน.

[๗๖] ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวาติ อภิญญาภาวํ อสมฺมปตฺตํ ปญฺจมชฺ-
 ฌานํ ตวิธมฺปิ ภาเวตฺวา. อภิญญาภาวปฺปตฺตสฺส ปน อวิปากภาโว
 “อลทฺธา ตาทิสนฺ”ตฺยาทินา^๑ อจฺจริเยน สาทิตฺ. มฺลฏฺฐีกาการาทโย ปน
 อญฺญตฺตํ ตํ สาเชนตี.^๒ ตํ ปน สงฺเขปโต, ตตฺถ ตตฺถ วิตถารโต จ
 อภิตมฺมตฺตวิกาสิโนยํ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพํ.

[๗๗] สญฺญาวิราคํ ภาเวตฺวาติ “สญฺญา โรโค, สญฺญา คณฺโฑ”- ส. ๑๘๖
 ตฺยาทินา, “ธิ จิตฺตํ ธิพฺพตํ จิตฺตฺตํ”ตฺยาทินา วา นเยน อรูปปฺปวตฺตติยา
 อาทินวทสฺสเนน ตทภาเว จ ปณฺตีตภาวสนฺนิฏฺฐาเนน วาโยกสิเณ เกสญฺจิ
 มเตน ปรีจฺฉินฺนากาสกสิเณ วา ภาวนาพเลน เตน ปฏฺฐิตภิตพฺพภาเว
 อรูปสฺส อนิพฺพตฺติตฺสวาวาปาทนฺวเสน อรูปวิราคภาวนํ ภาเวตฺวา อสญฺญ-
 สตเตสฺสุ อูปฺชชฺชนฺติ กมฺมกิริยวาทินो ติตฺตติยา เอวาทฺยาทิปฺปาโย. เต ปน ม. ๑๘๖
 เยน อิริยาปเถน อิตฺ มรฺนตี, เตเนว ตตฺถ นิพฺพตฺตฺตํตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

^๑ นามรูปปริจเฉท ๔๗๔/๔๕.

^๒ มฺลฏฺฐี. ๒/๑๐๕ ปิฏฺฐเจ ปสฺสตีพฺพํ.

[๘๖] อนาคามีโน ปน สุตถาวาเสสฺ อูปปชฺชนตีติ อนาคามีโนเยว อริยา ปุถุชฺชนาทิกาลे, ปจฺฉาปิ वा ปณจมชฺฌานं ติวริธมปิ ภาเวตฺวา สุตถาทิอินฺทริยเวมตฺตदानุกกเมन ปณจสฺ สุตถาวาเสสฺ อูปปชฺชนตี.

[๘๗] ยถากกมํ ภาเวตฺวา ยถากกมํ อารุเปสฺ อูปปชฺชนตีติ โยชนา. ยถากกมฺนตี จ ปจฺมารุเปปาทิอนุกกเมน. สพฺพมปิ เจตํ ตสฺส ตสฺเสว ฌานสฺส อาเวณิกภูมिवเสน วุตฺตํ. นิกฺกนฺติยา ปน สตี ปุถุชฺชนาทโย ยถาลทฺตชฺฌานสฺส ภูมิจฺเจเตสฺ สุตถาวาสวชฺชิตฺเตสฺ ยตถ กตฺถจิจิ นิพฺพตฺตฺนตี, ตถา กามภเวปิ กามาวจรกมฺพเลน. “อิชฺฌตี ภิกฺขเว สीलวโต เจโตปณฺธิ วิสุทฺตฺตา”ตี^๑ หิ วุตฺตํ. อนาคามีโน ปน กาม- รากสฺส สพฺพโส ปหีนฺตฺตา กามภเวสฺ นิกฺกนฺตี น อูปปาเทนตีติ กามโลก- วชฺชิตฺเตน ยถาลทฺตชฺฌานภูมิจฺเจเต ยตถ กตฺถจิจิ นิพฺพตฺตฺนตี. สุตถาวาเสสฺ หิ อนาคามีโนเยว นิพฺพตฺตฺนตีติ นียโม อตฺถิ, เต ปน อณฺเวยตฺถ น

ส. ๑๘๓ นิพฺพตฺตฺนตีติ นียโม นตฺถิ. เอวญจ กตฺวา วุตฺตํ อัจฺฉริเยน :-

“สุตฺถาวาเสสฺวานาคามี- ปุคฺคฺลาโวปชฺชเร
กามธฺตมฺหิ ชายนฺตี อานาคามีววิวชฺชิตฺตา”ตี.^๒

สุกฺขวิปสฺสกาปิ ปเนเต มรณกาลे เอกนฺเตเนว สฺมาปตฺตี นิพฺพตฺเตนตี สฺมาธิมฺหิ ปริปุรการีภาวโตตี ทฺฐจฺพพ. “อิตฺถิโยปิ ปน อริยา वा अनरिया वा อญฺจสฺมาปตฺติลาภินิโย พฺรหฺมปาริสชฺเชสฺสุเยว นิพฺพตฺตฺนตี”ตี ม. ๑๘๗ อญฺจกถาย^๓ วุตฺตํ. อปิเจตถ เวหฺพผลอกนิจฺจจตฺตถารุเปปาวานํ เสฏฺฐ- ภาวภาวโต ตตฺถ นิพฺพตฺตา อริยา อณฺเวยตฺถ นูปปชฺชนตี, ตถา อวเสเสสฺ อูปฺรุปริ พฺรหฺมโลเกสฺ นิพฺพตฺตา เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมสฺ. วุตฺตญฺเหดํ อัจฺฉริเยน :-

“เวหฺพผลे อกนิจฺเจ ภาวคฺเค จ ปตฺติจฺจिता
น ปฺนอณฺเวยตฺถ ชายนฺตี สพฺเพ อริยปุคฺคฺลา
พฺรหฺมโลกคตฺตา เหฏฺฐา อริยา โนปปชฺชเร”ตี.^๔

กมฺมจตฺกกวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

^๑ อจ.อญฺจก. ๒๓/๓๕/๑๙๖. ^๒ ปรมตฺถวินิจฺจนย ๒๐๕/๑๙.
^๓ ม.อญ. ๓/๘๖, อจ.อญ. ๑/๔๑๕, อภ.อญ. ๒/๔๗๐. ^๔ นามรูปปริจฺเจท ๔๕๒-๔๕๓/๔๓.

จติปฏิสนธิกถกมวณณา

[๘๙] “อายุกขเยนา”ตยาทีสุ สติปิ กมฺมานุภาเว ตตฺคตีสฺส ยถาปริจ-
 ฉินฺนสฺส อายุโน ปริกขเยน มรณํ อายุกขยมรณํ. สติปิ ตตฺถ ตตฺถ
 ปริจฉินฺนายุเสเส คติกาลาทีปจฺจยสามคฺคิยญฺจ ตตฺถวสาธกสฺส กมฺมโน
 ปรินิฏฺฐิตวิปากตฺตา มรณํ กมฺมกขยมรณํ. อายุกมฺมานํ สมกเมว
 ปริกชีณตฺตา มรณํ อุกฺขกขยมรณํ. สติปิ ตสฺมี ทฺวิเช ปุริมภาวสิทฺธสฺส
 กสฺสจฺจ อฺปจฺเจทกกมฺมโน พเลน สตฺถหรณาทีหิ อฺปกฺกเมหิ อฺจฺฉิซฺชมา-
 นฺนตฺตานานํ คฺคณฺมหนฺเตสฺส วา กเตน เกนจฺจ อฺปกฺกเมน อายุหิตอฺปจฺเจทก-
 กมฺมฺนา ปฏิพาหิตสามตฺถิยสฺส กมฺมสฺส ตตฺถอตฺตภาวปฺปวตฺตเน อสมตฺถ- ส. ๑๘๔
 ภาวโต ทฺถิมารกฺลาพฺุราชาทีนํ วิย ตจฺจณฺเวยว จานาจาवनวเสน
 ปวตฺตมรณํ อฺปจฺเจทกมรณํ นาม. อิทํ ปน เนรยิกานํ อุตฺตรกฺุรฺวาสีนํ
 เกสญฺจ เทวานญฺจ น โหติ. เตนาหุ :-

“อฺปกฺกเมน วา เกสญ- อฺปจฺเจทกกมฺมฺนา”ติ.^๑

มรณสฺส อฺปฺปตฺติ ปวตฺติ. มรณฺปฺปตฺติ.

[๙๐] มรณกาเลติ มรณาสฺนฺนกาเล. ยถารหนฺติ ตตฺคตีสฺส อฺปฺปชฺชนก- ม. ๑๘๘
 สตฺตานุรูปํ. กตฺถจฺจ ปน อฺนุปฺปชฺชมาสนฺส ชีณาสวสฺส ยถอปฺปจฺฉิตํ นาม-
 ฐปฺถมฺมาทิกเมว จติปริโยสานานํ โคจฺรภาวํ คจฺจติ, น กมฺมกมฺมณิมิตฺตาทโย.
 อฺปลทฺธปฺปพฺพนฺติ เจตียทสฺสนาทิวเสน ปุพฺเพ อฺปลทฺธํ. อฺปกรณญฺตฺตนฺติ
 ปุพฺพาทิวเสน อฺปกรณญฺตํ. อฺปลภิตพฺพนฺติ อฺนุภวิตพฺพํ. อฺปโภคญฺตฺตนฺติ
 อจฺจรวาวิมานกปฺปรุกฺขนิรยคฺคิอาทิกํ อฺปญฺญชิตพฺพํ. อจฺจรวาวิมานกปฺป-
 รุกฺขมาตฺตจฺจนิอาทิกตํ หิ ฐปายตฺนํ สฺคตฺตินิมิตฺตํ. นิรยคฺคินิรยปาลาทิกตํ
 ทฺคฺคตฺตินิมิตฺตํ. คติยา นิมิตฺตํ คตฺตินิมิตฺตํ.

กมฺมพฺพเลนาติ ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกสฺส กุสลากุสลกมฺมสฺส อานฺุภาเวน.
 ฉนฺนํ ทฺวารานนฺติ วกฺขมาสนเยน ยถาสมฺภวํ ฉนฺนํ อฺปฺปตฺติทฺวารานํ,
 ยทฺธิ กุสลกมฺมํ วิปจฺจติ, ตทา ปริสุทฺธํ กุสลจิตฺตํ ปวตฺตติ, อถ อฺกุสลกมฺมํ,

^๑ สจฺจสงฺเขป ๖๒/๖.

ตทา อุปกกิลิฏฺจํ อกุสลจิตฺตุนฺติ อาห “วิปฺจุจมานก ๕เปฯ กิลิฏฺจํ วา”ติ.
 เตนาห ภควา “นิมิตฺตสฺสทาหคิธํ วา ภิกฺขเว วิญญาณํ ติฏฺฐจมานํ ติฏฺฐจติ,
 ส. ๑๘๕ อนุพฺยณฺชนสฺสทาหคิธํ วา, ตสฺมี เจ สมเย กาลํ กโรติ, จานเมตํ วิชฺชติ,
 ยํ ทฺวินนํ คตีนํ อญฺญตฺรํ คตี อฺปปชฺชเยยฺย นิริยํ วา ติรฺจจฺจานโยนี วา”ติ.^๑
 ตตฺตโถณตฺวาทิ ตสฺมี อฺปปชฺชิตฺตพฺพภเว โธณตํ วิย, ตตฺตโถณตํ เอวาติ วา
 ปทจฺเจโท. “พาหุลฺเลนา”ติ เอตฺถ อธิปฺปาโย “เยภฺยเยน ภวฺนฺตเร”ติ
 เอตฺถ วุตฺตเนยฺน ทฏฺฐพฺโพ. อถ วา “ยถารหน”ติ อิมินาว โส สกฺกา
 สงฺคเหตุนฺติ “พาหุลฺเลนา”ติ อิมินา สหสา โยจฺฉิซฺชมานชีวิทานํ สณฺนิกํ
 มรณฺตํ วิย น อภิกฺขณเมวาทิ ทิปิตนฺติ วิญญาติ. อภินวกรณ-
 วเสนาติ ตงฺขณฺเ กิริยมานํ วิย อตฺตํ อภินวกรณวเสน.

ม. ๑๘๙ [๙๑] ปจฺจาสนฺนมรณสฺสชาติ เอกวีธิปฺปมาณาญฺกวเสน ตโต วา
 กิณฺุจอิทธิกาญฺกวเสน สมาสนฺนมรณสฺส. วีถิจิตฺตาวसानติ ตทารมฺมณ-
 ปรีโยสานานํ ชวนปรีโยสานานํ วา วีถิจิตฺตํ อวसान. ตตฺถ “กามภวโต
 จวิตฺวา ตตฺถเว อฺปปชฺชมานานํ ตทารมฺมณปรีโยสานานิ, เสสํ ชวน-
 ปรีโยสานานี”ติ ธมฺมานุสฺสารณียํ วุตฺตํ. ภวํคกฺขเย วาติ ยถิ เอกชวน-
 วีถิตฺ อธิกตฺรายุเสโส ลียา, ตทา ภวํคาวसान วา อฺปปชฺชิตฺวา นิริชฺชติ.
 อถ เอกจิตฺตกฺขณฺายุเสโส ลียา, ตทา วีถิจิตฺตาวसान, ตญฺจ อตีตกมฺมาทิ-
 วิสยเมว. “ตสฺसानนฺตฺรเมว”ติ อิมินา นนฺตฺรภวาทิมตํ ปฏิกฺขิปติ.

ยถารหนฺติ กมฺมกรณกาลสฺส วิปากทานกาลสฺส จ อนุรูปวเสน. อถ
 วา วิปฺจุจมานกมฺมานุรูปํ อนุสยวเสน ชวนสหชาตวเสน วา ปวตฺติ-
 ส. ๑๘๖ อนุรูปโตตฺตยฺตโธ. นนฺ จ “อวิชฺชานุสยปรีกฺขิตฺเตนา”ตฺยาทิ วุตฺตํ, ชวน-
 สหชาตฺตานญฺจ กถํ อนุสยภาโวติ ? นายํ โทโส อนุสยสทิสตฺาย ตาสมฺปิ
 อนุสยโวหารภวโต. อิตฺธา อกุสลกมฺมสหชาตํ ภวตฺตฺนุหาสหชาตํ วา
 จุตฺติอาสนฺนชวนสหชาตฺตานญฺจ สงฺคโห น ลียา. อวิชฺชว อปฺปหีนฺุจเณ

^๑ ส.สพ. ๑๘/๒๓๕/๑๕๗-๑๕๘.

อนุสยนโต ปวตตนโต อนุสโย, เตน ปริกขิตเตน ปริวาริเตน. ตณฺหานุสโย
มุลํ ปธานํ สหการีการณภูตํ อิมสฺสาติ ตณฺหานุสยมูลโก. สงฺขารเณนาติ
กุสลากุสลกมฺเมน กมฺมสทฺชาตผลสทาภิธมฺมสมฺภวาเยน จติอาสนนฺชวณ-
สทฺชาเตน วา, เตน ชนฺนิยมาณํ. อวิชฺชาย ทิ ปฏิจฺจนฺนาทีนวิสเย
ตณฺหา นามเตติ, ชิปนฺกสงฺขารสมฺมตา ยถาวุตฺตสงฺขารวา ชิปนฺติ. ยถาหุ :-

“อวิชฺชาตณฺหาสงฺขาร- สหเชหิ อปายินํ
วิสยาทีนวจฺฉาที- นมนฺกชิปเกหิ ตุ.

อปุเปเหเนหิ เสसानํ ฉาหณํ นมนฺมปิ จ
ชิปกา ปน สงฺขารวา กุสลาว ภวณฺติหา”ติ.^๑

ม. ๑๙๐

สมฺปยุตฺเตหิ ปริคฺคยหฺมานนฺติ อตฺตนา สมฺปยุตฺเตหิ ผลสทาทีหิ
ธมฺเมหิ สมฺปยุตฺตปจฺจยาทีนา ปริวารेतฺวา คยฺหมาณํ. สทฺชาตान-
มธิจฺจณฺภาเวณ ปุพฺพกมฺภูตฺตนิ อตฺตนา สทฺชาตानํ ปติจฺจณฺภาเวณ
ปธานภูตํ. “มโนปุพฺพกมา ธมฺมา”ติ^๒ ทิ วุตฺตํ. ภวณฺตรปฏิสนฺธาน-
วเสนาติ ปุริมภวณฺตรสฺส ปจฺฉิมภวณฺตรสฺส จ อญฺญมญฺญํ เอกาพทฺธํ
วีย ปฏิสนฺทหนวเสน อฺปนฺชชฺมานเมว ปติจฺจชาติ, น อิติ คนฺตฺวาตฺยา- ส. ๑๘๗
ธิปฺปาโย. น ทิ ปุริมภวปริยาปฺนโน โภจฺจิ ธมฺโม ภวณฺตรํ สงฺกมฺติ,
นาปิ ปุริมภวปริยาปฺนนฺเหตุหิ วิณา อฺปนฺชชฺติ, ปฏิโสสเปทีปฺมทฺทา วียาติ
อลมฺติปฺปปฺญเจน.

[๑๘๒] มนฺทํ หุตฺวา ปวตฺตานิ มนฺทปฺปวตฺตานิ. ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณฺเสสุ
อาปาถคเตสฺส มโนทฺวาเร คตฺตินิมิตฺตวเสน, ปญฺจทฺวาเร กมฺมนิมิตฺต-
วเสนาตฺยาธิปฺปาโย. ปฏิสนฺธิภวฺงคานมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณฺตา ลพฺภตีติ
มโนทฺวาเร ตาว ปฏิสนฺธิยา จตฺตุนํ ภวฺงคานญฺจ, ปญฺจทฺวาเร ปน ปฏิ-
สนฺธิยา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณฺภาโว ลพฺภติ. ตถา ทิ กสฺสจฺจ มโนทฺวาเร
อาปาถมาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ คตฺตินิมิตฺตํ อารพฺภ อฺปนฺนนาย ตทฺทารมฺมณ-
ปริโยสานาย จิตฺตวีธิยา อนนฺตรํ จติจิตฺเต อฺปนฺเน ตทฺทนฺตรํ ปญฺจ-
จิตฺตกฺขณายุกฺเก อารมฺมณฺ ปวตฺตาย ปฏิสนฺธิยา จตฺตุนํ ภวฺงคานํ,

^๑ สจฺจสงฺเขป ๑๖๔-๑๖๕/๑๖.

^๒ ชฺ.ธ. ๒๕/๑-๒/๑๕.

ปญจทวารเร จ ณาตกาทีหิ อุปฏจาปีเตสุ เทยฺยธมฺเมสุ วณฺณาทีเก
 อารพฺภ ยถารหํ ปวตฺตาย จิตฺตวีรียา จุตฺตจิตฺตสฺส จ อนนฺตรํ เอกจิตฺตก-
 ขณายฺเก อารมฺมเณ ปวตฺตาย ปฏิสฺนุธิยา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณ ปวตฺติ
 ม. ๑๙๑ อุปลพฺภทีติ อยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมคฺเค^๑ วิภงฺกฏฺจกถาย^๒
 วา สงฺขารปจฺจยาวิญญาณปทวณฺณนํ ยุตฺตนเณ ทฏฺจพฺโพ. จทฺวารค-
 คหิตนฺติ กมฺมณิมิตฺตํ จทฺวารคคหิตํ, คตฺติณิมิตฺตํ ฉฏฺจทฺวารคคหิตนฺติ
 ยถาสมฺภวํ โยเซตฺตพฺพํ. อปรเ ปน อวิเสสโต วณฺเณนฺติ. สจฺจสงฺเขเปปี
 เตเนวาทิปฺปาเยน อิทํ วุตฺตํ :-

“ปญจทวารเร สฺธิยา สนฺธิ วินา กมฺมํ ทฺวิโคจเร”ติ.^๓

ส. ๑๘๘ อฏฺจกถาย^๔ ปน “คตฺติณิมิตฺตํ มโนทฺวารเร อปาถมาคจฺจตี”ติ
 วุตฺตตฺตา. ตทารมฺมณาย จ ปญจทฺวาริกปฏิสฺนุธิยา อทฺสฺสิตตฺตา, มฺล-
 ฎีกาทิสฺสุ จ “กมฺมพฺเพลน อุปฏฺจาปีตํ วณฺณายตฺนํ สฺปิณํ ปสฺสฺนตฺสฺส วิย
 ทิพฺพจกฺขุสฺส วิย จ มโนทฺวารเรเวว โคจฺรภาวํ คจฺจตี”ติ^๕ นียเมตฺวา
 วุตฺตตฺตา เตสํ วจฺนํ น สมฺปฏฺิจฺจนฺติ อจฺริยา. “ปจฺจุปฺปนฺนญฺจา”ติ
 เอตฺถ คตฺติณิมิตฺตํ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ ยฺชฺชติ, กมฺมณิมิตฺตํ ปน
 ปฏิสฺนุธิชนกมฺมสฺเสว นิมิตฺตญฺจํ อธิปฺเตนฺติ. กถํ ตสฺส จุตฺตาสนฺน-
 ขวเนหิ คหิตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนภาโว สมฺภวติ. น หิ ตเทว อารมฺมญ-
 ปฏฺจาปกํ, ตเทว ปฏิสฺนุธิชนกํ ภาเวยฺย อุปจิตฺตภาวาทโต อนสฺสาทิตตฺตา
 จ. “กตตฺตา อุปจิตตฺตา”ติ^๖ หิ วจฺนโต ปฺนปฺปฺนํ ลทฺธาเสวนเมว กมฺมํ
 ปฏิสฺนุธิ อากทฺมตฺติ. ปฏฺิสมฺภิทามคฺเค^๗ จ นิกนฺตฺกฺขเณ ทฺวินฺนํ เหตุ­
 ปจฺจยาปี สเหตุกปฏิสฺนุธิยา วุตฺตตฺตา กตฺตฺตมฺปิ กมฺมํ ตณฺหา­
 ย อสฺสาทิตเมว วิปากํ อภินิปฺพาเทติ, ตทา จ ปฏิสฺนุธิยา สมานวีรียํ วิย
 ปวตฺตมานานิ จุตฺตาสนฺนชวณานิ กถํ ปฺนปฺปฺนํ ลทฺธาเสวนานิ ลฺยํ,
 กถญฺจ ตานิ ตทา ตณฺหา­ ย ปรามฺมจฺจานิ. อปฺิจ ปจฺจุปฺปนฺนํ กมฺมณิมิตฺตํ

^๑ วิสุทฺธิ. ๒/๑๙๙. ^๒ อภ.อฏ. ๒/๑๖๒. ^๓ สจฺจสงฺเขป ๑๗๓/๑๖.
^๔ วิสุทฺธิ ๒/๒๐๕-๒๐๖, อภ.อฏ. ๒/๑๗๑-๑๗๒. ^๕ วิสุทฺธิ.ฎี. ๒/๓๓๒.
^๖ อภ.สง. ๓๔/๔๓๑/๑๒๐. ^๗ ชุ.ปฏฺ. ๓๑/๒๓๒/๒๘๘ ปฏฺุเจ ปสฺสิตพฺพํ.

จติอาสนนุปวัตตานิ ปญจทวาริกชนานิ อารมมณํ โหติ, “ปญจทวาริก-
 กมฺมณฺจ ปฏิสนธินิมิตฺตํ น โหติ ปริทุพฺพลภาวโต”ติ อฏฺฐกถาย^๑ ม. ๑๙๒
 วุตฺตุนฺติ ? สจฺจเมตํ, ภาตกาทีหิ อฏฺฐจาปิเตสฺส ปน ปุเปภาทีสุ
 สุนฺนิหิตเสว มรณสมฺภาวโต ตตฺถ วณฺณาทีกํ อารพฺภ จติอาสนนวิธิตฺ ส. ๑๙๙
 ปุริมภาคปวัตตานิ ปฏิสนธิชนนสมตฺตานํ มโนทวาริกชนานํ อารมมณ-
 ภูเตน สห สมานตฺตา ตเทกสนฺตติปิตฺตํ จติอาสนนชนนคฺคหิตมฺปิ
 ปจฺจุปฺปนํ วณฺณาทีกํ กมฺมนิมิตฺตภาเวน วุตฺตํ. เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ
 อานนฺทาจริเยน “ปญจทวารे จ อปาถมาคฺจจฺจนฺตํ ปจฺจุปฺปนํ
 กมฺมนิมิตฺตํ อาสนนกตฺกมฺมารมฺมณสนฺตติยํ อฏฺฐปฺปนํ, ตํสทิสญฺจ
 ทฏฺฐพฺพน”ติ.^๒

[๙๔] ยถารหนฺติ ทฺติยจตุตฺถปจฺมตฺตियานํ ปฏิสนธิํ อนฺรูโปโต.

[๙๕] อารูปจฺติยา ปรี เภฏฺจิมารูปวชฺชิตา อารูปปฏิสนฺธิโย
 โหนฺติ อฏฺฐปริอฏฺฐปฺนํ เภฏฺจิมเภฏฺจิมกมฺมสฺส อนายฺยหนฺโต, อฏฺฐารชฺฌานสฺส
 ปน พลวภาวโต ตสฺส วิปากภูตา กามตีเหตุกา ปฏิสนฺธิโย โหนฺติ.
 รูปาวจรจฺติยา ปรี อเหตุกรหิตา อฏฺฐารชฺฌานานุกาเวนฺน ทฺเหตุกตีเหตุก-
 ปฏิสนฺธิโย สฺยํ, กามตีเหตุมฺหา จฺติโต ปรี สพฺพวา เอว กามรูปารูปว-
 ปริยาปฺนนา ยถารหํ อเหตุกาทีปฏิสนฺธิโย สฺยํ, อิตโร ทฺเหตุกาเหตุกจฺติโต
 ปรี กามเสว ภาเวสฺส ตีเหตุกาทีปฏิสนฺธิโย สฺยํ.

จติปฏิสนธิกถา นิฏฺฐิตา.

[๙๙] ปฏิสนฺธิยา นิโรธสฺส อนนฺตรโต ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต. ม. ๑๙๓
 ตเทว จิตฺตุนฺติ ตํสทิสตฺยา ตพฺโพหารปวัตตตฺตา ตเทว จิตฺตํ ยถา
 “ตานิเยว โอสถานี”ติ. อสฺติ วิถิจิตฺตูปฺปาเทติ อนนฺตรนฺตรา วิถิจิตฺตานิ
 อฏฺฐปาเท อสฺติ, จฺติจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺฌตี ตเทว จิตฺตุนฺติ สมฺพนฺโธ.

^๑ วิสฺสุทฺธิ. ๒/๑๙๙, อภ.อฏฺ. ๒/๑๖๒-๑๖๓. ^๒ มุฏฺฐี. ๒/๑๑๖-๗, วิสฺสุทฺธิ. ๒/๓๓๒-๓๓๓.

[๑๐๑] ปวิวตตุนตา ปวตตุนติ ยาว วฏฏมุลสมุจเจทตยาธิปปาโย.

ส. ๑๙๐ [๑๐๒] ยถา อิห ภเว ปฏิสนธิ เจว ภวงคณจ วีถิโย จ จุตติ จ, ตถา
 ปุน ภวตตเร ปฏิสนธิภวงคณติ เอวมาทิกา อัย จิตตสนตติ ปวิวตตตีติ
 โยชานา. เกจิ ปน อิมสมี ปริจเจเท วีถิมุตตสงคหสเสว ทสสิตตดา
 ปฏิสนธิภวงคจตุตตีเนว อิธ คหณั ยุตตตุนตยาธิปปาเยน “ปฏิสนธิภวงค-
 วีถิโย”ติ อิมสส ปฏิสนธิภวงคปุปวาหาติ อตถั วทนติ, ตั เตสั มติมตตัม
 ปวตติสงคทสสนาวสานเน ตตถ สงคหิตานั สพเพสเมว นิคมนสส
 อธิปปेतตดา. เอวณหิ สติ “ปฏิสงขาย ปเนตมทฐวน”ติ เอตถ สพเพสเมว
 เอตสทเทน ปรามสนั สฎฐุ อุปปนัน โหติ. เขตติ ยถาวุตตัม วฏฏปวตตัม.
 อทฐวั อนิจจัม ปโลกธมมัม ปฏิสงขาย ปจจเวกขิตวา พุธา ปณชิตา
 จิราย จิรกาลั สัพพตา หุตวา อจจตุตติ ฐวั อจจนธมมัม ปหัม นิพพานัม
 อธิคณตวา มคคผลถาณเนน สจจิกตวา ตโตเยว สฎฐุ สมุจจินนสิเนห-
 พนธนา สมนิ นิรูปติเสสนิพพานธาดุ เอสสนนติ ปาปุณิสสนนติ.

อิติ อภิธรรมมุตตวิภาวินียา นาม อภิธรรมมุตตสงคหวณณนาย

ปณจมปริจเจทวณณนา นิฏฐิตา.

๖. จภฏฐปริจเจท

ม. ๑๙๔

รูปสงคหวิภาค

[๑] เอวํ ตาว จิตตเจตสิกวเสน ทูวิธํ อภิชฌมมตถํ ทสเสตฺวา อิทานิ รูปํ, ตทนนฺตรญจ นิพฺพานํ ทสเสตฺมารภนฺโต อาห “เอตฺตาวตฺตา”ตฺยาทึ. สปปภทปฺปวตฺติกา อุกฺกเทสฺนิตฺเทสฺปฐินิตฺเทสฺวเสน ตีทึ ปริจเจททึ วุตฺตปฺปภทวฺนฺโต, ปวตฺติปฐิสฺนิตฺทวเสน ทูวิทึ ปริจเจททึ วุตฺตปฺปวตฺติวฺนฺโต จ จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา เอตฺตาวตฺตา ส. ๑๙๑
ปญฺจทึ ปริจเจททึ วิภตฺตา ทึ ยสฺมา, อิทานิ ยถานุปฺปตฺตํ รูปํ ปวฺจฺจตฺติ โยชนา.

[๒] อิทานิ ยถาปฐินฺยถาตฺตรูปวิภาคตถํ มาตึกํ จเปตฺตํ “สมฺมุทฺเตสฺสา”-ตฺยาทึ วุตฺตํ. สงฺเขปฺโต อุกฺกทิสฺนํ สมฺมุทฺเตสฺ. เอกวิธาทิวเสน วิภชฺชนํ วิภาโค, สมฺมุทฺจาทึ เอตฺตสฺมา ผลนฺติ สมฺมุทฺจานํ, กมฺมาทโย รูปชนฺก-ปจฺจยา. จกฺขุทสฺสกาทโย กลาปา. ปวตฺติกุกฺกมฺโต เจตึ ภวกาลสฺตตฺตภทเทน รูปานํ อฺปฺปตฺติกุกฺกมฺโต.

รูปสมฺมุทฺเตสฺวณฺณนา

[๓] อฺปาทึนฺนानฺปาทึนฺนสนฺตฺตานสฺสุ สสฺมภารธาตฺวเสน มหฺนตฺวา หุตฺวา ภูตฺตา ปาตฺตฺภูตฺตาตี มหาภูตฺตา.^๑ อถ วา อนฺนทวิธอฺพฺภุตฺตวิเสส-ทสฺสเนน, อนฺนทภูตฺตทสฺสเนน วา มหฺนตฺตานี อฺพฺภุตฺตานี, อฺภุตฺตานี วา เอเตสฺสุตี มหาภูตฺตา, มายาการาทโย. เตทึ สฺมานา สยํ อนฺนิตฺทิสฺสทฺวาเนว นีลาทึอฺปาทฺยาทรูปทสฺสนาทิตฺติ มหาภูตฺตา. มนาปวณฺณสฺสจฺจนาทึทึ วา สตฺตฺตานํ วณฺจิกฺกา ยกฺขินิอาทโย วีย มนาปิตฺติปฺริสฺสรูปทสฺสนาทินา สตฺตฺตานํ วณฺจกตฺตา มหฺนตฺตานี อฺภุตฺตานี เอเตสฺสุตี มหาภูตฺตา. วุตฺตมฺปิ เหน้ :-

“มหฺนตฺตา ปาตฺตฺภูตฺตาตี มหาภูตฺตสฺมาตี วา
วณฺจกตฺตา อฺภุตฺเตน ‘มหาภูตฺตา’ตี สฺมมตฺตา”ตี.^๒

ม. ๑๙๕

^๑ อภ.อภ. ๑/๓๕๖,๓๕๙, วิสุทฺธิ. ๑/๔๐๕,๔๐๗ ปิฎฺจสฺสุ ปสฺสิตฺตพฺพ.

^๒ อภ.วตฺตาร ๖๒๖/๘๒.

อถ วา มหุตปาตภาวโต มหุตตานิ ภวนติ เอเตสุ อูปาทารูปานิ,
 ภูตานิ จาติ มหาภูตานิ. มหาภูเต อูปาทาย ปวตต์ รูป อูปาทายรูป.
 ยถิ เอว "เอก มหาภูต ปฏิจจ โดย มหาภูตา" ตยาทิวจนโต^๑ เอเกก-
 ส. ๑๙๒ มหาภูตา เสสมมหาภูตานัน นิสสยา โหนตตีติ เตสมปิ อูปาทายรูปตา-
 ปสงโคติ? นยิทเมว อูปาทายเว ปวตตรูปานัน ตสมณณาลิทธิโต. ยถหิ
 มหาภูเต อูปาทายติ, สยณจ อณเวหิ อูปาทายติ, น ต อูปาทายรูป. ย
 ปน อูปาทายเตว, น เกนจ อูปาทายติ, ตเทว อูปาทายรูปนติ นตถิ ภูตานัน
 ตพโพหารูปสงโค. อปัจ จตุนัน มหาภูตานัน อูปาทายรูปนติ อูปาทาย
 รูปลกขณนติ นตถิ โดย อูปาทาย ปวตตานัน อูปาทายรูปตาดิ.

[๔] ปถนญเจเน ปถวี, ตรูปพพตาทัน ปกตปถวี วีย สหชาตูปานัน
 ปติญจานภาเวเน ปกขายติ, อูปญจตีติ วุตต์ โหติ, ปถวี เอว ธาตุ
 สลกขณธารณาทโต นิสสตตนิชชีวญเจเน สรีเรเสลาวยวธาตสทิสตดา จาติ
 ปถวีธาตุ. อาเปติ สหชาตูปานิ ปตถรติ, อาปายติ วา พฐุเหติ
 วทตเตตีติ อาโป, เตเซติ ปรีปาเจติ, นิสเตติ วา ติกขภาเวเน เสส-
 ภูตตตย อุตมาเปตีติ เตไซ. วายติ เทสนตรูปตติเหตุภาเวเน ภูตสงฆาต
 ปาเปตีติ วาโย. จตสโสปี ปเนตา ยถากกม กณินตตทวตตอณนต-
 วิตถมณตตลกขณนติ ทญจพพ.

[๕] จกขาทัน วจนตโถ เหญจจา กถิตว. ปสาทรูป นาม จตุนัน
 ม. ๑๙๖ มหาภูตานัน ปสนนภาวเหตุกตดา. ต ปน ยถากกม ทญจกามตา-
 โสตุกามตาทายิตุกามตาทายิตุกามตาทายิตุกามตาทานิทานกมสมญจจ-
 ภูตปสาทลกขณ. ตตถ จกขุ ตาว มชฺเฒ กณนมนทลสส โอกาสิรูป-
 ปมาเน อภิมุเซ จิตานัน สรีเรสนจจานุปตติปเทเส เตลมิว ปิจุปญญทานิ
 ส. ๑๙๗ สตตกขิปญญทานิ พุยาเปตวา ธารณนหาปนมณนพินนกิจจจาหิ จตฺหิ
 ธาตีหิ วีย ขตติยกมาโร สนธารณพนธนปรีปาจนสมุทธีรณกิจจจาหิ จตฺหิ
 ธาตฺหิ กตูปการ อุตฺจิตตาทาเรหิ อุตถมภियมานัน आयุนา ปรีปาลियมานัน
 วณณาทิหิ ปรีวาริต ยถาโยค จกขุวิญญานาทัน วตถุทวารภาว สาธเนต

^๑ อภ.ป. ๔๐/๕๓/๑๘.

ปวตฺตติ, อิตฺรํ “สสมฺภารจกฺขุ”ติ วุจฺจติ. เอวํ โสตาทโยปิ ยถากุมํ
 โสตพิลพฺภนฺตเร อํกุลิเวธนาการ์ อํปจิตตํมพโลมํ, นาสิกพฺภนฺตเร
 อชปทสณฺจัน, ชิวฺหามชฺเฌ อํปปลทลคฺคสณฺจัน ปเทสํ อภิปฺยาเปตฺวา
 ปวตฺตนฺติ, อิตฺรํ ปน จเปตฺวา กมฺมชเตชสฺส ปตฺติจฺจานญฺจัน กสคฺค-
 โลมคฺคนชคฺคสุกฺขจมฺมานิ จ อวเสสํ สกฺลสรีรํ ฝริตฺวา ปวตฺตติ. เอวํ
 สนฺเตปิ อิตฺเรหิ ตสฺส สํกโร น โหติ ภินฺนนิสฺสยลกฺขณตฺตา.
 เอกนิสฺสยานิปิ หิ รุปรสาทินิ ลกฺขณเภทโต อสงฺกิณฺณาติ. ก็ ปน
 ภินฺนนิสฺสยา ปสทา.

[๖] อาโปธาดฺยา สฺขุมภาเวน ฝุสิตํ อสฺกกุณฺเฌยตฺตา วุตฺตํ
 อาโปธาดฺวิวฺชฺชิตํ ภูตตฺตยสงฺขาตฺน”ติ. กิณฺจาปิ หิ สีตฺตา ฝุสิตฺวา
 คฺยฺหติ, สา ปน เตโชเยว. มนฺเท หิ อุนฺหตฺเต สีตฺพุทฺธิ สีตฺตา-
 สงฺขาตฺส กสฺสจฺจิ คฺุณสฺส อภาวโต. ตฺยํ สีตฺพุทฺธิยา อนวญฺจิตภาวโต
 วิญฺญาตฺติ ปาราปारे วิย. ตถา หิ ชฺมมฺกाले อาตเป จตฺวา ฉายํ
 ปวิญฺจันํ สีตฺพุทฺธิ โหติ, ตตฺถเว จิรกาลํ จิตานํ อุนฺหพุทฺธิ. ยถิ จ
 อาโปธาดุ สีตฺตา ลียา, อุนฺหภาเวน สห เอกสฺมี กลาเป อํปลพฺภเฌย, ม. ๑๙๗
 น เจวํ อํปลพฺภติ, ตสฺมา วิญฺญาตฺติ “น อาโปธาดุ สีตฺตา”ติ. เย ปน ส. ๑๙๘
 “ทวตา อาโปธาดุ, สา จ ฝุสิตฺวา คฺยฺหตี”ติ วทฺนฺติ, เต วตฺตพฺพา
 “ทวตา นาม ฝุสิตฺวา คฺยฺหตีติ อิทํ อายสฺมนฺदानํ อภิมานมตฺตํ
 สณฺจานเ วิยา”ติ. วุตฺตเฌหตํ โปราเณหิ :-

“ทวตาสหฺวตฺตฺตินิ ตีณิ ภูตานิ สมนฺฝุสํ
 ทวตํ สมนฺฝุสามีติ โลโกยมภิมญฺยติ.
 ภูเต ฝุสิตฺวา สณฺจัน มนฺสา คฺยฺหโต ยถา
 ปจฺจกฺขโต ฝุสามีติ วิญฺเฌยฺยา ทวตา ตถา”ติ.

โคจรรูปํ นาม ปญฺจวิญฺญาณวิสยภาวโต. คาโว อินฺทฺริยานิ จรฺนฺติ
 เอตฺถาติ โคจรฺนฺติ หิ อารมฺมณสฺเสตํ นาม. ตํ ปเนตํ ปญฺจวิธมฺปิ
 ยถากุมํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ โคจรภาวลกฺขณํ จกฺขาทฺธิปฺฏิหฺนณลกฺขณํ วา.

[๗] อิตฺถิยา ภาโว อิตฺถตฺตํ.^๑ ปุริสสฺส ภาโว ปุริสตฺตํ. ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคานิมีตฺตกุตฺตาทกปฺพเหตุภาวลกฺขณํ อิตฺถตฺตํ, ปุริสลิงฺคาคิเหตุ- ภาวลกฺขณํ ปุริสตฺตํ. ตตฺถ อิตฺถีนํ อํคชาตํ อิตฺถิลิงฺคํ. สราธิปฺปายา อิตฺถินิมิตฺตํ “อิตฺถิ”ติ สญฺชานนสฺส ปจฺจยภาวโต. อวิสทฺธานคฺคณนิสฺสชฺชาทิ อิตฺถิกุตฺตํ. อิตฺถิสญฺจานํ อิตฺถากปฺโป. ปุริสลิงฺคาคินีปิ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพานิ. ฉฏฺฐกถายํ ปน อญฺญถา อิตฺถิลิงฺคาคินี วญฺญิตานิ. ตํ ปน เอวํ สงฺคเหตุวา วทฺนติ :-

“ลึงค์ หตฺถาทิสญฺจานํ นิमितฺตํ มหิตาทิกํ
กุตฺตํ สุปฺปาทีนา กีฬา อากปฺโป คมนาทิกน”ติ.

ส. ๑๙๕ ภาวรูปํ นาม ภาวติ เอเตน อิตฺถาทิอภิธานํ, พุทฺธิ จาติ กตฺวา.
ตํ ปเนตํ กายินฺทฺริยํ วยิ สกฺลสรีรํ ฝริตฺวา ติฏฺฐติ.

ม. ๑๙๘ [๘] ททยเมว มโนธาดุมโนวิญฺญาณธาดูนํ นิสฺสยตฺตา วตฺถุ จาติ
ททยวตฺถุ. ตถา หิ ตํ ธาดุทฺถวยนิสฺสยภาวลกฺขณํ, ตญฺจ ททยโกสพฺพนตฺเร
อํทฺตมปสฺตมตฺตํ โลหิตํ นิสฺสาย ปวตฺตติ. รุปกณฺเฑ อวุตฺตสฺสปี ปเนตสฺส
อาคฺมโต ยุตฺติโต จ อตฺถิภาโว ทฏฺฐพฺโฟ. ตตฺถ “ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาดุ
จ มโนวิญฺญาณธาดุ จ วตฺตฺนติ, ตํ รูปํ มโนธาดุยา จ มโนวิญฺญาณธาดุยา
จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ฐมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ”^๒ เอวมาคฺตํ
ปฏฺฐจฺจวณฺํ อาคโม. ยุตฺติ ปเนวํ ทฏฺฐพฺฟา :-

“นิปฺพนนฏฺฐิกาธารา เทว ธาดุ กามรูปินํ
รูปานุพฺนตฺตตฺตตฺตา จกฺขุวิญฺญาณาทโย วยิ.
จกฺขาทินิสฺสิตานเตา ตสฺสญฺญาธารภาวโต
นาปี รุปาทิกเ เตสํ พหิทฺธาปี ปวตฺติโต.
น จาปี ชีวิตํ ตสฺส กิจฺจฺจนฺตรนียุตฺติโต
น จ ภาวทฺถยํ ตสฺมี อสนฺเตปี ปวตฺติโต.

^๑ อภิ.ฉฏ. ๑/๓๘๐.

^๒ อภิ.ป. ๔๐/๘/๕.

ตสฺมา ตทณฺณํ วตฺถุ ตํ ภูติกนฺติ วิชานียํ
 วตฺถาลมฺพทูกานนฺตุ เทสณาเภทโต อิทํ
 ธมฺมสงฺคณฺปิลาจสฺมี น อกฺขาคํ มहेสิณา”ติ.

[๙] ชีวนฺติ เตนาติ ชีวิตํ, ตทเวท กมฺมชรูปปริपालเน อาธิปจฺจโยคโต
 อีนฺทริยนฺติ ชีวิตินฺทริยํ. ตถา เหนฺตํ กมฺมชรูปปริपालนลกฺขณํ. ยถาสกํ ส. ๑๙๖
 ขณฺมตฺตภูจายีนมฺปิ หิ สหชาตานิ ปวตฺติเหตุภาเวเนว อนฺุपालกํ. น หิ
 เตสํ กมฺมเยว จิตฺตการณํ โหติ อาหารชาทินํ อาหาราทิ วีย กมฺมสฺส
 ตงฺขณภาวโต. อิทํ ปน สห ปาจนคฺคินา อนวเสสอุปาทินฺนกายํ
 พยาเปตฺวา ปวตฺตติ.

[๑๐] กพฺหํ กตฺวา อชฺโฆหรียตีติ กพฺพิกาโร อาหารโร, อิทญจม. ๑๙๙
 สวตฺถุกํ กตฺวา อาหารํ ทสฺเสตฺถํ วุตฺตํ. เสนทฺริยกาโยปตฺถมฺภนเหตุภูตา
 ปน อญฺคมงฺคานุสารี รสหรสฺงชาตา^๑ อชฺโฆหริตพฺพาหารสิเนหฺภูตา โยชา
 อิตฺถ อาหารรูปํ นาม. ตถา เหนฺตํ เสนทฺริยกาโยปตฺถมฺภนเหตุภาวลกฺขณํ
 โยชฺญจมฺกฺรฺปาหรณลกฺขณํ วา.

[๑๑] กกฺขพตฺตาทินา อตฺตโน อตฺตโน สภาเวเน อฺปลพฺภนโต
 สภาวรूपํ นาม. อฺปฺปาทาทีหิ อนิจฺจตาทีหิ วา ลกฺขणेหิ สหิตนฺติ
 สลกฺขณํ. ปริจฺเจทาทีภาวํ วินา อตฺตโน สภาเวเนว กมฺมาทีหิ ปจฺจเยหิ
 นิปฺพนนฺตฺตา นิปฺพนนฺตรูปํ นาม. รูปฺปนสภาโว รูปํ, เตเน ยุตฺตมฺปิ รูปํ,
 ยถา “อริสฺโส, นีลฺุปฺปน”ติ, สุวายํ รูปฺสทฺโท รุพฺพิยา อตฺตสภาเวปิ
 ปวตฺตตีติ อปฺเรน รูปฺสทฺเทเน วิเสเสตฺวา “รูปฺรูปฺน”ติ วุตฺตํ ยถา
 “ทฺกฺขทฺกฺขน”ติ. ปริจฺเจทาทีภาวํ อติกฺกมิตฺวา สภาเวเนว อฺปลพฺภนโต
 ลกฺขณตฺตยาโรปนเนน สมฺมสิตฺถํ อรหตฺตา สมฺมสนฺตรูปํ.

[๑๒] น กสฺสตีติ อกาโส, อกาโสเยว อากาโส, นิชฺชีวญฺเจเน ธาตุ
 จาติ อากาสธาตุ. จกฺขทฺสกาทีเอเกกฺกลาปคตฺตรูปานิ กลาปนฺตเรหิ
 อสงฺกิณฺณภาวาปาทนวเสน ปริจฺเจทกํ, เตหิ วา ปริจฺฉิชฺชมานํ, เตสํ ส. ๑๙๗

^๑ ส. รสสารสงฺงชาตา.

ปริจเฉทมตต์ วา รูป ปริจเฉทรูป. ตณฺหิ ตํ ตํ รูปกลาปํ
 ปริจฉินฺทนต์ วีย โหติ. วิชฺขมาเนปิ จ กลาปนฺตรภูเตหิ กลาปนฺตร-
 ภูตानํ สมฺมุจฺจภาเว ตํตํรูปวิวิตตตา รูปปริยนฺโต อากาโส. เยสญจ
 โส ปริจเฉโท, เตหิ สยํ อสมฺมุจฺจโยเยว. อณฺณถา ปริจฉินฺทนา น
 ม. ๒๐๐ ลียา เตสํ รูปานํ พยาปีภาวาปตฺติโย. อพฺยาปิตา หิ อสมฺมุจฺจตา.
 เตนาห ภควา “อสมฺมุจฺจํ จตุหิ มหาภูเตหิ”ติ.^๑

[๑๓] จลมานกาเยน อธิปฺปายํ วิญญาเปติ, สยญจ เตน
 วิญญาตฺติ กายวิญญตฺติ. สวิญญาณกสทฺทสงฺขาทวาจาย อธิปฺปายํ
 วิญญาเปติ, สยญจ ตาย วิญญาตฺติ วจฺจวิญญตฺติ. ตตถ อภิกฺกมาภิ-
 ชนฺกจิตตสมฺมุจฺจนาวโยธาตุยา สหชาตฺรูปสนฺถมฺภนสนฺธารณจฺลิตฺเตสุ สห-
 การฺการณภูโต ฆนฺทมานกายฆนฺทนต์เหตุกฺวาโยธาตฺวินฺมุโต มหฺนตํ
 ปาสาณํ อุกฺขิปฺนตฺสส สพฺพถาเมน คหณฺกาลे อุตฺสาหนวิกาโร วีย
 รูปกายสฺส ปริฆนฺทนปจฺจยภาเวน อุปลพฺภมาโน วิกาโร กายวิญญตฺติ. สา
 หิ ฆนฺทมานกาเยน อธิปฺปายํ วิญญาเปติ. น หิ วิญญตฺติวิการรหิเตสุ
 รุกฺขจลนาทิสฺสุ “อิทเมส กาวเรตี”ติ อธิปฺปายคฺคหณํ ทิฏฺฐนฺติ.
 หตฺถจลนาทิสฺสุ จ ฆนฺทมานกายคฺคหณานนฺตรํ อวิญญาตฺติมานนฺตเรหิ
 มโนทวารชวเนหิ คยฺหมานตฺตา สยญจ กาเยน วิญญาตฺติ.

กถํ ปน วิญญตฺติวเสน หตฺถจลนาทโย โหนตฺติ ? วุจฺจเต :-
 ส. ๑๔๔ เอกาวชฺชนวีถิยํ สตฺตสฺสุ ชวเนสุ สตฺตมชวณสมฺมุจฺจนาวโยธาตุ วิญญตฺติ-
 วิการสหิตาว ปจฺมชวนาทิสฺมุจฺจนาหิ วโยธาตฺตฺติ ลทฺโธปตฺถมฺภา
 เทสนฺตฺรูปตฺติเหตุภาเวน จลยติ จิตฺตํ, ปุริมชวนาทิสฺมุจฺจตา ปน
 สนฺถมฺภนสนฺธารณมตฺตกรวา ตสฺส อุปการาย โหนตฺติ. ยถา หิ สตฺตหิ
 ยฺเคหิ อากทฺตฺมิตพฺพสกฺเฏ สตฺตมยฺคยฺคตฺตาเยว โคณา เหฏฺฐา ฉสฺสุ
 ยฺเคหิ ยฺตฺตโคณฺเหหิ ลทฺฐปตฺถมฺภา สกฺกํ จาเลนฺติ, ปจฺมยฺคาคิยฺคตฺตา
 ปน อุปตฺถมฺภนสนฺธารณมตฺตเมว สาเชนฺตา เตสํ อุปการาย โหนตฺติ,
 เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ.

^๑ อภิ.สงฺ. ๓๔/๖๓๗/๑๔๕.

เทสนนฺดรูปตฺติเยว เจตถ จลนํ อุปฺปนฺนเทสโต เกสคฺคตฺตมฺปิ ม. ๒๐๑
 ฐมฺมานํ สงฺกมฺนาภาวโต. อิตฺรธา เนลํ อพฺยาปารกตา ขณิกตา จ
 น สฺยา. เทสนนฺดรูปตฺติเหตุภาโวติ จ ยถา อตฺตนา สหชฺรฺพานิ
 เหนฺจิมชวณสมฺภูจฺติรฺูเปหิ ปติภูจฺติภฺจฺจณโต อภฺยตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ
 เตหิ สท ตตฺถ อุปฺตฺติเยวาติ ทภฺจฺพฺพ. เอตฺถ ปน จิตฺตเซ จลิตฺเต
 ตํสมฺพนฺธเน อิตฺรมฺปิ จลติ นทิสฺสเด ปกฺขิตฺตสฺสูกฺขโคมยฺปิณฺฑํ วิว. ตถา
 จลยฺตุํ อสฺกโกนฺติโยปิ ปจฺมชวณาทิสฺมฺภูจฺจณวาโยธาตฺโย วิญฺญตฺติวิการ-
 สหิตาเยว เยน ทิสฺสภาเคน อຍံ อภิกฺกมาทินิ ปวตฺเตตฺถกาโม,
 ตทภิกฺขภาววิการสมฺภาวโต. เอวญฺจ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนสฺสปี
 วิญฺญตฺติสมฺภูจฺจapakatฺตํ วกฺขติ. วจฺภิเภทกรจิตฺตสมฺภูจฺจณปถวิธาคฺชฺยา
 อภฺขรฺูปตฺติภฺจฺจณคตฺอุปาทินฺนรฺูเปหิ สท ฆภฺญฺนปจฺจยภฺจฺโต เอโก วิกาโร
 วจฺวิญฺญตฺติ. ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพ, ตํ กายวิญฺญตฺติยํ วุตฺตนเยน
 ทภฺจฺพฺพ.

อຍံ ปน วิเสโส :- ยถา ตตฺถ “ผนฺทมาณกายคฺคหณฺณนฺนฺดรนฺ”ติ ส. ๑๙๙
 วุตฺตํ, เอวมฺิธ “สฺยฺยมาณสทฺทสวณนฺนฺดรนฺ”ติ โยเซตฺถพฺพ. อิตฺ จ สนฺถ-
 มฺภนาทินํ อภาวโต สดฺตมชวณสมฺภูจฺจิตฺตาคฺชฺยาทินโย น ลพฺกติ. ฆภฺญฺนเนน
 หิ สทฺธีเยว สทฺโท อุปฺปชฺชนฺติ, ฆภฺญฺนญฺจ ปจฺมชวณาทิสฺสปี ลพฺกเตว.
 เอตฺถ จ ยถา อุตฺสาเปตฺวา พทฺธโคสิสฺสตาลปณฺณาทิสฺสปานิ ทิสฺสวา
 ตทนฺนฺดรูปวตฺตตาย อวิญฺญาຍมาณนฺนฺดราย มโนทฺวารวฺิถิยา โคสิสฺสาทินํ
 อุกทสทฺทจาริตฺตปการํ สลฺญาณํ คเหตุวาท อุกทคฺคหณฺ ฺโหติ, เอวํ
 วิปฺผนฺทมาณสมฺภูจฺจาริຍมาณกายสทฺทเท คเหตุวาท ตทนฺนฺดรูปวตฺตตาย
 อวิญฺญาຍมาณนฺนฺดราย มโนทฺวารวฺิถิยา ปุริมลฺิททสทฺมพนฺธฺูปนฺิสฺสยาย สาธิป-
 ปายวิการคฺคหณฺ ฺโหติตฺติ อຍံ ทฺวินฺนํ สาธารณา อุปมา.

[๑๔] ลหฺภาโว ลหฺุตตา. มุทฺภาโว มุทฺุตตา. กมฺมภฺยฺยภาโว กมฺมภฺยฺยุตตา. ม. ๒๐๒
 ยถากมฺมภฺยฺยเจตฺตา อโรคฺิโน วิว รฺูพานํ อครฺุตา สฺสปริมทฺทิตฺตจมฺมสฺส วิว
 อภฺยตฺถ สฺสณฺตสฺสวณฺณสฺส วิว สฺสริกริຍานํ อนฺุกฺลภาโวติ ทภฺจฺพฺพ.

อณฺณมณฺณํ อวิขหนฺตสฺสปี ทิ ลหฺตาทิตฺตยสฺส ตํตํวีการาทิกฺรฺมเปหิ
 นานตตํ วุจฺจติ, ทนฺตตฺตกรธตฺตกุโฆภปฺปฏิปกฺขปจฺจยสมฺภูจฺจาโน ทิ รูปวีกาโร
 ลหฺตาท. ถทตฺตตฺตกรธตฺตกุโฆภปฺปฏิปกฺขปจฺจยสมฺภูจฺจาโน มุทฺตาท. สรฺรกีรียานํ
 อนนฺนุกฺลภาวกรธตฺตกุโฆภปฺปฏิปกฺขปจฺจยสมฺภูจฺจาโน กมฺมณฺณตาทิ.

[๑๕] อุปจยนํ อุปจโย, ปจฺมจโยตฺตยตฺตโย “อุปณฺณตฺตน”ตฺตยาทิสฺสุ^๑
 ส. ๒๐๐ วย อุปสทฺทสฺส ปจฺมตฺตชิตฺตนโต. สนฺตาทโน สนฺตติ, ปพฺนโตตฺตยตฺตโย.
 ตตฺถ ปฏฺธิสนฺธิโต ปฏฺฐจาย ยาว จกฺขาทิทสฺสกาณํ อุปฺปตฺติ, เอตฺตณฺตเร
 รูปรูปาทิ อุปจโย นาม. ตโต ปํ สนฺตติ นาม. ยถาสกํ ขณฺมตฺตฏฺฐจายินํ
 รูปรานํ นิโรธาทิมฺขภาวเสณ ชีรณํ ชรา. สาเยว ชรตฺตา, นิจฺจจฺฐภาเวณ
 น อิจฺจํ อนฺนุคฺคณฺตพฺพนฺติ อนิจฺจํ, ตสฺส ภาโว อนิจฺจตฺตา, รูปรปริเภท.
 ลกฺขณรูปํ นาม ฐมฺมานํ ตํตํอวตฺตถาวเสณ ลกฺขณเหตุตฺตตฺตา.

[๑๖] ชาตฺติรูปเมวาทิ ปฏฺธิสนฺธิโต ปฏฺฐจาย รูปรานํ ขณฺ ขณฺ
 อุปฺปตฺติภาวโต ชาตฺติสงฺฆาตํ รูปรูปตฺตติภาเวณ จตฺตสนฺตติรูปปฺปฏิพทฺตวตฺตติตฺตตฺตา
 รูปสมฺมตฺตญฺจ ชาตฺติรูปเมว อุปจยสนฺตติภาเวณ ปวฺจฺจติ ปจฺมปฺปรินิพฺพตฺต-
 สงฺฆาตฺตปวตฺตติอาการเภทโต เวณฺณยวเสณ “อุปจโย สนฺตติตฺติ”^๒ วิภชิตฺวา
 วตฺตตฺตตฺตา. เอวณฺจ กตฺวา ตาสํ นิทฺเทเส อตฺตโต อเภทํ ทสฺเสตฺตํ “โย
 ม. ๒๐๓ อายตฺนानํ อายโย, โส รูปสฺส อุปจโย. โย รูปสฺส อุปจโย, สา รูปสฺส
 สนฺตติ”^๓ติ วตฺตตํ. เอกาทสฺวิธมฺปีติ สภาคสงฺคทวเสณ เอกาทสฺสปการมฺปิ.

[๑๗] จตฺตารโ ภุตฺตา, ปณฺจ ปสาทา, จตฺตารโ วิสยา, ทฺวิโร ภาโว,
 ททฺยรูปมิจฺจปี อิทํ ซีวิตาหารรูปเปหิ ทฺวิหิ สท อฏฺฐารสฺวิธํ, ตถา
 ปริจฺเจโท จ ทฺวิธา วิณฺณตฺติ, ติวโร วิกาโร, จตฺตพฺพิธํ ลกฺขณนฺติ รูปรานํ
 ปริจฺเจทวีการาทิกาวํ วินา วิสฺสุ ปจฺจเยหิ อนิพฺพตฺตตฺตตฺตา อิม อนิปฺมณฺนา
 ทส เจติ อฏฺฐวิสฺตวิธํ ภาเว.

รูปสมฺมทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

^๑ อ.จ.ต.ก. ๒๐/๔๕/๑๔๖. ^๒ อ.ภ.ส.ง. ๓๔/๖๔๒/๑๙๖. ^๓ อ.ภ.ส.ง. ๓๔/๖๔๑-๖๔๒/๑๙๕-๑๙๖.

รูปวิภาควณณา

[๑๘] อิทานิ ยถาอุทฺทิกฺขจฺรูปานํ เอกวิธาทินยทสฺสนตุถํ “สพฺพณฺจ
 ปเนตฺน”ตฺยาทิกิ วุตฺตํ. สมฺปยุตฺตสฺส อโลภาทิกิเหตุโน อภาวา อเหตุกํ.
 ยถาสกํ ปจฺจยวณฺตตฺยา สปฺปจฺจยํ. อตฺตทานํ อารพฺภ ปวตฺเตหิ
 กามาสวาทิกิ สหิตตฺตา สาสวํ. ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตฺตฺตา สงฺขตฺ. ส. ๒๐๑
 อุปาทานกฺขนฺธสงฺขาเต โลเก นียุตฺตตฺยา โลกียํ. กามตฺนฺหา
 อวจฺริตฺตฺตา กามาจฺจํ. อรูปตฺมฺมานํ วิย กสฺสจฺจิ อารมฺมณฺสฺส
 อคฺคฺหนฺโต นาสฺส อารมฺมณฺนฺติ อนารมฺมณํ. ตทฺงคฺาทิวเสน
 ปหาตพฺพตฺตาภาวโต อปฺปหาตพฺพํ. อิตฺิสทฺโท ปการตฺโถ. เตน
 “อพฺพยาคตฺน”ตฺยาทิกิ สพฺพํ เอกวิธณฺยํ สงฺคณฺหาติ.

[๑๙] อชฺฌตฺตติกรูปํ อตฺตภาวสงฺขาตํ อตฺตทานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส
 ปวตฺตตฺตา. กามํ อณฺเณปิ ทิ อชฺฌตฺตตฺสมฺภูตฺตา อตฺติ, รุพฺพิทิวเสน ปน
 จกฺขาทิกิเกว อชฺฌตฺตติกํ. อถ วา “ยทิกิ มยํ น โหม, ตฺวํ กฺภูจฺกสิจฺจรูปมฺ
 ภวิสฺสสํ”ติ วทฺนฺตา วิย อตฺตภาวสฺส สาทิสฺยํ อุปการตฺตา จกฺขาทิกิเนว ม. ๒๐๔
 วิเสสโต อชฺฌตฺตติกาณิ นาม. อตฺตตฺสงฺขาตํ วา จิตฺตํ อธิกิจฺจ ตสฺส
 ทฺวารภาเวน ปวตฺตตฺตติ อชฺฌตฺตํ, ตทฺเวว อชฺฌตฺตติกํ. ตโต พหิภูตฺตฺตา
 อิตฺรํ เตวีสฺตติวธิํ พาทิรฺรูปํ.

[๒๐] อิตฺรํ พาทิสฺตติวธิํ อวตฺตฺตฺรูปํ.^๑

[๒๑] อฏฺฐวิธมฺปิ อิทฺทฺทริยรูปํ ปญฺจวิณฺณาณฺสฺส ลิงฺคาคาทิสฺส
 สหฺสรูปปรีปาลเน จ อาธิปจฺจโยคโต. ปสาทรูปสฺส ทิ ปญฺจวิธสฺส
 จกฺขวิณฺณาณาคาทิสฺส อาธิปจฺจํ อตฺตโน ปญฺจมนฺทาทิกิภาเวน เตสมฺปิ ปญฺจ-
 มนฺทาทิกิภาวาปาทนโต. ภาวทฺวยสฺสาปิ อิตฺติลึงฺคาคาทิสฺส อาธิปจฺจํ ยถาสกํ
 ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชमानานมฺปิ เตสํ เยภฺยุเยน สภาวกสนฺदानฺเวยว

^๑ ก-ม. นวตฺตฺรูปํ.

คตทากาเรน อูปุชชนโต, น ปน อินฺทริยปจฺจยภาวโต. ซีวิตสฺส จ
ส. ๒๐๒ กम्मชปรีपालเน อาธิปจฺจํ เตสํ ยถาสกํ ขณฺณจฺานสฺส ซีวิตินฺทริยป-
ปฏิพทตฺตา. สยญฺจ อตฺตนา จปีตธมฺมสมฺพนฺธเนว ปวตฺตติ
นาวิโก วีย.

[๒๓] วิสยวิสยิภาวปฺปตฺติวเสณ ภูตตฺตา โอิพาริกรูป. ตโตเยว
คทณฺสฺส สฺกฺรตฺตา สนฺติเกรฺูปํ อาสนฺนรูปํ นาม. โย สยํ, นิสฺสยวเสณ
จ สมฺปตฺตานํ อสมฺปตฺตานญฺจ ปฏิมฺขภาโว อญฺณมญฺณปตฺนํ, โส
ปฏิมฺข วียาติ ปฏิมฺข. ยถา हि ปฏิมฺขাতে สติ ทุพฺพลสฺส จลนํ โหติ,
เอวํ อญฺณมญฺณํ ปฏิมฺขภาเว สติ อรูปสภาวตฺตา ทุพฺพลสฺส ภวฺจฺคสฺส
จลนํ โหติ. ปฏิมฺข ยสฺส อตฺถิ ตํ สปฺปฏิมฺ. ตตฺถ สยํ สมฺปตฺติ
ไพญฺจทุพฺพลสฺส, นิสฺสยวเสณ สมฺปตฺติ ฆานซีวหากายคฺนฺธรฺสถานํ, อุกฺยธำปี
อสมฺปตฺติ จกฺขุสฺโตรฺูปสทฺทานนฺติ ทญฺจทฺพํ. อิตฺรํ โสฬสฺวิธํ
โอพาริกตาทิสภาวภาวโต สฺขมฺรฺูปาทิกํ.

ม. ๒๐๕ [๒๔] กम्मโต ชาตํ อญฺจารสฺวิธํ อฺปาทีนฺนรูปํ ตณฺหาทีญฺซีหิ
อฺเปเตน กम्मฺนา อตฺตโน ผลภาเวณ อาทินฺนตฺตา คหิตตฺตา. อิตฺรํ
อคฺคหิตคฺคหณฺน ทสฺวิธํ อฺนฺปาทีนฺนรูปํ.

[๒๕] ทญฺจทฺพภาวสงฺขาเตน นิสฺสเนน สห วตฺตตีติ สนิทฺสสนํ.
จกฺขุวีญฺณณโคจฺรภาโว हि นิสฺสสนนฺติ วุจฺจติ. ตสฺส จ รฺูปายตฺนโต
อนญฺณตฺเตปี อญฺณเหหิ ธมฺเมหิ ตํ วิเสเสตฺถุ อญฺณํ วีย กตฺวา วตฺถุ
วญฺญตีติ สห นิสฺสเนน สนิทฺสสนนฺติ. ธมฺมภาวสามญฺณเณน हि
เอกีกฺุเตสฺสุ ธมฺเมสฺสุ โย นานตฺตโกโร วิเสโส, โส อญฺณเณ วีย กตฺวา

ส. ๒๐๓ อฺปจฺริตฺถุ ญฺตโต. เอวญฺเหหิ อตฺถวิเสสวโปโส โหติ.

[๒๖] อสมฺปตฺตวเสนาติ อตฺตานํ อสมฺปตฺตสฺส โคจฺรสฺส วเสณ
อตฺตโน วิสยปฺปเทสํ วา อสมฺปตฺตวเสณ. จกฺขุสฺโตตานิ हि รฺูปสทฺเทหิ
อสมฺปตฺตานิ, สยํ วา ตานิ อสมฺปตฺตนาเนว อารมฺมณํ คณฺหนฺติ.
เตเนตํ วุจฺจติ :-

“จกฺขุโสด้ ปเนเตสุ	โหดาสมฺปตฺตคากห์
วิญญานุปฺปตฺติเหตุตฺตา	สนฺตราชิกโคจโร.
ตถา หิ ทฺวเรสฺสจฺ	ผลิกาทิตฺโรหิตํ
มหนฺตญจ นคาทินํ	วณฺณํ จกฺขุ อุทิกฺขตฺติ.
อากาสาทิกโต กุจฺฉิ-	จมฺมานนฺตริโกปิ จ
มหนฺโต จ มณฺฎาทินํ	สทฺโท สโตสฺส โคจโร.
คนฺตฺวา วิสยเทสํ ตํ	ผริตฺวา คนฺหตฺตี เจ
อธิญฺจณวิธานปิ	ตสฺส โส โคจโร สฺยา.
ภุตฺตปฺปนฺนโต โส เจ	ยาติ อฺินฺทฺริยสนฺนิธิ
กมฺมจิตฺโตชสมฺภฺโต	วณฺโณ สทฺโท จ จิตฺตไซ.
น เตสํ โคจฺรา โหนฺติ	น หิ สมฺโหนฺติ เต พหิ
วฺตุตฺตา จ อวิเสเสน	ปาเจ ตํวิสยาว เต.
ยทฺธิ เจตํ ทฺวयํ อตฺต-	สมฺปิเยว คนฺหติ
อกฺขิวนฺณํ ตถา มฺลํ	ปสฺสเสยฺย ฆมฺกสฺส จ.
ทิสาทิสววตฺถานํ	สทฺทสฺส น ฆเวยฺย จ
สฺยา จ สรวชิสฺส	สกณฺเณ สรปาตฺนน”ติ.

ม. ๒๐๖

โคจรคฺคาหิกฺรูปํ วิญญานาธิญฺจิตํ หุตฺวา ตตฺโคจรคฺคหณสภาวตฺตา. ส. ๒๐๔
 อิตฺรํ เตวีสติวิธํ อโคจรคฺคาหิกฺรูปํ โคจรคฺคหณภาวโต.

[๒๗] วณฺณิตพฺโพ ทฺวจฺพโพติ วณฺโณ. อตฺตโน อุกฺขานนฺตฺรํ รูปํ
 ชเนตฺตีติ โอบา. อวินิพฺโภครูปํ กตฺถจิปิ อณฺณมณฺณํ วินิภฺณชนสฺส วิสฺสุ
 วิสฺสุ ปวตฺติยา อภาวโต. รูปโลเก คนฺธาทินํ อภาววาทิมตฺมปิ หิ ตตฺถ
 ตตฺถ^๑ อจฺริเยหิ ปฏิกฺขิตฺตเมว.

^๑ มุลฺลํ. ๒/๑๑๙-๑๒๐, อณฺณํ. ๒/๑๒๗,๑๓๐-๑๓๑ ปิฏฺเฐสฺส ปสฺสิตพฺพํ.

[๒๘] อิจฺเจวณฺติ เอตถปิ อิตฺตทโท ปการตฺโถ, เตน อิตฺต อนาถตมฺปิ สพฺพํ ทุกตฺถิกาทิเกทํ สงฺคณฺหาติ.

รูปวิภาควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

รูปสมฺภูจฺจานนยวณฺณนา

[๒๘-๓๐] กานิ ปน ตานิ กมฺมาทินิ, กถํ, กตฺถ, กทา จ รูป-สมฺภูจฺจานานีติ อาท “ตตฺถา”ตฺยาทิ. ปฏฺฐิสนฺธิมุปาทายาติ ปฏฺฐิสนฺธิ-จิตฺตสฺส อฺปปาทกฺขณํ อฺปปาทาย. ขณฺเณ ขณฺเณติ เอเกกสฺส จิตฺตสฺส ตีสุ ตีสุ ขณฺเณสุ, นีรณฺตรเมวาทิ วุตฺตํ โหติ. อปเร ปน จิตฺตสฺส จิตฺติกฺขณํ,^๑ กงฺคกฺขณฺเณ จ รูปฺปปาทาทิ^๒ ปฏฺฐิสเณติ. ตตฺถ กิณฺจาปิ จิตฺติ-ขณฺนาภาเว เตสํ อฺปปตฺติ เจว ตตฺถ วตฺตพฺพญฺจ เหฏฺฐา กถิตเมว, ม. ๒๐๗ อธิธาปิ ปน กงฺคกฺขณฺเณ รูปฺปปาทาทาภาเว อฺปปตฺติยา ตตฺถ วตฺตพฺพเพน จ สทฺ สฺซคฺคทฺถนฺตถํ สงฺคเหตุวา วุจฺจติ :-

	“อฺปปนฺนุปฺปชฺชมานนฺติ	วิภงฺเก เอวมาทินิ
	กงฺคกฺขณฺสมี อฺปปนฺนํ	โน จ อฺปปชฺชมานกํ.
	อฺปปชฺชมานมุปาทา	อฺปปนฺนญฺจาติอาทินา
	กงฺคฺปปาทาว อฺกฺขาตา	น จิตฺตสฺส จิตฺติกฺขณฺเณ.
	‘อฺปปาทาทิ จ วโย เจว	อณฺณตตฺตํ จิตฺตสฺส จ
	ปณฺณายตี’ติ ^๓ วุตฺตตฺตา	จิตฺติ อตฺถิตฺติ เจ มตฺ.
ส. ๒๐๕	อณฺณตตฺตสฺส เอกสฺมี	ธมฺเม อณฺุปลทฺธิโต
	ปณฺณานวจนา เจว	ปพฺพญฺจจิตฺติ ตตฺถปิ.
	วุตฺตา ตสฺมา น จิตฺตสฺส	จิตฺติ ทิสฺสตี ปาฬิยํ
	อภิธมฺเม อภาโวปิ	นิเสธฺเยว สพฺพธา.

^๑ มุลฺลฎีก. ๒/๒๔-๒๖.

^๒ มุลฺลฎีก. ๒/๒๕-๒๗.

^๓ อัง.ตฺก. ๒๐/๔๗/๑๔๖.

ยทา สมุทโย ยสุส	นิรุชฌติ ตทาสส ที
ทุกขมุปปชชตีเตยตถ	ปญฺเห โนติ นิเสธโต.
รูปุปาโท น ภงคสฺมี	ตสฺมา สพฺเพปิ ปจฺจยา
อุปฺปาเทเยว จิตฺตสฺส	รูปฺเหตุติ เกจน.
วฺจฺจเต ตตถ เอกสฺมี	ธมฺเมเยว ยถา มตา
อุปฺปาทาวตถโต ภินฺนา	ภงฺควตถตา ตเถว ตฺ.
ภงฺคสฺสาภิมฺขาวตถา	อิจฺจิตฺตพฺพา อโย จิตฺติ
นยทสฺสนโต เอสา	วิภงฺเก น ตฺ เทลิตฺตา.
ลกฺขณํ สงฺขตสฺเสว	วตฺตมฺุปฺปาทอาทินํ
เทลิตฺตตา น ตตถาปิ	ปพฺนธสฺส จิตฺตีริตา.
อุปฺสคฺคสฺส ธาตฺวน-	มตฺถเยว ปวตฺติโต
ปญฺญาตตีติ เจตสฺส	อตฺถโถ วิญฺญาตเต อิตฺติ.
ภงฺเก รูปสฺส นฺอุปฺปาโท	จิตฺตชานํ วเสน วา
อารุปฺปวาภิสฺนุชฺชาย	ภาลิโต ยมกสฺส ที.
สภาวโยยํ ยถาลาภ-	โยชนาติ ตโต น ที
น จิตฺตมฺุจฺจิติ ภงฺเก จ	น รูปสฺส อสมฺภโว”ติ.

ม. ๒๐๘

[๓๑] รูปวิราคภาวานานิพพตตตตทา เหตุโน ตพพิธฺรตตาย, อนนิกาสตตาย ส. ๒๐๖
 จ อรูปวิปากา, รูปชนเน วิเสสปจฺจเยที ฌานนฺเกที สมฺปโยคาภาวโต
 ทวิปญฺจวิญฺญาณานี จาติ จุทฺทส จิตฺตานี รูปํ น สมฺมูจฺจาเปนนฺตีติ
 วุตฺตํ “อารุปฺปวิปากทวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตนฺ”ติ. ปฏิสฺนุจฺจิตฺตํ, ปน
 จุติจิตฺตญฺจ เอกฺกนวิสตีภวํคฺสฺเสว อนฺโตคฺคตตทา จิตฺตนฺตรํ น โหตีติ
 น ตสฺส วชฺชนํ กตฺ. ภินฺจาปิ น กตฺ, ปจฺจชาตปจฺจยรหิตํ, ปน
 อาหาราทีที จ อนฺุปตฺถทฺธํ ทุพฺพลวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตตตตทา, อตฺตโน
 จ อาคนฺตฺกตตาย กมฺมชฺรฺเปที จิตฺตสมฺมูจฺจานรฺูปานํ จานํ คเหตุวา

จิตตดา จ ปฏิสนธิจิตต์ รูปสมุฏจาปากัง น โหติ. จุติจิตเต ปน
อฏฐกถาย^๑ ตาว “รูปสนตวฏฐมูลสมิ สนตाने तादिसยं สนตวุดิตตาย
 ซีณาสวสเสว จุติจิตต์ รูปं น สมุฏจาเปตี”ติ วุตตं. **आननुहाज्रियाथो**
 ปน “สพเพสมปิ จุติจิตต์ รูปं น สมุฏจาเปตี”ติ^๒ วทนติ. วินิจจโย
 ปน เนลं สงเขปโต **มุลฎีกาทีสุ** วิตุถารโต จ **อภิธรรมมุตตวิภาสินिय**
 วุตตนเยน ทฎฐพโพ. **ปจมภวญคมุปาथायाติ** ปฏิสนธิยา อนนตฺร-
 นิพพตตปจมภวญคโต ปฎจาย **ชายนตเมว สมุฏจาเปติ**, น ปน
 จิต्तं, ภิชุขมานं वा अननत्रातिपज्जयलाणन उपपातकखण्णเยव ชนक-
 สามตถियโยคโต.

[๓๒] อิริยาย กายิกกิริยาย ปวตติปถภาวโต **อิริยาปโถ**, คมนาทิ.
 ม. ๒๐๙ อตถโต ตทวตถา รูปปวตติ. ตมปิ สนธาระติ ยถापวตต์ อุปตถมภเกติ.
 ยถา हि **วีถิจิตเตहि** อพโพกิณฺเณ ภวญเค ปวตตมานเ อญฺคานิ
 ส. ๒๐๗ โยสีทนฺติ, น เอวเมเตสุ ทวตตีสวึเตสุ วกขมานเสุ จ **ฉพพีสติยา**
 ชาครณจิตเตสุ ปวตตมานเสุ. ตทา ปน อญฺคานิ อุปตถทฐานิ
 ยถापวตตอิริยาปถภาเวเนว ปวตตนฺติ.

[๓๓] **วิญญตติมปิ สมุฏจาเปนฺติ**, น เกวลं รูปิริยาปถาเนว.
 อวิเสสวจเนปิ ปเนตถ มโนทวารปวตตानेว โวฏฐพพนชวณานิ วิญญตติ-
 สมุฏจาปากานิ, ตถา **หาสชนกานิ**, จ ปญจทวารปวตตानันฺ ปรี-
 ทพพผลภาวโตติ ทฎฐพพ. **กามญเจตถ** รูปวินิมุตโต **อิริยาปโถ**, วิญญตติ
 วา นตถิ, ตถापि น สพพํ รูปสมุฏจาปากัง จิต्तํ **อิริยาปถูปตถมภก**
 วิญญตติวิการชนกญจ โหติ. ยํ ปน จิต्तํ **วิญญตติชนก**, ตํ **เอกंसโต**
อิริยาปถูปตถมภก **อิริยาปถสส** **วิญญตติยา** สห อวินาภาวโต. **อิริยา-**
ปถูปตถมภกญจ **รูปชนกนฺติ** **อิมสส** **วิเสสทสสนตถ** **รูปโต** **อิริยาปถ-**
วิญญตตินัน **วิสุ** **คณ**.

^๑ อภิ.ฉฏ. ๑/๓๘๔, อภิ.ฉฏ. ๒/๒๖ ปฎิเจ ปสฺสิตพพ.

^๒ มุลฎีก. ๑/๑๘๕.

[๓๔] เทรสาติ กุสลโต จตตาริ, อกุสลโต จตตาริ, กิริยโต ปญจาติ เทรส. เตสฺ หิ ปุณฺชชนา อญฺหิ กุสลากุสเลหิ หสนฺติ. เสกฺษา ติกฺกฺจิสหคตวชฺชิตฺเตหิ, อเสกฺษา ปน ปญฺจหิ กิริยจิตฺเตหิ, ตตฺถาปิ พุทฺธา จตฺตุหิ สเหตุกกิริยจิตฺเตหฺว หสนฺติ, น อเหตุเกน “อติตฺสํสาทีสุ อปฺปฎฺติหตถณํ ปตฺวา อิมฺเหหิ ตีหิ ฐมฺเมหิ สมฺนฺนาคตฺสฺส พุทฺธสฺส ภควฺโต สพุทฺ ภายกมฺมํ ฅาณปุพฺพจฺกมฺมํ ฅาณานุปริวตฺตี”^๑ติ วจฺนโต. น หิ วิจารณปญฺญารหิตฺสฺส หลิตฺตุปฺปาทสฺส พุทฺธานํ ปวตฺติ ยุตฺตาทิ วทฺนฺติ. หลิตฺตุปฺปาทจิตฺเตน ปน ปวตฺติยมานมฺปิ เตสฺ ลิตฺกธณํ ปุพฺเพ- นีวาสอนาคตฺสฺสพุทฺถญฺตถณฅาณานํ อนฺวตฺตกตฺตา ฅาณานุปริวตฺติเยวาทิ ฅเวญฺจ กตฺวา อญฺจกถาย^๒ “เตสฺ ฅาณานํ จิณฺณปฺริยนฺเต อิทํ จิตฺตํ^๓ ม. ๒๑๐ ส. ๒๐๘ หาสยฺมานํ อฺปปชฺชตี”ติ วุตฺตํ, ตสฺมา น ตสฺส พุทฺธานํ ปวตฺติ สกฺกา นีวเรตฺตุ.

[๓๕] ปจฺจมาชาตาทีปจฺจยฺยปตฺถมฺภลาเกน จิตฺติกฺขณฅเวว อุตฺโตฅานํ พลวภาโวติ วุตฺตํ “เตโชธตฺต จิตฺติปตฺตตา”ตฺยาที.

[๓๖] ตตฺถ หทยอินฺทริยรूपานิ นว กมฺมโตฅเวว ชาตตฺตา กมฺมชาเนว. ยญฺหิ ชาตฺ ฅายติ ฅายิสฺสตี จ, ตํ “กมฺมชฺน”ติ วุจฺจติ ยถา ทฺทฺธนฺติ.

[๔๐] ปจฺจูปฺปนฺนปจฺจยาเปกฺขตฺตา ลหฺตาทิตฺตยํ กมฺมชฺ น โหติ, อิตฺรธา สพุทฺทาภาวีหิ ภวิตฺพุทฺนฺติ วุตฺตํ “ลหฺตาทิตฺตยํ อุตฺตจิตฺตา- หาเรหิ สมฺภอตี”ติ.

[๔๓] ฅกนฺตกมฺมชานิ นว, จตฺเตสฺ กมฺมชานิ นวาทิ อญฺจารส- กมฺมชานิ. ปญฺจวิการรूपสทฺทอวินิฟูภอกฺครูปอกาสวเสน ปญฺณรฺส จิตฺตชานิ, สทฺโท, ลหฺตาทิตฺตยํ, อวินิฟูภอกฺคากาสรूपานิ นวาทิ เทรส อุตฺตชานิ, ลหฺตาทิตฺตยอวินิฟูภอกฺคากาสวเสน ทฺวาทส ออาหารชานิ.

^๑ ชุมหา. ๒๙/๖๙/๑๔๙, ชุ.จฺ.พ. ๓๐/๘๕/๑๘๓, ชุ.ปฺ.ฎ. ๓๑/๕/๔๐๘. ^๒ อภ.อญ. ๑/๓๕๓.

[๔๔] เกวลํ ชายมานาทีรूपานํ ชายมานปริปัจจมานภิชชมานรूपานํ
 สภาวตตฺตา สภาวมตฺตํ วินา อตฺตโน ชาตฺติอาทิลกฺขณาภาวโต **ลกฺขณานิ**
 เกหิจิ ปจฺจเยหิ น ชายนฺตีติ ปกาสิตํ. อุปฺปาทาทียตฺตานญฺหิ จกฺขาทินํ
 ชาตฺติอาทินิ ลกฺขณานิ วิชฺชุนฺติ, น เอวํ ชาตฺติอาทินํ. ยถิ เตสมฺปิ
 ชาตฺติอาทินิ สิญฺ, เอวํ อนนฺวตฺถานเมว อาปชฺชเยย. ยํ ปน “รूपายตฺนํ
 ๕เปฯ กพฺพีกาโร อาหาโร. อิมเ ชมฺมา จิตฺตสมฺภูจฺจนา”ตฺยาทีสุ^๑
 ม. ๒๑๑ ชาตฺติยา กุโตนฺจิชาตฺตตฺตํ อนฺนญฺจวตฺตํ, ตมฺปิ รุปชนกปจฺจยानํ รุปฺปุปาทนํ
 ปติ อนฺนปรตพฺยาปารานํ ปจฺจยภาวูปคมนกฺขณเ ชายมานชมฺมวิการภาเวน
 ส. ๒๐๙ อุปลพฺภमानตํ สนฺธาयाติ ทญฺจพฺพํ. ยมฺปิ “ชาตฺติ ภิกฺขเว อนิจฺจา
 สงฺขตา ปฏิจฺจสมฺปฺปนฺนา, ชรามรณํ ภิกฺขเว อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจ-
 สมฺปฺปนฺน”ติ^๒ วจฺนํ, ตตฺถาปิ ปฏิจฺจสมฺปฺปนฺนानํ ลกฺขณภาวโตติ
 อยเมตฺถธาภิสนฺธิ. เตนาหุ โปราณา :-

“ปาเจ กุโตนฺจิ ชาตฺตตฺตํ ชาตฺติยา ปริยายโต
 สงฺขตानํ สภาวตฺตา ตีสุ สงฺขตโตทิตา”ติ.

รูปสมฺภูจฺจนา นยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

กลาปโยชनावณฺณนา

[๔๕] ยสฺมา ปเนตานิ รุปานิ กมฺมาทีโต อุปฺปชฺชมานานิปิ น
 เอเกกํ สมฺภูจฺจหนฺติ, อถ โช ปิณฺหาโตว. ตสฺมา ปิณฺหานํ คณน-
 ปริจฺเณทํ สรूपญฺจ ทสฺเสตฺตํ “เอกุปฺปาทา”ตฺยาที วุตฺตํ. **สทฺหวตฺติโน**ติ
 วิสฺสุ วิสฺสุ กลาปคตฺรฐปวเสน สทฺหวตฺติโน, น สพฺพกฺลาปานํ อณฺณมณฺณํ
 สหุปฺปตฺติวเสน.

[๔๖] ทส ปริมาณา อสฺสาติ ทสกํ, สมฺภายสฺเสตฺตํ นามํ, จกฺขุณา
 อุปลกฺขิตํ, ตปฺปถานํ วา ทสกํ จกฺขุทสฺสํ. เอวํ เสเสสฺสุปิ.

^๑ อภิ.สง. ๓๔/๑๒๐๑/๒๗๗.

^๒ ส.นิ. ๑๖/๒๐/๒๖.

[๔๗] วจีวิญญตติคคหณน สทโทปิ สงคหิตโต โหติ ตสฺสา ตทวินา-
ภาวโตติ วุตตํ “วจีวิญญตติทสกน”ติ.

[๕๐] กิ ปเนเต เอกวีสติ กลาปา สพฺเพปิ สพฺพตฺถ โหนติ, อุทาทุ ม. ๒๑๒
เกจิ กตถจีติ อาห “ตตฺถา”ตฺยาที.

กลาปโยชนาวณณา นิฏฺจิตา.

รูปาวตติกกมวณณา

[๕๒] อิทานิ เนลํ สมภววเสน ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน โยนิวเสน จ
ปวตฺตี ทสฺเสตฺถุ “สพฺพานิปี ปเนตานี”ตฺยาที วุตตํ. ยถารหนฺติ
สภาวกปริปฺณณายตนานํ อนุรูปโต.

[๕๓] กมลกุหฺรคพฺภมลาทิสํเสทฺฐจาเนสุ ชาตา สํเสทฺชา. อุปฺปาโต
เนลํ อตฺถีติ โอบปาติกา, อุทกํสคฺติปริจฺเฉทวเสน เจตฺถ วิสิฏฺฐอุปฺปาโต ส. ๒๑๐
คหิตโต ยถา “อภีรูปสฺส กณฺณา ทาทพฺพา”ติ. สตฺต ทสกานิ
ปาตฺถวณฺติ ปริปฺณณายตนภาเวน อุปลพฺภนโต. กทาจิ น ลพฺภณฺติ
ชจฺจนฺธชจฺพธิรชจฺจามานนปฺุสกาทิกปปีกานํ วเสน. ตตฺถ สุกฺคตฺยํ
มหานุภาเวน กมฺมฺนา นิพฺพตฺตมานานํ โอบปาติกานํ อินฺทฺริยเวกฺลลา-
โยคโต จกฺขุสฺโตฆานาลาโก สํเสทฺชานํ, ภาวาลาโก ปจฺมกปปีก-
โอบปาติกานํ วเสนปี. ทฺคคตฺยํ ปน จกฺขุสฺโตฆาวาลาโก ทฺวินนฺมปี
วเสน, ฆานาลาโก สํเสทฺชานเมว วเสน, น โอบปาติกานํ วเสนาคิ
ทฺฐจฺพฺ. ตถา ทิ ธมฺมทฺทวิภฺจฺเค “กามธฺตาตฺยา อุปตฺติกฺขณ
กสฺสจฺจิ เอกาทสฺายตนานิ ปาตฺถวณฺติ, กสฺสจฺจิ ทส, กสฺสจฺจิ อปรานิปี
ทส, กสฺสจฺจิ นว, กสฺสจฺจิ สตฺตา”ติ^๑ วจฺนโต ปริปฺณณินฺทฺริยสฺส
โอบปาติกสฺส สทฺทายตนวชฺชิตานิ เอกาทสฺายตนานิ วุตฺตานิ, อนุธฺสส
จกฺขายตนวชฺชิตานิ ทส, ตถา พธิรสฺส สฺโตายตนวชฺชิตานิ, อนุธฺพธิรสฺส ม. ๒๑๓

^๑ อภ.วิ. ๓๕/๑๐๐๗-๑๐๐๘/๕๐๒ (ปาฬิ สํชิตฺตา).

ตทุภยวชชิตานิ นว, คพุกเสยยกสฺส จกฺขุโสตฆานชิวหาสททายตน-
 วชชิตานิ สตตายตนาณิ วุตตานิ. ยถิ ปน อฆานโกปิ โอบปาติโก ลียา,
 อนุตฺถิราฆานกานํ วเสน ติกฺขตฺตํ ทส, อนุตฺถิรอนุธาฆานกพฺธิรา-
 ฆานกานํ วเสน ติกฺขตฺตํ นว, อนุตฺถิราฆานกสฺส วเสน จ ฉฏฐ
 ายตนาณิ วุตตพฺพานิ ลียํ, น ปนํวํ วุตตานิ. ตสฺมา นตฺถิ
 โอบปาติกสฺส ฆานเวกฺลลนฺติ. ตถา จ วุตตํ ยมกฏฐกถาย^๑ “อฆานโก
 ส. ๒๑๑ โอบปาติโก นตฺถิ. ยถิ ภเวยฺย, กสฺสจฺจ ฉฏฐายตนาณินฺติ วเทยฺยา”ติ.

สํเสทฆานํ ปน ฆานาภาโว น สกฺกา นิวาเรตฺตํ “กามธาตฺตยา
 อุปตฺตติกฺขณ”ตฺยาก็^๒ ปาฬียา โอบปาติกโยนิเมว สนฺธาย, สตตายตนา-
 คคฺคณสฺส จ ฉณฺเณสํ อสมภวโต คพุกเสยยกเมว สนฺธาย วุตตตฺตยา.
 ยํ ปน “สํเสทโยนิกา ปริปฺนุณฺณายตนาณเวว โอบปาติกสงฺคหํ กตฺวา
 วุตตานิ”ติ ฉฏฐกถาวจฺนํ, ตมฺปิ ปริปฺนุณฺณายตนาณเวว สํเสทฆานํ
 โอบปาติเกสฺส สงฺคหเวเสน วุตตํ. อปเร ปน ยมเก ฆานชิวหานํ
 สหจาริตา วุตตาทิ อชิวหาสฺส อสมภวโต อฆานกสฺสปิ อภาวเมว
 วณฺเณนฺติ, ตตฺถาปิ ยถา จกฺขุโสตานิ รูปภเว ฆานชิวหาหิ วินา
 ปวตฺตนฺติ, น เอวํ ฆานชิวหา ฉณฺณมณฺณํ วินา ปวตฺตนฺติ ทฺวินนฺมปิ
 รูปภเว อนุปฺปชฺชนโตติ เอวํ วิสฺสุ วิสฺสุ กามภเว อปฺปวตฺติวเสน เตสํ
 สหจาริตา วุตตาทิ น น สกฺกา วุตตฺตนฺติ.

[๕๔] คพุกเ มาตฺกฺจฺฉิยํ เสนตฺตีติ คพุกเสยยกา, เตเยว รูปาทิสฺ
 ม. ๒๑๔ สตตตาย สตตาทิ คพุกเสยยกสตตฺตา. เอเต ฉณฺทชชลาพฺฐา. ตีณิ
 ทสฺกานิ ปาตฺกฺวณฺติ, ยานิ “กฺลลรูปน”ติ วุจฺจนฺติ ปริปฺนุณฺทิตานิ จ
 ตานิ ชาติอุณฺณาย เอกสฺส อํสฺสโน ปสนฺนตฺลเตเต ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏฐสฺส
 ปคฺขริตฺวา อคฺเค จิตฺพิณฺทุมตฺตานิ อจฺฉานิ วิปฺปสนฺนานิ. กทาจิ น
 ลพฺภติ อภาวสตฺตนาณํ วเสน. ตโต ปฺรณฺติ ปฏฺฐิสฺสฺสโต ปรี. ปวตฺติ-
 กालเอติ สตตฺตเม สตตฺตาเห, ฎีกาการมเตน^๓ เอกาทสเม สตตฺตาเห วา.
 ส. ๒๑๒ กเมนาติ จกฺขุทสฺสกาตฺตภาวโต สตตฺตาหาติกฺกเมว โสตทสฺสํ, ตโต

^๑ อภิ.ฉฏ. ๓/๓๕๓.

^๒ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๐๗/๕๐๑-๕๐๒.

^๓ มุลฎีก. ๓/๑๔๗-๑๔๘.

สตดาหาคูกเมน ฆานทสกั, ตโต สตดาหาคูกเมน ชิวหาทสกนติ เหว อนุคูกเมน. อฏฐกถายมปี หิ อยมตโถ ทสสิโตว.

[๕๕] จิติกาลนุติ ปฏิสนุติจิตตสส จิติกาลั. ปฏิสนุติจิตตสสชาตา หิ อตุ จานปุตตา ตสส จิติกุขณ สุกุฏฐกั สมุฏฐาเปติ ตทา อูปปนา กงคกุกฆณตยาทีนา อนุคูกเมน อตุ รูปั ชเนติ. โยชาผรณมุปาทายาติ คพุกเสยยกสส มาตุ อชุโฆหตาหารโต ลัเสทไซปปาติกานญจ มุขคต-เสมฮาทีโต โยชಾಯ รสหรณัอนุสारेณ สรีเร ผรณกาลโต ปฏฐาย.

[๕๖] จุติจิตตัม อูปริมัม เอตสสาติ จุติจิตโตปรี. กम्मชรูปานี น อูปปชชนุติ ตทูปุตติยัม มรณาภาวโต. กम्मชรูปริจเฉทหิ “มโต”ติ วุจจติ. ยถาห :-

“อายุ อุตุม่า จ วิญญานัม ยทา กายัม ชนุติมัม
 อปวิโท ตทา เสติ นีรตุถัม กลิงครนุ”ติ.^๑

ปุเรตรนุติ สตุตรสมสส อูปปาทกุกฆณ. ตโต ปรี จิตตชา-หารชรูปญจ โวจจิชชตีติ อชิวกสนุदानเ เตลลั อูปุตติยา อภาวโต ม. ๒๑๕ ยถานิพพุตตัม จิตตชั ออาหารชญจ ตโต ปรี กิณจิกิ กาลัม ปวตติตวา นีรุชฌติ. อปเร ปน อัจริยา “จิตตชรูปั จุติจิตโต ปุเรตรเมว โวจจิชชตี”ติ วณณณนุติ.

[๕๗] รูปโลก ฆานชิวหากายานัม อภาเว การณัม วุตตเมว. ภาวทวยัม ปน พหุลกามราคูปนิสสยตตา พุรหุमानญจ ตทภาวโต ตตถ น ปวตติ. ออาหารชกลาปานี จ น ลพุกนุติ อชุโฆหฐาหาราภาเวน ส. ๒๑๓ สรีรคตสสปี ออาหารสส รูปสมุฏฐาปนาภาวโต. พาหิรณุหิ อตุ ออาหารญจ อูปนิสสยัม ลภิตวา อตุอาหารา รูปั สมุฏฐาเปนติ. ชีวิตนวกนุติ กายาภาวโต กายทสกุกจันนิยัม ชีวิตนวกั.

^๑ ส.ข. ๑๗/๔๕/๑๑๓ (โถกั วิสทิลลั).

[๕๙] อติริจจติ เสสพฺรหฺมานํ ปฏิสนฺธิยํ, ปวตฺเต จ อุปลภิตพฺพ-
รูปโต อวสิฏฺฐํ โหติ, มรณกาลे ปน พฺรหฺมานํ สรีรนิกฺเขปภาวโต
สพฺเพสฺสปิ ติสฺมฺภูจฺจานานิ ทฺวิสฺมฺภูจฺจานานิ จ สหเว นิสฺรุณฺนติ.

[๖๐] ฐปีสุ เตวีสติ ฆานชิวฺหากายภาวทฺวยวเสน ปญฺจนํ
อภาวโต. เกจิ ปน “ลหฺตาทิตฺตยมฺปิ เตสุ นตฺถิ ทนฺตตฺตกราทิ-
ธาทุกฺโขภาวโต”ติ วทฺนติ, ตํ อการณํ. น ทิ วุปลเมตพฺพาเปกฺขา-
ตพฺพิโรธิตฺตมฺปวตฺติ ตถา สติ สเหตุกฺกิริยจิตฺเตสุ ลหฺตาทินํ อภาวปฺ-
ปสงฺคโต. “สทฺโท วิกาโร”ตฺยาทิ สพฺเพสฺสปิ สาธารณวเสน วุตฺตํ.

รูปปวตฺติกฺกมวณฺณา นิฏฺฐิตา.

ม. ๒๑๖

นิพฺพานเภทวณฺณา

[๖๒] เอตฺตาวตา จิตฺตเจตฺติกรูปานิ วิกาคโต นิทฺทิลิตฺวา อิทานิ
นิพฺพานํ นิทฺทิสฺนโต อาห “นิพฺพานํ ปนา”ตฺยาทิ. “จตฺมคฺคณาณน
สจฺจิกาทพฺพน”ติ อิมินา นิพฺพานสฺส ตตฺตอริยปฺคฺคณานํ ปจฺจกฺขลิตฺตํ
ทสฺเสติ. “มคฺคผลานมารมฺมณฺภูตฺน”ติ อิมินา กฺลฺยาณปฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล
อนฺุมานลิตฺตํ, สงฺขตธมฺมารมฺมณฺภูทิ ปญฺญตฺตารมฺมณํ วา ภาณํ
กิลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล สฺมฺจฺเจทปฺปฏิปฺปสฺสภฺภาเน อสฺมตฺถํ, อตฺถิ จ โลกเก กิลฺล-
สฺมฺจฺเจทาทิ. ตสฺมา อตฺถิ สงฺขตสฺมฺมุตฺติธมฺมวิปรีโต กิลฺลฺลฺลฺล
ปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิกรานํ มคฺคผลานํ อารมฺมณฺภูโต นิพฺพานํ นาม เอโก
ส. ๒๑๔ ธมฺไมติ ลิตฺตํ. ปจฺจกฺขานฺุมานลิตฺตฺตาสฺนทสฺสเนน จ อภาวมตฺตํ
นิพฺพานนฺติ วิปฺปฏิปฺปนฺนํ วาทํ นิสฺเสตฺตีติ อลฺมตฺติปฺปญฺเจน.
ชนฺธาทิเกเท เตภฺมกธมฺเม เหฏฺฐปฺริยวเสน วินนโต สํลิตฺตพฺพนโต
วานสงฺฆาตฺยา ตณฺหาเย นิกฺขนฺตตฺตา วิสฺยาตฺติกฺกมวเสน อตฺติตฺตฺตา.

[๖๓] สภาวโตติ อตฺตโน สนฺตฺติลฺกฺขณน. อุปาทียติ กามุ-
ปาทาทีหิตฺติ อุปาทิ, ปญฺจกฺขนฺธสฺเสตํ อธิวจฺนํ, อุปาทีเยว เสโส

กิเลสสี่ติ อุปาภิเสโส, เตน สห วตตตีติ สอุปาภิเสสา, สา เอว
 นิพพานธาดูติ สอุปาภิเสสนิพพานธาดู. การณปริยาเยนาติ สอุปาภิ-
 เสสาทิวเสน ปญญาปนเ การณภูตสุส อุปาภิเสสภาวภาวสุส เลเสน.

[๖๔] อารมมณโต สมปะโยคโต จ รากโทสมเหติ สอุญตตดา
 สอุญ, สอุญเมว สอุญต. ตถา รากาภินิมิตตริหิตตดา อนิมิตต.
 รากาภิปนธิธิริหิตตดา อปุปนธิต. สพุพสงฆาเรหิ วา สอุญตตดา
 สอุญต. สพุพสงฆารนิมิตตภาวโต อนิมิตต. ตณหาปนธิยา อภาวโต ม. ๒๑๗
 อปุปนธิต.

[๖๕] จวนาภาวโต อจจุต. อนุตสุส ปริโยसानสุส อติกกนุตตดา
 อจจุต, ปจเจเยหิ อสงฆตตดา อสงฆต. อตตโน อุตตริตสุส
 อภาวโต สหธมเมน วตตพุพสุส อุตตสุส วา อภาวโต อนุตตริ.
 วานโต ตณหาโต มุตตตดา สพุพโส อปคตตดา วานมุตตา.
 มหนเต สীগุขนธาภิเก เอสนติ คเวสนตีติ มเฮสโย. “อิติ จิตตนะ”-
 ตยาภิ ฉหิ ปริจเฉเทหิ วิภตตานัน จิตตาทันนํ นิคมน.

อิติ อภิธมมตถวิภาวินิยา นาม อภิธมมตถสงคพจนนาย

จฏฐปริจเฉทพจนนา นิฏฐิตา.

๗. สัตตมปริจเฉท

สมุจจยสงคหวิภาค

[๑] สลกขณา จินตนาทิสลกขณา จิตตเจตสิกนิปยุตตนิพพาน-
วเสน ทวาสดตติปปเภทา วตถุธมมา สภาวธมมา วุตตา, อิทานิ เตสํ
ยถาโยคํ สภาวธมมานํ เอเกกสมุจจยวเสน โยคานรูปรโต อกุลสล-
สงคหาทิมเกทํ สมุจจยํ ราสี ปวกุขามิติ โยชนา.

[๒] อกุลสลาณเมว สภาคธมวเสน สงคโห อกุลสลสงคโห.
กุลลาทิวเสน มิสฺสกาณํ สงคโห มิสฺสกสงคโห, สจจาภิสฺมโพธิสงฆาตฺตส
อริยมคฺคสฺส ปกุเช ภวานํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ สติปญฺจานาทิ-
เภทานํ สภาควตถุวเสน สงคโห โพธิปกฺขิยสงคโห. ขนฺธาทิวเสน
สพฺเพสํ สงคโห สพฺพสงคโห.

อกุลสลสงคหอนุณนา

[๓] ปุพฺพโกภฺยยา อปณฺณายนโต จิรปาริวาสฺยญฺเฐน, วณฺโต วา
วิสุตฺตนาถมานญฺสุสา วีย จกฺขาทิตโต วิสเยสุ วิสุตฺตนาถนโต อาสวา. อถ วา
ภวโต อา ภวคฺคํ ธมฺมโต อา โคตฺตรภฺมํ สวณฺติ ปวตฺตณฺติตฺติ อาสวา.
อวธิอตฺถโต เจตฺต อากาโร, อวธิ จ มรฺรียาทาทิวธิวเสน ทฺวิโร. ตตฺถ
“อา ปาภฺยลิปฺตตํ วุฏฺโฐ เทโว”ตฺยาทิสฺสุ วีย กิริยํ พหิ กตฺวา ปวตฺโต
มรฺรียาทโ. “อา ภวคฺคํ สทฺโห อพฺภุคฺคโต”ตฺยาทิสฺสุ วีย กิริยํ พฺยาเปตฺวา
ปวตฺโต อภิวธิ. อธิ ปน อภิวธิมฺหิ ทญฺจพฺโพ. ตถา เหน
นิพฺพตฺตติญฺจานญฺเฐ จ ภวคฺเค โคตฺตรภฺมฺหิ จ อารมฺมณญฺเฐ ปวตฺตณฺติ.

ส. ๒๑๖ วิชฺชมานิสฺสุ จ อญฺเฐสฺสุ อา ภวคฺคํ อา โคตฺตรภฺมฺจ สวณฺเตสฺสุ มานาทิสฺสุ
อตฺตตฺตนิยคฺคหณฺวเสน อภิปฺยาปนโต มทกฺรณญฺเฐน อาสวสทิสฺตาย จ
เอเตเยว อาสวภาเวน นิรุฬฺหาติ ทญฺจพฺพํ. กาโมเยว อาสโว กามาสโว,
กามราโค. รูปรารูปภเวสฺสุ ฉนฺทราโค ภวาสโว. ฉมานนิกฺกนฺติสฺสสฺสทิกฺกจิ-
สทคโต จ ราโค เอตฺถเอว สงฺคยฺหติ, ตตฺถ ปจฺโม อุปฺปตฺติภเวสฺสุ ราโค,

ทุดิโย กมฺมภเว, ตติโย ภวทิกฺขิตฺตคโธ. ทฺวาสภูจิจฺฉา ทิกฺขิตฺติ ทิกฺขิตฺตสวโ.
 ทุกฺขาทิสฺส จตฺตสฺส สจฺเจสฺส ปุพฺพนฺเต อปรนฺเต ปุพฺพปรนฺเต ปฏิจฺจ-
 สมฺปฺปาเทสฺส จาติ อภฺยสฺส จาเนสฺส อณฺณณํ อวิชฺชาสวโ.

[๔] โอตฺถริตฺวา หรณฺโต โอนนฺโต วา เหฏฺฐา กตฺวา หนนฺโต
 โอสีทาปนฺโต “โอม”ติ วุจฺจติ ชลฺปฺวาโท, เอเต จ สตฺเต โอตฺถริตฺวา
 หนนฺตา^๑ วฏฺฐสฺมี สตฺเต โอสีทาปนฺตา วีย โหนฺตฺติติ โอมสทิสฺตาย
 โอมฺหา, อาสวาเยว ปเนตฺถ ยถาวุตฺตภูเจเน “โอม”ติ จ วุจฺจนฺติ. ม. ๒๑๘

[๕] วฏฺฐสฺมี ภวณฺตเก วา สตฺเต กมฺมวิปาเกเน ภวณฺตราทฺธิ
 ทุกฺเขเน วา สตฺเต โยเชนฺตฺติติ โยคา, เหฏฺฐา วุตฺตธมฺมาว.

[๖] นามกาเยเน รุปกาเยํ ปจฺจุปฺปนฺนกาเยเน วา อนาคตกาเยํ
 คนฺถนฺติ ทฺปฺปมฺญจํ เวเจเนตฺติติ กายคนฺธา. โคสีลาทินา สีเสน วเตเน
 ตทฺทุกฺเขเน จ สุกฺขีตฺติ เอวํ ปโรโต อสภวาโต อามสฺนํ ปรามาสฺ,
 “อิทฺเมว สจฺจํ, โมฆมณฺณ”ติ อภินิวิสฺนํ ทฬฺหคฺคาโท อิทฺสจฺจาภิ-
 นิเวสฺ.

[๗] มณฺฑุกํ ปนฺนโค วีย ภูสํ ทฬฺหํ อารมฺมณํ อาทิกฺขนฺตฺติ
 อุปาทานานิ, กาโมเยว อุปาทานํ, กาเม อุปาทิกฺขิตฺติ วา กามฺปาทานํ. ส. ๒๑๗
 “อิมินา เม สีลวตาทินา สํสารสฺสทฺธิ”ติ เอวํ สีลวตาทินํ คหณํ
 สีลพฺพตฺตฺปาทานํ. วทฺนฺติ เอเตนาติ วาโท, ขนฺธเทหิ พฺยติริตฺตา-
 พฺยติริตฺตวเสน วิสฺติปริกฺกฺปิตฺตสฺส^๒ อตฺตโน วาโท อตฺตวาโท, โสเยว
 อุปาทานนฺติ อตฺตวาทฺปาทานํ.

[๘] ฌานาทิวเสน อุปฺปชฺชนกฺกุสฺลจิตฺตํ นิเสธฺนฺติ ตถา ตสฺส
 อุปฺปชฺชิตฺตํ น เทนฺตฺติติ นีวรณานิ, ปณฺณาจกฺขุโน วา อวารณภูเจเน
 นีวรณา. ปณฺณจฺสฺส กามคฺคฺเคนฺสฺส อธิมตฺตฺตราคฺสงฺขาโต กาโมเยว ฉนฺทนฺภูเจเน
 ฉนฺโท จาติ กามจฺฉนฺโท, โสเยว นีวรณนฺติ กามจฺฉนฺทนีวรณํ. พฺยาปชฺชติ

^๑ ส.ก. ทรนฺตา.

^๒ ส. วิสฺติธา ปริกฺกฺปิตฺตสฺส.

[๑๓] กามภวนาเมนาติ กามภวสงฺชาตานิ อารมฺมณานิ นามเนน.
ตถापวตฺตุนฺติ สีสฺสพฺพตาทินิ ปฺรโต อามสฺนาทิวเสน ปวตฺตํ.

[๑๔] อาสวา จ โธฆา จ โยคา จ คนฺธา จ วตฺถุโต ฅมฺมโต
วุตฺตเนยฺน ดโย, ตถา อฺปาทานา ทฺเว วุตฺตา ตณฺหาทิกฺขิวิเสน.
นึวเรณา อฏฺฐ สึยฺมฺมิ ถินมิทฺธอฺทฺธจฺจกุกฺกจฺจจํ วิสฺสุ คหณฺโต. **อนุสฺยา** ส. ๒๑๔
ฉเพว หนฺนฺติ กามราคภวราคานุสฺยานิ ตณฺหาสภาวเณ เอกโต
คหิตตฺตา. นว สึโยชนา มตา อฺภยตฺถ วุตฺตานิ ตณฺหาสภาวานิ
ทิกฺขิสภาวานญจ เอกเกํ สงฺคหิตตฺตา. กิเลสา ปน สุตฺตุนฺตวเสน,
อภิธมฺมวเสนปิ ทส. อิติ เอวํ ปาปานิ อฺกฺสลาณิ สงฺคโห นวธา วุตฺโต.
เอตฺถ จ :-

นวาฏฺฐสงฺคหา โลก-	ทิกฺขิโย สดตฺตสงฺคหา
อวิชฺชา ปฏฺฏิโฆ ปญฺจ-	สงฺคโห จตฺตสงฺคหา
กงฺขา ติสงฺคหา มานุท-	ธจฺจา ถินิ ทฺวิสงฺคหิ.
กุกฺกจฺจมิทฺธาหิริกา-	โนตตปฺปิสฺสา นิคฺคหนา
เอกสงฺคหิตา ปาปา	อิจฺเจวํ นวสงฺคหา.

อฺกฺสลสงฺคหฺวณฺณา นิฏฺฐิตา.

มิสฺสกสงฺคหฺวณฺณา

[๑๕] เหตุสฺส วตฺตพฺพํ เทฏฺฐา วุตฺตเมว.

[๑๖] อารมฺมณํ อฺปนฺนตฺวา จินฺตฺนสงฺชาเตน อฺปนฺนิชฺฌายนญฺเจน
ยถารหํ ปจฺจนีกธมฺมฉาปนญฺเจน จ ฌานานิ จ ตานิ องฺคานิ จ
สมฺมุทิตานิ อวยวภาเวน องฺคึยฺนฺติ ฌายนฺตึติ **ฌานงฺคานิ**. อวฺยว- ม. ๒๒๒
วินิมุตฺตสฺส จ สมฺมทายสฺส อภาเวปิ เสนงฺครณฺงคาทโย วีย วิสฺสุ วิสฺสุ
องฺคภาเวน วุจฺจุนฺติ เอกโต หุตฺวา ฌานภาเวน. โทมนสฺสญฺเจตฺถ
อฺกฺสลฌานงฺคํ, เสสานิ กุสฺลากุสฺลาพฺยาगतฌานงฺคานิ.

[๑๗] สุกตติบุคคลีนํ นิพพานสฺส จ อภิมุขํ ปาปนโต มคฺคา, เตสํ
 ปถภูตานิ อํคานิ, มคฺคสฺส วา อญฺจํคิกสฺส อํคานิ **มคฺคจฺคานิ**.
 สมฺมา อวิปริตโต ปสฺสตีติ **สมฺมาทิฏฺฐิ**. สภา ปน “อตุถิ ทินฺนุ”-
 ตฺยาทิวเสน ทสฺวิธา ปริญฺญาทิกิจฺจวเสน จตุพฺพิธา วา. สมฺมา
 ส. ๒๒๐ สํกฺกปฺเปนฺติ เอเตนาติ **สมฺมาสํกฺกปฺโป**. โส เนกขมฺมสํกฺกปฺ-
 อพฺยาปาทสํกฺกปฺพอวิหีสํกฺกปฺวเสน ติวโร. สมฺมาวาจาทโย เหฏฺฐา
 วิภาวิตาว. สมฺมา วายมนฺติ เอตยาติ **สมฺมาวายาโม**. สมฺมา สรรนฺติ
 เอตยาติ **สมฺมาสตี**. อิมสํ ปน เกทํ อุปริ วกฺขตี. สมฺมา สามญฺจ
 อาธึยตี เอเตน จิตฺตฺนฺติ **สมฺมาสมาธิ**, ปจฺมชฺฌานาทิวเสน ปญฺจวิธา
 เอกคฺคตา. มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย ทุคฺคตีมคฺคตฺตา มคฺคจฺคานิ.

[๑๘] ทสฺสนาทิสฺส จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ, เยภฺยุเยน ตํสทิตฺตฺนฺตฺตานปฺ-
 ปวตฺตियํ ลิงฺคาทีหิ, ชีวเน ชีวฺนฺเตหิ กมฺมชฺรูปสฺมฺปยุตฺตตฺตมฺเมหิ,
 มนฺเน ชานฺเน สมฺปยุตฺตตฺตมฺเมหิ, สฺขิตฺตาทีภาเว สฺขิตฺตาทีหิ สหชาเตหิ,
 สทฺทหนาทิสฺส สทฺทหนาทิวสฺปฺปวตฺเตหิ เตเหว, “อนนฺถวาทํ **ถสฺสามี**”ติ
 ปวตฺตियํ ตถापวตฺเตหิ สหชาเตหิ, อาชานฺเน อญฺญตาวีภาเว จ
 อาชานฺนาทิวสฺปฺปวตฺเตหิ สหชาเตหิ อตฺตานิ อญฺญตฺตาเปนฺตา ตมฺมา
 อิสฺสรญฺเจน อินฺทฺริยานิ นามาติ อาท **“จกฺขุณฺทฺริยฺนุ”**ตฺยาทิ.
อญฺจกถายํ^๑ ปน อปเรปิ อินฺทฺลึงฺคญฺจาทโย อินฺทฺริยญฺจา วุตฺตา.
ชีวิตินฺทฺริยฺนฺติ รูปารูปวเสน ทฺวิธํ ชีวิตินฺทฺริยํ. “อนมตฺตคฺเค สํสาเร
 ม. ๒๒๓ อนนฺถวาทํ อมตํปทํ จตฺสจฺจตฺตมฺเมว วา **ถสฺสามี**”ติ เอวมชฺฌาสเยน
 ปฏฺธิปฺนฺนสฺส อินฺทฺริยํ **อนนฺถวาทถถสฺสามีตินฺทฺริยํ**. อาชานาติ
 ปจฺมมคฺเคน ทิฏฺฐจฺมรียาทํ อนตฺติกมิตฺวา ชานาติ อินฺทฺริยญฺจาติ
อญฺญินฺทฺริยํ. อญฺญตาวีโน จตฺตารี สจฺจานิ ปฏฺธิชฺฌิตฺวา จิตฺตฺส
 อรหโต อินฺทฺริยํ **อญฺญตาวินฺทฺริยํ**. ตมฺมสฺสรูปวิภาวนตฺถญฺเจตฺถ
 ส. ๒๒๑ ปญฺญินฺทฺริยคฺคหนํ, ปุคฺคลชฺฌาสยกิจฺจวิเสสวิภาวนตฺถํ **อนนฺถวาทถถสฺ-**
สามีตินฺทฺริยาทีนํ คฺคหนํ.

^๑ อภ.อญ. ๒/๑๓๕, วิสุทฺธิ. ๒/๑๓๖.

เอตถ จ สตฺตปญฺจตฺติยา วิเสสนิสฺสยตฺตา อชฺมตฺติกายตฺตานานิ
 อาทิตฺ วุตฺตานิ, มนินฺทริยํ ปน อชฺมตฺติกายตฺนภาวสํมญฺเณน เอตฺถ
 วตฺตพฺพมปิ อรุปินฺทริเยหิ สห เอกโต ทสฺสนตฺถํ ซีวิตินฺทริยานนฺตรํ
 วุตฺตํ, สายํ ปญฺจตฺติ อิมสํ วเสน “อิตฺถิ ปุริโส”ติ วิภาคํ คจฺจตฺติ
 ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ ภาวทวํ, ตยิเม อฺปาทินฺนตฺมมา อิมสฺส วเสน
 ตฺถุจฺจตฺติ ทสฺสนตฺถํ ตโต ปรี ซีวิตินฺทริยํ, สตฺตสญฺญิตโต ตฺมมฺปญฺจ
 ปนฺนตฺวเสน ปวตฺตมาโน อิมาทิ เวทนาหิ สงฺกิลิสฺสตฺติ ทสฺสนตฺถํ ตโต
 เวทนาปญฺจกํ, ตาทิ ปน วิสฺสุทฺติกามานํ โวทานสํมหารทสฺสนตฺถํ ตโต
 สทฺธาทีปญฺจกํ, สมฺภูตโวทานสํมหารา จ อิมเอหิ วิสฺสุตฺตตฺติ วิสฺสุทฺติปฺตฺตา,
 นิฏฺฐิตกิจฺจา จ โหนตฺติ ทสฺสนตฺถํ อนฺเต ตีณิ วุตฺตานิ. เอตฺตาวตฺตา
 อธิปฺเปตฺตตฺถสิทฺธิ อญฺเณสํ อคฺคทณฺนติ อิทฺเมเตสํ อนุกฺกเมน เทสนาย
 การณฺนติ อลฺมตีปฺปญฺเจน.

[๑๙] อสฺสทฺธิยโกสชฺชปมาทอฺทจฺจจววิชฺชาอหิริกอโนตฺตปฺปสงฺขาเตหิ
 ปฏฺฐิปกฺขตฺมเมหิ อกมฺปิยญฺเจน สมฺปยุตฺตตฺมเมสฺส ธิรภาเวน จ สทฺธาทีนิ
 สตฺต พฺลานิ, อหิริกาโนตฺตปฺปทวํ ปน สมฺปยุตฺตตฺมเมสฺส ธิรภาเวเนว.

[๒๐] อตฺตาทึนฺนปวตฺตตีณํ ปตฺติภูตา ตฺมมา อธิปฺตี. “ฉนฺทวโต กิ
 นาม น สิขมตี”ตฺยาทิกํ หิ ปุพฺพพาทิสงฺขารูปนิสฺสยํ ลภิตฺวาม. ๒๒๔
 อฺปฺปชฺชมาเน จิตฺเต ฉนฺทาทโย ตฺฐภูตา สยํ สมฺปยุตฺตตฺมเม
 สาธยมาเน หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, เต จ เตสํ วเสน ปวตฺตนฺติ, เตน
 เต อตฺตาทึนฺนํ ปตฺติภาเวน ปวตฺตนฺติ. อญฺเณสํ อธิปฺตีตฺมมานํ ส. ๒๒๒
 อธิปฺตีภาวนิวารณวเสน อิสฺสรียํ อธิปฺตีตา. สนฺเตสฺสปี อินฺทริยนฺตเรสฺส
 เกวลํ ทสฺสนาทีสฺส จกฺขุวิญญาณาทีหิ อนฺวตฺตปณฺมตฺตํ อินฺทริยตฺตาติ อัย
 อธิปฺตีอินฺทริยานํ วิเสโส.

[๒๑] โขชฺฐจฺมกรูปาทโย อาหารนฺตีติ อาหารา. กพฺพีการาหารโ หิ
 โขชฺฐจฺมกรูปํ อาหารติ, ผลฺสาหารโ ติสฺโส เวทนา, มโนสญฺเจตนาหาร-
 สงฺขาตํ กุสฺสากุสฺสกกมฺมํ ติสฺส ภเวสฺส ปฏฺฐิสฺนธี, วิญญาณาหารสงฺขาตํ

ปฏิสันธิวิญญาณํ สหชาตนามรูปุเป อหารติ, กิณจาปี สกสภปจฺจยุปฺปนเน
 อหารนฺตา อณฺเณปี อตฺถิ, อชฺชตฺติกสฺนตฺติยา ปน วิเสสปจฺจยตฺตา
 อิมเวยว จตฺตาโร “อาหารา”ติ วุตฺตา.

กพฺพีการาหารภฺกฺขานญฺหิ สุตฺตานํ รูปกายสฺส กพฺพีการาหาโร
 วิเสสปจฺจโย กมฺมาทิจนิตฺตสฺสปี ตสฺส กพฺพีการาหารูปตฺถมภฺพลเนว
 ทสฺวสฺสาทิจฺจปวตฺติสมฺภวโต. ตถา เหส “ธาติ วีย กุมารสฺส,
 อุตฺถมภฺกนฺกยนฺตํ วีย เคหฺสฺสา”ติ วุตฺโต. ผสฺโสปี สฺสาทิวตฺถมฺมตฺ
 อารมฺมณํ ผสฺนโตเวยว สฺสาทิจเวทนาปวตฺตเนน สุตฺตานํ จิตฺติยา ปจฺจโย
 โหติ. มโนสฺสญฺเจตนา กุสฺลากุสฺลกมฺมวเสน อายุหฺมานาเวยว ภวฺมุล-
 นิปฺผาทนโต สุตฺตานํ จิตฺติยา ปจฺจโย โหติ. วิญญาณํ วิชานนฺตเมว นาม-
 รูปปวตฺตเนน สุตฺตานํ จิตฺติยา ปจฺจโย โหตีติ เวยเมเตเวยว อชฺชตฺต-
 สนฺตานสฺส วิเสสปจฺจยตฺตา “อาหารา”ติ วุตฺตา. ผสฺสาทินํ ทฺติยาทิจาโว
 เทสฺนาภฺกมโต, น อฺปฺปตฺติภฺกมโต.

ม. ๒๒๕ [๒๖] ปญฺจวิญญาณานํ วิตฺถกฺกวิรฺเหเน อารมฺมเณสฺ อภินิปาต-
 ส. ๒๒๓ มตฺตตฺตา เตสฺ วิชฺชมานานิปี อฺเปกฺขาสฺสทฺถกฺขานิ อฺปนิชฺฌานาการสฺส
 อภาวโต ฌานนฺคภาเวเน น อฺภูทฺธานิ. “วิตฺถกฺกปจฺจิมกํ ทิ ฌานนฺคณฺ”ติ
 วุตฺตํ. ทฺวิปญฺจวิญญาณมโนธาตฺตฺติกสฺนตฺติรณฺตฺติกเวเสเน โสฬสจิตฺเตสฺ
 วีริยาภาวโต ตตฺถ วิชฺชมานานิปี สฺมาทิจิ พลภาวํ น คจฺจติ. “วีริยปจฺจิมกํ
 พลนฺ”ติ ทิ วุตฺตํ. ตถา อญฺจารสาเหตุเกสฺ เหตุวิรฺหโต มคฺคจฺจคานิ น
 ลพฺภนฺติ. “เหตุปจฺจิมกํ มคฺคจฺจคณฺ”ติ ทิ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ มนสิ นิธายาท
 “ทฺวิปญฺจวิญญาณเณสฺ”ตฺยาทิจิ. ฌานนฺคคานิ น ลพฺภนฺตีติ สฺมพฺพนโต.

[๒๗] อธิโมกฺขวิรฺหโต วิจิจฺจฉาจิตฺเต เอกคฺคตา จิตฺตมฺมจิจิตฺตมฺมตฺ, น
 ปน มิจฺจฉาสฺมาทิจิ สฺมาทิจิ ทฺริยสฺมาทิจิ พลโวหารํ คจฺจตีติ อาท “ตถา
 วิจิจฺจฉาจิตฺเต”ตฺยาทิจิ.

^๑ อภ.อญ. ๑/๓๒๐.

[๒๘] ทฺวิเหตุกฺติเหตุกคฺคหณฺน เอกเหตุเกสฺส อธิปตฺนํ อภาวํ ทสฺเสติ. ชวเนเสววาติ อวธารณํ โลกียวิปาเกสฺส อธิปตฺนํ อสมฺภว- ทสฺสนตฺถํ. น หิ เต ฉนฺทาทินิ ปุรกฺชตฺวา ปวตฺตนฺติ. วีรมฺสาธิปติโน ทฺวิเหตุกชวเนสฺส อสมฺภวโต จิตฺตาทิสงฺขารูปนิสฺสยสฺส จ สมฺภวานุรูปโต ลพฺภมานตํ สนฺธายาท “ยถาสมฺภวน”ติ. เอโกว ลพฺภติ, อิตฺรถา อธิปติภาวาทโยคโต. เตเนว หิ ภควตา “เหตุ เหตุสมฺปยุตฺตกาณํ ธรรมานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย”ตฺยาทินา^๑ เหตุปจฺจยนิทฺเทเส วิย “อธิปตี อธิปตี- สมฺปยุตฺตกาณน”ตฺยาทินา อวตฺวา “ฉนฺทาทิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกาณน”- ตฺยาทินา^๒ เอเกกาธิปตีวเสเนว อธิปตีปจฺจโย อุกฺทํ.

[๒๙] วตฺถุโต ธรรมวเสน เหตุธมฺมา ฉ, ฉานงฺคานิ ปญจ^{ม. ๒๒๖ ส. ๒๒๔} โสมนสฺสโทมนสฺสเปกฺขานํ เวทนาวเสน เอกโต คหิตตฺตา. มคฺคงฺคานว มิฉฺฉาสงฺกปฺปวายามสมานํ วิตฺถุกวีริยจิตฺเตกคฺคตฺตาสภาเวณ สมฺมา- สงฺกปฺปาทีหิ เอกโต คหิตตฺตา, อินฺทฺริยธมฺมา ไสฬส ปญฺจนํ เวทนินฺทฺริยานํ เวทนาสามณฺเณณ, ตินฺถนํ โลกุตฺตรินฺทฺริยานํ ปญฺณินฺทฺริยสฺส จ ญาณสามณฺเณณ เอกโต คหิตตฺตา, รูปารูปชีวีตินฺทฺริยานญจ วิสฺสุ คหิตตฺตา, พลธมฺมา ปน ยถาวุตฺตนเยเนว นว อีริตา. อธิปตีธมฺมา จตฺตาโร วุตฺตา, อาหารา ตถา จตฺตาโร วุตฺตาติ กุสลาทีหิ ตีหิ สมามิกฺคิณฺโณ ตโตเยว มิตฺตสกสงฺคโห เอวํนามโก สงฺคโห สตฺตธา วุตฺโต. เอตถ จ :-

ปญจสงฺคหิตา ปญฺญา วายาเมกคฺคตา ปน
 จตฺตสงฺคหิตา จิตฺตํ สติ เจว ติสงฺคหา.
 สงฺกปฺโป เวทนา สทฺธา ทฺกสงฺคหิตา มตา
 เอเกกสงฺคหา เสสา อญฺจวีสติ ภาสิตา.

มิตฺตสกสงคหวนฺณนา นิฎฺฐิตา.

^๑ อภิ.ป. ๔๐/๑/๑.

^๒ อภิ.ป. ๔๐/๓/๒.

โพธิปักขิยสงคหวนุณา

[๓๐] ปฏฐาตีติ ปฏฐาณํ, อสุภคคหณาทิวเสน อนุปวิสิตฺวา กายาทิ-
 อารมมณ ปวตตีตฺยตฺถ, สติเยว ปฏฐาณํ สติปฏฐาณํ. ตํ ปน
 กายเวทนาจิตตตมเมสุ อสุภทุกุขานิจฺจานตตการคคหณวเสน สุภสุข-
 นิจฺจอตตสญฺญาวิปุลลาสฺสปหาวเสน จ จตฺตูปิณฑิ วุตฺตํ “จตฺตาริ
 สติปฏฐาณา”ติ. กุจฺฉิตานํ เกสาทินํ อายิตฺติ กาโย, สรีริ, อสฺสาส-
 ม. ๒๒๗
 ส. ๒๒๕
 ปสฺสาสานํ วา สมฺมูโห กาโย, ตสฺส อนุปสฺสนา ปริกมฺมวเสน วิปสฺสนา-
 วเสน จ สรณํ กายานุปสฺสนา. ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขภูตानํ
 เวทนานํ วเสน อนุปสฺสนา เวทนานุปสฺสนา. ตถา สรคคหคคตาทิ-
 วเสน สมฺปโยคภูมิจฺเจเทน ภินฺนสฺเสว จิตตสฺส อนุปสฺสนา จิตฺตานุ-
 ปสฺสนา. สญฺญาสงฺขารานํ ธรรมานํ ภินฺนลกฺขณานเมว อนุปสฺสนา
 ธรรมานุปสฺสนา.

[๓๑] สมฺมา ปทหนฺติ เอเตนาติ สมฺมปฺปธานํ, วายาโม. โส จ
 กิจฺจเจเทน จตฺตูปิณฑิ อาท “จตฺตาริ สมฺมปฺปธานา”ตฺยาทิ. อสุภ-
 มนสิการกมฺมญฺจานานุญฺญชฺนาทิวเสน วายมนํ วายาโม. ภิชฺยโยภาวายาติ
 อภิวุทฺธิยา.

[๓๒] อิขฺฉติ อธิญฺจนาทิกํ เอตฺยาติ อิทฺธิ, อิทฺธิวิธธานํ. อิทฺธิยา
 ปาทิ อิทฺธิปาโท, ฉนฺโทเยว อิทฺธิปาโท ฉนฺทิตฺธิปาโท.

[๓๕] พุชฺฌตีติ โพธิ, อารทฺธวิปสฺสโกโต ปฏฺจาย โยคาวจโร. ยาย วา
 โส สติอาทิกาย ธรรมสามคฺคิยา พุชฺฌติ สจฺจานิ ปฏฺวิชฺฌติ, กิเลสฺนิตฺทาโต
 วา วุญฺจติ, กิเลสฺสงฺโกจฺจาภาวโต วา มคฺคผลปฺปตฺติยา วิกสฺติ, สา
 ธรรมสามคฺคิ โพธิ, ตสฺส โพธิสฺส ตสฺสา วา โพธิยา อํคฺคภูตา การณญฺจติ
 โพชฺฌนฺคา, เต ปน ธรรมวเสน สตฺตวิธติ อาท “สตีสมฺโพชฺฌนฺโค”ตฺยาทิ.
 สติเยว สุนฺทโร โพชฺฌนฺโค, สุนฺทรสฺส วา โพธิสฺส สุนฺทราย วา โพธิยา
 ส. ๒๒๖
 อํคฺคิ สตีสมฺโพชฺฌนฺโค. ธรรมเม วิจฺินาติ อุปฺปริกฺขตีติ ธรรมวิจโย,
 วิปสฺสนาปญฺญา. อฺุเปกฺขาติ อิธ ตตฺตรมชฺฌตฺตฺเปกฺขา.

[๔๐] “สตตธา ตตถ สงคโห”ติ วตวา ปุณ ตํ ทสฺเสตุํ ม. ๒๒๘
 “สงกปฺปสฺสทฺธิ จา”ตฺยาที วุตตํ. ตตถ วิริยํ นวญฺจานํ สมมป-
 ปธานจตฺกุกวิริยทีปาทวิริยีนุทริยวิริยพลวิริยสมโพชฌงคสมมาวายามวเสน
 นวกัจจตฺตา, สติ อญฺญจฺจานา สติปญฺจานจตฺกุกสตีนุทริยสตีพลสตี-
 สมโพชฌงคสมมาสตีวเสน อญฺจกัจจตฺตา. สสมาธิ จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต-
 สสมาธิพลสมาธิสมโพชฌงคสมมาสมาธิวเสน จตฺกัจจตฺตา, ปญฺญา
 ปญฺจจฺจานา วีรมฺสทีปาทปญฺณีนุทริยปญฺญาพลธมฺมวิจยสมโพชฌงค-
 สมมาทีญฺจิวเสน ปญฺจกัจจตฺตา, สทฺธา ทฺวิญฺจานา สทฺธีนุทริยสทฺธา-
 พลวเสน ทฺวิกัจจตฺตา. เอโส อุตฺตมา นํ โพธิปกฺขียภาเว น วิสิญฺจานํ
 สตตตีสธมฺมานํ ปวโร อุตฺตโม วิภาโค.

[๔๑] โลกุตฺตเร อญฺจวิเชปี สพฺเพ สตตตีส ธมฺมา โหนตี,
 สงกปฺปปีตีโย น วา โหนตี, ทฺตฺติยชฺฌมานิเก สงกปฺปสฺส จตฺตฺตฺตฺตฺตฺต-
 ฌมานิเก ปีตียา จ อสมภวโต น โหนตี วา, โลกิเยปี จิตฺเต สีล-
 วิสุทฺธาทีจพฺพิสฺสทฺธิปวตฺตตียํ ยถาโยคํ ตตฺตํกัจจสฺส อ นรฺรูปวเสน เกจ
 กตฺถจิจิ วิสุํ วิสุํ โหนตี, กตฺถจิจิ น วา โหนตี.

โพธิปกฺขียสงคหวรรณนา นิญฺจิตฺตา.

สัพพสงคหวรรณนา

[๔๒] อตีตนาคตปจฺจุปฺปนาทีเกทภินฺนา เต เต สภาคธมฺมา
 เอกชฺฌํ ราสฺสฺสเจ น ขนฺธา. เต นาท ภควา “ตเททชฺฌํ อภิสลฺลยฺญหิตฺวา
 อภิสงฺขิปิตฺวา อัยํ วุจฺจตี รุปกฺขนโร”ตฺยาที,^๑ เต ปเนเต ขนฺธา ภาชน-
 โภชนพฺยณชนภตฺตการกภฺยชกวิกปฺปวเสน ปญฺเจว วุตฺตาตี อาห
 “รฺรูปกฺขนโร”ตฺยาที. รฺรูปญฺหิ เวทนา นิสฺสยตฺตา ภาชนญฺจานียํ, เวทนา ^{ม. ๒๒๙}
 ภฺยชิตพฺพตฺตา โภชนญฺจานียา. สลฺลยฺญา เวทนาสฺสาทลาภเหตฺตฺตา ^{ส. ๒๒๗}
 พฺยณชนญฺจานียา, สงฺขารา อภิสงฺขรณโต ภตฺตการกภฺยชกวิกปฺปวเสน
 อฺปภฺยชกตฺตา ภฺยชกญฺจานียํ. เอตฺตาวตฺตา จ อธิปฺเปตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

^๑ อภ.วิ. ๓๕/๒/๑.

วุดตา. เทสนากุกเมปิ อิทเมว การณ์ ยตถ ภูณชติ ยณจ ภูณชติ
 เยน จ ภูณชติ, โย จ โภชโก โย จ ภูณชิตา, เตสํ อนุกุกเมน
 ทสเสตูกามตดา.

[๔๓] อุปาทานานํ โคจรา ขนุธา อุปาทานกขนุธา, เต ปน
 อุปาทานวิสยภาเวน คหิตา รูปาทโย ปณเจวาติ วุดตํ “รูปุปาทานก-
 ขนุโร”ตยาที. สัพพสภาคम्मสงคหตถํ ที สาสวา, อนาสวาปี ฌมมา
 อวิเสสโต “ปณจกขนุธา”ติ เทลิตา. วิปัสสนาภูมิตสนุทสนตถํ ปน
 สาสวา “อุปาทานกขนุธา”ติ. ยถา ปเนตถ เวทนาทโย สาสวา
 อนาสวา จ, น เหวํ รูปํ เอกนุตกามาจรตดา. สภาคราสิวเสน
 ปน ตํ ขนุเธสุ เทลิตํ, อุปาทานิสยภาเวน ปน ราสิวเสน จ อุปาทานก-
 ขนุเธสุติ ทฏจพพ.

[๔๔] อายตนุติ เอตถ ตตํทวารารมมณา จิตตเจตลิกา เตน เตน
 กิจเจณ มฏเฐนุติ วายมนุติ, อายภูเต วา เต ฌมเม เอตานิ ตโนนุติ
 วิตถาเรนุติ, อายตํ วา สํสารทุกุขํ นยนุติ ปวตเตนุติ, จกขุวิญญาณาทีนํ
 การณภูตานีติ วา อายตนาณิ. อปีจ โลกเก นีวาสอากรสโมสรณ-
 สณชาติฎฐานํ “อายตนาณ”ติ วุจจติ, ตสฺมา เอเตปี ตตํทวาริกานํ
 ส. ๒๒๘ ตตํทวารมมณานญจ จกขุวิญญาณาทีนํ นีวาสฎฐานตาย เตสเมว
 อากิณณภาเวน ปวตตานํ อากรฎฐานตาย, ทวารารมมณโต สโมสรนุตานํ
 สโมสรณฎฐานตาย ตตเถว อุปุปุขนุตานํ สณชาติฎฐานตาย จ
 ม. ๒๓๐ อายตนาณิ. ตานิ ปน ทวารภูตานิ อชฺมตติกายตนาณิ จ, อารมมณ-
 ภูตานิ จ พาหิรายตนาณิ ฉาติ ทวาทสวีนีติ อาห “จกขายตนาณ”-
 ตยาที. จกขุ จ ตํ อายตนาญจาติ จกขายตนาณิ. เหวํ เสเสสุปี.

ตตถ อชฺมตติกายตเนสุ สนิทสนสปปฎิฆารมมณตดา จกขายตนาณิ
 วิภูตนาณิ ตํ ปจมํ วุดตํ, ตทนาณุตรํ อนิทสนสปปฎิฆารมมณานิ อิตราณิ,
 ตตถาปี อสมปตตคคาหกสามญเณน จกขายตนาณนุตรํ โสตายตนาณิ วุดตํ,
 อิตเรสุ สีสตรํ อารมมณคคหณสมตถตดา ฆานายตนาณิ ปจมํ วุดตํ. ปุโรโต

จปีตมตตสฺส หิ โภชนาทิกสฺส คนฺโธ วาตานุสาเรณฺ ชานเณ ปฎิหณฺณติ,
ตทหนฺตรํ ปน ปเทสฺวตฺตีสามณฺเณน ชิวฺหายตฺนํ วุตฺตํ, ตโต สพฺพญฺจานิกํ
กายายตฺนํ, ตโต ปณฺจนฺนํปิ โคจรคฺคหณสมตฺถํ มนายตฺนํ, ยถาวุตฺตานํ
ปน อนุกฺกเมณ เตสํ เตสํ อารมฺมณานิ รุปายตนาทินิ วุตฺตานิ.

[๔๕] อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโย. อถ วา ยถาสมฺภวํ
อเนกปฺปการํ สํสารทฺกขํ วิทหนฺติ, ภารหาเรหิ วิย จ ภาโร สตฺเตหิ ธียนฺติ
ธาริยนฺติ, อวสวตฺตนโต ทฺกขวิธานมตฺตเมว เจตา, สตฺเตหิ จ สํสารทฺกขํ
อนฺวิธียติ เอตาหิ, ตถาวิหิตญจ เอตาเสวว ธียติ จปียติ, รสโสณิตาทิ-
สรีราวยวธาตุโย วิย, หริตลมนโนสีลาทิสเลทวยวธาตุโย วิย จ เณยยา-
วยวภูตา จาติ ธาตุโย. ยถาหุ :-

“วิทฺติ วิธานญจ	ธียเต จ วิธียเต	ส. ๒๒๙
เอตาย ธียเต เอตถ	อิติ วา ธาตุสมฺมตา	
สรีรเสทวยว-	ธาตุโย วิย ธาตุโย”ติ.	

ตา ปน มนายตฺนํ สตฺตวิญญาณธาตุวเสน สตฺตธา ภินฺทิตฺวา
อวเสเสหิ เอกาทสายตเนหิ สห อญฺจารสธาตุ วุตฺตาทิ อาท ม. ๒๓๑
“จกฺขุธาตุ”ตฺยาหิ. กมการณํ วุตฺตนเยน ทญฺจพฺพ.

[๔๖] อริยกรตฺตา อริยานิ, ตจฺจนภาวโต สจฺจจานีติ อริยสจฺจจานิ.
อิมานิ หิ จตฺตาโร ปฎิปนฺนเก, จตฺตาโร ผลญฺเจติ อญฺจ อริยปฺุคฺเค
สาธเนติ อสฺติ สจฺจปฺุฎิเวธ เตสํ อริยภาวานุปคฺมนโต สติ จ ตสฺมี
เอกนฺเตน ตพฺภาวูปคฺมนโต จ. ทฺกขสมฺภุทฺยนิโรธมคฺคานเมว ปน
ยถากุภมํ พาทกตฺตํ ปภวตฺตํ นิสฺสรณตฺตํ นิยฺยานิกตฺตํ, นาณฺเณสํ,
พาทกาทิกภาโวเยว จ ทฺกขาทินํ, น อพาทกาทิกภาโว, ตสฺมา
อณฺณตฺถภาวตฺตตฺถพฺยาปิตาสงฺขาเตน ลกฺขณเณ เอตานิ ตจฺจจานิ. เตนาหุ
ปฺุปรานา :-

“โพธานุรูป จตตารโ	ฉินทนต์ จตุโร มเล
ซีณโทเส จ จตตารโ	สาธเนตาริยปุคฺคเล.
อณฺณตถ พาทกตตาทิ	น หิ เอเตหิ สพฺภติ
นาพาทกตตเมเตสํ	ตจฺฉานเนตานิ เว ตโต”ติ.

อริยานํ วา สจฺจจاني เตหิ ปฏฺวีวิษฺมิตพฺพตฺตา, อริยสฺส วา
 สมฺมาสมพฺพุทฺธสฺส สจฺจจاني เตน เทลิตตฺตาทิ อริยสจฺจจاني. ตานิ
 ส. ๒๓๐ ปน สงฺกิลิฏฺฐาสงฺกิลิฏฺฐผลเหตุวเสน จตุพฺพิธานีติ อาห “จตตาริ
 อริยสจฺจจاني”ตฺยาหิ. ตตถ กุจฺฉิตตฺตา ตฺวจฺฉตฺตา จ ทฺกฺขํ. กมฺมาทิ-
 ปจฺจยสนฺนิฏฺฐาเน ทฺกฺขุปฺปตฺตินิมิตฺตตฺตาย สมฺทโย สมฺเทติ เอตฺสฺมา
 ทฺกฺขุชนฺติ กตฺวา, ทฺกฺขุสฺส สมฺทโย ทฺกฺขุสมฺทโย. ทฺกฺขุสฺส อณฺุปฺปาท-
 นิโรธฺ เอตถ, เอเตนาติ วา ทฺกฺขุชนิโรธฺ. ทฺกฺขุชนิโรธํ คจฺฉติ, ปฏฺวีปฺชฺชนฺติ
 จ ตํ เอตฺยาติ ทฺกฺขุชนิโรธคามินิปฏฺวีปฺทา.

[๔๗] เจตสิกานํ โสฬสสุขมฺรฺพานํ นิพฺพานสฺส จ วเสน เอกุณฺสฺตตฺติ
 ฅมฺมา อายตเนสุ ฅมฺมายตฺนํ, ฅาตฺตฺสุ ฅมฺมฅาตฺติ จ สงฺข์ คจฺฉนฺติ.

ม. ๒๓๒ [๔๘] เสสา เจตสิกาทิ เวทนาสญฺญาหิ เสสา ปญฺญาส เจตสิกา.
 กสฺมา ปน เวทนาสญฺญา วิสฺสุ กตฺวาติ ? วฏฺฏฅมฺเมสุ อสฺสาททฺกฺพรณ-
 ภาวโต. เตภูมกฅมฺเมสุ หิ อสฺสาทวสฺปวตฺตา เวทนา, อสฺสเก สฺภาทิ-
 สญฺญาวิปฺลลาสวเสน จ ตสฺสา ตทาการปฺวตฺตีติ ตทฺกฺพรณภูตา
 สญฺญา, ตสฺมา สํสารสฺส ปฅานเหตุตฺตาย เอตา วินิฏฺฐชิตฺวา เทลิตฺวาติ.
 วุตฺตญฺเหหํ อจฺริเยน :-

“วฏฺฏฅมฺเมสุ อสฺสาทํ	ตทสฺสาทฺโปเสวนํ
วินิฏฺฐชฺช นิทฺสเสตฺถํ	ชนฺธทฺวยมฺทาหฺนุ”ติ. ^๑

[๕๐] นนุ จ อายตนฅาตฺตฺสุ นิพฺพานํ สงฺคหิตํ, ชนฺธเสสุ กสฺมา
 น สงฺคหิตนฺติ อาห “ภาทาภาเวนา”ตฺยาหิ. อตีตาทิภาทินฺนนานญฺหิ
 ราสฺสฺสเจเน ชนฺธโวหาโรติ นิพฺพานํ ภาทาภาวโต ชนฺธสงฺคหโต นิสฺสํ,
 วินิมฺุตฺตนฺตฺยตฺโถ.

^๑ นามรูปปริจฺเฉท ๖๔๙/๖๑.

[๕๑] ฉนนํ ทวารานํ ฉนนํ อารมมณานญจ เกเทน อายตนาณิ
ทวาราทส ภวนติ, ฉนนํ ทวารานํ ฉนนํ อารมมณานํ ตทุภยํ นิสุสาย ส. ๒๓๑
อุปปนนานํ ตตตทานเมว วิญญาณานํ ปริยาเยน กเมน ธาตุโย
อฏจาสส ภวนติ.

[๕๒] ติสฺโส ภูมฺโย อิมสฺสาติ ติฏฺมํ, ติฏฺมํเยว เตฏฺมกํ. วุตตติ
เอตถ กมฺมํ, ตพฺพิปาโก จาติ วฏฺฏํ. ตณฺหาติ กามตณฺหาทิวเสน
ติวิธา, ปุณฺ จพารมมณวเสน อฏจาสสวิธา, อตีตนาคตปจฺจุปปนฺนวเสน
จตุปฺปณฺนาสสวิธา, อชฺชตตติกพาหิรวเสน อฏจสฺตปฺปเกทา ตณฺหา. กสฺมา
ปนฺน อณฺเณสุปี ทุกฺขเหตุสุ สนฺเตสุ ตณฺหาเยว สมฺทโยติ วุตตติ ?
ปธานการณตฺตา. กมฺมวิจิตตทาเหตุภาเวน ทิ กมฺมสหายภาวูปคฺมเนน จ
ทุกฺขวิจิตตทาการณตฺตา ตณฺหา ทุกฺขสฺส วิเสสการณนฺติ. มคฺโค ทุกฺข- ม. ๒๓๓
นิโรธคามินิปฏิบัติทานาเมน วุตฺโต มคฺโค โลกุตฺตโร มโตติ มคฺโคติ ปุณ
มคฺคคฺคหณํ โยเชตพฺพํ.

[๕๓] มคฺคยุตฺตา อฏจจฺจิกวินิมุตฺตา เสสา มคฺคสมฺปยุตฺตา
ผลสฺสาทโย ผลญฺเจว สสมฺปยุตฺตนฺติ เอเต จตุหิ สจฺเจหิ วินิสฺสฎฺฐา
วินิคฺคตา นิปุปรียายโต, ปริยายโต ปนฺน อณฺเณตาวินุทฺริยนิทฺเทเสปี
“มคฺคจฺจํ มคฺคปริยาปนฺน”^๑ติ วุตตตฺตา ผลธมฺเมสุ สมฺมาทิฏฺฐาที่นํ
มคฺคสจฺเจ อิตเรสญจ มคฺคผลสมฺปยุตฺตานํ สงฺขารทุกฺขสามญฺเณน
ทุกฺขสจฺเจ สงฺคโห สกฺกา กาทฺตุ. เอวญฺหิ สติ สจฺเจทสนายปี สพฺพ-
สงฺคาหิกตา อุปฺปนฺนา โหติ. กสฺมา ปเนเต ขนฺธาทโย พหุ ธมฺมา
วุตตติ ? ภควตฺตาปี ตเถว เทลิตตฺตา. ภควตฺตาปี กสฺมา ตถา
เทลิตตติ ? ติวิสตฺตานุคฺคหสฺส อธิปุเปตตฺตา. นามรูปตทฺทุกฺขสมฺมุหฺห-
วเสน ทิ ติกฺขนาภิติกฺขมุทินุทฺริยวเสน สงฺขิตตมฺมุหฺหิมวิตฺถารจฺจิวเสน จ ส. ๒๓๒
ติวิธา สตฺตา. เตสุ นามสมฺมุหฺหานํ ขนฺธคฺคหณํ นามสฺส ตตถ จตุธา
วิภตตตฺตา, รูปสมฺมุหฺหานํ อายตนคฺคหณํ รูปสฺส ตตถ อชฺชเตมกาทสธา

^๑ อภ.สง. ๓๔/๕๕๕/๑๕๖.

ตสฺส ฌมฺมนฺตรสฺส ตํตํปจฺจยภาวสามตฺถิยาการวิเสสํ อฺปาทาย วิเสเสตฺวา
 ปวตฺโตติ อําหจฺจปจฺจยญฺจิตฺติมารพฺภ ปวฺจจตฺตีติ. เกจฺจ ปน “อําหจฺจ-
 กณฺจตาลุอาทิสฺส ปหริตฺวา วุตฺตา จิตฺติ อําหจฺจปจฺจยญฺจิตฺตี”ติ วณฺณเณนฺติ.
 ตํ ปน สวณฺมตฺเตเนว เตสํ อวฺหสิตพฺพวจนฺตํ ปกาเสติ, น ทิ ปญฺจิจ-
 สมฺปฺปาทนโย, อณฺโถ วา โภจฺจ นโย กณฺจตาลุอาทิสฺส อณาหจฺจ
 เทเสตฺถํ สกฺกาติ. โวมิสฺสเสตฺวาติ ปญฺจานนยมฺปิ ปญฺจิจสมฺปฺปาเทเยว
 ส. ๒๓๔ ปกฺขิปิตฺวา ตพฺภาวภาววิภาเวน เหนตาทิปจฺจยวเสน จ มิสฺสเสตฺวา อําจริยา
 สงฺคหการาทโย ปปฺญเณนฺติ วิตฺถาเรนฺติ. มยํ ปน วิสฺสํ วิสฺสํเยว
 ทสฺสยิสฺสสามาตฺยาธิปฺปาโย.

ปญฺจิจสมฺปฺปาทนยวณฺณนา

[๘] น วิชานาตฺตีติ อวิชฺชา, อวิญฺหิยํ วา กายทฺวจฺจิตาที วิญฺหติ
 ปฏฺิภตฺติ, วิญฺหิยํ วา กายสฺวจฺจิตาที น วิญฺหติ, เวทิตพฺพํ วา จตฺสจฺจาทิกํ
 น วิทิตํ กโรติ, อวิชฺชมาเน วา ชวาเปติ, วิชฺชมาเน วา น ชวาเปตฺตีติ
 อวิชฺชา, จตฺส อริยสจฺจเจสฺส ปุพฺพพฺนดาทิสฺส จตฺส อณฺณวณฺณสฺเสตํ นามํ.
 อวิชฺชา เอว ปจฺจโย อวิชฺชาปจฺจโย. ตโต อวิชฺชาปจฺจยา. สงฺขต-
 มภิสงฺขโรนฺตฺตีติ สงฺขาราร, กุสลากุสลกมฺมานิ. เต ติวริธา ปุณฺณวภิสงฺขารो
 อปุณฺณวภิสงฺขารอ อานเณชวภิสงฺขารอติ. ตตถ กามรฺูปาวจฺจรา เตรส
 กุสลเจตนา ปุณฺณวภิสงฺขารอ, ทฺวาทส อกุสลเจตนา อปุณฺณวภิสงฺขารอ,
 จตฺสโส อารฺูปเจตนา อานเณชวภิสงฺขารอติ เอวเมตา เอกฺกนตฺตีส เจตนา
 สงฺขาราร นาม. ปฏฺิสนฺธิวเสน เอกฺกนตฺตีวริธํ, ปวตฺติวเสน ทฺวตฺตีสวริธํ
 วิปากจิตฺตํ วิญฺญาณํ นาม. นามญจ รฺูปญจ นามรฺูปํ. ตตถ นามํ อิต
 ม. ๒๓๖ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํ, รฺูปํ ปน ภูตฺปาทายเกทโต ทฺวริธํ กมฺมสมฺภูจฺจานรฺูปํ,
 ตทฺภยมฺปิ อิตฺ ปฏฺิสนฺธิวริญฺญาณสทฺทคตฺนฺติ ทฺภูจพฺพํ. นามรฺูปปจฺจยาติ
 เอตถ นามญจ รฺูปญจ นามรฺูปญจ นามรฺูปนฺติ สรฺูปเกสฺโส เวทิตพฺโพ.
 จกฺขาทีนิ ฉ อชฺชตฺติกายตฺนานิ, เกสญฺจิจ มเตน รฺูปาทีนิ ฉ พาทิรา-
 ยตฺนานิปิ วา อายตฺนํ นาม. ฉ อายตฺนานิ จ ฉญฺจายตฺนญจ

สพายนํ. จกขุสมผลสภาทิวเสน ฉทวาริโก ผสฺโส ผสฺโส นาม. ส. ๒๓๕
สุขทุกขุเปกขาวเสน ทิวธา เวทนา.

กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหาติ ทิวธา ตณฺหา. ฉพา-
รมฺมณาทิวเสน ปน อฏฺฐตปฺปเกทา โหนติ. กามุปาทานาทิวเสน จตตาริ
อุปาทานานิ. เอตถ จ ทูปฺพลา ตณฺหา ตณฺหา นาม, พลวดี อุปาทานํ.
อสมฺปตฺตวิสยปตฺตนา วา ตณฺหา ตมฺสิ โจรานํ หตฺถปฺปสารถํ วिय,
สมฺปตฺตวิสยคฺคหณํ อุปาทานํ โจรานํ หตฺถปฺปตฺตสฺส คหณํ วिय.
อปฺปิจฺจตาปฺปิปกฺขา ตณฺหา, สนฺโตสฺสปฺปิปกฺขํ อุปาทานํ ปรีเยสน-
ทุกฺขมฺลํ ตณฺหา, อารกฺขทุกฺขมฺลํ อุปาทานนฺติ อยมเตสํ วิเสโส.
กมฺมภโว อุปตฺตติภโวติ ทฺวิโส ภโว. ตตถ ปจฺโม ภวติ เอตฺตสฺมา
ผลนฺติ ภโว, โส กามาวจรกฺสลาภกฺสลาทิวเสน เอกฺกนฺตีสฺวิโส. ทฺติโย ปน
ภวตีติ ภโว, โส กามภวาทิวเสน นวฺวิโส. อุปาทานปฺจฺจยา ภวตีติ
เจตฺถ อุปตฺตติภโวปิ อธิปฺเปโต. ภวปฺจฺจยา ชาตีติ กมฺมภโว. โส हि
ชาตียา ปจฺจโย โหติ, น อิตฺโร. โส हि ปจฺมาภินิพฺพตฺตคฺขนฺธสฺสาโว
ชาตีเยว, น จ ตเวท ตสฺส การณํ ยุตฺตํ. เตสํ เตสํ สตฺตานํ
ตํตํคฺคิตฺวาทีสุ อตฺตภาวปฺปิลลาโภ ชาติ. ตถานิพฺพตฺตสฺส จ อตฺตภาวสฺส
ปฺุราณภาโว ชฺรา. เอตฺตสฺเสว เอกภวปฺริจฺฉินฺนสฺส ปฺริโยสานํ มรณํ.
ถาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส จิตฺตสนฺดาโป โสโก. ตสฺเสว วจฺีปลาโป
ปฺริเทโว. กายิกทุกฺขเวทนา ทุกฺขํ. มานสิกทุกฺขเวทนา โทมนสฺสํ. ถาติ- ม. ๒๓๗
พฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส อธิมตฺตเจโตทุกฺขปฺปภาวโต ภฺโส อายาโส
อุปายาโส.

เอตถ จ สตีปี วตฺถารมฺมณาทิเก ปจฺจยฺนฺตเร อวิชฺชาทีเอเกก- ส. ๒๓๖
ปจฺจยคฺคหณํ ปธานภาวโต ปากฺกภาวโต จาติ ทฺฐทฺพฺ. เอตถ จ
อวิชฺชานฺุสฺสียเตเยว สนฺดาเน สงฺขารานํ วิปากธมฺมภาเวเน ปวตฺตนโต
อวิชฺชาปฺจฺจยา สงฺขารา สมฺภวณฺติ, วิญฺญานญจ สงฺขารชฺนิตํ หุตฺวา
ภวณฺตเร ปตฺติฏฺจาติ. น हि ชนกาภาเว ตสฺสอุปฺปตฺติ ลียา, ตสฺมา

สงฺขารปจฺจยา วิญญาณํ. นามรูปญจ ปุพฺพคมมาธิฏฺฐานภูตวิญญาณู-
 ปตฺถกฺทํ ปฏฺฐิสฺสนฺธิปวตฺตีสฺส ปตฺธิฏฺฐหตฺตีติ วิญญาณปจฺจยา นามรูปํ.
 สฬายตฺนญจ นามรูปนิสฺสยเมว ฉพฺพิธผลสฺสสฺส ทวารภาเวน ยถารหํ
 ปวตฺตติ, โน อญฺญถาติ นามรูปปฺปจฺจยา สฬายตฺนํ. ผสฺโส จ สฬายตฺน-
 สมฺภเวเวว อารมฺมณํ ผสฺติ. น หิ ทวารภาเว ตสฺสฺสฺสฺสฺส ปตฺติ ลียาติ
 สฬายตฺนปจฺจยา ผสฺโส. อธิฏฺฐานิฏฺฐมฺชฌตฺตญจ อารมฺมณํ ผสฺสนฺโตเวว
 เวทนา เวทยติ, โน อญฺญถาติ ผสฺสฺสฺสฺสฺส เวทนา. เวทนีเยสฺส จ
 ฌมฺเมสฺส อสฺสํสาทํนุสฺสฺสฺสโน เวทนาเหตุกา ตณฺหา สมฺภูจฺจาตฺตีติ เวทนาปจฺจยา
 ตณฺหา. ตณฺหาสิเนหิปปาลิตาเวว จ อฺปาทานิเยสฺส ฌมฺเมสฺส อฺปาทาย
 ทฬฺหภาวาย สํวตฺตฺนฺตติ. ตณฺหาหิ รูปาทินิ อสฺสํสาเทตฺวา อสฺสํสาเทตฺวา
 กาเมสฺส ปาตพฺยตํ อปาชฺชนฺตตีติ ตณฺหา กามฺปาทานสฺส ปจฺจโย. ตถา
 รูปาทิเกเท คธิตฺโต “นตฺถิ ทินฺนฺน”ตฺยาทินา มิจฺฉาทสฺสนํ สํสํารโต
 มฺจฺจิจฺจุกาโม อสฺสฺสฺสฺสฺสคฺเค สฺสฺสฺสฺสคฺคปรามาสํ ชนฺธฺสฺส อตฺตตฺตตฺตนิยคฺคาหฺภูตํ
 อตฺตตฺวาททสฺสสนทฺวยญจ คณฺหาติ. ตสฺมา ทิฏฺฐฺสฺสฺสฺสทํทํนํปิ ปจฺจโยติ

ส. ๒๓๗ ตณฺหาปจฺจยา อฺปาทานํ. ยถารหํ สมฺปโยคํนุสฺสยวเสน อฺปาทาน-
 ปตฺธิฏฺฐิตาเวว สตฺตา กมฺมาຍุหนาย สํวตฺตฺนฺตตีติ อฺปาทานํ ภวสฺส
 ม. ๒๓๘ ปจฺจโย. อฺปปตฺติภวสงฺฆาตา จ ชาติ กมฺมภวเหตุกาเวว. พีชโต องฺกุโร
 วีย ตตฺถ ตตฺถ สมฺพลพฺภตฺตีติ ภโว ชาติยา ปจฺจโย นาม. สติ จ
 ชาติยา เอว ชรามรณสมฺภโว. น หิ อชาตํนํ ชรามรณสมฺภโว โหตีติ
 ชาติ ชรามรณํ ปจฺจโยติ เอวเมเตสํ ตพฺภาวภาววิภาโว ทฏฺฐพฺโพ.

เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตีติ ยถาวุตฺเตน
 ปจฺจยปรมฺปรวิธินา, น ปน อธิสฺสรนิมฺมานาทิหิ เอตสฺส วฏฺฐสงฺฆาตสฺส
 เกวลสฺส สฺสชาติหิ อสมฺมิสฺสสฺส สกฺลสฺส วา ทฺกฺขทฺกฺขนฺธสฺส ทฺกฺขชราลิสฺส
 น สฺขสฺสภาทินํ สมฺทโย นิพฺพตฺติ โหติ. เอตฺถ อิมสฺมี ปจฺจยสงฺคหาธิกาเร.

[๕] อตฺติ สตฺตํ คจฺจติ ปวตฺตตีติ อทฺธา, กาลอ.

[๖] อวิชฺชาสงฺฆารํ อตีโต อทฺธา อตีตภวปริยาปนฺนเหตุ-
 เมเวตฺถ อธิปฺเปตฺตฺตา, อทฺธาคฺคหฺเนน จ อวิชฺชาทํนํ ฌมฺมานเมว
 คหฺณํ ตพฺพิณิมุตฺตสฺส กสฺสจฺจิ กาลสฺส อฺนุปลพฺภนโต. นิรฺุทฺธานุปฺปาทา

เอว หิ ฐมา อตีตนาคตกาลวเสน อุปาทาทีกขณตตยปริยาปนา จ
 ปจจุปนนกาลวเสน โวหริยนติ. **ชาติชรามรณ** อนาคต อทฐา
 ปจจุปนนเหตุโต อนาคต นิพพตตนโต. **มชฺเฌ** ปจจุปนโน
 อทฐาติ อตีตเหตุโต อิธ นิพพตตนกผลสวตฺตา อนาคตผลสฺส อิธ
 เหตุสวตฺตา จ มชฺเฌ วิญญาณาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ ปจจุปนโน อทฐา.

[๘] นนุ โสภปริเทวาทโยปี องคสภาวเณ วุตตพฺพาติ อาห
 “โสภาทิวจฺจนนุ”ตฺยาที. โสภาทิวจฺจนํ ชาติยา นิสฺสนทสฺส อมฺชฺยผลมตฺตสฺส ส. ๒๓๘
 นิตฺสสนํ, น ปน วิสุํ องคทสฺสนนฺตฺยตฺถ.

[๙] ตณฺหุปาทานภวาปี คหิตา โหนฺตตีติ กิลฺลสภาวสามญฺญโต ม. ๒๓๙
 อวิชฺชาคฺคหณฺน ตณฺหุปาทานานิ กมฺมภวสามญฺญโต สงฺขารคฺคหณฺน
 กมฺมภโว คหิตโต. ตถา ตณฺหุปาทานภวคฺคหณฺน จ อวิชฺชาสงฺขารา
 คหิตาติ สมฺพนฺโธ. เอตฺถาปี วุตฺตนเยน เตสํ คหณฺน เตสํ สงฺคโห
 ทฏฺฐพฺโพ, วิญญาณนามรูปสพฺยาตฺนผลสฺสเวทฺธานํ ชาติชฺรารภงฺควา
 ชาติชฺรารมรณนฺติ จ วุตฺตาติ อาห “ชาติชฺรารมรณคฺคหณฺนา”ตฺยาที.

[๑๐] อตีเต เหตุโว ปญฺจาติ สฺรูปโต วุตฺตานํ ทฺวินนํ
 อวิชฺชาสงฺขารานํ สงฺคหฺวเสน คหิตานํ ตินฺณํ ตณฺหุปาทานภวานญฺจ
 วเสน ปจจุปนนผลสฺส ปจฺจยา อตีตภเว นิพพตฺตา เหตุโว ปญฺจ.
 อิทานิ ผลปญฺจกนฺติ อตีตเหตุปจฺจยา อิธ ปจจุปนเน นิพพตฺตํ
 วิญญาณาทีผลปญฺจกํ. อิทานิ เหตุโว ปญฺจาติ สฺรูปโต วุตฺตานํ
 ตณฺหาทีนํ ตินฺณํ สงฺคหฺโต ลทฺธานํ อวิชฺชาสงฺขารานํ ทฺวินนญฺจ
 วเสน आयตี ผลสฺส ปจฺจยา อิทานิ เหตุโว ปญฺจ. आयตี
 ผลปญฺจกนฺติ ชาติชฺรารมรณคฺคหณฺน วุตฺตํ ปจจุปนนเหตุปจฺจยา
 อนาคต นิพพตฺตนกวิญญาณาทีผลปญฺจกนฺติ. เอวํ วิสฺติ, อตีตาทีสุ
 ตตฺถ ตตฺถ อากิริยนฺตีติ อาการา.

อตีตเหตุนํ อิทานิ ผลปญฺจกสฺส จ อนฺตรวา เอโก สนฺธิ, อิทานิ
 ผลปญฺจกสฺส อิทานิ เหตุญฺจ อนฺตรวา เอโก, อิทานิ เหตุญํ आयตี

ส. ๒๓๙ ผลสุส จ อนุตรา เอโกติ เอวํ ติสนฺธิ. วุตตญฺเฑหํ “สงฺขาร-
 วิญญาณานมนฺตรา เอโก, เวทนาตณฺหณมนฺตรา เอโก, ภวชาติมนฺตรา
 เอโก สนฺธิ”ติ.^๑ เอตถ หิ เหตุโต ผลสุส อวิจฺเจทปฺปวตฺติภาวโต
 เหตุผลสมฺพนฺธฺวโต ปจฺจิม สนฺธิ, ตถา ตติโย, ทฺวติโย ปน ผลโต
 ม. ๒๔๐ เหตุโน อวิจฺเจทปฺปวตฺติภาวโต ผลเหตุสมฺพนฺธฺวโต. ผลภูโตปิ หิ
 ฌมฺโม อภุจสุส เหตุสภาวสุส ฌมฺมสุส ปจฺจโยติ. สงฺขิปฺยนฺติ เอตถ
 อวิชฺชาทโย วิญญาณาทโย จาติ สงฺเขโป, อตฺตเหตุ, เอตฺรหิ วิปาโก,
 เอตฺรหิ เหตุ, อายตี วิปาโกติ จตฺตาริ สงฺเขปาติ จตฺตฺสงฺเขปา.

[๑๑] กมฺมภวสงฺขาโต ภเวกเทสฺสตี เอตถ อายตี ปฏฺิสนฺธิยา
 ปจฺจยเจตนา ภโว นาม, ปุริมกมฺมภวสฺมี อธิ ปฏฺิสนฺธิยา ปจฺจยเจตนา
 สงฺขาราทิ เวทิตพฺพา. อวเสสสา จาติ วิญญาณาทีปญฺจกชาติชฺรา-
 มรณวเสน สตฺตวิธา ปจฺจุปฺปนฺนผลวเสน วุตตตมฺมา. อฺปฺปตฺติภว-
 สงฺขาโต ภเวกเทสฺสตี ปน อนาคตปริยาปนฺนา เวทิตพฺพา. ภวสทฺเทน
 กมฺมภวสุสปี วุจฺจมานตฺตา ภเวกเทสสทฺโท วุตโต.

[๑๒] ปุพฺพนตฺส อวิชฺชา มฺลํ, อปรนตฺส ตณฺหา มฺลนฺติ อหา
 “อวิชฺชาตณฺหาเวส เหว มฺลานี”ติ.

[๑๓] เตสเมว อวิชฺชาตณฺหาสงฺขาทานํ วฏฺฏมฺลนํ นิโรธเณ
 อนุปฺปาทตมฺมตาปตฺติยา สจฺจปฺปฏฺิเวตโต สิทฺธาย อปฺปวตฺติยา วฏฺฏํ
 นิรุชฺชติ. อภินฺโหโส อภิกฺขณํ ชฺรามรณสงฺขาทาย มุจฺจาย ปิพิตานํ
 สตฺตทานํ โสกาทิสมฺปิทานํ กามาสวาทิอฺสวานํ สมฺปฺปาทโต ปน
 ส. ๒๔๐ อวิชฺชา จ ปวตฺตติ. “อฺสวสมฺทฺยา อวิชฺชาสมฺทฺโย”ติ^๒ หิ วุตตํ. เอเตน
 อวิชฺชายปิ ปจฺจโย ทสฺสิโต โหติ, อิตฺรธา ปฏฺิจฺจสมฺปฺปาทจกฺกํ อพฺพทํ
 สียาติ. อิจฺเจวํ วุตตฺนเยน อพฺพทํ อวิจฺฉินฺนํ อนาคติกํ อาทิรหิตํ
 ติฏฺฐมกปริยาปนฺนตฺตา เตฏฺฐมกํ กิเลสกมฺมวิปากวเสน ติวฏฺฏภูตํ ปฏฺิจฺจ-
 สมฺปฺปาไทติ ปฏฺฐเปสิ ปญฺญเปสิ มหามฺนิ สมฺมาสมฺพฺพุโธ.

ปฏฺิจฺจสมฺปฺปาทนยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

^๑ อภ.อภ. ๒/๒๐๖, วิสุทฺธิ. ๒/๒๔๑.

^๒ ม.ม. ๑๒/๑๐๓/๗๔.

ปฏิจจสมุทฺถน

ม. ๒๔๑

[๑๔] เอวํ ปฏิจจสมุทฺถนํ วิภาคโต ทสฺเสตฺวา อิทานิ
 ปฏิจจสมุทฺถนํ ทสฺเสตฺวํ “เหตุปัจจโย”ตฺยาถิ วุตฺตํ. ตตฺถ หิโนติ ปติฏฺฐาติ
 เอเตนาติ เหตุ. อนนฺกตฺถตฺตา ธาตุสทฺททานํ หิสทฺโท อิติ ปติฏฺฐตฺถอติ
 ทฏฺฐพฺโพ. หิโนติ วา เอเตน กมฺมณิทานนฺตฺเตน อุกฺกํ โอชํ
 อภิหรนฺเตน มฺมุเลน วีย ปาโท ตปฺปจฺจยํ ผลํ คจฺจนฺติ ปวตฺตติ วุทฺธิ
 วิรุฬฺหิ อปาชฺชตีติ เหตุ. เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ เหตุปัจจโย. เหตุ
 หุตฺวา ปจฺจโย, เหตุภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติ. มฺมุญฺเจน เหตุ,
 อฺุปการญฺเจน ปจฺจโยติ สงฺเขปโต มฺมุญฺเจน อฺุปการโก ฌมฺโม เหตุปัจจโย.
 โส ปน ปวตฺเต จิตฺตสมุทฺถานานํ ปฏิสันฺธิยํ กมฺมสมุทฺถานานญฺจ
 รุปานํ อุกฺกยตฺถ สมนฺปยฺตฺตานํ นามฌมฺมานญฺจ รุกฺขสฺส มฺมุลาณิ วีย
 สฺสปติฏฺฐจิตฺตภาวสาธนสงฺขาตมฺมุญฺเจน อฺุปการกา จ ฌมฺมาติ ทฏฺฐพฺพํ.

อาลมฺพียติ ทุพฺพเลน วีย ทณฺหาทิกํ จิตฺตเจตฺติเกหิ คยฺหตีติ
 อารมฺมณํ. จิตฺตเจตฺติกา หิ ยํ ยํ ฌมฺมํ อารพฺภ ปวตฺตนฺติ, เต เต
 ฌมฺมา เตสํ เตสํ ฌมฺมานํ อารมฺมณปัจจโย นาม. น หิ โส ฌมฺโม
 อตฺถิ, โย จิตฺตเจตฺติกาณํ อารมฺมณปัจจโยภาวํ น คจฺเจยฺย. อตฺตานิ- ส. ๒๔๑
 ปวตฺตินี ปติฏฺฐโต ปจฺจโย อธิปติปัจจโย.

น วิชฺชติ ปจฺจยฺปุณฺเนน สห อนนฺตรํ เอตฺสส ปจฺจยสฺสชาติ
 อนนฺตรปัจจโย. สณฺจนาภาเวน สฺกฺกํ อนนฺตรปัจจโย สมนนฺตร-
 ปจฺจโย. อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนนฺตรปจฺจยฺปุณฺนสมตฺถอ
 ปุริมปุริมนิรฺกฺกฺกํ ฌมฺโม “อนนฺตรปัจจโย” “สมนนฺตรปัจจโย”ติ จ วุจฺจติ.
 พุญฺญชฺนมตฺเตเนว หิ เนสํ วิเสโส. อตฺถโต ปน อุกฺกยมฺปิ สมนนฺตร-
 นิรฺกฺกฺกฺกํเสวาธิวจฺนํ. น หิ เตสํ อตฺถโต เกโท อฺุปลพฺภติ. ยํ ปน ม. ๒๔๒
 เกจิ วทนฺติ “อตฺถนนฺตรตฺตาย อนนฺตรปัจจโย, กาลานนฺตรตฺตาย
 สมนนฺตรปัจจโย”ติ, ตํ “นิโรธํ วุจฺจหนฺตฺสส เนวสณฺญานาสนฺญายตฺนํ

ผลสมาปตฺติยา สมฺนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย”ตฺยาทีหิ^๑ วิรุชฺฌตฺติ. เนว-
 สฺถณฺยานาสฺถณฺยาตฺนํ หิ สฺตฺตาทาทิกาลํ นิรุทฺธํ ผลสมาปตฺติยา
 สมฺนนฺตรปจฺจโย, ตสฺมา อภินิเวสํ อกตฺวา พุชฺฌชนมตฺตโตเวตฺถ
 นานากรรมํ ปจฺเจตฺตพฺพํ, น อตฺถโต. ปุพฺพธมฺมนิโรธสฺส หิ ปจฺจชาต-
 ธมฺมุปฺปาทนสฺส จ อนฺตรภาเวน อุปฺปาทนสมตฺถตฺตาย นิโรธ
 อนฺนฺตรปจฺจยตา, “อิทฺถมิตฺตํ อุทฺธํ, อิทฺถํ เหฏฺฐา, อิทฺถํ สมฺนตฺโต”ตฺติ
 อตฺตนา เอกตฺตํ อุปเนตฺวา วีย สฺสฺสฺสฺส อนฺนฺตรภาเวน อุปฺปาเทตฺตํ
 สมตฺถํ ทฺตฺวา นิโรธํ สมฺนนฺตรปจฺจยตาตี เอวํ พุชฺฌชนมตฺตโต
 เกโท. นิโรธปจฺจยสฺสปี หิ เนวสฺถณฺยานาสฺถณฺยาตฺนสฺส อสฺถณฺนุปฺตฺติยา
 ปุริมสฺส จ จุตฺติจิตฺตสฺส กาลนฺตเรปี อุปฺปชฺชนตฺนํ ผลปฏฺิสนฺธิ^๑
 ส. ๒๔๒ อนฺตรา สมานชาติเยน อรูปธมฺเมน พุชฺฌชานาภาวโต ภินฺนชาติกานญจ
 รูปธมฺมานํ พุชฺฌชานกรณฺเ อสมตฺถตฺตาย นิรฺนฺตรูปฺปาทเน เอกตฺตํ
 อุปเนตฺวา วีย อุปฺปาทเน จ สมตฺถตา อตฺถิตฺติ เตสฺมปี อนฺนฺตร-
 สมฺนนฺตรปจฺจยตา ลพฺภตฺติ, ตสฺมา ธมฺมโต อวิเสสปี ตถา ตถา
 พุชฺฌนกันํ เวเนชฺยานํ วเสน อุปฺสคฺคตฺถวิเสสมตฺตโกว เกโท
 ปจฺเจตฺตพฺพิตฺติ.

อตฺตโน อนฺนุปฺตฺติยา สหฺุปฺปนฺนํมปี อนฺนุปฺตฺติโต ปกาสฺส
 ปทีโป วีย สหฺุปฺปนฺนํ สหฺุปฺปาทภาเวน ปจฺจโย สหฺุชาติปจฺจโย,
 อรูปิโน จตฺกฺชนฺธา, จตฺตาโร มหาภูตา, ปฏฺิสนฺธิกฺชนฺเ วตฺถวิปากา จ
 ธมฺมา.

อภฺจฺมมฺณํ อุปฺตฺถมฺภยฺมานํ ติทฺถนํ วีย อตฺตโน อุปฺการก-
 ม. ๒๔๓ ธมฺมานํ อุปฺตฺถมฺภกฺภาเวน ปจฺจโย อภฺจฺมมฺณปจฺจโย. อภฺจ-
 มฺณตฺวาเสเนว จ อุปฺการกตา อภฺจฺมมฺณปจฺจยตา, น สหฺุชาติ-
 มตฺเตนาตี อยเมเตสํ ทฺวินนํ วิเสโส. ตถา หิ สหฺุชาติปจฺจยภาวีเยว

^๑ อภฺ.ป. ๔๐/๔๑๘/๓๒๙.

โกจิ อณวมณฺญปจฺจโย น โหติ จิตฺตชฺรูปานํ สหชาตปจฺจยภาวิโน
 นามสฺส อุปาหารูปานํ สหชาตปจฺจยภาวินํ มหาภูตानญฺจ อณวมณฺญ-
 ปจฺจยภาวสฺส อนุกฺตฺตฺตา. ยถิ หิ สหชาตภาเวเนว อตฺตโน
 อุปการกานํ อุปการกตา อณวมณฺญปจฺจยตา ลียา, ตทา สหชาต-
 อณวมณฺญปจฺจเยหิ สฺมาเนหิ ภวิตพฺพนฺติ.

จิตฺตกมฺมสฺส ปญฺเญ วีย สหชาตนามรูปานํ นิสฺสยภูตา จตฺกฺขนฺธา,
 ตฺรฺพพฺพตาทินํ ปถวี วีย อาธารณโตเยว สหชาตฺรฺูปสฺตตฺตวิญฺญาณธาดูนํ
 ยถากกมํ นิสฺสยา ภูตฺรฺูปํ วตฺถุ จาติ อิมํ นิสฺสยปจฺจโย นาม
 นิสฺสียติ นิสฺสิตเกหิติ กตฺวา พลวภาเวน นิสฺสโย ปจฺจโย อุปนิสฺสย- ส. ๒๔๓
 ปจฺจโย อุปสทฺทสฺส อตฺตสยโชตกตฺตา ตสฺส ปน เกทํ วกฺขติ.

ฉ วตฺถุณิ ฉ อารมฺมณานิ จาติ อิมํ ปจฺจยฺบุปฺพนโต ปจฺมํ
 อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตมานภาเวน อุปการโก ปุเรชาตปจฺจโย. ปจฺจชาต-
 ปจฺจเย อสตี สนนฺตานุจิติเหตุภาวํ อากฺขณฺตสฺส กายสฺส อุปตฺถมฺภน-
 ภาเวน อุปการกา ปจฺจชาตตา จิตฺตเจตฺตลิกา ธมฺมา ปจฺจชาตปจฺจโย.
 โส คิซฺมโปตฺกสรีรานํ อาหาราสา เจตนา วีย ทฺฐจฺพฺโพ.

ปุริมปุริมปริจิตฺคนฺโถ วีย อุตฺตรอุตฺตรคนฺถสฺส กุสลาภิภาเวน
 อตฺตสทิสฺสส ปคฺคณฺพลวภาววิสิฏฺฐจตฺตสฺमानชาตียตาคทฺธํ อาเสวนํ, เตน
 ปจฺจยา สชาตียธมฺมานํ สชาตียธมฺมาว อาเสวนปจฺจโย. ภินฺนชาติกา
 หิ ภินฺนชาติเกหิ อาเสวนปคฺคณฺน ปคฺคณฺพลวภาววิสิฏฺฐํ กุสลาภิภา-
 วสฺสชาตํ อตฺตโน คตี คาหาเปตฺตํ น สกฺโกนฺติ, น จ สยํ ตโต คณฺหนฺติ, ม. ๒๔๔
 เต ปน อนนฺตราตีตานิ โลกียกุสลากุสลาณี เจว อนาวชฺชนกิริยชฺชนานิ
 จาติ ทฺฐจฺพฺพํ. จิตฺตปฺปโยคสฺสชาตกิริยาภาเวน สหชาตานิ นานากฺขณิกานํ
 วิปากานํ กฏตฺตารูปานญฺจ อุปการิกา เจตนา กมฺมปจฺจโย.

อตฺตโน นิสฺสสาหสนฺตภาเวน สหชาตนามรูปานํ นิสฺสสาหสนฺต-
 ภาวาย อุปการกา วิปากจิตฺตเจตฺตลิกา วิปากปจฺจโย. เต หิ ปโยเคน

อสาธตพพตาย กมมสุส กฏตดา นิปผชชมานมตโต นิรุสสาหสนตภาวา โหนติ, น กิเลสวูปสมสนตภาวา. ตถาสนตภาวโตเยว หิ ภวงคทาโย ทุพพิณเณยยา. อภินิปาตสมปฏิจจนสนธิ์รณมตดา ปน วิปากา ทุพพิณเณยยาว. ชวนปุวตติยาว เนลั รูปาทิคคหิตตา วิณณายติ.

ส. ๒๔๔ รูปารูปานั อุปตถมภกตเตน อุปการกา จตตาโร อาหารา อาหาร-
ปจฺจโย. สติปิ หิ ชนภภาเว อุปตถมภกตตเมว อาหารสุส ปชานกิจจ. ชนยนโตปิ อาหารโร อวิจเจทวเสน อุปตถมภณโตว ชเนตตีติ อุปตถมภก-
ภาโว อาหารภาโว. เตสุ เตสุ กิจฺเจสุ ปจฺจยูปนนธมเมหิ อตตานัน
อนวุตตูปนสงฺฆาตาทิปตियญฺเณน ปจฺจโย อินฺทฺริยปจฺจโย.

อารมฺมณฺญปนิชฺฌานลกฺขณฺญปนิชฺฌานวเสน อุปคนฺตวา อารมฺมณ-
นิชฺฌานกา วิตถกาทโย ฌานปจฺจโย. สุกตโต ปุณฺณโต ทุคฺคตโต
ปาปโต วา นิยฺยานญฺเณน อุปการกา สมฺมาทิจฺจาทโย มคฺคปจฺจโย.

ปรมตถโต ภินฺนาปิ เอกภาวคตา วิย เอกุปาทาทิกาวสงฺฆาต-
สมฺปโยคลกฺขณฺเนน อุปการกา นามธมฺมาว สมฺปยุตฺตปจฺจโย.

ม. ๒๔๕ อณฺวมณฺณสมฺพนธตตาย ยุตฺตปิ สมานา วิปฺปยุตฺตภาเวเน วิสฺสญฺจตตาย
นानตฺตูปคมเนน อุปการกา วตฺตจิตฺตเจตฺตลิกา วิปฺปยุตฺตปจฺจโย.

ปจฺจยูปนนสภาวสงฺฆาเตน อตฺถิกาเวเน ตาทิสฺสเสว ธมฺมสุส
อุปตถมภกตเตน อุปการกา “สหาตํ ปุเรชาตนฺ”ตยาทินา วกฺขมาน-
ธมฺมา อตฺถิปจฺจโย. สติปิ หิ ชนภคเต จิตฺตียเยว สาทิสโย
อตฺถิปจฺจยानัน พุยาปาโรติ อุปตถมภกตาว เตลลั คหิตตา. เอกสุมี
ผลฺลสาทิสฺสมุททาเย ปวตฺตมานเ ทุตฺตยสุส อภาวโต อตฺตโน จิตฺตยา
โอภาสํ อลภนฺตานัน อนนฺตรมฺุปชฺชมานกจิตฺตเจตฺตลิกานัน โอภาสทานวเสน
อุปการกา อนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตฺตลิกา นตฺถิปจฺจโย.

ส. ๒๔๕ อตฺตโน สภาวาวิคฺคเนน อปุวตฺตมานานัน วิคตภาเวเน อุปการกาเยว
ธมฺมา วิคตปจฺจโย. นิโรธานุปคมวเสน อุปการกา อตฺถิปจฺจยาว
อวิคตปจฺจโย. สสภาวตามตเตน อุปการกตา อตฺถิปจฺจยตา, นิโรธา-
นุปคมวเสน อุปการกตา อวิคตปจฺจยตาติ ปจฺจยตาวิเสโส เนลลั

ธมฺมาวิเสเสปิ ทฏฺฐพฺโพ. ธมฺมานนฺทฺหิ สมตฺตตฺตวิเสสํ สพฺพทฺทกาเรณ
 ฌตฺตวา ภคฺวตฺตา จตฺตวิเสสตีปฺจจฺยา เทลิตฺตตี ภคฺวตี สทฺทชฺยา “เอววิเสสฺสา
 เอเต ธมฺมา”ตี สุตฺตมยฺถาณํ อฺปฺปาเทตฺตวา จินฺตฺตภาวณามยฺถาณเฑหิ
 ตทภิสฺสมยฺยา ยโยโค กรณียโย. อวิเสเสปิ หิ ธมฺมสามคฺคิยสฺส ตถา
 ตถา วิเนตฺตพฺพคฺคฺคฺลลนํ วเสน เหฏฺฐจฺจา วุตฺตโตปฺปิ ปฺจจโย ปฺน ปการณฺเตน
 วุจฺจตี อเหตุกทฺทกํ วตฺตวาปฺปิ เหตุวิปฺปยฺตฺตทฺทกํ วิยฺยาตี ทฏฺฐพฺพํ.

[๑๕] นามํ จตฺตกฺขนธฺสงฺฆาตํ นามํ ตาทิสฺสเสว นามสฺส ฌตฺตา
 ฌทฺทกาเรหิ ปฺจจโย โหตี, ตทเว นามรูปฺปํ สมฺทิตานํ ปญฺจธฺม ม. ๒๔๖
 ปฺจจโย โหตี, รูปสฺส ปฺน ภูตฺตปาทฺทายภทฺทสฺส เอกธฺตา ปฺจจโย
 โหตี, รูปญฺจ นามสฺส เอกธฺตา ปฺจจโย, ปญฺจตฺตตีนามรูปฺปานิ นามสฺส
 ทฺทวิธฺตา ทฺทวิปฺปการฺตา ปฺจจฺยา โหนตี, ทฺทวํ ปน นามรูปฺทวํ สมฺทิตํ
 ทวฺยสฺส ตาทิสฺสเสว นามรูปฺทวฺยสฺส นวธฺตา ปฺจจโย เจตี เอวํ ปฺจจฺยา
 ฌพฺพิธฺตา จิตฺตา.

[๑๖] วิปฺกทฺทพฺพาทํ กมฺมวเสน วิปฺกทฺทวปฺปตฺตํ กมฺมเวคฺคฺกชิตฺต-
 ปตีตํ วิย หุตฺตวา ปวตฺตมฺานํ อตฺตโน สภาวํ คาทเหตุวฺวา ปรีภทเวตฺตวา
 เณว อญฺญํ ปวตฺตเตตี, น จ ปฺริมวิปฺกทฺทวภาวํ คเหตุวฺวา อฺปฺปชฺชตี
 “นมนคฺคปฺจจฺยา อทฺเสวเน เอกน”ตี^๑ วจฺนโต จ อเหตุกกิริเยสฺส
 หลิตฺตฺตปฺปาทฺทสฺเสว อทฺเสวเนตฺตาทฺทธรเณน อวชฺชนทวํ อทฺเสวเนปฺจจโย ส. ๒๔๖
 น โหตี, ตสฺมา ชวณานเเว อทฺเสวเนปฺจจฺยภาวํ คจฺจจฺนตีตี อทฺ
 “ปฺริมฺมานิ ชวณานิ”ตฺยทฺททิ. อวิเสสวจฺเนปเตถ โลกียกฺุสลาทฺทสลาพฺพาท-
 ชวณานเเว ทฏฺฐพฺพานิ โลกุตฺตรชวณานํ อทฺเสวเนภทฺทสฺส อนฺนทฺทฏฺฐตฺตา.

เอวญฺจ กตฺตวา วุตฺตํ ปฏฺฐจฺจกทฺทาย^๒ “โลกุตฺตรโร ปน อทฺเสวเน-
 ปฺจจโย นาม นตฺถิ”ตี. ตตฺถ หิ กุสลํ ภินฺนชทฺทิกสฺส ปฺเรจฺจเรตฺตวา
 น เตน อทฺเสวเนคฺคฺคํ คณฺหาเปตี, ผลจิตฺตทานิ จ ชวณวเสน
 อฺปฺปชฺชชวณานานิปี วิปฺกทฺทพฺพาทเต วุตฺตนเณน อทฺเสวณํ น คณฺหนตี,
 น จ อญฺญํ คาททาเปนตี. ยมฺปิ “อทฺเสวเนวินิมุตฺตํ ชวณํ นตฺถิ”ตี

^๑ อภ.ป. ๔๐/๒๒๑/๖๐.

^๒ อภ.อญ. ๓/๔๒๘.

อาจารย์ธรรมपालตเถเรน วุตต์, ตมปิ เขภยยุวเสน วุตตนติ วิญญาติ.
 อิตรธา อาจารย์สส อสมเปกขิตาภิธายกตตปฺปสงฺโก ลียา. มคฺโค ปน
 โคตรภุโต อาเสวนํ น คณหาตีติ นตถิ ภูมิจาทิวเสน นานาชาติตยา
 ม. ๒๔๗ อนธิปฺเปตตฺตา. ตถา หิ วุตต์ ปฏฺจฺจาเน^๑ “โคตรภุ มคฺคสฺส อาเสวน-
 ปจฺจเยน ปจฺจโย, โวทานํ มคฺคสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย”ติ.
 เอกุปฺปาทาทิจตฺตฺพิชฺสมฺปิโยคฺลฺกฺขณภาวโต สหุปฺปนนานมฺปิ รูปธมฺมานํ
 สมฺปยุตฺตปจฺจยตา นตถิตฺติ วุตต์ “จิตฺตเจตสีกา ธมฺมา อณฺณมณฺณน”ติ.

[๑๗] เหตุณานํคฺมคฺคฺจฺคานิ สหชาตานิ นามรูปานนฺติ ตโยเปเต
 ปฏฺิสนฺธิยํ กมฺมสมฺภูจฺจานานํ ปวตฺตียํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ
 อุภยตฺถ สหชาตานิ นามานนฺจ เหตุทึปจฺจเยน ปจฺจยา โหนติ.
 “สหชาตฺรูปนฺติ หิ สพฺพตฺถ ปฏฺิสนฺธิยํ กมฺมสมฺภูจฺจานานํ, ปวตฺตียํ
 ส. ๒๔๗ จิตฺตสมฺภูจฺจานานน”ติ วกฺขติ. สหชาตา เจตนาติ อนฺตมโส จกฺขุ-
 วิญญาณาทีหิปี สหชาตเจตนา. สหชาตานิ นามรูปานนฺติ สพฺพาปิ
 เจตนา นามานํ, ปฏฺิสนฺธิสทคฺตา เจตนา กมฺมสมฺภูจฺจานรูปานํ, ปวตฺตียํ
 รูปสมฺภูจฺจapakจิตฺตสทคฺตา เจตนา จิตฺตสมฺภูจฺจานรูปานนฺจ. นานากฺขณิกา
 เจตนาติ วิปากกฺขณโต นานากฺขณเ อตีตภาวทีสุ นีพฺพตฺตา กุสล-
 กุสลเจตนา. นามรูปานนฺติ อุภยตฺถาปิ นามรูปานํ. วิปากกฺขณธาติ
 ปฏฺิสนฺธิวิญญาณาทีกา วิปากา อรูปกฺขณธา. กมฺมสมฺภูจฺจานมฺปิ หิ รูปํ
 วิปากโวหารํ น ลภติ อรูปธมฺมภาเวน สารมฺมณภาเวน จ กมฺมสทึเสสุ
 อรูปธมฺเมเสว วิปากสทฺทสฺส นีรฺพฺพตฺตา.

[๑๘] ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺสชาติ ปจฺจยธมฺมโต ปุเร
 อูปฺปนนสฺส อิมสฺส รูปกายสฺส. กถํ ปน ปจฺจยูปฺปนนสฺส ปุเร
 นีพฺพตฺตียํ ปจฺจชาตสฺส ปจฺจยตาติ ? นนุ วุตต์ “ปจฺจชาตปจฺจเย
 อสตี สนฺตานภูจฺจิตฺตเหตุภาวํ อากจฺจนตฺตสฺสา”ติ, ตสฺมา สนฺตานป-
 ปวตฺตสฺส เหตุภาวฺปตฺถมฺภเน อิมสฺส พฺยาปาโรติ น โกจึ วิโรธ.

^๑ อภิ.ป. ๔๐/๔๒๖/๑๔๔.

[๒๕] ยถารหํ อชฺมตฺตณฺจ พหิทฺธา จ ราคาทโย ๗เปฯ
 เสนาสนนฺจจาติ โยชฺนา. ราคาทโย ทิ อชฺมตฺตํ นิปฺผาทิตา, ปุคฺคลาทโย
 ส. ๒๔๙ พหิทฺธา เสวิตา. ตถา ทิ วุตฺตํ อัจริเยน :-

“ราคสทฺธาทโย ฌมฺมา อชฺมตฺตมนฺวาลิตา
 สตฺตสงฺขารณฺมมา จ พหิทฺโธปนิเสวิตา”ติ.^๑

อถ วา อชฺมตฺตณฺจ พหิทฺธา จ กุสลาทิฌมฺมานนฺติ ยถาจิตฺวเสเนว
 โยชฺนา. อตฺตโน ทิ ราคาทโย จ อตฺตโน กุสลาทิฌมฺมานํ กลฺยาณ-
 มิตฺตสฺส สทฺธาทิกเก นิสฺสาย กุสลํ กโรนฺตานํ ปเรสณฺจ นิสฺสยา โหนฺติ.

ตตฺถ กามราคาทโย นิสฺสาย กามภวาทิสฺสู นิพฺพตฺตณฺตถํ, ราคาทิ-
 วุปสมนตฺตณฺจ ทานสีลอุโปสถชฺฌานาภินฺวาวิปัสสนามคฺคภาวนา ราคาทิ-
 เหตุกา จ อุปรูปริราคาทโย โหนฺตฺติติ ยถารหํ ทญฺจพฺพํ. ยํ ยถุทิ
 นิสฺสาย ยสฺส ยสฺส สมฺภโว, ตํ ตํ ตสฺส ตสฺส ปกฺตฺวปนิสฺสโย โหติ.
 ปจฺจยมหาปเทโส เหนส, ยทิทํ “อุปนิสฺสยปจฺจโย”ติ วุตฺตํ. ตถา จาห
 “พหฺฐา โหติ ปกฺตฺวปนิสฺสโย”ติ. สทฺธาทโยติ สีลสฺตจจากปณฺญา.
 อตฺตโน สทฺธาทิกณฺหิ อุปนิสฺสาย อตฺตโน ทานสีลาทโย, ตถา กลฺยาณ-
 ม. ๒๕๐ มิตฺตานํ สทฺธาทโย อุปนิสฺสาย ปเรสณฺจ ทานสีลาทโย โหนฺตฺติติ
 ปากฺกเมตฺตํ. สุขํ ทุกฺขนฺติ กายิกํ สุขํ ทุกฺขํ. ปุคฺคโลติ กลฺยาณ-
 มิตฺตาทิปุคฺคโล. โภชนนฺติ สบฺปายาทิโภชนํ. อุตฺตปิ ตาทิสฺสว.

[๒๗] “อธิปติ ๗เปฯ ปจฺจยา โหนฺตฺติ”ติ สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถํ
 ส. ๒๕๐ วิตฺถาเรตฺตํ “ตตฺถ ครุกตมารมฺมณฺน”ตฺยาทิ วุตฺตํ. ครุกตมารมฺมณฺนฺติ
 ปจฺจเวกฺษณอสฺสาทาทินา ครุกตํ อารมฺมณฺ. ตณฺหิ ฌานมคฺคผล-
 วิปัสสนานิพฺพานาทิเกทํ ปจฺจเวกฺษณอสฺสาทาทิมคฺคผลาทิฌมฺเม อตฺตาธีเน
 กโรตฺติติ อารมฺมณฺอธิปติ นาม. ครุกาตพฺพตตามตฺเตน อารมฺมณฺอธิปติ.
 ครุกโตปิ พลวการณฺญเณน อารมฺมณฺอุปนิสฺสโยติ อยเมเตสํ วิเสโส.

^๑ นามรูปปริจฺเจท ๘๑๗/๗๗.

สหชาตาริบัติ ฯเปฯ สหชาตานิ นามรูปานนฺติ ฉนฺทจิตฺตวิริยวิมฺภานํ
วเสน จตฺตพฺพิโรปิ สหชาตาริบัติ ยถารํ สหชาตนามรูปานํ ปวตฺตียเยว
สหชาตาริบัติวเสน ปจฺจโย.

[๒๘] รูปธมฺมสฺส อรูปธมฺมํ ปติ สหชาตปจฺจยตา ปฏิสนฺธิยํ
วตฺตวเสน วุตฺตติ อิทํ “วตฺตวิปากา อณฺณมณฺณนฺ”ติ.

[๓๐] ยสฺมา ปน อณฺณมณฺณปตฺตมฺภนฺวเสนเนว อณฺณมณฺณ-
ปจฺจยตา, น สหชาตมตฺตโตติ ปวตฺตียํ รูปํ นามานํ อณฺณมณฺณปจฺจโย
น โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ “จิตฺตเจตฺตสิกา ธมฺมา อณฺณมณฺณนฺ”ติ. ตถา
อุปาหารูปานิ จ ภูตฺตูปานํ อณฺณมณฺณปจฺจยา น โหนฺตฺติ วุตฺตํ
“มหาภูตา อณฺณมณฺณนฺ”ติ.

[๓๑] นนฺ จ “อรูปีโน ออาหารา สหชาตานิ นามรูปานนฺ”ติ วุตฺตํ,
เอวญฺจ สติ อสณฺณินํ สหชาตอาหารสฺส อสมฺภวโต “สพฺเพ สตฺตา
อาหารภูจฺจติกา”ติ กถมิทํ นียตฺติ ? วุจฺจเต :- มโนสณฺณเจตฺตนาหารวสฺส-
ปวตฺตสฺส กมฺมสฺส, ตํสฺสคตฺตานิ วา เสสอาหารานํ กมฺมูปนิสฺสยปจฺจเยหิ ม. ๒๕๑
ปจฺจยตฺตปริยายํ คเหตุวา สพฺพสตฺตานิ อาหารภูจฺจติกา วุตฺตา, น
อาหารปจฺจยภาวโตติ.

[๓๒] “ปญฺจ ปสาทา”ตฺยาทีสุ นนฺ อิตฺถินฺทริยปฺริสินฺทริยา น
คหิตาติ ? สจฺจํ น คหิตา. ยทฺธิปี เตสํ ลิงฺคาคีหิ อนฺวตฺตนิยตา อตฺถิ,
สา ปน น ปจฺจยภาวโต. ยถา หิ ซีวิตาหารา เยสํ ปจฺจยา โหนฺติ, ส. ๒๕๑
เตสํ อนฺวปาลกา อุปตฺตมฺภกา อตฺถิ, อวิคตปจฺจยภูตา จ โหนฺติ, น
เอวํ อิตฺถิปฺริสภาวา ลิงฺคาคีหิ เกนจฺจ อุปกาเรน อุปการกา โหนฺติ.
เกวลํ ปน ยถาสเกเหว กมฺมาทฺธิปจฺจเยหิ ปวตฺตมานํ ลิงฺคาคีหิ ยถา
อิตฺถาทิคฺคหณฺสฺส ปจฺจยภาโว โหติ, ตโต อณฺณเณนาการเณ ตํสฺสทิต-
สนฺดาเน อปฺปวตฺตติโต ลิงฺคาคีหิ อนฺวตฺตนิยตา อิทฺทริยตา จ เนสํ
วุจฺจติ, ตสฺมา น เตสํ อิทฺทริยปจฺจยภาโว วุตฺโต.

[๓๓] เยสํ นามานํ จกฺขาทีนํ อพฺภนฺตรโต นิกฺขมฺนฺตานํ วย
 ปวตฺตานํ, เยสญจ รูปานํ นามสนฺนิสฺสเยเนว อฺปฺปชฺชมานานํ
 สมฺปโยคาสงฺกา โหติ, เตสเมว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา. รูปานํ ปน รูปเหิ
 สาสงฺกา นตฺถิ. วตฺถุสนฺนิสฺสเยเนว ชายนฺตานํ วยสฺยาวมตฺตํ อารมฺมณฺนฺติ
 เตนาปิ เตสํ สมฺปโยคาสงฺกา นตฺถีติ เยสํ สมฺปโยคาสงฺกา
 อตฺถิ, เตสเมว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตาปิ วุตฺตาติ อาท “โถกฺกนฺตฺกฺขณ
 วตฺถุ”ตฺยาที.

[๓๔] สพฺพทา สพฺพทาเรน ยถารหํ นามวเสน วุตฺตํ ติวิธํ
 สหชาตํ, ทฺวิธํ ปุเรชาตํ, เอกวิธํ ปจฺจชาตญฺจ ปจฺจยชาตํ, อาทาเรสุ
 กพฺพีการโ อาทาโร, รูปชีวิตฺนทฺริยนฺติ อยํ. ปญฺจวิโรปิ อตฺถิปจฺจโย,
 อวิคตปจฺจโย จ โหติ. ปจฺจูปฺปนฺนสฺภาเวน อตฺถิภาเวน ตาทิสฺสเสว
 ม. ๒๕๒ ธรรมสฺส อฺปฺตฺถมฺภกตฺตา อตฺถิภาวภาเวน อฺนุปการกานเมว อตฺถิภาเวน
 ส. ๒๕๒ อฺปการกตา อตฺถิปจฺจยภาโวติ นตฺถิ นินฺพพานสฺส สพฺพทา ภาวินो
 อตฺถิปจฺจยตา อวิคตปจฺจยตา จ. อฺปฺปาทาทฺทียุตฺตานํ วา นตฺถิภาโว-
 ปการกตาวิริทฺโ อวิคตภาโวปการกตาวิริทฺโ จ อฺปการกภาโว อตฺถิ-
 ปจฺจยตาทิกาทิ น ตสฺส ตปฺปจฺจยตฺตปฺปสงฺโค. รูปชีวิตฺนทฺริยญฺเจตฺถ
 โยชา วย จิตฺกฺขณฺเวว อฺปการกตฺตา สหชาตปจฺจเยสุ น คยฺหตีติ
 วิสุํ วุตฺตํ.

[๓๕] อิทานิ สพฺเพปิ ปจฺจยา สงฺเขปโตปิ จตฺธาเยวาติ ทสฺเสตฺถ
 “อารมฺมณฺนฺป ๗เปฯ คจฺจนฺตี”ติ วุตฺตํ. น หิ โส โกจิ ปจฺจโย อตฺถิ,
 โย จิตฺตเจตฺตลิگانํ อารมฺมณฺนภาवं น คจฺเจยฺย, สกสฺกปจฺจูปฺปนฺนสฺส จ
 อฺปนฺนิสฺสยภาवं น คจฺจติ, กมฺมเหตุกตฺตา จ โลกปฺปวตฺตติยา ผลเหตุ-
 ปจฺจารวเสน สพฺเพปิ กมฺมสฺภาवं นาทิวตฺตนฺติ, เต จ ปรมตฺถโต โลก-
 สมฺมุติวเสน จ วิชฺชมานาเยวาติ สพฺเพปิ จตฺตฺส สโมธานํ คจฺจนฺติ.

[๓๖] อิทานิ ยํ วุตฺตํ ตตฺถ ตตฺถ “สหชาตฺรฺปนฺ”ติ, ตํ สพฺพํ
 น อวิเสสโต ทฺฐจฺพนฺติ ทสฺเสตฺถ “สหชาตฺรฺปนฺ”ตฺยาที วุตฺตํ.

ปฏิสนฺธิยณฺหิ จิตฺตสมฺภูจฺจนาณฺรูปาภาวโต ปวตฺตติยํ กมฺมสมฺภูจฺจนาณฺญจ
 จิตฺตเจตฺตลิเกหิ สหุปฺปตฺตตินิยมาภาวโต สหชาตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ปวตฺเต จิตฺตสมฺภูจฺจนาณํ รูปานํ, ปฏิสนฺธิยํ กญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ฺรฺปนาณฺญจ วเสน ทฺวิธํ โหติ. กมฺมสฺส กตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 กญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต.

[๓๗] อิติ เอวํ วุตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต สมนฺวาทํ ยถาสมนฺวาทํ เตกาลิกกา
 อนนฺตรสมนฺตรอาเสวณนตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ปญฺจณฺณํ อตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ปจฺจยสฺส อตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ทฺวิกาลิกสฺส, อารมฺมณฺณอภิปฺตฺตฺต
 ปจฺจยานํ ตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ปญฺจปฺปนฺนกาลิกานณฺญจ ม. ๒๕๓
 วเสน กาลตฺตฺตฺตฺตฺตฺต, นิพฺพานปญฺจตฺตฺตฺตฺตฺต กาลวิมุตฺตฺต จ, จกฺขาทิ-
 ราคาทิสทฺตฺตฺตฺตฺตฺต อชฺชตฺตฺตฺตฺต จ, ปุคฺคฺลลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล ตโต
 พหิทฺตฺต จ, ปจฺจยปฺปนฺนภาเวณ สงฺขตฺต จ, ตถา ตปฺปฏฺธิปฏฺฐภาเวณ
 อสงฺขตฺต จ ฐมฺมา ปญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต วเสน สงฺเขปโต ตฺตฺตฺต จิตฺตา
 สทฺตฺต ปญฺจจฺจเน อนนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ปกรเณ จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ปจฺจยยา นามาทิ โยชนา.

[๓๘] ตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ปญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต.

ปญฺจจฺจเนยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ปญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

[๓๙] วจฺนียวาทกเกทาท ทฺวิธา ปญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺต วุตฺตํ “ปญฺจตฺตฺตฺต-
 ตฺตฺตฺต. ปญฺจตฺต, อิมินา
 ฐปาทิสมนฺมานํ สมนฺนตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต สมนฺนตฺตฺตฺตฺต
 อฺปาทาปญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺต อตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต. สาทิ นามปญฺจตฺตฺตฺต
 ปญฺจตฺตฺต. ปญฺจตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ปกาเรหิ อตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ภาวปนฺโต.
 อิมินา หิ ปญฺจตฺตฺตฺตฺต “ปญฺจตฺตฺต”ติ ลทฺธนามานํ อตฺตฺตํ อภิชาน-
 สงฺขตฺต นามปญฺจตฺตฺตฺต วุตฺต.

[๔๐] ภูตปริณามการมุปาทายาติ ปถวาทิกานํ มหาภูตानํ
 ปพฺพธวเสน ปวตฺตมานานํ ปตฺตภูตสงฺคหตาทิกากาเรน ปริณามการํ
 ปริณตภาวสงฺขาทํ อาการํ อุปาทาย นิสฺสยํ กตฺวา. ตถา ตถาติ
 ภูมาทิวเสน. ภูมิปพฺพตาทิกาทิ ภูมิปพฺพตรุกฺขาทิกาทิ สนนฺตานปญฺญตฺติ.

ม. ๒๕๔
 ส. ๒๕๔

สมุทฺตนิเวสการนฺติ ทารุมตฺติกาตฺตนาทินํ สมุทฺตารานํ อุปกฺรณานํ
 สนนฺนิเวสการํ รจนาทิวิสฺสิญฺจตฺตํสฺสจฺจนาทิกาการํ. รตฺสภกฺกาทิกาทิ รตฺ-
 สภกฺกคามขณฺนปฏาทิกาทิ สมนฺนุทฺตนิเวสการนฺติ. จนนฺทาวภูตฺตนาทิกนฺติ จนนฺทิมลฺลิสฺส-
 นกฺขตฺตนาทินํ ลินฺนํ ปทกฺขินฺนวเสน อุทฺทยาทิกาวภูตฺตนาทิการํ. ทิสภากาลาทิกาทิ
 ปุรตฺตนิเวสการนฺติ ทิสภากาลาทิกาทิ ทิสภากาลปญฺญตฺติ, ปุพฺพพฺพทาทิกาทิ กาลปญฺญตฺติ, มาโสตุ
 เวสภวมาสาทิกาทิ ตํตํนามวิสฺสิญฺจ มาสาทิกปญฺญตฺติ จ. อสมฺมญฺจการนฺติ
 ตํตํรูปกฺลาเปทิม อสมฺมญฺจํ สฺสทิวาทิกาการํ. กุปฺปคฺคาทิกาทิ กุปฺปคฺค-
 จิตฺทาทิกาทิ อากาสปญฺญตฺติ. ตํตํภูตนิมิตฺตนฺติ ปถวีกฺลิณาทิตํตํภูตนิมิตฺตํ.
 ภาวนาวิเสสนฺติ ปริกมฺมาทิกาทิ ภาวนาย ปพฺพธวีสลํ. กสิณ-
 นิมิตฺตาทิกาทิ กสิณาสฺสณฺนิมิตฺตาทิกาทิ ไซคินํ อุปฺปญฺจิตา อุคฺคห-
 ปฏิกาทิกาทิ นิมิตฺตปญฺญตฺติ. เหวมาทิกปฏิกาทิ กสิณคฺคาทิก-
 มาทิกาสนฺนิเวสการนฺติ ภาวนาวิเสสนฺติ จ. อตฺตจฺจายากาเรนฺติ ปรมตฺตจฺจายากาเรน
 ปฏิกาทิกาทิ.

[๔๑-๔๒] นามนามกมฺมาทิกานาเมนาติ นามํ นามกมฺมํ นามเชยฺยํ
 นินฺนตฺติ พฺยญฺชนํ อภิลลาโปติ อิมฺเมทิม จทิม นามเมทิม. ตตฺถ อตฺตเจสฺส
 นมตฺตีติ นามํ. ตํ อนฺนตฺตจฺจายากาเรนํ ทิวีสลํ, สามญฺญคฺคณฺนิกิริยายทิจฺจายากาเรน
 จตฺตพฺพิธํ. นามเมว นามกมฺมํ. ตถา นามเชยฺยํ. อกฺขรทฺทวารเณ อตฺถํ
 นีหริตฺวา อตฺตํ กณฺนํ นินฺนตฺติ. อตฺถํ พฺยญฺชยตีติ พฺยญฺชนํ. อภิลปตีติ
 อภิลลาโป, สทฺทคตฺตอกฺขรสนฺนิเวสกฺกโม. สภา ปนายนํ นามปญฺญตฺติ
 วิชฺชมานอวิชฺชมานตฺตทฺทกฺกโยคฺวเสน จพฺพิธาทิม โหตีติ ทสฺสเจตฺตํ “วิชฺชมาน-
 ส. ๒๕๕ ปญฺญตฺติ”ตฺตยาทิม วุตฺตํ. เหวตฺตย ปญฺญาเปเนตีติ “รูปเวทนา”ตฺตยาทิม
 ปกาเสนาติ.

อุภินฺนนฺติ วิชฺชมานาวิชฺชมานานํ ทิวินฺนํ. ปญฺจาภินฺนนา, อาสวกฺ-
 ม. ๒๕๕ ขยฺยภาณนฺติ จ อภินฺนนา อสฺสชาติ จภินฺนนา. เหวตฺถ จ อภินฺนนา

วิชฺชมานตฺตา, ตปฺปฏิลาภิโน ปุคฺคลสฺส อวิชฺชมานตฺตา จ. อัย
 วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปณฺณตฺติ นาม. ตถา อิตฺถิยา อวิชฺชมานตฺตา
 สทฺทสฺส จ วิชฺชมานตฺตา อิตฺถิสทฺโทติ อวิชฺชมาเนนวิชฺชมานปณฺณตฺติ.
 ปสาทจกฺขุโน, ตนฺนีสลฺลิตฺวิญฺญาณสฺส จ วิชฺชมานตฺตา จกฺขุวิญฺญาณนฺติ
 วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปณฺณตฺติ. รมฺโถ จ ปุตฺตสฺส จ สมฺมุติสจฺจภูตตฺตา
 ราชปุตฺโตติ อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปณฺณตฺติ.

[๔๓] วจฺโฆसानุสาเรนาติ ภูมิปพฺพตรูปเวทนาทิวจิมยสทฺทสฺส อนุ-
 สาเรน อนุคฺมเนน อนุสฺสรเณน อารมฺมณกรเณน ปวตฺตตาย สไต-
 วิญฺญาณวีถิยา ปวตฺติโต อนนฺตรํ อุปฺปนฺนสฺส มโนทวารสฺส นาม-
 จินฺตนาการปฺปวตฺตสฺส มโนทวาริกวิญฺญาณสนฺดานสฺส “อิทฺมิติสสฺส
 อตฺถสฺส นามนฺ”ติ ปุพฺเพเยว คหิตสฺงเกโตปนิสฺสยสฺส โคจฺรา
 อารมฺมณภูตา ตโต นามคฺคหณโต ปรี ยสฺสา สมฺมุติปรมตฺถวิสยาย
 นามปณฺณตฺติยา อนุสาเรน อนุคฺมเนน อตฺถา สมฺมุติปรมตฺถเกทา
 วิญฺญาณนฺติ, สายํ ภูมิปพฺพตรูปเวทนาทิกา ปณฺญาเปตพฺพตฺถปณฺญาปิกา
 โลกสฺงเกเตน นิรมิตา โลกโวหาเรน สิทฺธา, มโนทวารคฺคหิตา
 อกฺขรารลีสฺภาตา ปณฺณตฺติ วิญฺเญยฺยา ปณฺญาปนโต ปณฺณตฺติสฺงชาตา
 นามปณฺณตฺติตี วิญฺเญยฺยา.

เอตฺถ จ สไตวิญฺญาณวีถิยา อนนฺตรภาวินี มโนทวาริกวีถิมปิ ส. ๒๕๖
 สไตวิญฺญาณวีถิคฺคหณเนว สฺงคเหตุวา “สไตวิญฺญาณวีถิยา”ติ วุตฺตํ.
 ฆฺภาทิสทฺททฺทหิ สฺถนฺนตฺสฺส เอกเมกํ สทฺทํ อารพฺภ ปจฺจุปฺปนฺนาตีตา-
 รมฺมณวเสน เทว เทว ชวนวารา, พุทฺธิยา คหิตนามปณฺณตฺติภูตํ
 อกฺขรารลิมารพฺภ เอโกติ เอวํ สไตวิญฺญาณวีถิยา อนนฺตราย อตีต- ม. ๒๕๖
 สทฺทการมฺมณาย ชวนวีถิยา อนนฺตรํ นามปณฺณตฺติยา คหณํ, ตโต ปรี
 อตฺถาวโพโตติ อจฺริยา.

ปณฺณตฺติเกทวณฺณนา นิฏฺจิตา.

อีติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสฺงคทวณฺณนาย

อภฺฐมฺปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺจิตา.

๙. นวมปริจฺเจท

กมฺมฏฺฐานสงฺคหวิภาค

[๑] อิติ ปจฺจยนิทฺเทสโต ปรี นีวรณานํ สมณญฺเณ สมถ-
สงฺขาทานํ อนิจฺจาทีววิธการโต ทสฺสนญฺเณ วิปสฺสนาสงฺขาทานญฺจ
ทฺวิฬฺนํ ภาวานานํ ทฺวิธมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ ทฺวิธภาวานากมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐ-
จฺานตาย กมฺมฏฺฐานญฺตมารมฺณํ อุตฺตรุตฺตรโยคกมฺมสฺส ปทฺฐจฺานตย
กมฺมฏฺฐานญฺตํ ภาวานาวิธิญฺจ ยถากุภมํ สมถวิปสฺสนานุกฺกเมน
ปวกฺขามิตี โยชนา.

สมถกมฺมฏฺฐานจริตเภทวณฺณนา

[๓] ราโคว จริตา ปกตฺติ รากจริตา.^๑ เหวํ โทสจริตาทโยปิ.
จริตสงฺคโหติ มฺลจริตวเสน ปุคฺคตสงฺคโห, สํสคฺควเสน ปน เตสฺสุจ
จริตา โหนฺติ. วุตฺตญฺหิ :-

ส. ๒๕๗ “ราคาทิเก ติเก สตฺต สตฺต สทฺธาติเก ติเก
เอกทฺวิติกมฺมูลมฺหิ มิสฺสโต สตฺตสตฺตกนฺ”ติ.

ม. ๒๕๗ เอตฺถ หิ รากจริตา โทสจริตา โมหจริตา รากโทสจริตา ราก-
โมหจริตา โทสโมหจริตา รากโทสโมหจริตาติ เหวํ รากาทิเก ติเก
สตฺตกเมกํ, ตถา สทฺธาจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา สทฺธาทฺพิ-
จริตา สทฺธาทฺพิวิตกฺกจริตา พุทฺธิวิตกฺกจริตา สทฺธาทฺพิวิตกฺกจริตาติ
สทฺธาติเกปิ ติเก เอกนฺติ เหวํ เทว ติเก อมิสฺเสตฺวา จุทฺทส จริยา
โหนฺติ. รากาทิติเก ปน เอกทฺวิติกมฺลวเสน สทฺธาติเกน สห โยชิตฺเต
รากสทฺธาจริตา รากพุทฺธิจริตา รากวิตกฺกจริตา รากสทฺธาทฺพิจริตา
รากสทฺธาทฺพิวิตกฺกจริตา รากพุทฺธิวิตกฺกจริตา รากสทฺธาทฺพิวิตกฺกจริตาติ
รากมฺลนเย เอกํ สตฺตกํ, ตถา “โทสสทฺธาจริตา โทสพุทฺธิจริตา
โทสวิตกฺกจริตา”ตฺยาทีนา โทสมฺลนเยปิ เอกํ, “โมหสทฺธาจริตา”ตฺยาทีนา

^๑ วิสุทฺธิ. ๑/๑๐๙.

โมหมูลนเยปิ เอกนฺติ เอวํ เอกมูลนเย สุตตกตฺตยํ โหติ. ยถา เจตถ,
 เอวํ ทวิมูลนเยปิ “ราคโทสสทุธาจริตา ราคโทสพฺพุธิจริตา ราคโทส-
 วิตกกจริตา”ตฺยาทึนา สุตตกตฺตยํ. ติมูลนเย ปน “ราคโทสโมหสทุธา-
 จริตา”ตฺยาทึนา เอกํ สุตตกนฺติ เอวํ มิสฺสโต สุตตสุตตกวเสน
 เอกนฺตปญฺญาส จริตา โหนฺติ. อิติ อีมา เอกนฺตปญฺญาส ปุริมา จ
 จุทฺทสาติ เตสฺสจฺจ จริตา ทฺวฺจพฺพา. เกจิ ปน ทิฏฺฐิยา สทฺธิ
 “จตุสฺสจฺจ”ติ วณฺณนฺติ.

จริตเภทวณณนา นิฏฺฐิตา.

ภาวนาเภทวณณนา

[๔] ภาวนาย ปฏิสงฺขารกมฺมภูตา อาทิกมฺมภูตา วา ปุพฺพภาค-
 ภาวนา ปริกมฺมภาวนา นาม. นีวรณวิกฺขมฺภนโต ปฏฺจาย โคตรฏฺ- ส. ๒๕๘
 ปรีโยसानา กามาวจรภาวนา อฺปจฺจารภาวนา นาม อฺปฺปนาย
 สมีปจฺจริตฺตา คามุปจฺจาทโย วีย. มหคฺคตภาวปฺปตฺตา อฺปฺปนาภาวนา
 นาม อฺปฺปนาสงฺขาตวิตกกปมฺขตฺตา. สมฺปยุตฺตธมฺเม ทิ อารมฺมณฺเ ม. ๒๕๘
 อฺปฺปนโต วีย ปวตฺตตีติ วิตกโก อฺปฺปนา. ตถา ทิ โส “อฺปฺปนา
 พฺยอฺปฺปนา”ติ^๑ นิตฺทิกฺโข. ตปฺปมฺขตาวเสน ปน สพฺเพปิ มหคฺคตานุตฺตร-
 ฌานธมฺมา “อฺปฺปนา”ติ วุจฺจนฺติ.

ภาวนาเภทวณณนา นิฏฺฐิตา.

นิมิตตเภทวณณนา

[๕] ปริกมฺมสฺส นิมิตฺตํ อารมฺมณฺตฺตาติ ปริกมฺมนิมิตฺตํ, กสิณ-
 มณฺทลาทิ. ตเทว จกฺขุณา ทิฏฺฐํ วีย มนสา อฺคฺคเหตุพฺพํ นิมิตฺตํ,
 อฺคฺคณฺหนตฺสฺส วา นิมิตฺตนฺติ อฺคฺคณฺนนิมิตฺตํ. ตปฺปฏฺฐิกาคํ วณฺณาทิกสิณ-
 โทสรหิตํ นิมิตฺตํ อฺปจฺจารปฺปนํ อารมฺมณฺตฺตาติ ปฏฺฐิกาคนิมิตฺตํ.

^๑ อภ.สง. ๓๔/๗/๒๒.

[๖] ปถวีเยว กสิณํ เอกเทเส อฏฺจตฺวา อนนตฺสฺส ผริตฺตพฺพตฺยา
สกลฺลฺเจนาติ ปถวีกสิณํ, กสิณมณฺฑลํ. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ตทารมฺมณฺณจ
ณานํ “ปถวีกสิณนฺ”ติ วุจฺจติ. ตถา อวโปกฺกสิณาทิสฺสปี. ตตฺถ ปถวาทินิ
จตฺตาริ ภูตกสิณานิ, นีลาทีนิจตฺตาริ วณฺณกสิณานิ, ปริจฺจินฺนากาโส
อากาศกสิณํ, จนนฺทาทิอาโลโก อาโลกกสิณนฺติ ทฎฺจพฺพํ.

[๗] อุทฺธมฺมาตํ สฺฐนํ ฉวสฺสริํ อุทฺธมฺมาตํ, ตทฺเว กุจฺฉิตฺตฺตฺเจน
อุทฺธมฺมาตํ. เอวํ เสเสสฺสปี. เสตฺรตฺตาทินา วิมิสฺสิตํ เขภฺยุเยน นีลวณฺณํ
ฉวสฺสริํ วิเนิลกํ วิเสสโต นีลกนฺติ กตฺวา. วิสฺสวณฺตปฺพุพฺกํ วิปฺพุพฺกํ.
ม. ๒๕๙ มชฺฌเม ทฺวิธา ฉินฺนํ วิจฺฉิทฺทกํ. โสณฺสิญฺจคาลาทิหิ วิวิธากาเรน ขายิตํ
ส. ๒๕๙ วิกฺขายิตกํ. โสณฺสิญฺจคาลาทิหิ วิวิธนากาเรน ขณฺขิตฺตฺวา ตตฺถ ตตฺถ
ชิตฺตํ วิกฺขิตฺตกํ. กากปทาทิอากาเรน สตฺเถน หนิตฺวา วิวิธํ ชิตฺตํ
หตฺตวิกฺขิตฺตกํ. โลหิตปคฺขรณกํ โลหิตกํ. กิมิกฺกุลปคฺขรณกํ ปฺพุพฺกํ.
อนตฺมโส เอกมฺปิ อฏฺจิจิ อฏฺจิกํ.

[๘] อนฺุ อนฺุ สฺรณํ อนฺุสฺสติ, อรหตฺตาทิพฺพุตคฺคณารมฺมณา อนฺุสฺสติ
พฺพุทฺธานุสฺสติ. สฺวากฺขตฺตาทิธมฺมคฺคณารมฺมณา อนฺุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ.
สฺสฺสปฏิปन्नตาทิสํคฺคณารมฺมณา อนฺุสฺสติ สํฆานุสฺสติ. อชฺณฺทตาทินา
สฺสฺสปริสฺสทฺธสฺส อตฺตโน สีสฺสคฺคณสฺส อนฺุสฺสรณํ สีสฺसानุสฺสติ. วิคตฺมล-
มจฺเจรตาทิวเสน อตฺตโน จาคานุสฺสรณํ จาคานุสฺสติ. “เยหิ สทฺธาทิหิ
สมนฺนาคตา เทวา เทวตฺตํ คตา, ตาทิสฺสา คฺคณา มยิ สนฺติ”ติ^๑ เอวํ
เทวตา สกฺขิชฺชิจาเน จเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคฺคณานุสฺสรณํ เทวตา-
นุสฺสติ. สพฺพทฺทฺชฺสฺสสมภฺตสฺส นินฺพพานสฺส คฺคณานุสฺสรณํ อฺุปสมานุสฺสติ.
ชีวิตินฺทฺริยฺุปจฺเจทฺทฺธสฺส มรณสฺส อนฺุสฺสรณํ มรณานุสฺสติ. เกสาทิกาย-
โกฏฺจาสเส คตา ปวตฺตา สติ กายคตาสติ. อานญจ อปฺปานญจ
อานาปานํ, อสฺสาสปสฺสาสา, ตทารมฺมณา สติ อานาปานสฺสติ.

[๙] มิชฺชติ สินฺนิยฺหตีติ เมตฺตตา, มิตฺเตสฺส ภวาทิ วา เมตฺตตา, สฺสา
สตฺตทานํ หิตสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส. ปรรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา กรฺรณา.

^๑ วิสฺทฺธิ. ๑/๒๔๕ ปิฎฺจเว วิตฺถาโร ทฎฺจพฺพโ.

ปรสมปตติปโมทลภขณา มุทิตา. อัญญานัญญเจสุ มชฌตตการปวตติ- ส. ๒๖๐
 ลภขณา อุกุเปกขา. อปุปมาณสตตารมมณตตดา อปุปมณญา. อุตตม-
 วิหารภาวโต อุตตมานัน วา วิหารภาวโต พุรหมวิหาโร.

[๑๐] คมนปริเยสนปริโกคาทิจจเวกขณวเสน กพพีการาหาเร ม. ๒๖๐
 ปฏิกุลนติ ปวตตดา สณญา อหาเรปฏิกุลสณญา.

[๑๑] ปถวีธาตฺวาทีนํ จตฺตุนํ ธาตฺตุนํ สลภขณโต เกสาทิสสมุการาทิโต
 จ ววตฺถานํ จตฺตธาตฺววตฺถานํ.

[๑๒] อรูป อารมมณ ปวตตดา อารูปา.

นิมิตตเภทวณณา นิฏจิตา.

สปปายเภทวณณา

[๑๓-๑๖] อิทานิ ตสฺส ตสฺส ปุคฺคสฺส จริตานุคฺคกมฺมญฺจานันํ ทสฺเสตฺถ
 “จริตาสฺส ปนา”ตฺยาทิมาน. ราโคว จริตํ ปกฺติ เอตฺตสฺสาติ รากจริโต,
 รากพฺพโล ปุคฺคโล, รากสฺส อฺชฺชวิปจฺจนีกภาวโต อสฺสภกมฺมญฺจานันํ ตสฺส
 สปปายํ. อานาปานํ โมหจริตสฺส วิตฺถกจริตสฺส จ สปปายํ
 พุทฺธิวิสยภาเวน โมหปฺปฏฺธิปฺกขตฺตดา วิตฺถกสนฺธาวนสฺส นีวารกตฺตดา จ.
 จ พุทฺธานุสฺสตีอาทโย สทฺธาจริตสฺส สปปายา สทฺธาวุทฺธิเหตุภาวโต.

[๑๗] มรณอุปสมสณญาววตถานานิ พุทฺธิจริตสฺส สปปายานิ
 คมฺภีรภาวโต พุทฺธิยา เอว วิสยตฺตดา.

[๑๘] เสสานีติ จตฺตพฺพิธฏฺฐตฺถลิณอากาศอโลกกฺลิณอารูปจตฺตกฺวเสน
 ทสฺวิธานิ. ตตฺถาปีติ เตสฺ ทสฺส กมฺมญฺจานเนสฺ. ปุณฺณํ โมหจริตสฺส
 สปปายํ สมฺพาเช โอกาเส จิตฺตสฺส ภฺยโยโส มตฺตตาย สมฺมุยนโต.
 ขุทฺทกํ วิตฺถกจริตสฺส สปปายํ มหนตฺตารมมณสฺส วิตฺถกสนฺธาวน-
 ปจฺจยตฺตดา. อฺชฺชวิปจฺจนีกโต เจว อติสปปายตาย เจตฺตํ วุตฺตํ. รากาทินํ ปน ม. ๒๖๑
 อวิกฺขมฺภิกา สทฺธาทีนํ วา อนุปการิกา กฺลิณาทิภาวนา นาม นตฺถิ.

สปปายเภทวณณา นิฏจิตา.

ภาวนาเภทวณณนา

ส. ๒๖๑ [๑๙] สพพตถาปีติ จตตาสีสกมมฏจาเนสุปี นตฺถิ อปฺปนา, พุทฺธ-
 คุณาทินิ ปรมตถภาวโต อเนกวิธตฺตา เอกสฺสปี คมภีรภาวโต จ
 พุทฺธานุสฺสตีอาทิสฺส ทสฺส กมมฏจาเนสุ อปฺปนาวเสน สมาธิสฺส
 ปติฏฺฐาตุ อสกกุณเยยตฺตา. อปฺปนาภาวํ อปฺปตฺวา สมาธิ อูปลการภาเว
 ปติฏฺฐาติ. โลกุตฺตรสมาธิ ปน ทุตฺถิยจตฺตถารูปสมาธิ จ สภาวธมเมปี
 ภาวนาวิเสสวเสน อปฺปนํ ปาปฺณาติ. วิสุทฺธิภาวนานุกมวเสน ทิ
 โลกุตฺตโร อปฺปนํ ปาปฺณาติ. อารมมณสมตฺติกมภาวนาวเสน อารูป-
 สมาธิ. อปฺปนาปฺปตฺตสฺเสว ทิ จตฺตถชฺชฌานสมาธิโน อารมมณ-
 สมตฺติกมมมตฺตํ โหติ.

[๒๐] ปญฺจปี ฌานานิ เอเตสมตฺถิ, ตตฺถ นียุตฺตานีติ วา ปญฺจชฺช-
 ฌานิกานิ.

[๒๑] อสุภภาวนาย ปฏิกฺขการมมณตฺตา จณฺทโสตาย นทียา อริตฺต-
 พเลน นาวา วีย วิตกฺกพฺเพเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปวตฺตตีติ อสุภกมมฏจาเน
 อวิตกฺกชฺชฌานาสมภวโต “ปจฺมชฺชฌานิกา”ติ วุตฺตํ.

[๒๒] เมตฺตากรุณามุทิตานํ โทมนสฺสสทฺทพฺยาปาทวิหีสานภีรตีนิ
 ปหายกตฺตา โทมนสฺสปฺปฏิกฺกเขน โสมนสฺสเนว สทฺทตฺตา ยุตฺตาติ
 “เมตฺตาทโย ตโย จตฺกชฺชฌานิกา”ติ วุตฺตา.

ม. ๒๖๒ [๒๓] “สพฺเพ สตฺตา สุชิตา โหนตุ, ทุกฺขา มุจฺจนตุ, ลทฺธ-
 สฺขสมปตฺตีโต มา วิคจฺจนตุ”ติ เมตฺตาทิวสฺสปวตฺตํ พฺยาปารตฺตยํ ปหาย
 กมฺมสฺสทฺทาทสฺสเนน สตฺเตสฺส มชฺชเมตฺตากรูปวตฺตภาวนานิพฺพตฺตาย
 ตตรมชฺชเมตฺตูปेกฺขาย พลวตฺตรตฺตา อูเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส สฺขสทฺทตา-
 สมภวโต “อูเปกฺขา ปญฺจชฺชฌานิกา”ติ วุตฺตา.

ภาวนาเภทวณณนา นิฏฺฐิตา.

โคจรเภทวณณนา

[๒๖] ยถารหนติ ตัมถารมณณานูรูปโต. กสฺสจิจิ อารมณณสฺส ส. ๒๖๒
อปริพฺพยตตตาย “ปริยาเยนา”ติ วุตฺตํ.

[๒๗] กลินาสฺสโกฏฺฐาสนาปานสฺสตีเสว หิ ปริพฺพยตตนิมิตตสมภโวติ.

[๒๘] ปถวิมณฺฑลาทีสุ นิมิตฺตํ อุกฺคณฺหนตสฺสาตีอาทิมฺหิ ตาว
จตุปาริสฺสุทฺธิสึลล์ วิโสเธตฺวา ทสฺวิธํ ปลิโพธํ อุกฺคณฺหนตฺวา ปิยครุ-
ภาวนียาทิกุณฺสมนฺนาคตํ กลฺยาณมิตฺตํ อุกฺคณฺหนตฺวา อตฺตโน จริยานุกฺค-
กมฺมญฺจानํ คเหตุวา อญฺจารสฺวิธํ อนนฺรูปรวิหารํ ปหาย ปญฺจค-
สมนฺนาคเต อนนฺรูปรวิหारे วิหรนฺตสฺส เกสนชฺรณฺนาทิจูททุกปลิโพธปฺจเฉทํ
กตฺวา^๑ กลินมณฺฑลาทีนิ ปฺรโต กตฺวา อานาปานโกฏฺฐาสนาทีสุ จิตฺตํ
จเปตฺวา นิสึทิตฺวา “ปถวี ปถวี”ตฺยาทินา ตัมถาวนानุกฺกเมน ปถวี-
กลินาทีสุ ตตฺถารมณฺณสฺส นิมิตฺตํ อุกฺคณฺหนตสฺส. อยเมตฺถ สงฺเขปํ,
วิตถารโต ปน ภาวนา วิสฺสุทฺธิมคฺคโต^๒ คเหตุพฺพา. ทฺวิธมฺปิ หิ
ภาวนาวิธานํ อธิ อจาริเยน อติสงฺเขปโต วุตฺตํ, ตทตฺถทสฺสนตฺถถญฺจ ม. ๒๖๓
วิตถารนเย อาทริยมาเน อติปฺปณฺโจ ลียาติ มยฺมปิ ตํ น วิตถาเรสฺสาม.

[๒๙] ยथा ปน ตํ นิมิตฺตํ จิตฺเตน สมุคฺคหิตนฺติ เอวํ
ปวตฺตานุปฺพุพฺพภาวนาเวสเนน ยथा ตํ ปริกมฺมนิมิตฺตํ จิตฺเตน สมุมา
อุกฺคหิตํ โหติ. มโนทฺวารสฺส อาปาถมาคตฺนฺติ จกฺขุํ นิมฺมีเลตฺวา
อณฺณตฺถ คนฺตฺวา วา มนสิโกโรนฺตสฺส กลินมณฺฑลสฺทิสเมว หุตฺวา
มโนทฺวาริกชฺวานานํ อาปาถํ อาคตํ โหติ.

สมายิยตีติ วิเสสโต จิตฺเตกคฺคตาปตฺติยา สมายิตฺตา โหติ.

[๓๐] จิตฺตสมาธานวเสเนน ปุคฺคโลปิ สมายิตฺโตเยวาติ วุตฺตํ “ตถา- ส. ๒๖๓
สมายิตฺตสฺสา”ติ. ตปฺปฏิกฺภาคนฺติ อุกฺคณฺหนตสฺสทิสํ. ตโตเยว หิ ตํ

^๑ ปฺเรตฺรํ กตฺวา (มณฺนิมณฺชฺ. ๒/๔๓๑)

^๒ วิสฺสุทฺธิ. ๑/๑๓๔.

“ปฏิภาคนิมิตตุน”ติ วุจจติ. ตं ปน อุกคหนิมิตตโต อติปริสัทธัง โหติ.
 วตถุณมฺมวิมุจฺจิตนฺติ ปรมตถมฺมโต วิมุตตํ วตถุณมฺมโต वा กสิณ-
 มณฑลคตคสิณโทสโต วินิมุตตํ, ภาวนาย นีพพตตตฺตา ภาวนามยํ.
 สมปปีตนฺติ สุญฺสุ อปปีตํ.

[๓๑] ตโต ปฎุจายาติ ปฏิภาคนิมิตตูปตติโต ปฎุจาย.

[๓๓] ปณฺจสุ ฌานนฺจเคสุ เอเกการมฺมเณ อุปฺปนฺนาวชฺชานนฺตรํ
 จตฺตูปณฺจชวณกตปิยภวํคโต ปรี อคฺคตฺวา อปฺราปรี ฌานนฺจวชฺชาน-
 สมตถตา อวชฺชานวสีตา นาม. สฺมาปชฺชิตฺตคามตฺตานนฺตรํ กตปิย-
 ภวํคโต ปรี อคฺคตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชานนฺตรํ สฺมาปชฺชิต्तํ สมตถตา
 สฺมาปชฺชานวสีตา นาม. เสตฺตฺว วิย สีมฺโสตาย นทียา โอบํ ภวํคเวคํ
 อุปฺจจินฺหิตฺวา ยถาปริจฺจিন্নกาลํ ฌานํ จเปตฺตํ สมตถตา ภวํคปาทโต

ม. ๒๖๔ ๔ รกฺขณโยคฺยตฺตา อธิฎฺฐานวสีตา นาม. ยถาปริจฺจিন্নกาลํ อนตฺตีกุมิตฺวา
 ฌานโต ฐฎฺฐานสมตถตา ฐฎฺฐานวสีตา นาม. อถ วา ยถาปริจฺจিন্ন-
 กาลโต อุกฺคํ คนฺตํ อทตฺวา จปนสมตถตา อธิฎฺฐานวสีตา นาม.
 ยถาปริจฺจিন্নกาลโต อนฺโต อวุกฺจหิตฺวา ยถากาลวเสน ฐฎฺฐานสมตถตา
 ฐฎฺฐานวสีตา นามาติ อลฺมตฺตูปฺปนฺนเจณ. ปจฺจเวกฺษณวสีตา ปน
 อวชฺชานวสีตฺยา เอว สิทฺธา. อวชฺชานนฺตรชวณานเว หิ ปจฺจเวกฺษณ-
 ชวณานิ นาม. วิตกฺกาทีโอฬาริภคฺคํ ปหานายาติ ทุติยชฺชานนํทียะ
 ส. ๒๖๔ ๔ วิตกฺกาทีโอฬาริภคฺคานํ ฌานกฺขณเณ อานุปฺปาทาย. ปทฺทโตติ ปริภมฺมํ
 กโรนฺตสฺส. ตสฺส ปน อุปจารภาวนา นีปฺพณฺนา นาม โหติ วิตกฺกาทีสุ
 นิกนฺตฺวิภกฺษณโต ปฎุจายาติ ทฎฺจพฺพํ. ยถารหนฺติ ตตฺตฌานิกกสิณาทิ-
 อารมฺมณานุรูป.

[๓๖] อากาสกสิณสฺส อุกฺคฆาแฏตฺตํ อสกฺกฺกฺเณยตฺตตา วุตตํ “อากาส-
 วชฺชิตฺเตสุ”ติ. กสิณนฺติ กสิณปฏิภาคนิมิตตํ. อุกฺคฆาแฏตฺตวาทิ อมฺนสิการ-
 วเสน อุกฺคทริตฺวา. อนนฺตวเสน ปริภมฺมํ กโรนฺตสฺสชาติ “อนนฺตํ
 อากาสํ, อนนฺตํ อากาสนฺ”ติ อากาสํ อารพฺภ ปริภมฺมํ กโรนฺตสฺส,
 น ปน เกวลํ “อนนฺตํ อนนฺตฺน”ติ. เอวํ วิญฺญาณญจายตฺตเนปี.

“อนนตฺน”ติ อวตฺวาปิ “อากาศ อากาศ,^๑ วิญญาณํ วิญญาณน”ติ^๒ มนสิ กาคํ วฏฺฐิตฺติ อัจริยา.

[๓๙] “สนฺตเมตํ, ปณฺตีตเมตฺน”ติ ปริกมฺมํ กโรนตฺตสฺสาติ อภาว-
มตฺตารมฺมตตาย “เอตํ สนฺตํ, เอตํ ปณฺตีตน”ติ ภาเวนตฺตสฺส.

[๔๐] อวเสเสสฺส จาติ กสิณาทิหิ สห อปฺปนาวทกมฺมฏฺจानโต
อวเสเสสฺส พุทฺธานุสฺสตีอาทิสฺส อฏฺฐสฺส, สญฺญาววตฺตทานสฺส จาติ ทสฺสุม. ๒๖๕
กมฺมฏฺจानสฺส. ปริกมฺมํ กตฺวาติ “โส ภควา อิติปิ อรหํ, อิติปิ
สมฺมาสมฺพุทฺโธ”ตฺยาทินา^๓ วุตฺตวิธานเนน ปริกมฺมํ กตฺวา. สาทฺถกมฺมคฺค-
หิตเตติ พุทฺธาทิกุณฺนินฺนโปณฺนปฺพการจิตฺตดาวเสน สฺสฏฺฐจฺจ อุกฺคหิตเต.
ปริกมฺมมญฺจ สมာธึยตีติ ปริกมฺมภาวนา สมာหิตา นิปฺพชฺชติ.
อุปฺจาโร จ สมฺปชฺชตีติ นีวรนานิ วิกฺขมฺเภนโต อุปฺจารสมာธึ จ
อุปฺปชฺชติ.

[๔๑] อภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานนฺติ อภิวิสเสโต ชานนฏฺเจน ส. ๒๖๕
อภิญฺญาสงฺฆาตํ อิทฺธิวิทฺธาทีปญฺจโลกียาภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานํ.
อภิญฺญาปาทกปญฺจมชฺชฌานา วฏฺฐหิตฺตวาติ กสิณานุโลมาทิหิ จุทฺทสหา-
การหิ^๔ จิตฺตํ ปริทเมตฺวา อภินิหารกฺขมํ กตฺวา อุเปกฺเขกคฺคตาโยคโต
อนฺนรฺูปตฺตา จ รฺูปาวจรปญฺจมชฺชฌานเมว อภิญฺญานํ ปาทกํ ปตฺติฏฺจานนฺตํ
ปถวาทิกสิณารมฺมณํ ปญฺจมชฺชฌานํ, ตํ สมฺปาชฺชิตฺวา ตโต วฏฺฐาย.
อธฺธิญฺเสยฺยาทิกมารชฺเชตฺตวาติ อิทฺธิวิทฺถาวณสฺส ปริกมฺมกाले อธฺธิญฺจาทพุพฺ
วิกฺกุปฺปนีย^๕ สตาทิกํ โภมารรฺูปาทิกํ, ทิพฺพโสตฺตสฺส ปริกมฺมกाले อฏฺฐสฺสชฺช-
เภทํ สทฺทํ, เจโตปฺริยวณสฺส ปริกมฺมกाले ปฺรสฺส ททฺยงฺคต-
วณฺณทสฺสเนน สรคาทิกเภทํ จิตฺตํ, ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีวณสฺส ปริกมฺม-
สมเย ปฺริมภเวสฺส จุตฺติจิตฺตาทิกเภทํ ปุพฺเพนิวตฺตกฺกขณฺธํ, ทิพฺพจกฺขุสฺส
ปริกมฺมสมเย โอบาสมฺพริตฺตญฺจานคฺตํ รฺูปํ วา อวชฺเชตฺวา.

^๑ วิสฺสุทฺธิ. ๑/๓๖๐.

^๒ วิสฺสุทฺธิ. ๑/๓๖๕.

^๓ วิสฺสุทฺธิ. ๑/๒๑๖.

^๔ วิสฺสุทฺธิ. ๒/๒.

^๕ วิกฺกุปฺปนีย (ก., มณฺนิมญฺช. ๒/๔๔๔)

ปริกมมํ กโรนตสฺสชาติ “สํ โหมิ, สหสฺสํ โหมิ” ตฺยาทินา
 ปริกมมํ กโรนตสฺส. ฐปาทีสูติ ปริกมมวิสยญฺเตสฺ ฐปาทกชฺฌมาน-
 สทฺทปรจิตตปฺพุเพนิวตฺถกขฺนธฺาทีเกเทสฺ อารมฺมณฺสฺ. เอตฺถ หิ อิทฺธิวิธ-
 ญาณสฺส ตาว ปาทกชฺฌมานํ, กาโย, ฐปาทีอธฺิฏฺฐาเน ฐปาทีนิ จาติ จ
 ม. ๒๖๖ อารมฺมณฺยานิ. ตตฺถ ปาทกชฺฌมานํ อตีตเมว, กาโย ปจฺจุปฺปนโน, อิตฺรํ
 ปจฺจุปฺปนมนาคํ วา. ทิพฺพโสตฺสส ปน สทฺโทเยว, โส จ โข
 ส. ๒๖๖ ปจฺจุปฺปนโน. ปรจิตตฺวิขานนํ ปน อตีเต สตฺตทิวเสสฺ อนาคต
 สตฺตทิวเสสฺ จ ปวตฺตํ ปริตตฺตาทีสุ ยํ กิณฺจ ติกาสิกํ จิตฺตเมว อารมฺมณํ
 โหตีติ มหาอฏฺฐกถาจริยา.^๑

สงฺคหการา ปน “จตฺตาโรปี ขฺนธฺา”^๒ ติ วทฺนติ. กถํ ปนสฺสา
 ปจฺจุปฺปนจิตตารมฺมณฺดา, นนฺ จ อวชฺชชานาย คหิตเมว อิทฺธิจิตตสฺส
 อารมฺมณํ โหติ, อวชฺชชานาย จ ปจฺจุปฺปนจิตตมารมฺมณํ กตฺวา
 นิรุชฺฌมานาย ตํสมกาลเมว ปรสฺส จิตฺตมฺปิ นิรุชฺฌตีติ อวชฺชชานานํ
 กาลวเสน เอการมฺมณฺดา น สฺยา, มคฺคผลวีถิโต อณฺฺยตฺถ อวชฺชช-
 ชานานํ กถญฺจ นานารมฺมณฺดา น อธิปฺเปตฺวาติ ? อฏฺฐกถายํ ตาว^๓
 สนฺตติอทฺธาปจฺจุปฺปนารมฺมณฺดา โยชิตา. อานนฺทาทฺจริโย^๔ ปน ภณฺติ
 “ปาทกชฺฌมานโต วุฏฺฐาย ปจฺจุปฺปนนาทิวภาคํ อกตฺวา เกวลํ อิมสฺส
 จิตฺตํ ชานามิเจว ปริกมมํ กตฺวา ปุณฺปี ปาทกชฺฌมานํ สฺมาปชฺชิตฺวา
 วุฏฺฐาย อวิเสเสนเนว จิตฺตํ อวชฺชเชตฺวา ติณฺณํ จตฺตุนํ วา
 ปริกมฺมานํ อนนฺตรํ เจโตปริยญาณเณน ปรสฺส จิตฺตํ ปฏฺวิชฺฌตี ฐปํ วีย
 ทิพฺพจกฺขฺนา. ปจฺจนา กามาวจรจิตฺเตน สราคาทิววตฺถานํ กโรตี
 นีลาทิววตฺถานํ วีย ตานิ จ สทฺพพานิ อภิมุขีญฺตจิตตารมฺมณฺนาเนว,
 อนิฏฺฐเจ จ จาเน นานารมฺมณฺดาโทโส นตฺถิ อภินฺนาการปวตฺตติโต”ติ.
 ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีญาณสฺส ปุพฺเพนิวตฺถกขฺนธฺา ขนฺธปฺปฏิพฺพทฺธานิ จ

^๑ วิสุทฺธิ. ๒/๖๘-๖๙, อภ.อฏ. ๑/๔๗๙ ปฏฺเจสฺ ปสฺสิตพฺพ.

^๒ อภ.อฏ. ๑/๔๗๗.

^๓ วิสุทฺธิ. ๒/๖๘-๗๐, อภ.อฏ. ๑/๔๗๖.

^๔ มุลฺลฎฺ. ๑/๒๓๖ (โตกํ วิสทฺถ).

นามโคตตานิ, นิพพานญจ อารมฺมณํ โหติ, ทิพฺพจกฺขุสฺส ปน รูปเมวม. ๒๖๗
 ปจฺจุปปนฺนุนฺติ. อยเมเตสํ อารมฺมณวิภาโค. ยถารหฺมปุเปตฺติ ตํ-
 ปริกฺขมา นูรูปโต อปุเปติ.

[๔๒] อิทานิ อารมฺมณานํ เกเทน อภิญญาเกทํ ทสฺเสตุํ ส. ๒๖๗
 “อิทฺธิวิชา” ดยาทิมาย. อธิฏฺฐานา ทิ อิทฺธิปุเปเกโท เอตฺติสฺสาติ อิทฺธิวิชา.
 ทิพฺพานํ โสตสทิสฺตาย ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตาย จ ทิพฺพญจ ตํ
 โสตญฺจาติ ทิพฺพโสตํ. ปเรสํ จิตฺตํ วิญฺญาติ เอตยาติ ปฺรจิตฺต-
 วิชา นนา. อตฺตโน สนฺตนาเน วุตฺถวเสน เจว โคจฺรนิวาสวเสน จ ปุพฺเพ
 อตฺตภเวสุ ขนฺธาทินํ อนุสฺสรณํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ. วุตฺตเนเยน
 ทิพฺพญจ ตํ จกฺขุ จาติ ทิพฺพจกฺขุ. “จตุปปาตญาณนฺ”ติ ปน
 ทิพฺพจกฺขุเมว วุจฺจติ. ยถากมฺมุปกฺคณานอนาคตฺสณานานิปี ทิพฺพ-
 จกฺขุวเสนเว อิชฺฌนฺติ. น ทิ เตสํ วิสฺสุ ปริกฺขมํ อตฺถิ. ตตฺถ อนาคตฺส-
 ญาณสฺส ตาว อนาคเต สตฺตทิวสโต ปรี ปวตฺตนํ จิตฺตเจตฺติกํ
 ทฺตฺติยทิวสโต ปฏฺจาย ปวตฺตนกญฺจ ยํ กิณฺจิ อารมฺมณํ โหติ. ตญฺหิ
 สวิสเย สทฺพญญตฺตญาณคฺคิตฺกนฺติ. ยถากมฺมุปกฺคณาสฺส ปน กุสลา-
 กุสลสงฺฆาตา เจตนา, จตฺตาโรปี วา ขนฺธา อารมฺมณนฺติ ทญฺจพฺพํ.
 โคจฺรวเสน เกโท โคจฺรเกโท.

สมถกมฺมฏฐานวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

วิปัสสนากัมมฏฐานวิสุทฺธิเภทวณฺณนา

[๔๓] อนิจฺจา ทิวเสน วิวิธากาเรน ปสฺสตีติ วิปัสสนา, อนิจฺจา-
 นุปัสสนาทิกา ภาวนา ปญฺญา. ตสฺสา กมฺมฏฐานํ, สาเยว วา
 กมฺมฏฐานนฺติ วิปัสสนากมฺมฏฐานํ. ตสฺมี วิปัสสนากมฺมฏฐานเ
 สตฺตวิเชน วิสุทฺธิสงฺคโหติ สมฺพนฺโธ.

[๔๔] อนิจฺจตาเยว ลกฺขณํ ลกฺขิตพฺพํ, ลกฺขีเยติ อนเณนาติ วา ม. ๒๖๘
 อนิจฺจลกฺขณํ. อุทฺถวยปฏฺธิปีพนสงฺฆาตทฺกฺขภาโว ลกฺขณนฺติ ทฺกฺข- ส. ๒๖๘
 ลกฺขณํ. ปฺรปริกฺปิตสฺส อตฺตโน อภาโว อนตฺตตา, ตเทว ลกฺขณนฺติ
 อนตฺตลกฺขณํ.

[๔๕] ตินฺณํ ลกฺขณานํ อนุ อนุ ปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา.**

[๔๖] ขนฺธาทินํ กลาปโต สมนฺสนวสฺสฺสวตฺตํ ฌาณํ **สมนฺสนฌาณํ.**
 อฺปฺปาทภงฺกานุปสฺสนาวสฺสฺสวตฺตฌาณํ **อุทฺทพฺพฌาณํ.** อุทฺทํ มุจฺจิตฺวา
 วเย ปวตฺตํ ฌาณํ **ภงฺกฌาณํ.** สงฺขารานํ ภยโต อนุปสฺสนาวเสน ปวตฺตํ
 ฌาณํ **ภยฌาณํ,** ทิฏฺฐภยานํ อาทินฺวโต เปกฺขนวเสน ปวตฺตํ ฌาณํ
 อาทินฺวฌาณํ, ทิฏฺฐาทินฺเวสุ นิพฺพินฺทนวสฺสฺสวตฺตํ ฌาณํ **นิพฺพินฺทาฌาณํ.**
 นิพฺพินฺทิตฺวา สงฺขารเอหิ มุจฺจิตฺตฺกามดาวเสน ปวตฺตํ ฌาณํ **มุจฺจิตฺตฺกมฺยตา-**
ฌาณํ. มุจฺจนฺตฺส อฺปฺปายสมฺมุทฺติปาทนต์ถํ ปุณฺ สงฺขารานํ ปรีคฺคห-
วสฺสฺสวตฺตํ ฌาณํ ปฏฺฐิสฺงฺขาฌาณํ. ปฏฺฐิสฺงฺขาตฺตมฺเมสุ ภยฺนนฺทิวิวฺชฺชนวเสน
 อชฺฌนฺเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ ฌาณํ **สฺงฺขารูเปกฺขาฌาณํ.** ปุริมานํ นวฺนํ
 กิจฺจนฺปิผตฺติยา อฺปฺริ จ สตฺตตฺตีสาย โฟธิปฺกฺขิยตฺตมฺมานํ อนุกฺกุลํ ฌาณํ
อนุโลมฌาณํ.

[๔๗] อตฺตสฺสฺสณฺณตฺตาย สฺสฺสณฺณโต. สฺโยชนาทฺทิ วิมฺุจฺจนฺนฺเจเน **วิโมกฺโข.**
 นิจฺจนฺนิมิตฺตาทิโน อภาวโต **อนิมิตฺโต.** ปณฺหิตตฺส ตณฺหาปณฺหิตตฺส อภาวโต
อปฺปณฺหิตโต.

[๔๘] โย นํ ปาติ, ตํ โมกฺเขตฺติ อปฺปายาทฺทิ ทฺกฺเขตฺทิตฺติ ปาติโมกฺข์,
 ส. ๒๖๙ ตเวท กายทฺกฺจฺจริตฺทาทฺทิ สํวรฺณโต สํวโร, สฺมาธาโนปฺชารณฺนฺเจเน สฺลลฺญาจติ
 ม. ๒๖๙ **ปาติโมกฺขสํวรสฺीलํ.** มนฺจฺจนฺนฺจฺจานํ อินฺทฺริยานํ ฐปาทิสฺสุ สํวรฺณวเสน ปวตฺตํ
 สฺीलํ **อินฺทฺริยสํวรสฺीलํ.** มิจฺจนฺชีววิวฺชฺชนเนน อาชีวตฺส ปรีสุทฺทิวสฺสฺสวตฺตํ
 อาชีวปารีสุทฺทิสฺीलํ. ปจฺจเย สนฺนิตฺตฺติตํ เตสํ อิทฺมตฺติกตฺตาย ปจฺจเวกฺขณ-
สฺीलํ ปจฺจยสนฺนิตฺตฺติตฺสฺीलํ. จตฺตฺพิชฺตฺตฺตา เทสนาสํวรฺปรีเยนฺนฺจฺจิปจฺจเวกฺขณ-
วเสน ปรีสุทฺทิตฺตฺตา จ จตฺตฺปารีสุทฺทิสฺीलํ นาม.

[๕๐] จิตฺตฺวิสุทฺธิ นาม จิตฺตฺสฺส วิเนวรณภาวปาทนวเสน วิโสธฺนโต,
 จิตฺตฺสฺสเเสน นิทฺทฺทิฏฺฐจตฺตฺตา วิสุทฺทิตฺตฺตา จาติ วา กตฺวา.

[๕๑] “ตฺตมฺมานํ สามณฺณเสภาโว ลกฺขณํ, กิจฺจสมฺมุทฺติโย รโโส,
 อฺปฺปญฺจานากาโร, ผลณฺจ ปจฺจฺปญฺจานนฺ”ติ เอวํ วุตฺตํ ลกฺขณาทินํ

“ผู้สนลกขโณ ผสุโส, กกขผลกขณา ปถวี”ตยาทีนา วิตุถารโต
 “นมนลกขณํ นามํ, รูปปนลกขณํ รูปน”ตยาทีนา สงฺเขปโต จ
 ปรีคโคโห ปจฺจตตลกขณาทีวเสน ปรีจฺฉิซฺช คหณํ ทุกฺขสจฺจวตถานํ
 ทีฏฺฐิจิวิสุทฺธิ นาม “นามรูปโต อตฺตนา นตฺถิ”ติ ทสฺสนโต ทีฏฺฐิจิ จ
 อตฺตทีฏฺฐิมลวิโสธฺนโต วิสุทฺธิ จาติ กตฺวา.

[๕๒] ปจฺจยปรีคฺคโหติ นามญจ รูปญจ ปฏฺิสนธิยํ ตาว อวิชฺชา-
 ตณฺหาอุปาทานกมฺมเหตุวเสน นิพฺพตฺตติ. ปวตฺตติญจ รูปํ กมฺมจิตฺต-
 อุตฺตอาหารปจฺจยวเสน นามญจ จกฺขรฺรูปาทินิสฺสยารมฺมณาทีปจฺจยวเสน
 วิเสสโต จ โยนิโสมนสิการาทิจตฺตจกฺกสมฺปตฺตติยา กุสลํ, ตพฺพิปริยาเยน
 อกุสลํ, กุสลากุสลวเสน วิปาโก ภวฺงคาทิวเสน อวาชฺชนํ, ชีณาสวสนฺตนา-
 วเสน กิริยชวณํ อวาชฺชนญจ อฺปฺปชฺชตีติ เหวํ สาธฺรณาสาธฺรณวเสน ส. ๒๗๐
 ตีสุ อทฺธาสฺส นามรูปปวตฺตติยา ปจฺจกฺขาทีลิตฺตสฺส กมฺมาทีปจฺจยสฺส
 ปรีคฺคหณํ สมฺภูยสจฺจสฺส วตถานํ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ นาม “อโหสิ
 นุ โข อหฺมตีตฺตมทฺธานน”ตยาทีกาย^๑ โสฬสฺวิธาย, “สตฺถริ กงฺขตี”- ม. ๒๗๐
 ตยาทีกาย^๒ อฏฺฐวิธาย จ กงฺขาย วิตรณโต อตฺตีกมฺนโต กงฺขาวิตรณา,
 อเหตุกวิสมเหตุทีฏฺฐิมลวิโสธฺนโต วิสุทฺธิ จาติ กตฺวา.

[๕๓] ตโต ปจฺจยปรีคฺคโหโต ปรี ตถาปรีคฺคหิตฺเตสุ ปจฺจตต-
 ลกขณาทีวตถานวเสน ปจฺจยวตถานวเสน จ ปรีคฺคหิตฺเตสุ โลกุตฺตร-
 วชฺเชสุ ติฏฺฐิมิปริยาปนฺเนสุ นามรูปेषฺส อตฺติตาทีเกทภินฺเนสุ ขนฺธาทิ-
 นยมารพฺภ ปญฺจกฺขนฺธจทฺวารจพารมฺมณจทฺวารปวตฺตตมฺมาทีวเสน
 อาคตํ ขนฺธาทินยํ อารพฺภ กลาปวเสน ปิณฺฑทวเสน สงฺฆิปิตฺวา ยํ
 อตฺตเต ชาตํ รูปํ, ตํ อตฺตเตว นิสฺรุทฺธํ. ยํ อนาคเต ภาวี รูปํ, ตมฺปิ
 ตตฺถเว นิสฺรุณฺณิสฺสตี, ยํ ปจฺจูปฺปนํ, ตํ อนาคตํ อปฺปิตฺวา เอตฺถเว
 นิสฺรุณฺณตี, ตถา อชฺฌตฺตพหิทฺตสฺสุมโอฟาริกหีนปณฺีตฺรฺรูปาทโย, ตสฺมา
 “อนิจฺจํ อตฺตาทิวเสน น อิจฺจํ อนฺุปนฺนตพฺพํ ขยฺญฺเจเน ขยฺคมฺนโต,

^๑ ม.ม. ๑๒/๑๘/๑๑, ส.นิ. ๑๖/๒๐/๒๖.

^๒ อภ.สจ. ๓๔/๑๑๒๓/๒๖๒, อภ.วิ. ๓๕/๙๑๕/๔๔๖.

ทุกขั ภัยภูเจเน ภัยกรตตทา, อนตตทา อสสารกภูเจเน อตตสสาราทิ-
 อภาเวนา”ติ จ “จกขุំ อนิจจัม ๕ปย มโน. รูปิ ๕เปย ๕มมา. จกขุวิญญาณัม
 ๕เปย มโนวิญญาณัม อนิจจัม ทุกขั อนตตทา”ตยาทีนา^๑ อตีตาทิอทุชาวเสน
 อตีตาทิสนุตานวเสน อตีตาทิขณวเสน จ สมมสนณาณน หุตวา
 อภาวอุททยัพพปฏิบัติปีพนอวสวตตนาการสงฆาตลกขณตตยสมมสนนวสปปวตเตน
 ส. ๒๗๑ กลาปสมมสนณาณน ลกขณตตยัม สมมสนตตสส ปริมชชนตตสส.

สมมสนณาณน ปน อุปปนเน ปน เตเสว สงฆาเรสุ “อวิชชา-
 สมุททยา รูปสมุทโย, ตณหากมมอาหารสมุททยา รูปสมุทโย, ตถา
 ม. ๒๗๑ อวิชชานิโรธา รูปนิโรธา, ตณหากมมอาหารนิโรธา รูปนิโรธา”ติ^๒ เอว
 รูปกขณเต, เวทนาสณฺญาสงฆารกขณเตสุปิ อาหาริ อปนเตวา “ผลส-
 สมุททยา ผลสนิโรธา”ติ จ เอว ผลสํ ปกขิปิตวา, วิญญาณกขณเต
 “นามรูปสมุททยา นามรูปนิโรธา”ติ นามรูปิ ปกขิปิตวา ปจฺจยสมุททยวเสน
 ปจฺจยนิโรธวเสน จ, ปจฺจเย อนามสิตวา ปจฺจูปปนนกขณเตสุ นิพพตติ-
 ลกขณตตสส วิปริณามลกขณตตสส จ ทสฺสเนน ขณวเสน จาติ
 เอเกกสฺมี ขนฺเต ปจฺจยวเสน จตฺตา, ขณวเสน เอกธา จาติ ปญฺจธา
 อุทฺยํ, ปญฺจธา วยฺนติ ทสทสอุททยัพพทสฺสนวเสน สมปญฺญาสาการเวหิ
 อุททยัพพญาณน อุททยัพพญํ สมมฺปสฺสนตตสส อารทฺธวิปสฺสกสฺส
 โยคิโน วิปสฺสนาจิตตสมุทฺธจาโน สรีโรโต นิจฺจรณกอาโลกสงฆาโต โอภาโส,
 วิปสฺสนาจิตตสทสาตา ขุทฺทิกาทิปญฺจวิธา^๓ ปิตติ, ตถา กายจิตตทรรถ-
 วุปสมลกขณา กายจิตตวเสน ทฺวิธา ปสฺสทฺธิ, พลวสทฺธิทฺธิสงฆาโต
 อธิโมกฺโข, สมมฺปุตฺตานกิจฺจสาธโก วีริยสมฺโพชฌนฺคสงฆาโต ปคฺคโห,
 อติปณีตํ สุขํ, อินฺทวิสสฺสจฺจวชิรสทิสํ ติลกขณวิปสฺสนาภูตํ ภาณํ,
 สติปญฺจานภูตา จิรกตาทิอนุสฺสรณสมตฺถา อุปญฺจานสงฆาตา สติ,
 สมมฺปวตฺตวิปสฺสนาสทสาตา อุเปกฺขาสมฺโพชฌนฺคภูตา ตตรมชฺฌตฺต-
 เปกฺखा มโนทฺวาเร อวชฺชนฺเปกฺखा จาติ ทฺวิธาปิ อุเปกฺखा, โอภาสาทิสฺสุ

^๑ ข.ปฎิ. ๓๑/๔๘/๕๔-๕๕.

^๒ ข.ปฎิ. ๓๑/๕๐/๕๖-๕๗.

^๓ อภิ.อฎ. ๑/๑๖๔

อุปปนเนสฺ “น วต เม อิโต ปุพฺเพ เอวฺรูป โสภาสี อุปปนฺ-ส. ๒๗๒
 ปุพฺโพ”ตยาทีนา^๑ นเยน ตตถ อาลยํ กุรฺมานา สุขุมตณฺหา **รูปนิกฺขิต**
 จาติ โสภาสาทิสฺ ทสฺสุ วิปัสสนุปกฺกิลเสสฺсу อุปปนเนสฺ “น วต เม
 อิโต ปุพฺเพ เอวฺรฺปา โสภาสาทโย อุปปนฺปุพฺพา, อทฺธา มคฺคป-
 ปตฺโตตฺสมี, ผลปฺปตฺโตตฺสมี”ติ อคฺคเหตุวา “อิเม โสภาสาทโย ตณฺหาทีฏฺฐิ-ม. ๒๗๒
 มานวตฺตตาย น มคฺโค, อถ โข วิปัสสนุปกฺกิลเสสา เอว, ตพฺพิณิมุตฺตํ
 ปน วิถีปฏฺิปนํ วิปัสสนาณํ มคฺโค”ติ เอวํ มคฺคามคฺคกฺขณสฺส
 ววตฺถานํ นิจฺจนํ, มคฺคามคฺคสฺส ชานนโต ทสฺสนโต อมคฺเค มคฺค-
 สณฺญาय วิโสธนโต จ **มคฺคามคฺคภาณทสฺสนวิสุทธิ** นาม.

[๕๔] ยาวานุโลมาติ ยาว สจฺจानุโลมภาณนา. **นว วิปัสสนา-**
ภาณานีติ^๒ ขนฺธานํ อุทฺยญจ วยญจ ชานนํ อุทฺยพฺพยภาณํ, อุทฺยํ
 มุจฺจิตฺวา ภงฺกมตฺตานุเปกฺขกํ ภงฺกภาณํ, ภงฺกควเสน อุปฺภูจิตฺวานํ
 สีหาทีนํ วีย ภายิตพฺพาการานุเปกฺขกํ ภายภาณํ, ตถานุเปกฺขิตานํ
 อาทิตตฺตชรสฺส วีย อาทีนวารานุเปกฺขกํ อาทีนวภาณํ, ทิฏฺฐาทินเวสฺสุ
 นิพฺพิทฺทวเสน ปวตฺตํ **นิพฺพิทฺทาภาณํ**, ชาลาทีโต มจฺจาทิกา วีย
 เตหิ เตภฺมกถฺมเมหิ มุจฺจิตฺกามตฺวาเสน ปวตฺตํ **มุจฺจิตฺกมฺยตาภาณํ**,
 มุจฺจนุปายสมฺปาทนต์ถํ ทิฏฺฐาทินเวสฺสุปี สมฺมทฺทสฺสฺส วีย ปุณฺปุณฺ
 สมฺมสนวสฺปตฺตํ **ปฏฺิสงฺขานุสฺสนาภาณํ**, จตฺตภริโย ปุริโส วีย
 ทิฏฺฐาทินเวสฺสุ เตสฺส สงฺขารेषฺส อุเปกฺขณาการปฺปวตฺตํ **สงฺขารุเปกฺखाภาณํ**,
 อนิจฺจาทีลกฺขณวิปัสสนตาย เหฏฺฐา ปวตฺตานํ อฏฺฐจฺจนํ วิปัสสนา-
 ภาณานํ, อุทฺธํ มคฺคกฺขณ อธิคฺนตพฺพานํ สตตฺตีสโพิธิปฺกฺขียธฺมมานญจ ส. ๒๗๓
 อนุโลมโต มคฺควีถียํ โคตฺรภูโต ปุพฺเพ ปวตฺตํ สจฺจานุโลมิกภาณสงฺขาตํ
 นวํ **อนุโลมภาณนฺติ** อิมานิ นว ภาณานิ ภาณทสฺสนวิสุตฺติยา
 ปฏฺิพทาภาวโต ติลกฺขณชานนญฺเฐน ปจฺจกฺขโต ทสฺสนญฺเฐน ปฏฺิพกฺขโต
 วิสุตฺตตา จ **ปฏฺิพทาภาณทสฺสนวิสุทธิ** นาม.

^๑ วิสุทธิ. ๒/๓๐๕.

^๒ วิสุทธิ. ๒/๓๑๒ ปฏฺิเจ ปสฺสิตพฺพ.

[๕๕] วิปัสสนาย ปริปาโก วิปัสสนาปริปาโก, สงขารุเปกขาภาณํ.
ม. ๒๗๓ ตํ อากมม ปฏิจจ. อิทานิ อปฺปนา อูปฺปชฺชิสฺสตีติ “อิทานิ อปฺปนา-
สงฺขาโต โลกุตฺตรมคฺโค อูปฺปชฺชิสฺสตี”ติ วตฺตพฺพกฺขณ. ยํ กิณฺจิติ
สงฺขารุเปกฺขาย คหิตฺสฺส ตีสุ เอกํ ยํ กิณฺจ.

[๕๖] วิปัสสนาย มตฺถกปฺปตฺติยา สีขาปฺปตฺตา. อนฺุโลมภาณสทิตฺตาย
सानฺุโลมา. สา เอว สงฺขารฺสฺส อุกาสินฺตฺตา สงฺขารุเปกฺขา. ยถานฺุรูปํ
อปายาทิโต สงฺขารนิมิตฺตโต จ วุฏฺฐหนโต วุฏฺฐานสงฺขาตํ มคฺคํ คจฺจตีติ
วุฏฺฐานคามินิ.

[๕๗] อภิสมฺภอนฺตฺนติ ปาปฺพนตํ.

[๕๘] ปริชานนฺโตติ “เอตฺตํ กุขํ, น อิตฺ อฺนฺาธิกนฺ”ติ ปริจฺฉิซฺช
ชานนฺโต. สจฺฉิกโรนฺโตติ อารมฺมณกรณวเสน ปจฺจกฺขํ กโรนฺโต. มคฺค-
สจฺจํ ภาวนาวเสนาติ มคฺคสจฺจสงฺขาตฺสฺส สมฺปยุตฺตมคฺคสงฺขาตฺสฺส
จตฺตฺตสจฺจสฺส สหชาตาทิปจฺจโย หุตฺวา วทฺตมฺนวเสน. เอกสฺเสว ภาณสฺส
จตฺกิจฺจสฺสทณฺํ ปทีปาทีนํ วุฏฺฐิทาหาทิจตฺกิจฺจทสฺสนโต “โย ภิกฺขเว
กุขํ ปสฺสตี”ตฺยาทิกามโต^๑ จ สมฺปจฺฉิจิตฺตพฺพ.

ส. ๒๗๔ [๕๙] เทว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ปวตฺติตฺตฺวาติ มคฺคปฺปตฺติยา
อนฺุรูปโต เทว วา ตีณิ วา ผลจิตฺตานิ อปฺนิตคฺคิมฺหิ จาเน
อฺนฺุหตฺตนิพฺพาปนฺตฺถาย ขณฺุเท อภิสิณฺจมานมฺุทกํ วิย สมฺจฺฉินฺนิกิเลเสปิ
สนฺดาเน ทรณฺุปฏิปฺปสฺสมภกานิ หุตฺวา ปวตฺติตฺตฺวา, เตสํ ปวตฺติตฺยาติ
วุตฺตํ โหติ. ปจฺจเวกฺขณภาณานิติ มคฺคผลาทิวิสฺยานิ กามาวจร-
ภาณานิ, ยานิ สนฺธาย “วิมุตฺตสฺสมิ วิมุตฺตมิตฺติ ภาณํ โหตี”ติ^๒ วุตฺตํ.

[๖๐] อิทานิ ปจฺจเวกฺขณาย ภูมिํ ทสฺเสตฺตํ “มคฺคํ ผลญฺจา”ตฺยาทิก
ม. ๒๗๔ วุตฺตํ. ตตฺถ “อิมินาว วตฺาหํ มคฺเคน อากโต”ติ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขติ.
ตโต “อโย นาม เม อานิสฺสโร ลฺกฺโธ”ติ ตสฺส ผลํ, ตโต “อโย นาม

^๑ ส.ม.พ. ๑๙/๑๑๐๐/๓๘๑, วิสุทฺธิ. ๒/๓๗๕.

^๒ วิ.ม.พ. ๔/๒๓/๑๙.

เม ธมโม อารมมณโต สจฉิกโต”ติ นิพพานญจ ปณฺหิตโต ปจฺจเวกฺขติ.
 ตโต “อิมเ นาม เม กิเลส ปหีนํ”ติ ปหีนเ กิเลส, “อิมเ นาม
 อวสิฏฺฐา”ติ อวสิฏฺฐกิเลส ปจฺจเวกฺขติ วา, น วา. โกจิ เสกฺโข
 ปจฺจเวกฺขติ, โกจิ น ปจฺจเวกฺขติ. ตตฺถ กามจาโรตฺยาธิปฺปาโย. ตถา หิ
 มหํนาโม สกโก “โก สฺสู นาม เม ธมโม อชฺฌมตฺตํ อปฺปหีนํ”ติ^๑
 อปฺปหีนเ กิเลส ปุจฺฉิ. อรฺหโต ปน อวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณํ นตฺถิ
 สพฺพกิเลสํ ปหีนตฺตา, ตสฺมา ติณฺณํ เสกฺขานํ ปณฺณวรส, อรฺหโต
 จตฺตาริตี เอกุณวีสติ ปจฺจเวกฺขณณณานีตี ทฎฺฐพฺพ.

ฉพฺพิสุทฺธิกฺกเมนาตี^๒ สึลจิตฺตวิสุทฺธิํ วเสน มฺลฏฺฏานํ ทฺวินฺนํ,
 ทิฏฺฐิวิสุทฺธิอาทึนํ วเสน สรีรฏฺฏานํ จตฺตุนนฺติ เอตาสํ ฉนฺนํ วิสุทฺธิํ ส. ๒๗๕
 กเมน. จตฺตุนํ สจฺจจํ ชานนโต ปจฺจกฺขกรณโต กิเลสเมเลหิ
 วิสุทฺตตฺตา จ ฅาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม.

เอตฺถาตี วิปฺสฺสนากมฺมฏฺฐาเน.

วิปฺสฺสนากมฺมฏฺฐานวิสุทฺธิเภทวณณา นิฏฺฐิตา.

วิโมกฺขเภทวณณา

[๖๑] ตตฺถาตี ตสฺมี อุกฺเทเส. สงฺฆาเรสุ “โย อตฺตาริณีเวเส
 กมฺมสฺส การโก, ผลสฺส จ เวทโก, เอโส เม อตฺตา”ติ เอวํ อภินิเวโส
 ทพฺพคฺคาโห, ตํ มุญฺจนฺตี “อนตฺตา”ติ ปวตฺตา อนุปฺสฺสนาว อตฺต- ม. ๒๗๕
 สฺสญฺจตการานุปฺสฺสนโต สฺสญฺจตานุปฺสฺสนา นาม วิโมกฺขมฺขํ ปฏฺธิปฺกฺชโต
 วิมุตฺติวเสน วิโมกฺขสงฺฆาตสฺส โลกุตฺตรมคฺคผลสฺส ทวารํ โหตี.

[๖๒] สงฺฆาเรสุ “อนิจฺจนฺ”ติ ปวตฺตา อนุปฺสฺสนา อนิจฺเจ “นิจฺจนฺ”ติ^๓
 ปวตฺตํ สฺสญฺจจิตฺตทิฏฺฐิวิปฺลฺลสฺสสงฺฆาตํ วิปฺลฺลสฺสนิมิตฺตํ มุญฺจนฺตี
 ปชฺชนฺตี วิปฺลฺลสฺสนิมิตฺตรหิตการานุปฺสฺสนโต อนิมิตฺตานุปฺสฺสนา นาม
 วิโมกฺขมฺขํ โหตีตี สมฺพนโร.

^๑ ม.ม. ๑๒/๑๗๕/๑๓๖, วิสุทฺธิ. ๒/๓๕๘.

^๒ วิสุทฺธิ. ๒/๒๕๐.

^๓ อัง.จตุกก. ๒๑/๔๙/๕๘, ชุ.ปฏฺธิ. ๓๑/๒๓๖/๒๙๕, อภ.วิ. ๓๕/๙๓๙/๔๕๙.

[๖๓] “ทุกขน”ติ ปวตตานุปัสสนา สงฺขารेषุ “เอตํ มมฺ เอตํ
 สุขน”ตฺยาทึนา นเยน ปวตตํ กามภวตฺตฺหาสงฺขาทํ ตฺนฺหาปณฺธิ
 ตฺนฺหาปตฺถนํ มุญฺจนฺตี ทฺกฺขาการทสฺสเนน ปริจฺจชฺนตี ปณฺธิรฺหิตา-
 การานุปัสสนโต อปฺปณฺหิตานุปัสสนา นาม.

[๖๔] ตสฺมาติ ยสฺมา เอตาสํ ติสฺสนนํ เอตานิ ตีณิ นามานิ,
 ตสฺมา ยถิ ภูจฺจานคามินิวิปัสสนา อนตฺตโต วิปัสสตี. มคฺโค สฺสญฺญโต
 นาม วิโมกฺโข โหติ อากมนวเสน ลทฺธนามตฺตา.

ส. ๒๗๖ [๖๖] วิปัสสนาคมนวเสนาติ วิปัสสนาสงฺขาทาคมนวเสน. อากจฺจตี
 เอเตน มคฺโค ผลญฺจาตี วิปัสสนามคฺโค อธิ อากมนํ นาม.

[๖๗] ยถาวุตฺตเนนาติ ปุพฺเพ วุตฺตอนตฺตานุปัสสนาทิวเสน.
 ยถาสกํ ผลมุปฺปชฺชมานมุปีติ ยถาลทฺธมคฺคสฺส ผลญฺตํ อตฺตโน
 อตฺตโน ผลํ อุมฺปชฺชมานมุปี มคฺคาคมนวเสน อลภิตฺวา วิปัสสนา-
 ม. ๒๗๖ คมนวเสนเว ตีณิ นามานิ ลภตี ผลสฺมาปตฺติกาเล ตทา มคฺคป-
 ปวตฺตาภาเวเน ตสฺส ทฺวารภาวายคโต. อารมฺมณวเสนาติ สพฺพ-
 สงฺขารสฺสญฺญตฺตฺตา สงฺขารนิมิตฺตรหิตตฺตฺตา ตฺนฺหาปณฺธิรหิตตฺตฺตา จ
 สฺสญฺญตอนิมิตฺตอปฺปณฺหิตนามวन्दํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา ตสฺส
 วเสน. สรฺสวเสนาติ ราคาสฺสญฺญตฺตฺตา, รูปนิมิตฺตาทิอารมฺมณรหิตตฺตฺตา,
 กิเลสฺปณฺธิรหิตตฺตฺตา อตฺตโน คุณวเสน. สพฺพตฺถาตี มคฺควีถียํ, ผล-
 สฺมาปตฺติวีถียญฺจ. สพฺพเพสฺมปีติ มคฺคสฺส, ผลสฺสปี.

วิโมกฺขเกทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

บุคคลเกทวณฺณนา

[๖๘] สตฺตทฺขตฺตํ สตฺตสฺ วาเรสุ กามสฺสคฺตียํ ปฏฺฐิสฺนฺธิคฺคหณํ ปรมํ
 เอตสฺสาตี สตฺตทฺขตฺตฺปรโม น ปน อญฺจมาทิกามภวคามิตฺยาธิปฺปาโย.
 ยํ สนฺธาย วุตฺตํ “น เต ภวํ อญฺจมมาทियนฺตี”ติ.^๑ รูปารูปสฺสคฺตฺภวํ ปน
 สตฺตวาทโต ปรมปี คจฺจตีติ อัจจริยา.

^๑ พ.ข. ๒๕/๙/๗, พ.สุ. ๒๕/๒๓๒/๓๗๘, เนตฺติ. ๑๑๕/๑๖๘.

[๖๙] ราคโทสโมหานนฺติ โมหคฺคหณฺ์ ราคโทเสกฺกจฺจโมหํ สนฺธายาติ
ทจฺจพฺพํ.

[๗๐] ชีณา จตฺตารโ อาสวา เอตฺสสฺสตี ชีณาสโว. ทกฺขินารเสฺสุ
อคฺคตฺตา อคฺคทกฺขินฺเณยโย.

ปฺคฺคลเกทวณฺณนา นิฏฺจิตา.

สมาปตฺติเกทวณฺณนา

[๗๑] สพฺเพสมปีติ จตฺนุนมปิ อริยปฺคฺคลานํ.

[๗๒] จิตฺตเจตฺติกาณํ อปฺปวตฺติสงฺฆาตฺสสฺส นิโรธสฺส สมาปตฺติ นิโรธ- ม. ๒๗๗
สมาปตฺติ, ทิฏฺฐเจว ฐมฺเม จิตฺตนิโรธํ ปตฺวา วิหรณฺ์. อนาคามีนญฺจาติ ส. ๒๗๗
กามรูปภวญฺจานํ อญฺจสมาปตฺติลาภินฺเมว อนาคามีนํ, ตถา ชีณาสวานญฺจ.
ตตฺถาติ นิโรธสมาปตฺติยํ. ยาว อากิณฺจญฺญาตฺนํ คนฺตฺวาติ เอวํ
สมถวิปฺสฺสนานํ ยฺคนนฺตภาวปาทนวเสน ยาว อากิณฺจญฺญาตฺนํ, ตาว
คนฺตฺวา. อธิฏฺฐเจยฺยาทิกนฺติ กายปฏฺิพฺพตฺถํ จเปตฺวา วิสุํ วิสุํ จปิตจิวฺราทิ-
ปฺริกฺขารเคหาทินํ อคฺคิอาทินา อวินาสนาธิฏฺฐานํ, สัมปฏฺิमानนสฺตฺถุ-
ปกฺโกสฺสนานํ ปุเรตฺรํ วุญฺจานํ, สตฺตาทพฺพนฺตเร อายฺสขฺขารปฺปวตฺติ-
โอโลกนฺนฺติ จตฺตพฺพิธํ อธิฏฺฐานาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวา.

วิปฺสฺสนากมฺมญฺจานวณฺณนา นิฏฺจิตา.

อุยโยชนวณฺณนา

[๗๕] ปฏฺิปตฺติรสฺสสาทฺนฺติ ฌานสฺสขผลสฺสขาทิกเกทํ สมถวิปฺสฺสนา-
ปฏฺิปตฺติรสฺสสาทํ.

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคทวณฺณนายน

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺจิตา.

นิกมนวณณนา

(ก) จาริตุเตน กุลาจาเรน โสภิตเต วิสาลกุเล อุทโย นินพพตติยสุตฺต, เตน, กมฺมาทิวีสยาย สทฺธาย อภิวฺทฺโต ปริสุทฺโต จ ทานสีลาทิกฺขณานํ อุทโย ยสุตฺต, เตน, นมฺปวฺหเยน นมฺปนามเกน, ปฺรานุกมฺปิสาสเน สุโขตรณปริปาจนลกฺขณํ ปฺรานุกุคฺคํ, ปณฺิธาย ปตฺเตตฺวา ยํ ปกรณํ ปตฺถิตํ อภียาจิตํ, ตํ เอตฺตาวตฺตา ปรีนิจฺฉิตนฺติ โยชนา.

ม. ๒๗๘ (ข) เตน ปกรณบุปฺสุเตน วิบฺุเลน ปุณฺเณน ปญฺญาวทาเตน ส. ๒๗๘ อริยมคฺคปญฺญาปริสุทฺเตน สีลาทิกฺขณเณ โสภิตา, ตโตเยว ลชฺชินฺ โภิกฺขุ, ฌณฺเณนํ อธิวาสภูตํ, อุทฺโตทิตํ อจฺจนตฺตปฺปสิทฺธํ, มฺมูลโสสม^๑ นาม วิหารํ, ปุณฺณวิภาสุส อุทฺยสงฺฆาตฺตาย มงฺคลตฺถาย आयุกนฺตํ มณฺเณนฺต, ตตฺถ นิวาสินฺ โภิกฺขุ อีทิสฺา โหนฺตฺตฺตยาธิปฺปาโย.

นิกมนวณณนา นิฎฺฐิตา.

นิฎฺฐิตา จายํ อภิธรรมมุตตวิภาวินี นาม อภิธรรมมุตตสงฺคหฺฎีกา.

นิกมนกถา

[๑] รฺมเม ปฺลตฺถินคฺเร นคราธิราช
รณฺญา ปฺรกกมฺภุเชน มหาภุเชน
การาปีเต วสฺติ เชตฺวเน วิหารเ
โย รฺมมหมฺมียวรูปวนาภิราม.

[๒] สมฺปนฺนสีลทมฺสํยมโตสิเตทฺธิ
สมฺมานิโต วสฺติคเณทฺธิ คฺุณากเรทฺธิ
ปตฺโต มุณฺินทวจนาทิสฺุเนกคฺคณฺ-
ชาเตสุ จาจรียตํ มหิตํ วิทฺฐิทฺธิ.

^๑ ก. ตุมฺลโสสม.

[๓] ฌานานุภาวมิห ยสุส จ สัจยนต์
 สัมณณา จ วินยภูจกถาทิกาน
 สารตถทีปนิมุขา มธรรตถสาร-
 สนทีปนเนน สุชนํ ปริโตสยนต์.

[๔] ตสุสานุกมปมवलมพิย สาริปุตต-
 เถรสส ถามคตสารคณากรรส
 โยเนกคณอุวิสยํ ปฏุตํ อลตถํ
 ตสุเสส ฌานวิภโว วิภเวกเหตุ.

ม. ๒๗๘

[๕] โสหเมตสุส สัมพุท- วายามสุสานุภาวโต
 อทฐา สาสนทายาโท เหสสํ เมตเตยยสตุโน.

[๖] ไซตยนต์ ตทา ตสุส สาสนํ สุตฺถมานสํ
 ปสเสยฺยํ สกุกเรยฺยญจ ครุํ เม สาริสมภวํ.

[๗] ทิเนหิ จตุวิเสหิ ฎีกายํ นิฎฺฐิตา ยถา
 ตถา กลฺยาณสงฺกปฺปา สีมํ อิชฺฌนฺตุ ปาณินฺนติ.

อิติ ภาทนต์สาริปุตตมมหาเถรสส สิสฺเสน รจิตา

อภิธมฺมตถวิภาวินี นาม

อภิธมฺมตถสงฺคหฎีกา นิฎฺฐิตา.